

Identities

identities

Том/Volume 4

Број/No. 1/2

2005

списание за
политика,
род и
култура

journal for
politics,
gender and
culture

Роберта Гуерина ◀	▶ Roberta Guerrina
Диана Дамеан ◀	▶ Dianna Damean
Тодор Куљиќ ◀	▶ Todor Kuljić
Џенифер Ериксон ◀	▶ Jennifer Erickson
Татјана Периќ ◀	▶ Tatjana Perić
Станимир Панајотов ◀	▶ Stanimir Panayotov
Јасна Котеска ◀	▶ Jasna Koteska
Жарко Трајаноски ◀	▶ Zarko Trajanoski
Дебра Л. Шулц ◀	▶ Debra L. Schultz
Јелена Лузина ◀	▶ Jelena Luzina
Надежда Георгиева ◀	▶ Nadezhda Georgieva
Боби Бадаревски ◀	▶ Bobi Badarevski
Марија Ивановска ◀	▶ Marija Ivanovska
Сузана Симоновска ◀	▶ Suzana Simonovska
Александар Стаматов ◀	▶ Aleksandar Stamatov

identities ugeHUUUWUWU

списание за политика,
род и култура

journal for
politics,
gender and
culture

Идентитети – Списание за политика, род и култура
► Главни уредници

Катерина Колозова
Жарко Трајаноски

► Уредувачки одбор

Јасна Котеска
Деспина Ангеловска
Елизабета Шелева
Катица Кулавкова
Душица Димитровска Гајдоска
Боби Бадаревски

► Помошнички на уредниците

Љупка Симоновска
Ана Муковска

► Техничка директорка на редакцијата

Душица Димитровска Гајдоска

► Соработничка во редакцијата

Драгана Каровска Чемерска

► Графичко уредување

Кома лаб. - Скопје

► Лекторка за македонски јазик: Татјана Митревска

► Лектор за албански јазик: Џабир Ахмети

► Лектор за англиски јазик: Џејсон Браун

► Редакција

Истражувачки центар за родови студии
Институт „Евро-Балкан“
„Партизански одреди“ бр. 63
Скопје, Македонија
www.identities.org.mk
e-mail: journal.identities@gmail.com

Identities – Journal for Politics, Gender, and Culture
► Executive Editors

Katerina Kolozova
Zarko Trajanoski

► Editorial Board

Jasna Koteska
Despina Angelovska
Elizabeta Seleva
Katica Kulavkova
Dusica Dimitrovska Gajdoska
Bobi Badarevski

► Assistant Editors

Ljupka Simonovska
Ana Mukovska

► Editorial Manager

Dusica Dimitrovska Gajdoska

► Editorial Intern

Dragana Karovska Cemerska

► Prepress

Koma lab. - Skopje

► Proofreader for Macedonian: Tatjana Mitrevska

► Proofreader for Albanian: Xhabir Ahmeti

► Proofreader for English: Jason Brown

► Editorial Office

Research Center in Gender Studies
“Euro-Balkan” Institute
“Partizanski odredi” no. 63
Skopje, Macedonia
www.identities.org.mk
e-mail: journal.identities@gmail.com

► **Советодавен одбор**

Рози Брайдоти, Универзитет во Утрехт
 Џудит Батлер, Калифорниски Универзитет, Беркли
 Жислен Гласон Дешом, уредничка на *Transeuropéennes*, Париз
 Елизабет Грос, Универзитет во Бафало, Државен Универзитет на Њујорк
 Марина Гржиниќ, Словенечка Академија за наука и уметност
 Џудит Халберстам, Калифорниски Универзитет, Сан Диего
 Петар Крстев, Централноевропски Универзитет, Будимпешта
 Хане Лорек, Универзитет Хумболт, Берлин
 Владимир Милчин, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Скопје
 Миглена Николчина, Универзитет на Софија
 Светлана Слпшак, Institutum Studiorum Humanitatis, Љубљана
 Џоан Копјек, Универзитет во Бафало, Државен Универзитет на Њујорк

Идентитети: Списание за политика, род и култура
 (ISSN 1409-9268) излегува двапати годишно.

Издавач: Истражувачки центар за родови студии,
 Институт „Евро-Балкан“, „Партизански одреди“ 63, Скопје,
 Македонија

- **Претплата.** Македонија, за 1 година: 10\$ за поединци (плус поштенски трошоци), 15\$ за институции (плус поштенски трошоци).
 Источна Европа, за 1 година: 10\$ за поединци (плус поштенски трошоци),
 15\$ за институции (плус поштенски трошоци).
 Други земји, за 1 година: 20\$ за поединци (плус поштенски трошоци),
 за институции: 40\$ (плус поштенски трошоци).

Website: www.identities.org.mk

Контакти со редакцијата. Душица Димитровска Гајдоска,
Идентитети, „Партизански одреди“ 63, e-mail: identities@sonet.com.mk

Белешка за прилози

1. Ве молиме прилозите доставувајте ги исчукани – вклучително и библиографијата и белешките – со проред 2 и со широки маргини на сите четири страни.
2. Белешките сместете ги на крајот на текстот, пред библиографијата.
3. Користете фонт со големина 12, вклучително и за белешките и за библиографијата.
4. За наводи и за библиографијата ги препорачуваме стандардите на *Chicago Manual of Style*.

► **Advisory board**

Rosi Braidotti, University of Utrecht
 Judith Butler, University of California, Berkeley
 Ghislaine Glasson Deschaumes, Editor of *Transeuropéennes*, Paris
 Elisabeth Grosz, Buffalo University, State University of New York
 Marina Grzinić, Slovenian Academy of Science and Art
 Judith Halberstam, University of California, San Diego
 Petar Krasztev, Central European University, Budapest
 Hanne Loreck, Humboldt University, Berlin
 Vladimir Milcin, University of Skopje
 Miglena Nikolcina, University of Sofia
 Svetlana Slapsak, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana
 Joan Copjec, Buffalo University, State University of New York

Identities: Journal for Politics, Gender, and Culture
 (ISSN 1409-9268) is published semiannually.

Publisher: Research Center in Gender Studies,
 “Euro-Balkan Institute,” “Partizanski odredi” 63, Skopje,
 Macedonia

- **Subscription.** Macedonia, 1 year: 10\$ individuals (plus postage expenses),
 15\$ institutions (plus postage expenses).
 Eastern Europe, 1 year: 10\$ individuals (plus postage expenses),
 15\$ institutions (plus postage expenses).
 Other countries: 1 year: 20\$ individuals (plus postage expenses),
 institutions: 40\$ (plus postage expenses).

Website: www.identities.org.mk

Office correspondence. Dusica Dimitrovska Gajdoska,
Identities, “Partizanski odredi” 63, e-mail: identities@sonet.com.mk

Notes to Contributors

1. Please type all copy – including reference list and notes – double-spaced and allow generous margins on both sides, on the top and the bottom.
2. Place the notes at the end of the paper, just before the reference list.
3. Use font size 12, both for the notes and the reference list.
4. For the citations and references, it is recommended to apply the standard outlined in the *Chicago Manual of Style*.

Идентитети

Списание за политика, род и култура
Том 4 / бр. 1/2 / Лето/Зима 2005

Identities

Journal for Politics, Gender, and Culture
Vol. 4 / No. 1/2 / Summer/Winter 2005

С о д р ж и н а**C o n t e n t s****I. ПОЛИТИКИ/ИДЕНТИТЕТИ**

- ▶ **Роберта Гуерина** 9
Уставната политика во Европа:
тековни Трендови во политиката на родот
- ▶ **Диана Дамеан** 37
Невидливото, замолченото, исклученото: Погрешно
претставување на жените во Европскиот устав
- ▶ **Тодор Кулјиќ** 63
Ревидирана историја и нов идентитет во Источна Европа
- ▶ **Џенифер Ериксон** 87
Ромите во Босна и Херцеговина:
Родов поглед на ромската политика, (М)НВО и државата
- ▶ **Татјана Периќ** 129
На крстопати: Човековите права на жените Ромки
во Југоисточна Европа

II. СЕКСУАЛНОСТИ/ИДЕНТИТЕТИ

- ▶ **Станимир Панајотов** 165
Бинарниот код: Белешки за славењето на хомосексуалноста
- ▶ **Јасна Котеска** 179
Ширење на субјектот
- ▶ **Жарко Трајаноски** 201
Сеништето на хомосексуалноста кружи над Македонија

III. КУЛТУРИ/ИДЕНТИТЕТИ

- ▶ **Дебра Л. Шулц** 243
Особен интерсекциски феминизам:
Креирање на активистичка политика на Ромките во Европа
- ▶ **Јелена Лужина** 279
Своевидно театарско чудо:
Триесет и пет години Театар на Ромите „Пралипе“ (1971-2006)
- ▶ **Надежда Георгиева** 301
Негативно медиумско претставување на Ромите во Бугарија

I. POLITICS/IDENTITIES

- ▶ **Roberta Guerrina** 9
Constitutional Politics in Europe:
Continuing Trends in the Politics of Gender
- ▶ **Dianna Damean** 37
The Invisible, the Silenced, the Excluded:
Women's Misrepresentation in the European Constitution
- ▶ **Todor Kuljić** 63
Revised History and New Identity in East Europe
- ▶ **Jennifer Erickson** 87
Roma in Bosnia-Herzegovina:
A Gendered Gaze at the Politics of Roma, (I)NGOs, and the State
- ▶ **Tatjana Perić** 129
At the Crossroads: Human Rights of Romani Women
in South East Europe

II. SEXUALITIES/IDENTITIES

- ▶ **Stanimir Panayotov** 165
The Binary Code: Notes on the Celebrating of Homosexuality
- ▶ **Jasna Koteska** 179
The Expansion of the Subject
- ▶ **Zarko Trajanoski** 201
The Shadow of Homosexuality Hovers over Macedonia

III. CULTURES/IDENTITIES

- ▶ **Debra L. Schultz** 243
An Intersectional Feminism of Their Own:
Creating European Romani Women's Activism
- ▶ **Jelena Luzina** 279
A Unique Theatre Miracle:
Thirty-five Years of the Romany Pralipe Theatre (1971-2006)
- ▶ **Nadezhda Georgieva** 301
Negative Media Representation of the Roma in Bulgaria

ПРИКАЗИ/ОСВРТИ

- **Боби Бадаревски:** Lars-Erik Caderman (ed.) *Constructing Europe's Identity: The External Dimension*, Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 2001.
- **Боби Бадаревски:** Sammy Smootha and Priit Järve (eds.) *The Fate of Ethnic Democracy in Post Communist Europe*, Budapest: Open Society Institute, 2005.
- **Боби Бадаревски:** Marcus Banks, *Ethnicity: Anthropological Constructions*, London and New York: Routledge, 1999.
- **Марија Ивановска:** Miranda Fricker, Jennifer Hornsby (eds.) *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- **Марија Ивановска:** William Walters and Jens Henrik Haahr, *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration* London and New York: Routledge, 2005.
- **Сузана Симоновска:** Марковска и др. (ур.), *Истражувајќи ја групоста: Аспекти на групоста а од перспективна на одделни дисциплини во високо образование во Република Македонија*, Скопје: ФИООМ, 2005.
- **Александар Стаматов:** Jere Paul Surber, *Culture and Critique: An Introduction to the Critical Discourses of Cultural Studies*, Boulder: Westview Press, 1998.

REVIEWS

- 349 ► **Bobi Badarevski:** Lars-Erik Caderman (ed.) *Constructing Europe's Identity: The External Dimension*, Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 2001.
- 351 ► **Bobi Badarevski:** Sammy Smootha and Priit Järve (eds.) *The Fate of Ethnic Democracy in Post Communist Europe*, Budapest: Open Society Institute, 2005.
- 353 ► **Bobi Badarevski:** Marcus Banks, *Ethnicity: Anthropological Constructions*, London and New York: Routledge, 1999.
- 355 ► **Marija Ivanovska:** Miranda Fricker, Jennifer Hornsby (eds.) *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- 357 ► **Marija Ivanovska:** William Walters and Jens Henrik Haahr, *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*, London and New York: Routledge, 2005.
- 361 ► **Suzana Simonovska:** Марковска и др. (ур.), *Истражувајќи ја групоста: Аспекти на групоста од перспективна на одделни дисциплини во високо образование во Република Македонија*, Скопје: ФИООМ, 2005.
- 367 ► **Aleksandar Stamatov:** Jere Paul Surber, *Culture and Critique: An Introduction to the Critical Discourses of Cultural Studies*, Boulder: Westview Press, 1998.

„Идентитети“ истакнува дека сите текстови се објавени за првпат.

“Identities” wishes to underscore that all the articles are published for the first time.

► **Copyright © Identities 2004.** Сите права се задржани. Секое неовластено користење на текстот во целост или на делови од него подлежи на одговорност според Законот за авторско право и сродни права на Република Македонија.

► **Copyright © Identities 2004.** All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

р

П О Л И Т И К И

identities ue-uuuuuu

p o l i t i c s

П

Роберта
Гуерина

**Уставната политика
во Европа: Тековни трендови
во политиката на родот**

Неодамнешните случувања во ЕУ повторно ги распалија теоретските дебати за сегашната и за идната улога на Унијата во контекст на политиката на идентитетот и државјанството. Поаѓајќи од прокламирањето на Повелбата за фундаменталните права во Ница 2000 год., а кулминирајќи со тековната дебата за конституционализмот во Европа, експертите и политичките лидери покренаа некои значајни прашања за улогата на ЕУ во дефинирањето на односите помеѓу индивидуалните граѓани, граѓаните и владите на земјите членки, и помеѓу граѓаните и ЕУ. Уште позначајно, се случи пресврт во реториката кон помеката страна на политиката која ја истакнува потребата за социјална агенда што би ги поддржала економските и политички димензии на европската интеграција. Многу работи беа кажани неодамна за важноста и опасностите од ратификувањето на европскиот Устав. Повеќето придонесиконоваа дебата се сосредоточија на влијанието на тој документ врз националните политички структури и врз државниот суверенитет. Помалубројни беа расправите, на кој начин овие процеси ќе влијаат врз социјалните структури во Европа. Иако феминистичките критики на европскиот Устав беа ограничени по број и опсег (видете, на пример, Bell, 2005; Hoskyns, 2003; Hoskyns, 2004; Shaw, 2000b), анализите на сродните дебати го

Roberta
Guerrina

**Constitutional Politics
in Europe: Continuing Trends
in the Politics of Gender**

Recent developments in the EU have reignited theoretical debates about the present and future role of the Union in the context of identity and citizenship politics. Starting with the proclamation of the Charter of Fundamental Rights at Nice in 2000 and culminating with the on-going debate about constitutionalism in Europe, scholars and political leaders alike have raised some important questions about the role of the EU in defining relations between individual citizens, citizens and member states' governments, and citizens and the EU. More significantly, there has been a shift in rhetoric towards the softer side of politics that highlights the need for a social agenda to underpin the economic and political dimensions of European integration. Much has been said recently about the value and dangers of ratifying a European Constitution. Most the contributions to this debate have focused on the impact of such a document on national political structures and state sovereignty. Discussions on how these processes would impact upon social structures in Europe have been much more limited. Although feminist critiques of the European Constitution have been limited in number and scope (see for instance Bell, 2005; Hoskyns, 2003; Hoskyns, 2004, Shaw, 2000b), the analysis of associated debates has drawn attention to the shortcomings of discourses on citizenship and constitutionalism that are gender blind and fail to consider

свртеа вниманието кон недостатоците на дискурсите за државјанството и конституционализмот, коишто се родово слепи и кои не успеваат адекватно да го разгледаат влијанието на политичките процеси врз родовите хиерархии на моќ. Аргументот претставен во овој напис се надоврзува на овие придонеси и ќе покаже како концептите коишто се во самото средиште на дебатите за конституционализмот во Европа – имено, државјанството и демократијата – не се ниту родово неутрални ниту социо-политички апсолути. Написов попрво ќе го обелодени начинот на кој политичките структури што го потпираат процесот на градење Устав и политичка заедница се полезни при дефинирањето на структурите на моќ и на социјалните хиерархии. Како таква, тука изложената анализа се надградува врз корпусот на феминистичко теоретизирање на владеењето и демократијата, гледајќи ја Европа/ЕУ како форум за родова политика во 21-то столетие.

Овој напис ќе ги процени потенцијалните придонеси на европскиот Устав во поглед на унапредувањето на родовата еднаквост во Европа. Поконкретно, тој ќе ги евалуира вредностите што ги потпираат тековните дискурси за иднината на Унијата, и со тоа, тој ќе го процени тврдењето дека еднаквоста сега е во срцевината на процесот на европско интегрирање. Ползувајќи го феминистичкото теоретизирање на демократијата, државјанството и конституционализмот, овој напис го свртува вниманието кон постојаната тензија помеѓу формалната и супстанцијалната еднаквост, истакнувајќи ги на тој начин ограничувањата на главните дискурси за демократијата и државјанството. Во вториот дел, оваа теоретска рамка ќе биде искористена за да се евалуираат вредностите утврдени во Уставната спогодба. Поточно, тука се проценуваат претпоставките за еднаквоста и родот

adequately the impact of political processes on gender power hierarchies. The argument presented in this article draws upon these contributions and will show how the concepts at the very core of the debates about constitutionalism in Europe – namely citizenship and democracy – are neither gender neutral nor socio-political absolutes. Rather, it will highlight how the political structures that underpin the process of constitution and polity building are instrumental in defining power structures and social hierarchies. As such, the analysis presented here builds upon the body of feminist theorising on governance and democracy by looking at Europe/the EU as a forum for gender politics in the 21st century.

This article will assess the potential contributions of a European Constitution to the advancement of gender equality in Europe. More specifically, it will evaluate the values that underpin current discourses about the future of the Union, and in so doing, it will assess the claim that equality is now at the heart of the process of European integration. Using feminist theorising on democracy, citizenship and constitutionalism this article draws attention to the continued tension between formal and substantive equality, thus highlighting the limitations of mainstream discourses about democracy and citizenship. Section two will use this theoretical framework to evaluate the values entrenched in the Constitutional Treaty. More specifically, it will assess the assumptions about equality and gender that transpire from the Treaty provisions. The concluding section of the article will take stock of current trends in EU politics and will map

кои произлегуваат од одредбите на спогодбата. Завршниот оддел од овој напис ќе ги одмери тековните трендови во политиката на ЕУ и ќе ги илустрира можностите за иден развој на политиката на родот од институционална перспектива. Ова е значајна вежба затоа што ја става под прашање прифатената мудрост дека преку конституционализирање на статус кво, Уставот имплицитно ја поддржува каузата за родова еднаквост во Европа (Bell, 2005).

Феминистичките критики на државјанството и на либералната демократија

Анализата на политиката на државјанството и конституционализмот не е ново подрачје на истражување за феминистичките научници. Поскоро, постои огромен корпус на литература кој ги става под прашање вредностите на конституционалните процеси кои ја игнорираат – и со тоа имплицитно ја зајакнуваат – моќта на социјалните и политички хиерархии. Од особен интерес за феминистичката наука се прашањата за државјанството и партиципирањето. Овие објаснувања свртеа внимание кон тоа како влијае дихотомијата јавно-приватно врз родовите хиерархии, како оваа поделба послужи во исклучувањето на жените од целосните придобивки на државјанството, и како овој процес го ограничи целокупниот опфат на западната либерална демократија. Затоа овој дел ќе понуди преглед на тековното феминистичко теоретизирање во подрачјето на владеењето. Сосредоточувајќи се врз прашањата на државјанството и демократијата, јас ќе ги истражам нормативните темели што го поткрепуваат процесот на градење устав, а со тоа ќе развијам една далекусежна критика на документот договорен од владите на земјите членки на ЕУ во 2004 година.

out the possibilities for future developments in gender politics from an institutional perspective. This is an important exercise at it challenges accepted wisdom that by constitutionalising the status quo, the Constitution implicitly advances the cause of gender equality in Europe (Bell, 2005).

Feminist Critiques of Citizenship and Liberal Democracy

The analysis and critique of citizenship and constitutionalism is not a new area of research for feminist scholars. Rather, there is a large body of literature that challenges the value of constitutional processes that ignore – and thus implicitly reinforce – the power of social and political hierarchies. Particularly of interest to feminist scholarship are the issues of citizenship and participation. These accounts have drawn attention to the impact of the public-private dichotomy on gender hierarchies, how this division has served to exclude women from the full benefits of citizenship, and how this process has limited the overall reach of Western liberal democracy. This section will therefore provide an overview of current feminist theorising in the area of governance. By focusing on the issues of citizenship and democracy I will explore the normative foundations that support the process of constitution building, and in so doing will develop a wide reaching critique of the document agreed by EU member states governments in 2004.

Државјанство

Почетната претпоставка на поголемиот дел од феминистичкото теоретизирање во подрачјето на државјанството е ваква: правата на граѓаните се вградени во посебни специјални, политички и економски рамки и, како такви, тие помагаат во дефинирањето на родовите структури и хиерархии. Уште поважно, како што објаснува Проховник (Prokhovnik, 1998: 85), „државјанството во нашата политичка традиција може да значи и значело многу различни нешта, и тие не биле компатибилни. Тоа подразбирало идентификација со државата, чувство на припаѓање кон една целина, дефинирање на припадноста како еднакви по овластување да бараат нешто од државата.“ Така, се претпоставува дека државјанството во една смисла носи еднаквост за оние индивидуи на кои им е подарено. Како такво, државјанството ги дефинира параметрите за социјални и политички односи помеѓу индивидуите и помеѓу индивидуата и државата или системот на владеење, како што е случај со ЕУ. Тоа значи дека во теоријата тоа треба да биде средство за промовирање на правата на жените. Меѓутоа, со оглед на тоа што ги пресликува социјалните односи, државјанството е исто така инвестирано со одреден вид хиерархии на моќ кои ги дефинираат родовите структури (Prokhovnik 1998: 85; Yuval-Davies 1997: 4). Yuval-Davies (1997) ја пролабочува оваа анализа тврдејќи дека:

Сам по себе, поимот на државјанство не може адекватно да ги опфати сите димензии на контрола и преговори што се случуваат во различни подрачја на социјалниот живот, ниту може адекватно да ги изрази начините на кои самата држава ги формира своите политички проекти. Сепак, проучувањето на државјанството може да фрли светлина врз некои од главните прашања кои се инволвирани во комплексниот однос помеѓу

Citizenship

The starting assumption of most feminist theorising in the area of citizenship is as follows: citizens' rights are embedded within specific social, political and economic frameworks and, as such, they help to define gender structures and hierarchies. More importantly, as Prokhovnik (1998: 85) explains, “citizenship in our political tradition can, and has meant many different things, not all of them compatible. It has involved an identification with the state, a sense of belonging to a whole, a definition of membership as equals of entitlement to make a claim against the state.” Citizenship is thus supposed to convey a sense of equality to those individuals upon whom it has been bestowed. As such, citizenship defines the parameters for social and political relations between individuals and, an individual and a state or system of governance as in the case of the EU. This means that, in theory, it should be a vehicle for the promoting of women's rights. However, as it mirrors social relations, citizenship is also invested with the kind of power hierarchies that define gender structures (Prokhovnik 1998: 85; Yuval-Davies 1997: 4). Yuval-Davies (1997) takes this analysis further, arguing that:

On its own, the notion of citizenship cannot encapsulate adequately all the dimensions of control and negotiations which take place in different areas of social life, nor can it adequately address the ways the state itself forms its political projects. Studying citizenship, however, can throw light on some of the major issues which are involved in the complex relationship between individuals, collectivities and the state, and the ways gender relations (as well as other social

индивидуите, колективитетите и државата, и начините на кои родовите односи (како и другите социјални поделби) влијаат врз нив.

Од оваа перспектива, вредностите кои го одржуваат принципот и практиката на државјанството ги отсликуваат комплексностите на социјалните и политичките односи во целина. Поради ова, секоја расправа за правата на државјанство на национално или интернационално/европско ниво што нема родова димензија не само што е ограничена во опсег, туку игнорира некои од најраспространетите хиерархии на моќ кои ги мотивираат социјалните и политичките односи во современото општество. Анализата на праксата на државјанството покажува како функционира таквата динамика. Фогел-Полски (Vogel-Polsky, 2000: 61-2) обрнува посебно внимание на значењето на политичкото партиципирање за остварувањето на потенцијалот на правата на државјанство. Во овој контекст, нерамноправното претставување на жените во политичките кругови не е статистички пропуст, туку е симболично за динамиката на моќ за која претходно расправавме во ова поглавје (Lister, 1997; Vogel-Polsky, 2000: 61-2; Webner & Yuval-Davies, 1999: 2, 5-7; Hoskyns, 2003).

Согледбите на Фогел-Полски нè враќаат на древното прашање за поделбата помеѓу јавните и приватните сфери на животот. Ова е тема за која нашироко се расправаше во феминистичките написи последниве три децении (видете на пример Landes, 1998), и наспроти суштинските подобрувања на позицијата на жените во политичката сфера, таа останува да биде фундаментален концепт во современите феминистички написи. Како што е документирано на многу места, дихотомијата јавно-приватно е инхерентна одлика на политичките односи и, со оглед

divisions) affect them.

From this perspective, the values that sustain the principle and practice of citizenship mirror the complexities of social and political relations at large. For this reason, any discussion of citizenship rights at the national or international/European level that does not have a gender dimension is not only limited in scope, but ignores some of the most wide reaching power hierarchies driving social and political relations in contemporary society. The analysis of the practice of citizenship exemplifies how such dynamics work. Vogel-Polsky (2000: 61-2) draws attention in particular to the importance of political participation in fulfilling the potential of the citizenship rights. In this context, women's under-representation in political and policy-making circles is not a statistical glitch but is symbolic of the power dynamics discussed earlier in this chapter (Lister, 1997; Vogel-Polsky, 2000: 61-2; Webner & Yuval-Davies, 1999: 2, 5-7; Hoskyns, 2003).

Vogel-Polsky's insights take us back to the age old question about the division between the public and the private spheres of life. This is a topic that has been discussed widely in feminist writings over the last three decades (see for instance Landes, 1998), and despite substantial improvements in the position of women in the political sphere, it remains a fundamental concept in contemporary feminist writings. As it has been widely documented, the public-private dichotomy is an inherent feature of political relations and, as citizenship emerges from this framework, it inevitably embodies this division. If equal-

на тоа што државјанството произлегува од оваа рамка, тоа неизбежно ја отелотворува оваа поделба. Ако еднаквоста помеѓу половите е заснована врз признавањето на улогите на мажите и жените во обете сфери, тогаш постојаното потценување на приватните улоги и одговорности има непосреден учинок врз опсегот на државјанството и досегот на демократското владеење. (Lister, 1997: 66-72; Mazey, 2001: 7; Vogel-Polsky, 2000: 62, 75). Многу писатели, преокупирани со влијанието на државјанството врз социјалното исклучување, тврдеа дека овој принцип создава поделба помеѓу Нас и Другиот. Таквата дистинкција е имплицирана во овој принцип, со оглед на тоа што на носителите на права (граѓаните) им е дадена привилегирана позиција во општеството и во политичката сфера. На тој начин, не-граѓаните се нееднакви и честопати социјално исклучени. Меѓутоа, повторно овие трудови се фокусирани на влијанието на етно-националните идентитети врз државјанството и врз силите на исклучување (Delanty, 1995; Green, 2000; Guerrina, 2002). Феминистичките трудови од ова поле (Lister 1997; Prokhovnik, 1998: 86; Yuval-Davis, 1997), исто така, успеаја да го привлечат вниманието кон постоењето на дихотомијата Ние – Другиот во поглед на родовите односи. Како што објаснува Проховник (Prokhovnik 1998: 87), „имплицитната хиерархија на вредноста помеѓу опциите и постојаните нефлексибилности при обидите да се договорат задолженијата, како во јавните, така и во приватните подрачја, фрлаат сомнеж врз квалитетот на понудениот избор“. Само преку таквото превреднување, тврдат феминистките кои се залагаат за разлика, на позицијата на жените во општеството може да ѝ се припише значењето што го заслужува (Prokhovnik, 1998: 92-3, 96; Dietz, 1998).

ity between the sexes is based upon recognition of men and women's roles in both spheres, then the persistent downgrading of private roles and responsibilities has a direct impact on the scope of citizenship and the reach of democratic governance. (Lister, 1997: 66-72; Mazey, 2001: 7; Vogel-Polsky, 2000: 62, 75). Many writers concerned with the impact of citizenship on social exclusion have argued that this principle creates a division between the Us and the Other. Such distinction is implicit within this principle, as the barers of rights (the citizens) are given a privileged position within society and the political sphere. The non-citizens are thus unequal and often socially excluded. Once again, however, the focus of these works is on the impact of ethno-national identities on citizenship and the forces of exclusion (Delanty, 1995; Green, 2000; Guerrina, 2002). Feminist work in this field (Lister, 1997; Prokhovnik, 1998, 86; Yuval-Davis, 1997) has succeeded in drawing attention to the existence of an Us-Other dichotomy also with reference to gender relations. As Prokhovnik (1998: 87) explains, “the implicit hierarchy of value between the options, and the continuing inflexibilities encountered in attempts to negotiate commitments in both the public and private realms, cast doubt upon the quality of the choice being offered.” Only through such re-evaluation, difference feminists claim, women's position in society can also be attributed the importance it deserves (Prokhovnik, 1998: 92-3, 96; Dietz, 1998).

Оваа анализа одекнува во расправата на Иригаре (Irigary, 2000) за демократијата во која признавањето на еднаквоста во разликата меѓу мажите и жените е суштинска за да се изгради пофер и подемократско општество. Расправата скицирана погоре го свртува вниманието на врската помеѓу државјанството и развојот на рамката на човековите права, како што понатаму укажува Фогел-Полски (Vogel-Polsky, 2000: 70):

целосното остварување на еднакви права за сите налага еднаквоста на половите, како во теоријата така и во практиката, да се смета како фундаментално основно право... Пристапот на жените во донесувањето одлуки исходува од фундаменталниот принцип на еднаквост на половите, кој иако е признаен национално и интернационално, и е неоспорован во теоријата, сè уште чека на практично имплементирање.

Оваа анализа доведува до тоа да се прифати паритетната демократија како пат кон извесен вид на егалитарно државјанство. Учеството во процесот на донесување одлуки така станува корисен за постигнување на супстанцијална еднаквост и за доведување под прашање на машките привилегии во јавната сфера. Уште повеќе, исклучувањето на жените од круговите на моќ е познат пропуст на западните демократии (Vogel-Polsky, 2000; Voet, 1998; Siim, 2000).

Анализата на Вебнер (Webner) и Јувал-Дејвис (1999: 1) го свртува вниманието кон конфликтните сили коишто дејствуваат во процесот на градење политичка заедница:

како политички имагинарно и како множество на здраворазумски претпоставки и практики, модерното државјанство е вметнато во едно социјално поле, една арена од сопернички, хетерогени и делумно преклопувачки дискурси. Внатре ова поле, слободата,

This analysis is echoed in Irigaray's (2000) discussion of democracy whereby recognition of men and women's equality in difference is essential to construct a fairer and more democratic society. The discussion outlined above draws attention to the link between citizenship and the development of a human rights framework. As Vogel-Polsky (2000: 70) further points out:

the full accomplishment of human rights for all demands that equality of the sexes, both in theory and in practice be regarded as a fundamental basic right... Access for women to decision-making results from the fundamental principle of equality of the sexes, which although recognized nationally and internationally, and undisputed in theory, is still awaiting practical implementation.

This analysis brings her to endorse parity democracy as a way towards some kind of egalitarian citizenship. Participation in the decision-making process thus becomes instrumental for the achievement of substantive equality and to challenge the male bias of the public sphere. Moreover, the exclusion of women from the circles of power is recognised a flaw of Western democracies (Vogel-Polsky, 2000; Voet, 1998; Siim, 2000).

Webner and Yuval-Davis' (1999: 1) analysis draws attention to the conflicting forces at work in the process of polity-building:

as a political imaginary and as a set of commonsense assumptions and practices, modern citizenship is inserted into a social field, an arena of competing, heterogeneous and partially overlapping discourses. Within this field, freedom, autonomy and the right to be different –central credos of

автономијата и правото да се биде различен – главните креда на демократското државјанство – издигнати наспроти регулирачките сили на модерното и државата, се поткопани од дискурсите на „култура и традиција“ – на национализмот, религиозноста и семејството.

Оваа расправа ја обелоденува повеќеслојната природа на државјанството и нејзиното влијание врз примената на правата на државјанство. Така, политичката заедница не треба да се разбира како монолитен ентитет во кој сите интереси се подеднакво претставени, туку како нус-производ од одреден број хиерархии на моќ и мрежи. Во контекст на тука изложената анализа, значајно е да се забележи дека вредностите кои се темел на правата на државјанство (еднаквоста, правата, одговорностите и заедницата) се поставени наспроти социјалните и културните норми коишто ги дефинираат родовите хиерархии на моќ. Импликациите од ова се дека мора да се направи дистинкција помеѓу државјанството како статус и државјанството како практика. Ако го прошириме опсегот на оваа анализа, станува јасно дека традиционалните теории не успеаја да го објаснат влијанието на социјалните, политичките и културните сили врз практиката на државјанство. Тогаш, ако сакаме да конструираме родово сензитивна анализа на државјанството, императив е креаторите на политиките да признаат дека начинот на кој се конструира државјанството како статус има директно влијание врз практиката на државјанството. На тој начин етаблирањето на државјанството како јавни права засновани врз машки норми ја исклучува можноста за етаблирање на дискурс за поголема инклузивност. Како што понатаму покажа Вебнер и Јувал-Дејвис (1999: 5), „холистичката дефиниција на државјанството ги надминува формалните права“. Таа мора да го вклучи признавањето на еднаквоста и на разликите и да биде чувствителна за влијанието

democratic citizenship – are pitched against the regulating forces of modernity and the state and subverted by discourses of “culture and tradition” – of nationalism, religiosity and the family.

This discussion highlights the multi-layered nature of citizenship and the impact this has on the application of citizenship rights. Thus, the polity should not be understood as a monolithic entity in which all interests are represented equally, but as they by-product of a number of power hierarchies and network. In the context of the analysis presented here, it is important to note that the values that underpin citizenship rights (equality, rights, responsibilities and community) are set against the social and cultural norms that define gender power hierarchies. The implications being that a distinction must be made between citizenship as status and citizenship as practice. If we widen the scope of this analysis, it becomes evident that traditional theories have failed to account for the impact of social, political and cultural forces on the practice of citizenship. If we are to construct a gender sensitive analysis of citizenship rights then, it is imperative that policy-makers acknowledge that the way in which citizenship as status is constructed has a direct impact on the practice of citizenship. The establishment of citizenship as public rights based on male norms thus precludes the establishment of a discourse for greater inclusiveness. As Webner and Yuval-Davis (1999: 5) further outline, “a holistic definition of citizenship goes beyond formal rights.” It must include recognition of equality, difference and be sensitive to the impact of gender power hierarchies on the practice of citizenship. Part of this transition is to recognise the economic and political values of women’s care work in the private sphere. This should not imply an uncritical endorsement of difference, but a recognition that those values that ascribe motherhood and caring to the private are also the ones

на родовите хиерархии на моќ врз практиката на државјанството. Дел од оваа транзиција е да се признаат економските и политичките вредности на работата на жените во областа на згрижувањето и негата, во приватната сфера. Ова не би требало да имплицира некритичко прифаќање на разликата, туку признавање дека овие вредности кои мајчинството и грижата ги припишуваат на приватното, се истите оние вредности на кои се засновани родовите хиерархии на моќ. Конечно, токму таквите поделби исто така го одредуваат и/или ограничуваат опсегот на демократијата и демократското владеење (Beasley and Bacchi, 2000). Наредниот дел од овој напис ќе се фокусира токму врз прашањето на демократијата.

Феминистички критики на либералната демократија

За да ја разбереме природата на политичките процеси во современа Европа, битно е да ги погледнеме нормите и вредностите врз кои се темелат тековните дискурси за легитимното владеење. Општо земено, демократијата е најзначајниот и најмногу дискутиран принцип во современото теоретизирање за владеењето во Европа. Демократијата честопати е дефинирана како начин на владеење, заснован на општествен договор помеѓу граѓаните и државата. Како дел од овој договор граѓаните им пренесуваат моќ на претставниците преку изборниот процес. Натпреварот за моќ меѓу соперничките партии, слободата на печатот и говорот, способноста да се ограничи и одземе моќта од законодавната и извршната власт, затоа се согледани како суштествени одлики на демократијата. Правата на државјанство и практиката на државјанство се централни за спроведување на демократското владеење (Zweifel, 2002).

upon which gender power hierarchies are based. Finally, it is such divisions that also determine and/or limit the scope of democracy and democratic governance (Beasley and Bacchi, 2000). The issue of democracy is what the next section of this article will focus on.

Feminist Critiques of Liberal Democracy

In order to understand the nature of political processes in contemporary Europe, it is essential to look at the norms and values that underpin current discourses about legitimate governance. Generally speaking, democracy is the most important and most widely discussed principle in contemporary theorising about governance in Europe. Democracy is often defined as a mode of governance based on a social contract between the citizens and the state. As part of this contract citizens transfer power to representatives through the election process. Competition for power amongst rivaling parties, freedom of press and speech, the ability to limit and remove power from the legislature and executive are thus seen as essential features of democracy. Citizenship rights and practice are central to the execution of democratic governance (Zweifel, 2002).

Во последните две децении прашањето на демократијата стана повторно спорна точка за изучувачите на европската интеграција. Зголемената моќ за креирање политики пренесена на европско ниво го прави далеку позначајно положувањето на „демократскиот“ тест од страна на европските институции. Овие расправи беа фокусирани врз балансот на моќта помеѓу институциите на ЕУ и тековните работни практики кои процесот на донесување одлуки го прават непросирен и многу далечен од граѓаните. Затоа мнозинството објаснувања беа сосредоточени врз таканаречениот демократски дефицит. Она што е значајно да се забележи во врска со расправата изложена во овој напис е дека доминантните објаснувања на демократскиот дефицит се засновани врз едно множество на имплицитни претпоставки за значењето, опсегот и улогата на демократијата во современите западни општества. Како такви тие претпоставуваат дека овој модел соодветно го претставува мноштвото интереси присутни во „Европската политичка заедница“ (Banchoff and Smith, 1999; Pollack, 2000; Everson, 2000; Mény, 2002; Shaw, 2000).

Од феминистичка перспектива, значајно е да се забележи дека концептот на демократијата, како и во случајот со државјанството, честопати е претставуван како родово неутрален. Уште повеќе, честопати се претпоставува дека западните општества постигнале напреден демократски статус со проширувањето на универзалното право на глас на жените, во првата половина од дваесеттиот век. Меѓутоа, ако поблиску се загледаме во вредностите, принципите и претпоставките што ги поткрепуваат концептот и практиката на демократијата, на видело ќе излезе нејзината инхерентно родова природа (Reynolds, 2002).

In the last two decades the issue of democracy has also become a point of contention for scholars of European integration. Increased policy making power transferred to the European level makes it increasingly more important to ensure that European institutions pass the “democratic” test. The focus of these discussions has been on the balance of power between the institutions of the EU and current working practices that make the decision making process opaque and far removed from the citizens. Most accounts have thus focused on the so-called democratic deficit. What is important to note with reference to the discussion presented in this article is that mainstream accounts of the democratic deficit are based upon a set of implicit assumption about the meaning, scope and role of democracy in contemporary Western societies. As such, they assume that this model adequately represents the multitude of interests present within the “European polity” (Banchoff and Smith, 1999; Pollack, 2000; Everson, 2000; Mény, 2002; Shaw, 2000).

From a feminist perspective, it is important to note that the concept of democracy, as in the case of citizenship, is often portrayed as gender neutral. Moreover, it is often assumed that Western societies have achieved advance democratic status with the extension of universal suffrage to women in the first half of the 20th century. However, a closer look at the values, principles and assumptions that underpin the concept and practice of democracy bring to lights its inherently gendered nature (Reynolds, 2002).

Два принципа се суштествени за воспоставување на демократското владеење: претставувањето и учествувањето. Иако нормите што ги одржуваат овие принципи се главно неспорни, нивната примена налага поголема внимателност. Исто така, вреди да се напомене дека главните политички теоретичари ги врамија внатре едно приличноограничено множество правила: учествувањето во политичкиот процес. Во овој контекст, способноста на еден систем на владеење да ги исправи нерамнотежите во поделбата помеѓу јавното и приватното станува клучно прашање во анализата на родовата демократија во Европа. Феминистичките научници долго време образлагаа дека признавањето на правата на жените како граѓански права треба само да предвести поголема ангажираност во укинувањето на родовите хиерархии на моќ. Преку овој процес концептот на демократијата е проширен за да ги опфати далекусежните социјални, политички и економски сили, кои ги обликуваат секојдневните интеракции помеѓу мажите и жените и кои, во крајна линија, ја ограничуваат практиката на демократијата.

Во тек на последниве десет години, феминистичките научници беа зафатени со учеството на жените во формалната политика. Беа објавени многу студии кои го разгледуваа влијанието на присуството на жените во политичката сфера врз родовата динамика и хиерархиите на моќ. Клучни прашања за кои се расправаше беа различните облици и модели на паритетна демократија, квоти, претставување на интереси и потенцијалниот придонес на жените кон формалната политика (Lowndes, 2004; Childs, 2004; Lovenduski & Norris, 1996; Freedman, 2004; Krook 2003). Од друга страна, Лис Иригаре (Luce Irigaray) разви едно интересно објаснување на егалитарната демократија кое настојува да ја преиспита поделбата

Two principles are essential for the establishment of democratic governance: representation and participation. Although the norms that sustain these principles are largely uncontroversial, their application requires greater scrutiny. It is also worth noting that, mainstream political theorists have framed them within a rather narrow set of rules: participation in the political process. In this context, the ability of a system of governance to redress the imbalances in the division between public and private becomes a key issue in the analysis of gender democracy in Europe. Feminist scholars have long argued that recognition of women's rights as citizens should only forestall a greater commitment to the abolition of gender power hierarchies. Through this process the concept of democracy becomes extended to encompass wide reaching social, political and economic forces shaping day to day interactions between men and women and that ultimately limit the practice of democracy.

Over the last ten years feminist scholars have been busy looking at women's participation in formal politics. A number of studies have been published looking the impact of women's presence in the political sphere on gender dynamics and power hierarchies. Different forms and models of parity democracy, quotas, interest representation and women's potential contribution to formal politics have been at the key issues under discussion. (Lowndes, 2004; Childs, 2004; Lovenduski & Norris, 1996; Freedman, 2004; Krook, 2003). Luce Irigaray on the other hand developed an interesting account of egalitarian democracy that seeks to challenge the division between public and private and goes to the heart of feminist critiques of governance. In this respect, this

понеѓу јавното и приватното и кое задира во срцевината на феминистичките критики на владеењето. Во овој поглед, овој приод е единствен бидејќи одбира да не се занимава со хиерархиите кои ги дефинираат социјалните односи во политичката сфера.

Пристапот на Иригаре кон демократијата е заснован врз анализата на секојдневните интеракции помеѓу мажите и жените. Прецизно, таа започнува со една расправа за влијанието на социјалните структури врз угнетување во рамките на семејството врз либерално демократското владеење. Таа тврди дека државјанството и демократијата мора да произлегуваат од соживотот помеѓу мажите и жените, кое пак е засновано врз признавањето и прифаќањето на половата разлика. Така, за Иригаре (Irigaray, 2000: 7-8) демократијата произлегува од „откажувањето на желбата да се поседува другиот“. Оваа претпоставка, тврди таа, ги доведува во прашање самите темели на либералната демократија, како што таа се разбира денес. Отстранувањето на сопственоста како квалифицирачки критериум за државјанство станува појдовна точка за редефинирање на демократијата.

Она што е интересно во врска со овој предлог е дека овој процес не започнува во јавната сфера, туку е вкоренет во ре-елaborацијата на главните поделби во рамките на семејството. Како што објаснува Иригаре (Irigaray, 2000: 4-5), „ако односите на мажот кон жената треба да бидат еднакви, тој ќе треба да се соочи со една култура на сексуална желба и коегзистенција на разлики за која досега тој не знае ништо... Исто така, тоа е прашање на повторно промислување на љубовта и/или повторно засновање на семејството“. Ваквото доведување под прашање на традиционалното концептуализирање на моќта во семејството задира во срцевината на демократското

approach is unique because it chooses not to engage with the hierarchies that define social relations in the political sphere.

Irigaray's approach to democracy is based upon the analysis of daily interactions between men and women. More specifically, she starts with a discussion of the impact of social structures of oppression within the family on liberal democratic governance. She argues that citizenship and democracy must emerge from co-existence between men and women, which in turn is based on recognition and acceptance of sexual difference. Democracy for Irigaray (2000: 7-8), thus emerges from “renouncing the desire to possess the other.” This presupposition, she goes on to argue, challenges the very foundations of liberal democracy as currently understood. Removing ownership as qualifying criteria for citizenship becomes the starting point for a redefinition of democracy.

What is interesting about this proposal is that this process does not begin in the public sphere, but it is rooted on a re-elaboration of core divisions within the family. As Irigaray (2000: 4-5) explains: “if man's dealings with woman are to be equal, he will have to face a culture of sexual desire and of coexistence in difference of which he, as yet known nothing. ... It is also a question of rethinking love and or refounding the family.” This challenge to traditional conceptualisation of power within the family goes to the heart of democratic governance, as it provides the backdrop against which children are educated, and women are allowed to carve out a space for themselves in the public sphere. Co-existence, for

владеење, со тоа што обезбедува платформа на која децата се образуваат, каде што на жените им е овозможено да издејствуваат простор за себеси во јавната сфера. За Иригаре, коегзистенцијата е заснована на прифаќање, признавање и разбирање на половата разлика, процес кој на крајот би довел до поправична прераспределба на моќта (Irigaray, 2000: 67-8, 24).

Доведувајќи го концептот на разлика до срцевината на политиката, Иригаре ги рedefинира границите на структурата и дејствувањето. Како што таа објаснува,

демократијата претполага суверенитет на секој граѓанин. [...] Правото што треба да биде воспоставено или превоспоставено како прв услов за демократски режим, е правото да се постои или да се поседува со суверенитет. Таквото право сè уште е непостоечко за жените на кои, во најдобар случај, им е дозволено да се претстават себеси како неутрални или подложни на асимилација од мажите, како репродуктивна природа или како продуктивна работна сила, во една заедница каде што тие, како жени, се непризнаени (Irigaray, 2000: 38).

Така, демократијата е испреплетена со идентитет, државјанство, учествувањето и машко-женските односи. Како што таа истакнува понатаму, „демократијата започнува со граѓански однос, заштитен со права, помеѓу некој маж и некоја жена, меѓу машки граѓанин и женски граѓанин, секој и сите граѓани“ (Irigaray 2000: 39, 118). Оваа анализа е многу моќна бидејќи се спротиставува на легитимноста на постојните структури на моќ кои се во срцевината на дихотомијата јавно-приватно и, со тоа, таа ја подрива и моќта на политичките структури. Расправата на Иригаре свртува внимание на поврзаноста помеѓу семејните односи, државата

Irigaray, is based on acceptance, recognition and understanding of sexual difference, a process that would ultimately lead to a more equitable redistribution of power (Irigaray, 2000: 67-8, 24).

By bringing the concept of difference to the heart of politics, Irigaray redefines the boundaries of structure and agency. As she explains,

democracy assumes the sovereignty of every citizen. [...] The right that has to be established or re-established as first condition of a democratic regime, is the right to exist or to be oneself with sovereignty. Such a right is, as yet, non-existent for women who, at best, are permitted to present themselves as neutral or assimilable to men, as reproductive nature or as productive manpower, in a community where, as women, they go unrecognised (Irigaray, 2000: 38).

Democracy is thus entwined with identity, citizenship, participation and the male-female relationship. As she further outlines, “democracy begins through a civil relationship, protected by rights, between a man and a woman, a male citizen and a female citizen, each and every citizen” (Irigaray, 2000: 39, 118). This analysis is very powerful because it challenges the legitimacy of current power structures at the heart of the public-private dichotomy and, in so doing, it also undermines the power of political structures. Irigaray’s discussion draws attention to the link between family relations, the state and identity, and the impact of this relationship on the development of citizenship rights. More specifically, it

и идентитетот, и влијанието на овој однос врз развојот на правата на државјанство. Поточно, таа го скицира влијанието на родовите хиерархии на моќ во подрачјето на приватното врз способноста на жените целосно да ги искористат нивните права како граѓани. Од оваа перспектива, ослободувањето на жените и вистинското егалитарно општество може да се јават само со „ремонт“ на семејната динамика и со превреднување на привилегираната позиција на традиционалното семејство во современото општество (Irigaray, 2000: 97, 99).

Според Иригаре, овој тип на граѓанска коегзистенција е особено значаен во време кога ЕУ настојува да воспостави заеднички основи за државјанство и социјална интеграција во контекст на разновидните социјални, културни и политички околности. Како што објаснува таа,

еден ваков вид премин од природна состојба кон граѓански живот ми се чини дека е единствениот начин за да се дефинира државјанството за Европа. [...] Европа тогаш би понудила можност не само за економски развој, туку и за растеж на секој и секого од нас, во самото семејство, во градот, и во секој однос помеѓу нас (Irigaray, 2000: 59).

Оваа транзиција е уште позначајна во времето кога ЕУ штотуку го комплетираше најобемниот круг на проширување во својата историја. Така, потребата за нов уставен договор што го признава и промовира оној вид демократска култура кој произлегува од егалитарните односи помеѓу половите во семејството, станува императив за постигнување на родова демократија во Европа (Irigaray, 2000: 50, 53, 67-8).

outlines the impact of gender power hierarchies in the private on women's ability to take full advantage of their rights as citizens. From this perspective, women's liberation and a truly egalitarian society can only occur with an overhaul of family dynamics and a reevaluation of the privileged position of the traditional family in contemporary society (Irigaray, 2000: 97, 99).

According to Irigaray, this type of civil coexistence is particularly important at a time when the EU is seeking to establish common foundations for citizenship and social integration in the context of diverse social, cultural, and political circumstances. As she explains,

a passage of this sort from the state of nature to civil life seems to me the only way towards defining citizenship for Europe. [...] Europe would then offer an opportunity not only for economic development, but for the growth of each and everyone of us, within the family itself, within the city and in every relationship between us (Irigaray, 2000: 59).

This is a transition that is all the more important at a time when the EU has just completed the widest reaching round of enlargement in its history. The need for a new constitutional contract that recognises and promotes the kind of democratic culture that emerges from egalitarian relationships between the sexes in the family thus becomes an imperative for the achievement of gender democracy in Europe (Irigaray, 2000: 50, 53, 67-8).

Позицијата на Иригаре е радикално исчекорување од познатото тло во политичкото теоретизирање. Нејзиното разбирање на демократијата е такво што го премостува јазот помеѓу јавното и приватното, ја признава родовата поделба на трудот, и настојува да ги ре-елaborира социјалните норми на таков начин, што „разликата“ на жените нема да биде само признаена и славена, туку ќе стане и дел од политичкиот процес. Може да се упатат мноштво критики, против позицијата на Иригаре, почнувајќи од нејзиното некритичко прифаќање на разликата, па до неостварливоста на апликацијата на нејзиниот модел врз современите политички структури. Како и да е, нејзината анализа исто така им овозможува на феминист(к)ите да го преиспитаат познатото тло во тековните дебати за демократијата во Европа. Уште позначајно, таа ни овозможува да го сведеме големиот корпус на феминистички трудови во подрачјето на правата на вработување на жените во ЕУ во рамките на тековните дебати за иднината на Унијата (Guerrina, 2005; Hoskyns, 1996).

Прашањето што сега треба да се разгледа е во која мерка овие критики на политичкиот процес беа прифатени од европските институции, и дали овие прашања беа земени предвид за време на дебатите околу иднината на Унијата.

Родот, демократијата и ЕУ

Погоре скицираната расправа го свртува вниманието кон потребата да се развие родово-сензитивна анализа на европскиот Устав и сродните дебати. Овој дел настојува да го стори токму тоа. Поконкретно, тој изложува една критика на нормативните темели на тековните придонеси за дебатата околу иднината на

Irigaray's position is a radical departure from the common ground in political theorising. Her understanding of democracy is one that bridges the gap between public and private, it acknowledges gender divisions of labour, and seeks to re-elaborate social norms in a way that women's "difference" is not only acknowledged and celebrated, it also becomes part of the political process. There are a number of criticisms that can be raised against Irigaray's position, starting from her uncritical acceptance of difference to the unfeasibility of the application of her model to contemporary political structures. However, her analysis also allows feminists to challenge the common ground in current debates about democracy in Europe. More importantly, it allows us to bring the large body of feminist work in the area of EU women's employment rights within the scope of current debates about the future of the Union (Guerrina, 2005; Hoskyns, 1996).

The question that now needs to be addressed is to what extent these critiques of the political process have been internalised by European institutions and whether these issues have been taken into account during the debates about the future of the Union.

Gender, Democracy and the EU

The discussion outlined above draws attention to the need to develop a gender sensitive analysis of the European Constitution and associated debates. This section seeks to do just that. More specifically, it puts forwards a critique of the normative foundations of current contributions to the Future of the Union debate. And, in so

Унијата. И, преку тоа, ги прикажува недостатоците на еден документ кој е резултат на политички компромис, наместо на јасна и далекусежна агенда за уставна реформа во Европа.

Дебатата за улогата на ЕУ во промовирањето на правата на жените може да се следи до 1970-ите, со ратификувањето на првите директиви за еднаквост. Оттогаш сè повеќе се зголемуваше интересот за улогата на европските институции во поттурнувањето на агендата за радикална еднаквост. Меѓутоа, имајќи ја предвид природата на ЕУ, ова истражување главно беше сосредоточено врз сферата на вработувањето. Така, дебатата што произлезе беше фокусирана врз способноста на ЕУ да промовира супстанцијална еднаквост, со оглед на економската нерамноправност на овој проект и неговите родови политики. (Guerrina, 2005; Hantrais, 2000; Hoskyns, 1996; Cousins, 1999). Фогел-Полски (Vogel-Polsky, 2000: 81) позитивно го интерпретира влијанието на Европа врз родовите политики на земјите членки. Поконкретно, таа тврди дека „признавањето на автономното право на еднаквост на жените и мажите во спогодбата на Европската Унија би го овозможило надминувањето на досега ненадминливата противречност помеѓу формалната и супстанцијалната еднаквост (Vogel-Polsky, 2000: 81). За жал, ова објаснување ја превидува економската нерамноправност во процесот на европското интегрирање. Како што тврдеа одреден број проучувачи, принципот на европското државјанство е нераскинливо поврзан со економските цели на Унијата, што пак има јасни реперкусии за тргувањето со правата и еднаквоста на жените. Во овој контекст, таа не само што не ја става под прашање поделбата помеѓу формална и супстанцијална еднаквост, така всушност ѝ служи зајакнувајќи ја (Guerrina, 2005; Guerrina, 2003; Hantrais, 2000).

doing, highlights the shortcomings of a document that is the result of political compromise rather than a clear and wide reaching agenda for constitutional reform in Europe.

The debate about the role of the EU in promoting women's rights can be dated back to the 1970s with the ratification of the first equality directives. Since then there has been a growing interest in the role of European institutions in pushing for a radical equality agenda. However, given the nature of the EU, this research has largely concentrated on the employment sphere. The debate that ensued thus focused on the ability of the EU to promote substantive equality given the economic bias of this project and its gender policies. (Guerrina, 2005; Hantrais, 2000; Hoskyns, 1996; Cousins, 1999). Vogel-Polsky (2000: 81) puts forward a positive interpretation of Europe's influence on member states' gender politics. More specifically, she argues that "the recognition of an autonomous right to equality of women and men in the Treaty on the European Union would make it possible to overcome the hitherto insurmountable contradiction between formal and substantive equality" (Vogel-Polsky, 2000: 81). Unfortunately, this account overlooks the economic bias of the process of European integration. As it has been argued by a number of scholars, the principle of European citizenship is inextricably linked with the economic aims of the Union, which in turn have clear repercussions for the commodification of women's rights and equality. In this context, far from challenging the division between formal and substantive equality, it actually serves to reinforce it (Guerrina, 2005; Guerrina, 2003; Hantrais, 2000).

Завршувањето на работата од страна на Конвенцијата за иднината на Унијата и потпишувањето на Уставната спогодба требаше да произведат извесен вид уставно спогодување за Унијата. Повелбата на фундаменталните права требаше да биде централна за ова спогодување. Политичкото влијание на еден таков документ требаше да ја надмине економската димензија и да помогне во создавањето на Европска политичка заедница. За Бел (Bell, 2005) „подготовката на ЕУ Уставот обезбеди можност одново да се разгледа местото на родовата еднаквост“. Затоа во овој контекст е значајно да се процени колку овој документ е родово сензитивен и во која мерка тој успеал во имплементирањето на залагањата од спогодбата на ЕУ за воведување на родова перспектива.

Разбирливо, главната преокупација на европските политички водачи во времето на преговарањето беше очекуваниот круг на проширување. Со оглед на ова, воведувањето на една поширока дебата за европскиот конституционализам можеше да биде голема можност да се реагира на недостатоците на националното и европското владеење, особено во подрачјето на родовата еднаквост. Оттаму, забележително е нерамноправното претставување на жените во актуелната Конвенција за иднината на Унијата (Hoskyns, 2003: 2; EWL, 2002). За Кетрин Хоскинс (Catherine Hoskyns, 2003) отсуството на жените од овие настани имаше значително влијание врз агендата на Конвенцијата, толкаво што имаше удел во маргинилизирањето на прашањата за социјалната критика, што резултираше во „општо потценување на социјалното во првичната концепција на Спогодбата“ (Hoskyns 2003: 2). Отсуството на социјалната политика од преговорите за конституционалната спогодба укажува на опстојувањето на една хиерархија во современата политика, во која социјалната

The completion of the work by the Future of the Union Convention and the signing of the Constitutional Treaty were supposed to produce some kind of constitutional settlement for the Union. The Charter of Fundamental Rights was supposed to be central to this settlement. The political impact of such a document was supposed to go beyond the economic dimension and help to create a European polity. For Bell (2005) “the drafting of the EU Constitution provided an opportunity to consider afresh the place for gender equality.” In this context, it is therefore important to assess how gender sensitive is this document and to what extent it succeeded in implementing the EU’s treaty commitments to mainstreaming.

Understandably the main preoccupation of European political leaders at the time of the negotiation was the forthcoming round of enlargement. That said, the introduction of a wider debate about European constitutionalism could have been a great opportunity to address the shortcomings of national and European governance, particularly in the area of gender equality. Notable is therefore the under-representation of women in the actual Convention on the Future of the Union (Hoskyns, 2003: 2; EWL, 2002). For Catherine Hoskyns (2003) the absence of women from the proceedings had a significant impact on the agenda of the Convention, so much so that it helped to marginalise the issue of social policy and resulted in “the general downgrading of the social in the initial conception of the Treaty” (Hoskyns, 2003: 2). The absence of social politics from the negotiations for the Constitutional Treaty highlights the persistence of a hierarchy in contemporary politics, whereby social policy and related issues continue to be categorised as low politics and thus outside the remit of constitutional debates. The exclusion of the social sphere from current

политика и сродните прашања продолжуваат да бидат категоризирани како нижа политика и, оттаму, како да се надвор од делокругот на конституционалните дебати. Сепак, исклучувањето на социјалната сфера од тековните расправи исто така го разграничи опсегот на дебатите во онаа мерка, во која не успеа да одговори на потешките прашања за родовата демократија во приватната сфера.

Поблиското испитување на Уставната спогодба ни открива дека родовите хиерархии на моќ остануваат во средиштето на европските политички структури. Како и да е, воведувањето на принципот на еднаквост во дел I од Уставната спогодба би требало да отвори некои патишта кон востановувањето на една рамка за имплементирање на принципот за супстанционална еднаквост, зашто ова е дел од спогодбите што се занимаваат со нормативните темели на Унијата. За жал, начинот на кој принципите на еднаквост и правда беа вклучени во рамките на спогодбата поскоро наликува на декларативно, отколку на конкретно прифаќање на родовата демократија.

Имајќи го предвид потенцијалното влијание на овој документ врз иднината на родовата политика во Европа, пожелно е да се задлабочиме во секој член/дел од спогодбата што се занимава со прашањето за еднаквоста. Преамбулата ги поставува нормативните темели на проектот на европското интегрирање на следниов начин: „инспирирајќи се од културното, религиското и хуманистичкото наследство на Европа, од кое се развија универзалните вредности на неповредливите и неотуѓивите права на човековата личност, слободата, демократијата, еднаквоста и владеењето на правото“. Значи, еднаквоста и демократијата се признаени како главни за овој процес. Ова тврдење повторно е зајакнато

discussions, however, also limited the scope of the debates, in as far as it fails to address more difficult questions about gender democracy in the private sphere.

A closer examination of the Constitutional Treaty reveals that gender power hierarchies remain at the core of European political structures. Arguably, the introduction of the principle of equality in Part I of the Constitutional Treaty should move some way towards establishing a framework for the implementation of the principle of substantive equality, as this is the part of the treaties that deals with the normative foundations of the Union. Unfortunately, the way in which the principles of equality and justice were included within the Treaty is more reminiscent of tokenism than a concrete commitment to gender democracy.

Given the potential impact of this document on the future of gender politics in Europe, it is worth looking in some detail at each article/part of the Treaty dealing with the issue of equality. The preamble sets the normative foundations for the project of European integration as follows: “drawing inspiration from the cultural, religious and humanist inheritance of Europe, from which have developed the universal values of the inviolable and inalienable rights of the human person, freedom, democracy, equality and the rule of law.” Equality and democracy are thus recognised to be central to this process. A claim that is reinforced in Part I of the Treaty. To be more precise, Article I-2 (Union’s Values) includes the principles of non-discrimination and justice as core

во дел I од Спогодбата. Попрецизно кажано, член I-2 (вредности на Унијата) ги вклучува принципите на недискриминација и праведност како клучни вредности на Унијата; а член I-3 (цели на Унијата) се обврзува на спречување на социјалното исклучување и дискриминацијата и промоција на еднаквост помеѓу мажите и жените. На прв поглед, овие два члена ја исполнуваат заложбата на Унијата за родово сензибилизирање и ја ставаат еднаквоста во срцевината на проектот на европско интегрирање.

Европското женско лоби го смета овој развој како значајно подобрување на одредбите од Амстердам, затоа што обезбедува поцврста правна основа за унапредување на формалната еднаквост. На пример, вклучувањето на принципот на еднаквост при изразувањето на вредностите во срцевината на Унијата претставува јасна заложба за овој принцип. Бел (Bell, 2005) исто така му припишува симболичка вредност на овој развој. Сепак, повнимателната анализа ги осветлува недостатоците на овој пристап. Како прво, вреди да се напомене дека поранешните предлог текстови на спогодбата не го вклучуваат принципот на еднаквост како една од клучните вредности на Унијата (Hoskyns, 2003: 2-3). Згора на тоа, задоцнетото вклучување на родот во дел I од Спогодбата го истакнува загрижувачкиот недостаток на политичка заложба за имплементација на овој принцип. Како што укажаа заклучоците на Бел (Bell, 2005), „ова не е радикално исчекорување од тековната ситуација; напротив, тоа настојува да ја потврди точката до која Унијата веќе стаса“.

Подетално упатување кон принципот на еднаквост е направено во дел II од Спогодбата, во Повелбата на фундаменталните права. Насловот III од Повел-

values of the Union; and, Article I-3 (Union's Objectives) makes a commitment to combating social exclusion and discrimination, and the promotion of equality between men and women. At a first glance these two articles fulfil the Union's commitment to mainstreaming and place equality at the heart of the project of European integration.

The European Women's Lobby considers this development to be a significant improvement on the Amsterdam provisions, as it provides a stronger legal base for the advancement of formal equality. For instance, the inclusion of the principle of equality in statement on the values at the heart of the Union makes a clear commitment to this principle. Bell (2005) also attaches symbolic value to this development. A more careful analysis, however, highlights the shortcomings of this approach. In the first instance, it is worth noting that earlier drafts of the Treaty did not include the principle of equality as one of the core values of the Union (Hoskyns, 2003: 2-3). Moreover, the belated inclusion of gender into the Part I of the Treaty highlights the overarching lack of political commitment towards the implementation of this principle. As Bell's (2005) conclusions point out, "this is not a radical departure from the current situation; on the contrary, it tends to confirm the point at which the Union has already arrived."

More detailed reference to the principle of equality is made in Part II of the Treaty, which is the Charter of Fundamental Rights. Title III of the Charter of Funda-

бата на фундаменталните права е целосно посветен на прашањето за еднаквоста. Најзначајните одредби во врска со еднаквоста помеѓу мажите и жените во рамките на овој документ се: член II-81 (недискриминација) и член II-83 (еднаквост помеѓу мажите и жените). Иако вклучувањето на Повелбата во Уставната спогодба е значајно постигнување, во онаа мерка во која им обезбедува луѓето од Европа „објава на права“, одредбите сместени во неа не претставуваат значајно исчекорување од принципите утврдени со европското право во текот на последниве педесет години (Bell, 2005; Guerrina, 2003).

Наспроти овие критики, вреди да се повторува дека заложбата на Унијата за еднаквост на можности е јасно присутна низ целиот документ. Членот III-116 експлицитно упатува на оваа заложба. Всушност, дел III од Спогодбата (политики и функционирање на Унијата) исто така вклучува одреден број членови што се занимаваат со прашањето на еднаквоста (Article III-210 (1)(i); Article III-214; Article III-292). За жал, ниедна од овие одредби всушност не го проширува опсегот на овој принцип за да ја вклучи и супстанцијалната еднаквост. Во овој поглед, можно е да се предвиди дека овој документ просто ќе ја засили институционалната пристрасност во полза на формалната еднаквост којашто е веќе присутна на национално и европско ниво (Bell, 2005).

Во крајна линија, оваа расправа свртува внимание кон ограничувањата на тековните дебати за конституционализмот во Европа. Фокусот врз „вишата политика“ се случува за сметка на оние политички подрачја коишто традиционално се сметаат за поврзани со социјалната сфера. Имајќи ја предвид врската помеѓу социјалната политика и прашањето за жени-те, безбедно е да се каже дека во најдобар случај родот беше дигресивно прашање во расправите за

mental Rights is entirely devoted to the issue of equality. In terms of equality between men and women the most important provisions included within this document are: Article II-81 (non-discrimination) and Article II-83 (equality between men and women). Although, the inclusion of the Charter within the Constitutional Treaty is an important development, in as far as it provides the people of Europe with a “bill of rights,” the provisions enclosed within it do not represent a significant departure from the principles established by European law over the last 50 years. (Bell, 2005; Guerrina, 2003).

Despite these criticisms, it is worth reiterating that the Union’s commitment to equality of opportunities is clearly present throughout the document. Article III-116 makes explicit reference to this commitment. As a matter of fact, Part III of the Treaty (Policies and Functioning of the Union) also includes a number of articles dealing with the issue of equality (Article III-210 (1)(i); Article III-214; Article III-292). Unfortunately, none of these actually expand the scope of this principle to include substantive equality. In this respect, it is possible to predict that this document will simply reinforce the institutional bias in favour of formal equality already present at the national and European level (Bell, 2005).

This discussion ultimately draws attention to the limitations of current debates about constitutionalism in Europe. The focus on “high politics” has occurred at the expense of those policy areas traditionally considered associated with the social sphere. Given the link between social policy and women’s issues, it is safe to say that gender has been at best a tangential issue in debates about the future of the Union. Certainly, the failure of the Convention to include equality as a key value and objective

иднината на Европа. Секако, неуспехот на Конвенцијата во вклучувањето на еднаквоста како клучна вредност и цел на Унијата во пораните предлог-текстови на Спогодбата го истакнува континуитетот на родовите хиерархии на моќ на национално и на европско ниво. Исто така, тој го насочува вниманието и кон јазот помеѓу политичката реторика и политичката акција во подрачјето на еднаквоста помеѓу мажите и жените. Конечно, оваа анализа укажува на неуспехот на родовото сензибилизирање да создаде еден политички контекст кој актуелно настојува да ги преиспита структуралните нееднаквости и да поттикне родова демократија.

Од оваа расправа за тековните дебати околу природата и идните изгледи на процесот на градење Устав на Европа, произлегуваат два прелиминарни заклучока. Прво, европските политички лидери не ги прифатија феминистичките критики на демократијата, владеењето и учеството коишто беа развиени во последните тринаесет години. Овој тренд е очигледен во слабото претставување на жените во структурите на Конвенцијата и во општиот замав на дебатите коишто се одигруваа на европско ниво. Второ, наспроти реториката за вредноста и значењето на сензибилизирањето, родовите хиерархии на моќ сè уште ја опседнуваат политичката арена. Во таа мерка, што родот почна да се поистоветува со социјалната политика, подрачје на политичка акција којашто традиционално се поврзува со жените и женственото.

Заклучоци

Анализата на родовата димензија на европската уставна политика треба да се контекстуализира во пошироката рамка на сè позастапените анти-EU

of the Union in earlier drafts of the Treaty highlights the continuity of gender power hierarchies at the national and European level. It also draws attention to the gap between political rhetoric and political action in the field of equality between men and women. Finally, this analysis points to the failure of gender mainstreaming to engender a political context that actually seeks to challenge structural inequalities and pursue gender democracy.

Two preliminary conclusions emerge from this discussion of current debates about the nature and future prospect for the process of constitution building in Europe. Firstly, European political leaders have not taken on board feminist criticisms of democracy, governance and participation advanced in the last thirty years. This trend is evident in the under-representation of women in the structure of the Convention and general thrust of the debates taking place at the European level. Secondly, despite the rhetoric about the value and importance of mainstreaming, gender power hierarchies still pervade the political arena. So much so, that gender has become tantamount with social policy, an area of policy action traditionally associated with women and feminine.

Conclusions

The analysis of the gender dimension of European constitutional politics has to be contextualised within the wider framework of growing anti-EU sentiment. As a

чувства. Всушност, негативниот исход од францускиот и холандскиот референдум за Европскиот устав во летото 2005 год. може да има само негативно влијание врз развојот на поширокоопфатна рамка за имплементација на еднаквоста во Европа. Резултатите од овие референдуми и постојаната преокупираност на земјите членки со постигнувањето на економските цели може да значи само дека достигнувањето на една политичка Унија и унапредувањето на правата на државјанство сега не е на дневниот ред. За возврат, тоа ќе има негативни последици за феминистичкото лоби коешто настојува да ја унапреди супстанцијалната еднаквост на европско ниво. Сепак, импликациите на анализата претставена во овој напис се мошне широки. Не само што родот сè уште не е перцепиран како прашање од врвно политичко значење, туку тој е еден од најзначајните молкови во тековните дебати за демократијата и владеењето во Европа. Земајќи ги феминистичките перспективи како појдовна точка, можно е да се пресврти фокусот од дебатата за демократскиот дефицит кон принципите на егалитарната демократија. Оваа позиција додава трета димензија на тековните дискурси за потребата на ЕУ да ги чуе повиците за поголема легитимност и одговорност. Уште повеќе, таа признава дека политичкото слепило за неуспесите на либералната демократија на национално ниво беше префрлено на европско ниво. Претпоставката дека земјите членки на ЕУ имаат постигнато еднакво претставување и дека го исцрпеле нивниот потенцијал за демократско владеење продолжува да ги прикрива недостатоците на либералната демократија, и таа на крајот послужи за зајакнување на родовите хиерархии на моќ коишто моментално дејствуваат во националната сфера.

Конечно, членувањето, учеството и претставувањето мора да бидат согледани како во суштина спорни концепти. Како што објаснува Шо (Shaw, 2000: 89):

matter of fact, the negative outcome of the French and Dutch referendums on the European Constitution in the summer of 2005 can only have a negative impact on the development of a wider reaching framework of the implementation of equality in Europe. The result of these referendums and the member states' continued preoccupation with the pursuit of the economic objectives can only mean that the achievement of a political Union and the advancement of citizenship rights is now off the agenda. This will, in turn, also have negative consequences for the feminist lobby seeking to advance substantive equality at the European level. The implications of the analysis presented in this article, however, are much wider. Not only is gender still not perceived as an issue of high political importance, it is also one of the most significant silences in current debates about democracy and governance in Europe. Taking feminist perspectives as a starting point, it is possible to shift the focus of the democratic deficit debate toward the principle of egalitarian democracy. This position adds a third dimension to current discourses about the need for the EU to attend to calls for greater legitimacy and accountability. Moreover, it recognises that political blindness to the shortcomings of liberal democracy at the national level has been transposed to the European level. The assumption that EU member states have achieved equal representation and exhausted their potential for democratic governance continues to hide the failures of liberal democracy, and has ultimately served to reinforce gender power hierarchies currently at work within the national sphere.

Finally, membership, participation and representation must be seen as essentially contested concepts. As Shaw (2000: 89) explains,

„социјалните права и развојот на социјалните права во спој со идентификацијата на групите кои во моментот се честопати маргинализирани во политичката заедница на ЕУ се витални компоненти на редефинираниот релационен концепт на членување како постојан процес на конструирање отворено, демократско, праведно и еднакво општество. Во таа смисла, тој концепт не се однесува толку на правата, колку на групата и на индивидуите кои се потпираат врз правата и нивната позиција во однос државјанството на Унијата. Тој демонстрира дека границите на членувањето во смислата дефинирана во овој напис се постојано оспорувани, остануваат незацврстени и не се утврдени *a priori*. Борбите за права се динамични и конститутивни како за индивидуалниот така и за групниот идентитет“.

Така, опсегот на владеењето на ЕУ и правата на државјанство дојдоа во преден план на секоја борба за постигнување на родова демократија. Дискурсите за родот, главно како и правата на жените, беа оставени настрана како во академските објаснувања, така и во дебатите за креирањето политики. Она што главните објаснувања не успеваат да го признаат е дека таквата слабост не е само неуспех на дебатата, туку служи за да се задржат родовите хиерархии на моќ и за да се подре родовата демократија во Европа.

Затоа, во овој контекст е можно да се заклучи дека тековните дебати за демократскиот дефицит и дебатата за иднината на Унијата ја пропуштија можноста да промовираат поегалитарни политички структури. Еден навистина егалитарен предлог за родова демократија, со прифаќање на супстанционалната еднаквост, би отишол отаде паритетната демократија, би ги ставил под прашање традиционалните родови поделби на трудот и, на крај, би создал попартиципативно општество. Во многу погледи, таквиот предлог би го поддржал тврдењето на Иригаре (Irigaray, 2000: 38-9) дека за да биде

“social rights and the development of social rights in conjunction with the identification of groups who are at present often marginalised within the EU polity are vital components of the redefined relational concept of membership as the ongoing process of constructing an open, democratic, just and equal society. In that sense, it is less about the rights than about the group and individuals who rely upon rights and their position in relation to Union citizenship. It demonstrates that the boundaries of membership in the sense defined in this paper are constantly contested, remain unfixed and are not *a priori* established. Rights struggles are dynamic and constitutive of both individual and group identity.”

The scope of EU governance and citizenship rights, thus come to the forefront of any struggle for the achievement of gender democracy. Gender discourses, much like women's rights, have been sidelined in both academic accounts and policy-making debates. What mainstream accounts fail to acknowledge is that such weakness is not only a shortcoming of the debate, but it serves to maintain gender power hierarchies and undermine gender democracy in Europe.

In this context, it is thus possible to conclude that current debates on democratic deficit and the debate on the Future of the Union have missed an opportunity to promote more egalitarian political structures. A proposal for gender democracy that is truly egalitarian would move beyond parity democracy by endorsing substantive equality, it would challenge traditional gender divisions of labour, and ultimately would create a more participatory society. In many ways it would support Irigaray's (2000: 38-9) claim that for democracy to be truly so, it has to be based on a civil relationship between the sexes. In order to be truly comprehensive, the debate on demo-

демократијата навистина таква, треба да биде заснована на граѓански однос помеѓу половите. За да биде навистина опфатна, дебатата за демократскиот дефицит треба да ги признае дефицитите на либералната демократија онака како што во моментот е разбрана од научниците и креаторите на политики.

Превод од англиски јазик: Жарко Трајаноски

Библиографија:

- Banchoff, T., and M.P. Smith. 1999. "Introduction: Conceptualizing legitimacy in a contested polity", in *Legitimacy and the European Union*, Edited by Banchoff T. and M.P. Smith. London and New York: Routledge.
- Beasley C., and Bacchi Carol. 2000. "Citizen Bodies: embodying citizens – a feminist analysis" *International Feminist Journal of Politics*, 2 (3): 337-358.
- Bell Mark. 2005. 'The Constitutionalisation of the principle of gender equality' Paper presented at ECPR Joint Sessions: Workshop 5 "The future of gender equality in the EU". Available at: http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/granada/workshop_list.aspx [Accessed September 2005]
- Bellamy, Richard. 2000. "Citizenship beyond the Nation State: the Case of Europe" in *Political Theory in Transition*, Edited by N. O'Sullivan. London: Routledge.
- Childs, Sarah. 2004. "A Feminised Style of Politics? Women MPs in the House of Commons." *The British Journal of Politics & International Relations* 6 (1): 3-19.
- Cousins, Christine. 1999. *Society, Work and Welfare in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Delanty, G. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke and London: Macmillan.
- Dietz, M. 1998. "Citizenship with a Feminist Face: the Problem with Maternal Thinking" in *Feminism: the Public & the Private*, Edited by J. Landes. Oxford: Oxford University Press.

cratic deficit has to recognise the deficits of liberal democracy as currently understood by scholars and policy-makers alike.

References:

- Banchoff, T., and M.P. Smith. 1999. "Introduction: Conceptualizing legitimacy in a contested polity", in *Legitimacy and the European Union*, Edited by Banchoff T. and M.P. Smith. London and New York: Routledge.
- Beasley C., and Bacchi Carol. 2000. "Citizen Bodies: embodying citizens – a feminist analysis" *International Feminist Journal of Politics*, 2 (3): 337-358.
- Bell Mark. 2005. 'The Constitutionalisation of the principle of gender equality' Paper presented at ECPR Joint Sessions: Workshop 5 "The future of gender equality in the EU". Available at: http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/granada/workshop_list.aspx [Accessed September 2005]
- Bellamy, Richard. 2000. "Citizenship beyond the Nation State: the Case of Europe" in *Political Theory in Transition*, Edited by N. O'Sullivan. London: Routledge.
- Childs, Sarah. 2004. "A Feminised Style of Politics? Women MPs in the House of Commons." *The British Journal of Politics & International Relations* 6 (1): 3-19.
- Cousins, Christine. 1999. *Society, Work and Welfare in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Delanty, G. 1995. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke and London: Macmillan.
- Dietz, M. 1998. "Citizenship with a Feminist Face: the Problem with Maternal Thinking" in *Feminism: the Public & the Private*, Edited by J. Landes. Oxford: Oxford University Press.

- Everson, M. 2000. "Beyond the *Bundesverfassungsgericht*: On the necessary cunning of constitutional reasoning" in *The European Union and its Order: The Legal Theory of European Integration*, Edited by. Z. Bankowski, and A. Scott. Oxford: Blackwells.
- European Women's Lobby. 2002. "The Future of the Union". Available at: <http://www.womenlobby.org/Document.asp?DocID=414&tod=3291> [Accessed January 2005]
- Freedman, Jane. 2004. "Increasing Women's Political Representation: The Limits of Constitutional Reform" *West European Politics*, 27 (1): 104-23.
- Green, D. M. 2000. "The End of Identity? The Implications of Postmodernity for Political Identification," *Nationalism and Ethnic Politics*, 6 (No. 3): 68-90.
- Guerrina, Roberta. 2005. *Mothering the Union: Gender politics in the EU*. Manchester: Manchester University Press.
- Guerrina, Roberta. 2003. "Gender, Mainstreaming and the EU Charter of Fundamental Rights" *Policy, Organisation & Society*, 22 (1): 97-115.
- Guerrina, Roberta. 2002. *Europe: History, Ideas and Ideologies*. London: Arnold.
- Habermas, Jürgen. 1998. "The European nation-state: on the past and future of sovereignty and citizenship," *Public Culture*, 10 (2): 397-416.
- Hantrais, Linda. 2000. *Social Policy in the EU* (2nd ed). Basingstoke and London: Palgrave.
- Hoskyns, Catherine. 2004. "Gender Perspectives" in *European Integration Theory*. Edited by A. Wiener and T. Diez. Oxford: Oxford University Press.
- _____. 2003. "Gender Equality and the Convention – A Comment" *Federal Trust Online Papers*, 08/03. Available at: http://www.fedtrust.co.uk/eu_constitution
- _____. 1996. *Integrating Gender: Women, Law and Politics in the European Union*. London & New York: Verso.
- Irigaray, Luce. 2000. *Democracy begins between Two*. London: Athlone.
- Krook, Mona Lena. 2003. "Not All Quotas Are Created Equal: Trajectories of Reform to Increase Women's Political Representation" *ECPR Join Sessions: "Changing Constitutions, Building Institutions & (Re)defining Gender*
- Everson, M. 2000. "Beyond the *Bundesverfassungsgericht*: On the necessary cunning of constitutional reasoning" in *The European Union and its Order: The Legal Theory of European Integration*, Edited by. Z. Bankowski, and A. Scott. Oxford: Blackwells.
- European Women's Lobby. 2002. "The Future of the Union". Available at: <http://www.womenlobby.org/Document.asp?DocID=414&tod=3291> [Accessed January 2005]
- Freedman, Jane. 2004. "Increasing Women's Political Representation: The Limits of Constitutional Reform" *West European Politics*, 27 (1): 104-23.
- Green, D. M. 2000. "The End of Identity? The Implications of Postmodernity for Political Identification," *Nationalism and Ethnic Politics*, 6 (No. 3): 68-90.
- Guerrina, Roberta. 2005. *Mothering the Union: Gender politics in the EU*. Manchester: Manchester University Press.
- Guerrina, Roberta. 2003. "Gender, Mainstreaming and the EU Charter of Fundamental Rights" *Policy, Organisation & Society*, 22 (1): 97-115.
- Guerrina, Roberta. 2002. *Europe: History, Ideas and Ideologies*. London: Arnold.
- Habermas, Jürgen. 1998. "The European nation-state: on the past and future of sovereignty and citizenship," *Public Culture*, 10 (2): 397-416.
- Hantrais, Linda. 2000. *Social Policy in the EU* (2nd ed). Basingstoke and London: Palgrave.
- Hoskyns, Catherine. 2004. "Gender Perspectives" in *European Integration Theory*. Edited by A. Wiener and T. Diez. Oxford: Oxford University Press.
- _____. 2003. "Gender Equality and the Convention – A Comment" *Federal Trust Online Papers*, 08/03. Available at: http://www.fedtrust.co.uk/eu_constitution
- _____. 1996. *Integrating Gender: Women, Law and Politics in the European Union*. London & New York: Verso.
- Irigaray, Luce. 2000. *Democracy begins between Two*. London: Athlone.
- Krook, Mona Lena. 2003. "Not All Quotas Are Created Equal: Trajectories of Reform to Increase Women's Political Representation" *ECPR Join Sessions: "Changing Constitutions, Building Institutions & (Re)defining Gender*

- Relations*” Available at: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/edinburgh.aspx>
- Landes, J. B. (1998) editor *Feminism: the Public and the Private*. Oxford: Oxford University Press.
- Lister, Ruth. 2001. “Acquiring responsibilities and citizenship: social participation and social responsibility.” Paper presented at the seminar *Family forms and the young generations in Europe*, organised by the European Observatory on the Social Situation, Demography and Family at the Austrian Institute for Family Studies. 20-22 September 2001.
- _____. 1997. *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke, Macmillan.
- Lovenduski, Joni and Norris Pipa. 1996. *Women in Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lowndes, Vivien. 2004. “Getting on or Getting BY? Women, Social Capital and Political Participation” *British Journal of Politics & International Relations*, 6(1): 45-64.
- Mackay, Fiona. 2004. “Gender and Political Representation in the UK: the State of the Discipline”, *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 6 (1): 00-120.
- Mazey, Sonia. 2001. *Gender Mainstreaming in the EU: Principles and Practice*. London: Kogan Page.
- Mény, Y. 2002. “De la démocratie en Europe: old concepts and new challenges” *Journal of Common Market Studies*, 41 (1): 1-13.
- Pollack, Mark. (2000) “Democracy and Constitutionalism in the European Union” *ECSA Review*, 13 (2): 2-7. Also available at: <http://www.ecsa.org/DemocracyForum.htm>
- Reynolds, Sian. 2002. “Lateness, Amnesia and unfinished Business: Gender and Democracy in Twentieth-Century Europe” *European History Quarterly*, 32 (1): 85-109.
- Shaw, Jo. 2001. “European Union governance and the question of gender: a critical comment.” Responses to the European Commission’s white paper on governance – Jean Monnet Papers. Available at <http://www.jeanmonnetprogram.org/01/010601.html>
- _____. 2000. “The problem of membership in European Union citizenship” in *The European Union and its Order: Relations*” Available at: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/edinburgh.aspx>
- Landes, J. B. (1998) editor *Feminism: the Public and the Private*. Oxford: Oxford University Press.
- Lister, Ruth. 2001. “Acquiring responsibilities and citizenship: social participation and social responsibility.” Paper presented at the seminar *Family forms and the young generations in Europe*, organised by the European Observatory on the Social Situation, Demography and Family at the Austrian Institute for Family Studies. 20-22 September 2001.
- _____. 1997. *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke, Macmillan.
- Lovenduski, Joni and Norris Pipa. 1996. *Women in Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lowndes, Vivien. 2004. “Getting on or Getting BY? Women, Social Capital and Political Participation” *British Journal of Politics & International Relations*, 6(1): 45-64.
- Mackay, Fiona. 2004. “Gender and Political Representation in the UK: the State of the Discipline”, *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 6 (1): 00-120.
- Mazey, Sonia. 2001. *Gender Mainstreaming in the EU: Principles and Practice*. London: Kogan Page.
- Mény, Y. 2002. “De la démocratie en Europe: old concepts and new challenges” *Journal of Common Market Studies*, 41 (1): 1-13.
- Pollack, Mark. (2000) “Democracy and Constitutionalism in the European Union” *ECSA Review*, 13 (2): 2-7. Also available at: <http://www.ecsa.org/DemocracyForum.htm>
- Reynolds, Sian. 2002. “Lateness, Amnesia and unfinished Business: Gender and Democracy in Twentieth-Century Europe” *European History Quarterly*, 32 (1): 85-109.
- Shaw, Jo. 2001. “European Union governance and the question of gender: a critical comment.” Responses to the European Commission’s white paper on governance – Jean Monnet Papers. Available at <http://www.jeanmonnetprogram.org/01/010601.html>
- _____. 2000. “The problem of membership in European Union citizenship” in *The European Union and its Order:*

- The Legal Theory of European Integration*. Edited by Z.Bankowski and A. Scott. Oxford: Blackwells.
- _____. 2000b. "Process and Constitutional Discourse in the European Union" in *Voices, Spaces and Processes in Constitutionalism*, Edited by C.Harvey *et al.* Oxford: Blackwell.
- _____, and Antje Weiner. 1999. "The paradox of the 'European polity.'" *Jean Monnet Working Papers*, 10/99. Available at: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/papers99.htm>
- Siim, Birte. 2000. *Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voet, Riam. 1998. *Feminism and Citizenship*. London: Sage.
- Vogel-Polsky, E. 2000. "Parity Democracy – Law and Europe" in *Gender Politics in the European Union*. Edited by M. Rossilli. New York: Peter Lang.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. Women, Citizenship and Difference. *Feminist Review*, 57: 4-27
- Werbner, Pnina and Nira Yuval-Davis. 1999. "Women and the new discourse of citizenship" in *Women, citizenship and difference*. Edited by N.Yuval-Davies, and P. Werbner. London and New York: Zed.
- Wincott, D. 2000. "Does the European Union pervert democracy? Questions of democracy in new constitutionalist through on the future of Europe" in *The European Union and its Order: The Legal Theory of European Integration*. Edited by Z. Bankowski, and A. Scott. Oxford: Blackwells.
- The Legal Theory of European Integration*. Edited by Z.Bankowski and A. Scott. Oxford: Blackwells.
- _____. 2000b. "Process and Constitutional Discourse in the European Union" in *Voices, Spaces and Processes in Constitutionalism*, Edited by C.Harvey *et al.* Oxford: Blackwell.
- _____, and Antje Weiner. 1999. "The paradox of the 'European polity.'" *Jean Monnet Working Papers*, 10/99. Available at: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/papers99.htm>
- Siim, Birte. 2000. *Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voet, Riam. 1998. *Feminism and Citizenship*. London: Sage.
- Vogel-Polsky, E. 2000. "Parity Democracy – Law and Europe" in *Gender Politics in the European Union*. Edited by M. Rossilli. New York: Peter Lang.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. Women, Citizenship and Difference. *Feminist Review*, 57: 4-27
- Werbner, Pnina and Nira Yuval-Davis. 1999. "Women and the new discourse of citizenship" in *Women, citizenship and difference*. Edited by N.Yuval-Davies, and P. Werbner. London and New York: Zed.
- Wincott, D. 2000. "Does the European Union pervert democracy? Questions of democracy in new constitutionalist through on the future of Europe" in *The European Union and its Order: The Legal Theory of European Integration*. Edited by Z. Bankowski, and A. Scott. Oxford: Blackwells.

Диана Дамеан

**Невидливото, замолченото,
исклученото: Погрешно
претставување на жените
во Европскиот устав**

Dianna Damean

**The Invisible, the Silenced,
the Excluded: Women's
Misrepresentation in the
European Constitution**

Вовед

Кон недостатоците на Европскиот устав може да се пристапи од неколку перспективи; во следниот текст ќе говорам за родовите прашања. Избрав да се осврнам на институцијата брак, на нееднаквите односи на моќ во традиционалното семејство и на нивното влијание врз правата на жените, како човекови права. За таа цел го анализирав одделот II од Европскиот устав - Повелба за основните права на Унијата¹, со кој се гарантираат човековите права на сите граѓани, но единствено во јавната сфера. Со оглед на тоа што приватноста останува невидлива за јавноста, повеќето жени не се во состојба да ги уживаат „основните права“ на начин на кој можат тоа да го прават мажите. Од моја гледна точка, Европскиот устав не ги претставува жените соодветно и ги игнорира нивните конкретни проблеми и потреби. Имајќи го предвид фактот што целиот овој дискурс е машки ориентиран, жените во овој контекст се замолчени и невидливи. Оваа моја теза ќе ја поддржам со аргументите и примерите што следат.

Introduction

The lacks of the European Constitution can be approached from many perspectives; in the following text I will discuss the gender related issues. I chose to focus on the institution of marriage, on the unequal power relations within the traditional family and on how they alter women's rights as human rights. In order to do so, I analysed Part II of the European Constitution, The Charter of Fundamental Rights of the Union¹ which provides all citizens with human rights only in the public space. Since what occurs in private remains invisible to the public eye, most women can not enjoy their 'fundamental rights' as their fellow men do. From my point of view, the European Constitution does not represent women appropriately and ignores their particular problems and needs. They are silenced and invisible as the dominating discourse is a masculine one. I will support my view with arguments and examples as it follows.

И после децениско војување за еднакви права на сите полиња, жените сè уште се далеку од остварување на својот идеал. Сепак, што се однесува до положбата на жената во јавната сфера, иако само теоретски, мора да признаеме дека е направен значителен напредок. Наспроти ова, положбата на жената во приватната сфера не е многу променета. Дури и феминистичките движења главно се фокусирани на борбата за стекнување права во јавната сфера. Иако феминистките го рedefинираа семејството како рамноправно партнерство помеѓу мажот и жената, не постојат закони кои ќе ги вообличат правата што ги имаат членовите на семејството, поради фактот што семејството е дел од приватноста, а законот не може да се меша во приватноста.

Уставот, сам по себе, не го дефинира семејството на ниеден начин, но претпоставува дека тоа е институција којашто ги претставува сите подеднакво. Според речникот на Мирјам Вебстер (Merriam Webster)², семејството е „колективно тело на лица коишто живеат во иста куќа и под еден раководител или управител“,³ „групата, составена од маж и жена и од нивните деца, ја сочинува основната организациска единица на општеството“.⁴ Понатаму, мажот е дефиниран како „машка глава на домаќинството“,⁵ додека пак жената е дефинирана како „жена; возрастна лице од женски пол; законска придружничка на мажот; жена којашто е брачно врзана за мажот; жена која има маж; мажена жена“,⁶ но не и како „женска глава на домаќинството“. „Мажот“ е дефиниран како автономен субјект, додека „жената“ е дефинирана како објект во однос со субјектот. Таа нема своја автономија; таа постои единствено во релација со мажот. Иако и терминот „маж“ е поврзан и не може самостојно да постои без жена, сепак нееднаквата положба на жената во семејството се изразува преку терми-

After decades of militating for equal rights in all fields of activity, women are still far from reaching their ideal. We have to admit, though, that remarkable progress has been made in this regard as women's condition in the public sphere has improved, at least theoretically. Despite all this, women's condition in the private sphere hasn't changed much. Feminist movements focused mainly on acquiring rights in the public space. Although feminists redefined family as an equal partnership between women and men, there are no laws stating the rights the members of a family should have, for the mere reason that family deals with private and the law can not interfere with privacy.

Constitution itself does not define family in any way, but assumes it to be an institution everyone represents in the same way. According to Merriam Webster Dictionary,² the family is “the collective body of persons who live in one house, and under one head or manager,”³ “the group comprising a husband and wife and their dependant children, constituting a fundamental unit in the organization of society.”⁴ Moreover, a husband is defined as “the male head of the household,”⁵ whereas a wife is defined as “a woman; an adult female; the lawful consort of a man; a woman who is united to a man in wedlock; a woman who has a husband; a married woman”⁶ and not as “the female head of the household.” The “husband” is defined as an autonomous subject, whereas the “wife” is defined as an object in relation to the subject. She has no autonomy of her own; she exists solely in relation to her husband. Although the term “husband” is also related, as one can not be a husband in the absence of a wife, the unequal position of a woman inside family appears through language, as a “husband” has more value than a “wife.” The language expresses reality and therefore,

нологијата што се употребува и укажува на тоа дека „мажот“ има поголема вредност од „жената“. Јазикот ја отсликува реалноста, па доколку жената зазема инфериорна позиција во семејството, јазикот ќе ја одрази како таква. Доколку Уставот настојува да ја гарантира еднаквоста на жените во сите општествени структури, тогаш мора сериозно да го земе предвид семејството како институција.

Европскиот устав⁷ не е исклучок во овој контекст, бидејќи во вториот дел, во Повелба за основните права на Унијата,⁸ ги дефинира достоинството,⁹ слободата,¹⁰ еднаквоста¹¹ и солидарноста,¹² користејќи го семејството како концепт којшто овозможува нееднаков третман на жената.

Одредбите од Европскиот устав користат непрецизни термини и не уточнуваат како ќе бидат имплементирани законите. Европскиот устав ја користи шемата на традиционално, патријархално семејство, не говори за односите на моќ во семејството и остава огромен простор за злоупотреба и експлоатација на жената во семејството. Одредбите можат лесно да се интерпретираат и тие адресираат машки сегмент. За жените станува збор по исклучок, само кога се зборува за работи во врска со репродукција¹³ или за помалку претставениот пол.¹⁴

Токму затоа, сметав дека е добредојдена феминистичка критика на Европскиот устав.

Надвор од општеството – семејството како приватна сфера

Иако семејството претставува дел од општеството, тоа е истовремено и надвор од него. Поделбата на јавно - приватно, дозволува постоење на посебни норми

if the wife occupies an inferior position inside family, language shall portray her as such. If the Constitution intends to guarantee equality for women in all social structures, it must seriously take into consideration the institution of family.

The European Constitution⁷ is no exception as in its second part, The Charter of Fundamental Rights of the Union,⁸ it defines dignity,⁹ freedom,¹⁰ equality¹¹ and solidarity¹² using a concept of family that allows an unequal treatment of women.

The articles in the European Constitution use vague terms and do not clearly specify how its laws shall be implemented. The European Constitution uses the pattern of the traditional, patriarchal family, does not discuss power relations within it, leaving room for the abuse and exploitation of women inside family. The articles are easily interpretable and they address a masculine segment. Women come into discussion as exceptions, due to reproduction related matters¹³ or as the underrepresented sex.¹⁴

Therefore, I considered that a feminist critique of the European Constitution is welcome.

Outside of Society – Family as Private Space

Although family is a part of society it is, at the same time, outside it. The separation public-private allows the existence of separate norms in the family, different from

во семејството, различни од оние коишто владеат во јавниот простор.

Семејството е патријархална форма на заедница, каде мажот е глава на семејството, а жената (и децата) потчинета/и. „Главата“ ги донесува правилата, ги донесува одлуките и има моќ во однос на неговите потчинети. Тој нема да се воздржи од употреба на својата моќ во случаи кога неговите потчинети нема да му се покорат. Тој може да ја користи својата моќ во приватната сфера, бидејќи законот не навлегува во неа; од оваа гледна точка, односите во семејството може да наликуваат на односите помеѓу господарот и неговите робови. Ќе започнам со неколку рефлексии за институцијата брак и неговата компатибилност со насилството. Бракот е форма на организирање на општествените односи помеѓу половите. Со самиот почеток на бракот, животите на мажот и на жената драстично се менуваат, со оглед на тоа дека се стекнале со друг општествен статус. Бракот е хиерархија составена од еден доминантен маж и една потчинета жена.¹⁵ Насилството на мажот врз жената е „нормална консеквенца“ на оваа хиерархија. Кога го дефинираме насилството над жените, терминот „злоупотреба“ не е ниту научен ниту клинички, туку концепт од политичка природа. Злоупотребата е девијантно поведение, дефинирано од страна на група којашто е доволно голема или политички доволно моќна да го дефинира.¹⁶

Според статистиките на Маргарета Хајден (Margareta Hyden) изнесени во нејзината студија за феноменот домашно насилство,¹⁷ домашното насилство најчесто се случува во семејства засновани на идејата за романтична љубов. Оваа идеја е јадрото на гледиштето на двојката за тоа што претставува семејството. Идејата за романтична љубов имплицира

those governing the public space.

Family is a patriarchal form of organization, having the man as its head and the woman (and children) as subordinate(s). The ‘head’ establishes the rules, takes the decisions, and has power over his subordinate(s). He will not refrain from using his power whenever his subordinates do not obey him. He can exercise his power in private as no law can interfere; from this point of view, family relations may as well resemble the relations between a master and his slaves. I shall start with a few reflections on the institution of marriage and its compatibility with violence. Marriage is a form of organizing social relations between sexes. Once they start a marriage, men’s and women’s lives are radically changed as they are provided with a new social status. Marriage is a hierarchy consisting of one dominating man and one subordinate woman.¹⁵ Men’s violence against women is a ‘natural consequence’ of this hierarchy. When we define violence against women, the term “abuse” is neither a scientific nor a clinical concept, but a political one. The abuse is defined as a deviant act by a group that is large enough or has enough political power to define it.¹⁶

According to statistics provided by Margareta Hyden in her study of the domestic violence phenomenon,¹⁷ domestic violence occurs mainly inside families founded on the idea of romantic love. This idea is the centre of the couple’s view on what family is all about. The idea of romantic love implies intense desires of personal fulfilment and reconciliation. The marital life-style that promises

постојење интензивни желби за лично исполнување и помирување. Брачниот животен стил што ветува сексуална сатисфакција, репродукција и заедништво, ја поддржува токму оваа идеја. Медиумите играат мошне значајна улога во промовирањето на моделот за среќно семејство како норма, а како исклучок укажуваат на ретки случаи на насилство во семејството. Дури и кога бројот на разведени бракови континуирано се зголемува и „личното“ станува „политичко“, институцијата брак останува недопрена. „Проблемот“ се гледа во индивидуите, а не во семејството како форма на патријархална организација.

Патријархатот зависи од учеството на жените заради удобностите што ги нуди. Мажот ѝ обезбедува на жената заштита, финансиска сигурност и општествен статус во замена за пристап до нејзиното тело, нејзината грижа за него и за неговите деца. Во многу случаи, мажот користи физичка сила за да го добие она што може да се земе со сила, како на пример пристапот до нејзиното тело. Токму овде наидуваме на парадокс: идејата за романтична љубов, иако некомпатибилна со каков било вид насилство, е конструирана на начин што го овозможува насилството на мажот над жената. „Романтичниот“ идеал на мажественоста претставува маж кој е силен, храбар, рационален и способен да го издржува семејството, додека жената се јавува како комплементарен лик, кој ужива во способноста на мажот да ја издржува. Како комплементарен лик, таа може да биде идеализирана и почитувана, или да биде третирана како никој и ништо и (ис)користена.¹⁸

Мажите како група се одликуваат со моќ и нивната доминација над жените е историски и социјално обликувана конструкција. Насилството на мажите

sexual gratification, reproduction and unity maintains this idea. Media plays an important role in promoting the pattern of the united happy family as a norm and scarce cases of abuse inside family as exceptions. Even when the divorce rate is continuously growing and the “personal” has become “political”, the institution of marriage remains intact. The “problem” is seen as belonging to individuals and not to family as a form of patriarchal organisation.

Patriarchy depends on women’s participation due to the benefits it offers. The man provides the woman with protection, financial support and social status in exchange of access to her body, of her care for him and of her having his children. In many cases men use physical power to obtain what can be taken by force, like the access to her body. At this point we encounter a paradox: the idea of romantic love, although incompatible with violence of any kind, has been constructed in a culture that allows violent actions of men against women. The “romantic” ideal of masculinity portrays the man as strong, bold, rational and able to support his family, whereas the woman appears as a complementary character, enjoying man’s ability to support her. As a complementary character she can be either idealized and treated with respect or treated as a nobody and (ab)used.¹⁸

Men as a group are invested with power and their domination upon women is a historical and social construction. Men’s violence towards women is part of a patriar-

над жените е дел од патријархалниот систем на моќ и експлоатација. Со оглед на тоа што нашето општество е патријархално и мажите се поврзуваат со вредности, интелект, норми, злоупотребата што ја прават над жените и другите маргинализирани категории е вообичаен општествен феномен којшто не е очигледен доколку не му се даде соодветно значење.¹⁹

Патријархалното општество не може да ја заштити жртвата на насилство и не може да обезбеди соодветни услуги што ќе овозможат помош на жртвите и ќе го оневозможат повторното виктимизирање.²⁰ Наместо тоа, насилството е направено невидливо и тешко може да се санкционира.

Настојувам да укажам на важноста што ја има „приватниот“ во однос на „јавниот“ живот. Кога жените се оневозможени да ја уживаат демократијата и да ги уживаат човековите права во приватниот живот, оневозможено е и уживањето на нивните човекови права во јавната сфера, бидејќи она што се случува во приватноста ја обликува способноста за целосно учество во јавната арена.²¹ Токму затоа, приватната сфера мора да претставува приоритет за политичарите во имплементирањето на политиките на еднаквост. Постои потреба од закони што ќе се однесуваат на приватната сфера, бидејќи тоа е местото каде насилството тешко се гледа или воопшто не е видливо. Без видлива жртва не постои кривично дело, а без кривично дело нема сторител.²² Од оваа перспектива, преиспитувањето на прашањето за односите на моќ во семејството и овозможувањето адекватна заштита се императив.

Медиумите ги рефлектираат, но истовремено и го обликуваат однесувањето на индивидуите и нивните животи. Тие развиваат однесување според моделите

chal system of power and exploitation. Since our society is a patriarchal one and men are associated with values, intellect, norms, the abuse they commit against women and other “marginal” categories is a common social phenomenon that does not stand out unless given the appropriate importance.¹⁹

The patriarchal society can not protect the abused against violence and do not provide suitable services that would offer assistance to the victims and would overcome re-victimisation.²⁰ Instead, the abuse is made invisible and difficult to sanction.

I intend to highlight the importance the “private” life has over the “public” one. When women are denied democracy and human rights in private, their human rights in the public sphere also suffer, since what occurs “in private” also shapes their ability to participate fully in the public arena.²¹ That is why the private sphere must constitute a priority for politicians implementing politics of equality. There is need for laws regarding the domestic space as this is a space where the abuse is not at all or hardly visible. Without a visible victim, there is no crime, and without a crime there is no perpetrator.²² From this perspective, questioning power relations within family and offering adequate protection is a must.

Media both reflects and shapes individuals' attitudes and lives. They develop behaviours according to the models media provides. In what concerns family, the model pro-

презентирани од медиумите. Што се однесува до семејството, моделот промовиран од медиумите²³ е оној на традиционалното семејство, каде мажот е „главата“, традиционалниот хранител, носител на материјални добра, а жената е во инфериорната положба, како традиционална домаќинка, негувателка, родилка. Нејзината неплатена работа ја лишува од финансиска независност, а доколку работи и на пазарот на труд, шансите да напредува во кариерата ѝ се намалени поради фактот што грижата за семејството напоредно со неплатената работа дома го зема најголемиот дел од нејзиното време. Во вакви околности, можностите да напредува на професионален план се минимални; оттука произлегува дека јавната сфера не ѝ нуди некаква сатисфакција. Затоа, нејзината потрага по лично исполнување ќе биде во приватната сфера, имено во семејството, како жена и мајка. Со цел да го оствари тоа, таа ќе се насочи кон моделот на „идеална жена“, претставен преку медиумите. Преземајќи ја улогата на посветена, потчинета и приврзана жена, таа влегува во еден друг свет, свет на односи на моќ, што ја става во мошне ранлива позиција.

Целта на овој напис не е да ги анализира сите облици на злоупотреба во семејството или како тие настануваат; многу автори детално ги проучувале овие феномени.²⁴ Јас само ќе наведам неколку заклучоци: концептот „семејство“ го дефинира мажот како „глава“ на останатите членови;²⁵ со оглед на ваквата хиерархиска поставеност на семејството, злоупотребата (неминовно) се случува;²⁶ сè што се случува во приватноста е невидливо за властите и јавноста. Како заклучок, сите ние сме свесни дека жените во приватниот живот се експлоатирани; сепак, законот што го цени правото на секого за „почитување на приватниот живот“, не ни дозволува да интервенираме.

moted by the media²³ is that of the traditional family, having the man as the “head”, traditional bread-winner, producer of material goods, and the woman in an inferior position as the traditional house-keeper, care provider, reproducer. Her unpaid work deprives her from her financial independence and, in case she works on the labour market as well, it restricts her chances to develop a career as the care she offers her family along with the unpaid work at home takes most of her time. In these conditions, her chances to grow professionally are few; therefore the public sphere does not offer her much satisfaction. She will then search for her personal fulfilment in private, namely in her family, as wife and mother. In order to do so, she will align herself to the “ideal wife” model presented in the media. While assuming the role of the devoted, submitted and supportive wife, the woman enters another realm of interpersonal power relations that finds her in a vulnerable position.

The purpose of this paper is not to analyse all forms of abuse inside family or how these occur; plenty of authors studied exhaustively these phenomena.²⁴ I will only draw a few conclusions: the concept of “family” itself defines man as the “head” of the other members;²⁵ due to this hierarchical organization of the family the abuse (necessarily) occurs;²⁶ whatever happens in private is invisible to the authorities and to the public. In conclusion, we are all aware that women are oppressed in private, yet the laws regarding everyone’s right to “respect for private life” does not allow us to interfere.

Парафразирајќи ја Шарлот Бурч (Charlotte Burch),²⁷ доколку мажите ги негираат правата на жените како човекови права во приватноста, тие ќе ги негираат нивните права и во јавноста, бидејќи развиваат дискриминирачки однос кон жените на сите нивоа. Постои цврста врска помеѓу приватното и јавното. Мажот, кој вообичаено е насилен кон жените во приватната сфера, дефинитивно ќе биде агресивен кон жените (вербално, емоционално, физички, сексуално) и во јавноста. Неговите дејства се потполно идентични во двата случаја, па сепак, законот го санкционира единствено насилството сторено во јавност. Нема никаква логика да се игнорира истото дејство само затоа што се одвива во семејството, особено бидејќи семејството вообичаено се поврзува со сигурност, љубов, заедништво. Можеме да кажеме дека овде всушност поскоро имаме работа со двојни стандарди на правдата, отколку со правото на почитување на приватниот живот. Жените кои биле злоупотребени во семејството страдаат уште повеќе бидејќи се принудени да живеат со сторителот на таквото насилство. Тие мораат да живеат со постојаното чувство на страв, анксиозност, депресија, понижување, што се неспоиви со човечкото достоинство. Во вакви случаи, одредбите II-61, „Човечко достоинство“²⁸ и II-63, „Право на интегритет на личноста“²⁹ од Европскиот устав не кореспондираат со одредбата II-67, „Почитување на приватниот и семејниот живот“³⁰ од истиот Устав. Оваа контрадикторност несразмено повеќе влијае на жените. Сепак, доколку го разгледуваме единствено машкиот сегмент на популацијата, нема да најдеме на парадокс. Не имплицирам дека мажите никогаш не се жртви на злоупотреба или дека погореспоменатата контрадикција никогаш не ги допира. Главно реферирам на доминантната група бели, хетеросексуални мажи. Европскиот устав е нивна творба и ги зема предвид единствено нивните лични проблеми.

Paraphrasing Charlotte Burch²⁷, if men deny women's rights as human rights in private, they will deny their rights in the public sphere as well, as they develop a discriminative attitude towards women at all levels. There is a strong connection between private and public. A man who usually aggresses women in private will definitely aggress (verbally, emotionally, physically, sexually) women in public. His act is the same in both cases, yet the law sanctions only the aggression committed in public. To ignore the same act just because it occurs in family makes no sense, especially since family is commonly associated with safety, affection, unity. In here we may say that we deal with double-standard justice rather than with the right to respect for private life. Women who have been aggressed in family suffer even more since they are compelled to live with their perpetrator. They have to live with continuous feelings of fear, anxiety, depression, humiliation, which are against human dignity. In such cases, art. II-61, "Human dignity"²⁸ and II-63, "Right to the integrity of the person"²⁹ of the European Constitution do not apply as a consequence of art. II-67, "Respect for private and family life"³⁰ of the same Constitution. This contradiction affects women disproportionately. However, if we were to consider only the masculine segment of the population, we would not face a paradox. I do not imply that men are never victims of abuse or that the above mentioned contradiction never affects them. I refer mainly to the dominant group of white, heterosexual men. The European Constitution is their product and it takes into discussion only their personal issues.

Вообичаената концепција и интерпретација на човековите права претпоставува дека државите не се одговорни за прекршувањата што се случуваат во она што се нарекува приватна сфера (како што е домаќинството). Согласно ваквата интерпретација, државите единствено може да бидат одговорни за прекршувањата што се случуваат во јавната сфера, која во голема мера е и дефинирана и составена од мажи.³¹ Ваквиот пристап овозможува односите на моќ во семејството да бидат невидливи, а подрачјата кадешто жените се експлоатирани да останат скриени од очите на јавноста. Европскиот устав се приклонува на ова конзервативно гледиште и покрај неговата егалитарна и демократска надворешност. Тој не е родово сензитивен и во многу погледи е нецелосен.

Контрадикторности на Европскиот устав: Приватното наспроти јавното

1. Еднаквост

Во вториот дел од Европскиот устав,³² насловот III „Еднаквост“, член II-83, „Еднаквост помеѓу жени и мажи“,³³ одредува дека „еднаквоста помеѓу жените и мажите мора да биде осигурана во сите области“, без притоа јасно да биде нагласено „и во јавноста и во приватноста“. Бидејќи законот се однесува единствено на јавниот простор, ние не можеме да заклучиме дека жените и мажите се еднакви и во семејството. Членот се однесува само на еднаквоста во јавниот простор: „еднаквоста помеѓу жените и мажите мора да биде осигурана на сите полиња, вклучувајќи го вработувањето, работата и платата“.³⁴

Признавам дека бев мошне збунета додека го читав чл. II-83 „принципот на еднаквост нема да ги пре-

A common conception and interpretation of human rights assumes that states are not responsible for violations in what has been referred to as the private sphere (such as the household). According to this interpretation states can only be held responsible for violations taking place in the public sphere, that is a sphere largely defined by and composed of men.³¹ Such an approach makes power relations in the family invisible and keeps the major areas where women are oppressed away from the public scrutiny. The European Constitution aligns itself to this conservative view despite its equalitarian and democratic appearance. It is not gender-sensitive and it is, in many regards, incomplete.

Contradictions of The European Constitution: Private Versus Public

1. Equality

In the second part of the European Constitution,³² Title III, “Equality”, art. II-83, “Equality between women and men,”³³ states that “equality between women and men must be insured in all areas,” without clearly mentioning “both public *and* private.” As law deals only with the public space we can not imply that women and men are equal inside family as well. The article refers only to equality in the public space: “equality between women and men must be insured in all areas, including employment, work and pay.”³⁴

I admit I was very confused while reading art. II-83 “the principle of equality shall not prevent the maintenance

венира поддржувачките мерки што овозможуваат посебни предности за помалку застапениот пол,³⁵ бидејќи не можев да сфатам за каков вид „помала застапеност“, станува збор. Не е јасно дали терминот „помалку застапениот пол“ се однесува на бројност или на политичка моќ. Како процент од популацијата, жените се побројни од мажите во многу земји. Но, од друга страна, нивната застапеност во политичките структури останува ниска. Членот е мошне нејасен и остава простор за интерпретации.

2. Солигарносѝ

Што се однесува до статусот на семејството, чл. II-93.1³⁶ одредува дека „семејството ќе ужива правна, економска и социјална заштита“. Државата го поддржува семејството со тоа што промовира патријархалност и машка доминација. Одделот насловен „Семејство и професионален живот“ не ги дефинира ниту семејството, ниту професионалниот живот. Понатаму, чл. II-93.2³⁷ смета дека единствената тензија што може да настане кога постои и семејство и професионален живот, е отпуштањето од работа поради мајчинство: „за да се смири тензијата помеѓу семејството и професионалниот живот, секој ќе има право на заштита од отпуштање поради мајчинство, право на платено породилно отсуство и на родителско отсуство по раѓањето или посвојувањето на дете“. Интеракцијата помеѓу семејството и кариерата е површно обработена и редуцирана единствено на работи поврзани за репродукција. Сепак, ова е само едно можно сценарио, бидејќи Уставот не гарантира дека невработената жена ќе биде заштитена во случај да остане невработена поради бременост или поради нејзините обврски како родител. Можеме да заклучиме дека жените се единствените на кои влијае раѓањето на детето, а мажите коишто ќе станат

of measures providing for specific advantages in favour of the underrepresented sex”³⁵ as I could not figure what sort of ‘under representation’ does it refer to. It was not clear whether the term ‘underrepresented sex’ was used to describe the representation as a number or as political power. As a percentage of the population, women outnumber men in many countries. Despite this, their representation inside political structures remains low. The article lacks clarity and leaves room to interpretation.

2. Solidarity

Referring to the status of the family, art. II-93.1³⁶ states that “the family shall enjoy legal, economic and social protection.” The state supports family as it promotes patriarchy and male domination. The section entitled “Family and professional life” defines neither family nor professional life. Moreover, art. II-93.2³⁷ considers that the only tension that may occur when having both a family and a professional life is the dismissal on grounds of maternity: “to reconcile family and professional life, everyone shall have the right to protection from dismissal for a reason connected with maternity and the right to paid maternity leave and to parental leave following the birth or adoption of a child.” The interaction between family and career is superficially treated and reduced to matters regarding reproduction. Even so, this is only one possible scenario, as the Constitution does not state that an unemployed woman shall be protected in case she remains unemployed due to her pregnancy or due to her parental responsibilities. We can also conclude that women are the only ones affected by the birth of a child, as men who are about to become fathers do not have to “reconcile” their family life with their professional one. The article uses the term “maternity” and not “parenthood”, which could suggest that both sexes’ professional life may be

татковци не мора да го „помират“ нивниот семеен и професионален живот. Членот го користи терминот „мајчинство“, а не „родителство“, што би сугерирало дека раѓањето на дете или родителскиот статус ќе влијае на професионалниот живот и на двата пола. Наместо тоа, терминот „мајчинство“ јасно укажува дека жените се единствените што може да бидат жртви на дискриминација по основ на родителски статус. Нашето општество смета дека децата се во целост одговорност на мајките, а професионалниот живот на мажите воопшто не е засегнат од неговиот родителски статус, бидејќи традиционално тој не е негувател, туку хранител. Ова е одраз на реалната состојба, имено на нееднаквата поделба на обврските во семејството и влијанието што го има на општествениот живот на поединците. Европскиот устав не се ослободи од патријархалниот поглед врз улогите на родовите во семејството. Во вакви услови не можеме да зборуваме за партнерство во бракот, туку поскоро за хиерархиски модел во кој сите општествени привилегии им припаѓаат на мажите. За жените се расправа кога станува збор за репродукција и мајчинство. Проблемите со кои се соочуваат во другите области од животот, како гореспоменатите, не се замени предвид во посебен оддел. „Невидливоста“ на особените женски проблеми (нееднаквиот третман заснован врз предрасуди, дискриминација врз основа на род, насилство врз жените, и др.) не укажува дека двата рода се сметаат за еднакви и соодветно третирали, туку поскоро дека Европскиот устав адресира главно машки сегмент (пожелно бел и хетеросексуален). Родовата еднаквост не значи дека сите жени и мажи ги имаат истите потреби, потребите на мажите - со единствениот исклучок што претставниците од женскиот род раѓаат. Од оваа перспектива, Европскиот устав не е родово неутрален, туку родово слеп. Можеме да претпоставиме дека Европскиот устав е напишан од и за мажи.

affected by the birth of a child or by the parental status. Instead, the term “maternity” clearly suggest that women are the only ones who may be victims of discriminatory behaviour on grounds of parental status. Our society considers that children are entirely their mother’s responsibility and that a man’s professional life is not at all affected by his parental status since he is not the traditional care-provider, but the traditional bread-winner. This is a reflection of a real fact, namely the unequal division of responsibilities inside family and their impact on individuals’ social lives. The European Constitution did not free itself from the patriarchal view on gender roles inside family. In these conditions we can not talk about a partnership inside marriage, but rather about a hierarchical model where all social privileges belong to men. Women come into discussion due to reproduction and motherhood. The particular problems they face in other areas of life are not treated in a special section as in the above mentioned example. The “invisibility” of women’s particular problems (unequal treatment based on prejudices, discrimination based on gender, violence against women, etc.) does not suggest that both genders are considered equal and treated accordingly, but rather that the European Constitution addresses mainly a masculine segment (preferably white and heterosexual). Gender equality does not mean that all women and men have the same needs, namely men’s, with the only exception that the female representatives of the species give birth. From this perspective the European Constitution is not gender-neutral, but rather gender-blind. We may assume that the European Constitution has been written by and for men.

Доколку погледнеме подобро, можеме да забележиме дека недостасуваат амандани за граѓани од други раси или, на пример, со друга сексуална ориентација. Конкретните проблеми поврзани со нивната особена ситуација не се земени предвид. Можеме да си помислиме дека секој/а е третиран/а како еднаков/а и дека истите закони важат за сите, но таков пристап е некомпатибилен со различноста, плурализмот и мултикултурализмот. Иако тврди дека ја охрабрува различноста, Европскиот устав ја резимира сета оваа поддршка во неколку реченици, во делот III, „Политики и функционирање на Унијата“, наслов II, „Недискриминација и државјанство“, чл. III-124.1: „Без прекршување на другите одредби од Уставот и во рамки на моќта што со одредбите ѝ се даваат на Унијата, Европскиот закон или рамковниот закон на Советот можат да ги утврди мерките потребни за борба против дискриминацијата заснована на пол, расна или етничка припадност, религија или уверување, хендикеп, возраст или сексуална ориентација. Советот едногласно ќе дејствува откако ќе добие одобрение од Европскиот парламент“³⁸ и во делот II, „Повелба за основните права на Унијата“, наслов III, „Еднаквост“, чл. II-81 „Недискриминација“: „1. Секоја дискриминација заснована на која било основа, како пол, раса, боја, етничко или социјално потекло, генетски карактеристики, јазик, религија или уверување, политичко или какво било друго мислење, припадност на национално малцинство, сопственост, раѓање, хендикеп, возраст или сексуална ориентација, ќе биде забранета; 2. Во областа на примена на Уставот и без прекршување на некоја од специфичните одредби, секоја дискриминација по основ на националност ќе биде забранета“³⁹ и во членот II-82, „Културна, религиска и јазична разновидност“: „Унијата ќе ја почитува културната, религиската и јазичната разновидност.“⁴⁰

To a closer look we can see that amendments for citizens of other races or sexual orientation, for instance, are also missing. The particular problems related to their particular condition are not taken into consideration. We might think that everyone is treated as equal and the same laws apply to all, but such an attitude is incompatible with diversity, pluralism, multiculturalism. Although it claims to encourage diversity, the European Constitution resumes all this support in a few sentences, in Part III, “The Policies and the Functioning of the Union”, Title II, “Non-Discrimination and Citizenship,” art. III-124.1: “Without prejudice to the other provisions of the Constitution and within the limits of the powers assigned by it to the Union, a European law or framework law of the Council may establish the measures needed to combat discrimination based on sex, racial or ethnic origin, religion or belief, disability, age or sexual orientation. The Council shall act unanimously after obtaining the consent of the European Parliament”³⁸ and in Part II, “The Charter of Fundamental Rights of the Union”, Title III, “Equality”, article II-81 ‘Non-discrimination’: “1. Any discrimination based on any ground such as sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation shall be prohibited; 2. Within the scope of application of the Constitution and without prejudice to any of its specific provisions, any discrimination on grounds of nationality shall be prohibited”³⁹ and in article II-82, “Cultural, religious and linguistic diversity”: “The Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity.”⁴⁰

Уште еднаш, Европскиот устав пренебрегнал да ни даде детали за тоа како ќе ги имплементира анти-дискриминаторските програми на сите нивоа на општеството. Како дополнување би можела да додадам дека ни едно од погоре наведените малцинства нема да биде дискриминирано сè додека се придржува кон стандардите на доминантната група и додека сите се преправаат дека се бели хетеросексуални мажи.

3. Слобода

Како последица на нееднаквите односи на моќ во семејството, жените се или може да бидат жртви на насилство и злоупотреба. Одржувањето или овозможувањето на постоењето на традиционално/патријархално семејство, и истовременото промовирање на демократски закони, води кон голема контрадикција во однос на слободата и човечкото достоинство. Насловот II „Слободи“, во чл. II-66, „Право на слобода и сигурност“, одредува дека „секој има право на слобода и сигурност на личноста.“⁴¹ Членот II-67, „Почитување на приватниот и семејниот живот“, утврдува дека, „секој има право на почитување на неговиот или нејзиниот приватен и семеен живот, дом и комуникации“⁴² што е контрадикторно на претходно кажаното. Со оглед на тоа што во приватноста злоупотребата од каков било вид се толерира и истовремено е направена невидлива, овој закон не важи за жените, ниту ги споменува. Ако законот не може да се меша во нечиј семеен живот и не може да ја санкционира злоупотребата што се случува, тој замолчува голем дел од женската популација, лишувајќи ја така од нејзините „уставни“ права.

Once again, the European Constitution neglects to give us details on how the anti-discriminative programmes shall be implemented at all levels of society. In extension I may add that none of the above mentioned minorities shall be discriminated as long as they align themselves to the standards of the dominant group and they all pretend to be white heterosexual men.

3. Freedom

As a consequence of the unequal power relations inside family, women are or may be victims of violence and abuse. Maintaining or allowing the existence of the traditional/patriarchal family and at the same time promoting democratic laws leads to a major contradiction regarding both freedom and human dignity. Title II “Freedoms,” article II-66, “Right to liberty and security,” states that “everyone has the right to liberty and security of person.”⁴¹ Article II-67, “Respect for private and family life,” states that “everyone has the right to respect for his or her private and family life, home and communications”⁴² and comes into contradiction with the previous. Since in private abuse of all kinds is tolerated, and, at the same time, made invisible, this law does neither apply to nor address women. If the law can not interfere within one’s family and can not sanction the abuse that occurs, it reduces to silence a large segment of the feminine population, thus depriving them of their “constitutional” rights.

Во однос на „хетеросексуалниот дискурс“, може да се каже дека чл. II-69, ги обдава единствено граѓаните - хетеросексуалци со „правото на брак и правото да се основа семејство“: „Правото на брак и основање семејство ќе биде загарантирано зависно од националните закони што се однесуваат на примената на овие права.“⁴³ Сепак, само во неколку земји „националните закони“ дозволуваат хомосексуални бракови, затоа ова право не се однесува целосно на хомосексуалната популација.

Насловот II од Европскиот устав ги обезбедува машките хетеросексуални граѓани со „слободи“, исклучувајќи ги „маргиналните“ категории како жените и хомосексуалците.

4. Слобода на изразување - медиумска претставност за жени

За членот II-71, „Слобода на изразување и информации“ кој гласи „2. Ќе се почитуваат слободата и плурализмот на медиумите“,⁴⁴ може многу да се зборува. Несомнено е дека слободата на изразување и информирање се основни човекови права. Меѓутоа, станува збор за две страни на иста работа, бидејќи улогата на медиумите не е само да информираат, туку и да обликуваат. Кога материјалот што се презентира преку медиумот ја искривува реалноста и ги прекршува човековите права на одредена општествена група, се соочуваме со дилемата: на која основа Уставот ќе може да ја ограничи медиумската слобода на изразување, без притоа да биде обвинет дека цензурира или контролира; и до која мерка Уставот би требало да ги штити човековите права на групите што се помалку застапени во медиумите? Медиумското претставување на реалноста воопшто, а на жените особено, е мошне деликатно прашање.

Regarding the “heterosexual discourse” we may say that article II-69, invests only heterosexual citizens with the “Right to marry and right to found a family”: “The right to marry and to found a family shall be guaranteed in accordance with the national laws governing the exercise of these rights.”⁴³ Yet, in few countries the “national laws” allow homosexual marriages, therefore this right does not apply to the entire segment of the homosexual population.

Title II of the European Constitution, provides the masculine heterosexual citizens with “freedoms,” excluding “marginal” categories as women and homosexuals.

4. Freedom of Expression – Women's Representation in the Media

In what concerns article II-71, “Freedom of expression and information,” which states that “2. The freedom and pluralism of the media shall be respected,”⁴⁴ there are plenty of things to be said. The freedom of expression and information is, nevertheless, a basic human right. However, this coin has two faces, as media's role is not only to inform, but also to form. When the materials media provide distort reality and violate the human rights of a certain social category we face a dilemma: on what basis may the Constitution restrict media's freedom of expression without being accused of censorship or surveillance; and to what extent should the Constitution protect the human rights of the categories misrepresented in the media? Media representation of reality in general and of women in particular is one delicate issue. I will focus on the interaction between the representations of women in the media and women's human rights.

Јас ќе се фокусирам на интеракцијата помеѓу претставеноста на жените во медиумите и човековите права на жените.

Овде не се задржувам на улогата на медиумите да информираат, да презентираат реални факти, туку на нивната улога да ги интерпретираат тие факти, да ги обработат (искривените) сликите од реалноста што се асимилирани од јавноста како да се реалност сами по себе. Во ерата на масовна култура, медиумите ги елиминираат вистинските и истовремено создаваат погрешни потреби, но и погрешни слики. Сликите преовладуваат, бидејќи јавноста не е повеќе во можност да размислува користејќи апстрактни концепти. Јавноста може да си го претстави она што може да се види и допре. Бидејќи медиумите ја научија јавноста дека она што не може да биде претставено со слика, не може да постои. Во креирањето на реалноста, медиумите оперираат со стереотипи. Мојата критика не е насочена кон слободата на медиумското информирање, туку кон слободата на интерпретирање и реконструирање на општествените концепти за замајување на јавноста. Медиумските конструкции на родовите улоги го рефлектираат, одржуваат и промовираат патријархално организираното општество, притоа користејќи стереотипи. Во медиумите жените се претставени главно како слики, со единствена цел да возбудуваат или декорираат. Вообичаено, тие се асоцираат со семејната сфера и на нејзе комплементарните концепти.

Претставата на жените во медиумите се дели на две основни групи: медиумска претставеност на жените за жени и медиумска претставеност на жените за мажи. Додека некој можеби би бил наведен да помисли дека ова се два тотално различни дискурси, би бил изненаден да открие една огромна сличност:

In here I do not refer to media's role to inform, to present real facts; but to its role to interpret facts, to manufacture (distorted) images of reality that are assimilated by the public as if they were reality itself. In the era of mass culture media eliminates real needs and at the same time creates false needs, as well as false images. The image prevails, as the public can no longer think using abstract concepts. The public can only represent what they can see and touch. For the media nurtured public what can not be pictured under the form of an image can not exist. In building reality media operates with stereotypes. My critique does not target media's freedom to inform, but its freedom to interpret and to reconstruct social concepts and to delude the public. The media construction of gender roles reflects, maintains and promotes the patriarchal organisation of society by using stereotypes. Women are represented in the media mainly as images, with the only purpose to arouse or to decorate. They appear commonly associated with the domestic sphere and in complementary hypostases.

Media representations of women are divided into two main groups: media representations of women for women and media representations of women for men. While one would be inclined to believe that their discourse radically differs, they would be surprised to discover one huge similarity: both media materials for men and for

во двата случаја, материјалите што се нудат, оние за мажи и за жени, ја претставуваат жената како објект, како слика. Сепак има разлика, за мажите жените претставуваат секс-објекти, додека за другите жени тие изгледаат како објекти на убавина.⁴⁵

Медиумските продукти, како филмовите, телевизиските серии, шоу емисиите, веб страните итн., се насочени кон дефинирање на жените согласно патријархалната организација на општеството. Медиумите играат активна улога во формирање на идентитетот на индивидуите и во обликување на нивните однесувања. Зголеменото значење на сликите ја уназадува општествената положба на жените. Тоа ја уништува нивната субјективност и влијае на нивната личност. Жените мора да се потчинуваат на желбите на мажите и нивните стандарди за убавина, со што се вреднуваат единствено како убави (сексуални) објекти.

Идеалот за женственост ја јакне машката доминација, со оглед на тоа што жените мора да изгледаат убаво со единствена цел да бидат атрактивни и да го задржат мажот. Медиумите ги прикажуваат жените како секс-објекти, вообичаено млади, вити, убави, пасивни, попустливи, зависни, и често некомпетентни и глупави. Сликата за жените како покорни (сексуални) објекти резултира, исто така, со постоење на дискриминирачки однос на мажите кон жените, бидејќи тие очекуваат жените да бидат пасивни, понизни, зависни, добро да изгледаат, и тн., со други зборови, онака како што се прикажани во медиумите. Мажите исто така ќе бидат наведени помалку да ги вреднуваат жените, според сликата прикажана во медиумите, жените се инфериорни во однос на мажите од повеќе аспекти и без нив не можат да се снајдат.

women portray the woman as an object, as an image. There is a difference though: for men women appear as sex-objects, while for the other women, they appear as aesthetic objects.⁴⁵

Media products such as films, TV series, magazines, TV shows, web pages, etc., aim at defining women according to the patriarchal organization of society. Media plays an active role in forming individuals' identities and shaping their attitudes. The growing importance of the image undermines women's social position. It annihilates their subjectivity and it affects their personality. Women have to obey men's desires and beauty standards, being valued mainly as beautiful (sex)objects.

This ideal of femininity strengthens male domination, since women must look good with the only purpose of attracting and keeping a man. The media pictures women as sex-objects, usually young, thin, beautiful, passive, submissive, dependent, often incompetent and stupid. Women's image as submitted (sex) objects also results in a discriminatory attitude of men towards women, as they expect them to be passive, obedient, dependent, good-looking, etc., in other words, like media portrays them. Men will also be inclined to value women less as, according to their media image, women are inferior to men in many regards and can not manage without them.

Според медиумите, на жените првенствено се гледа како на слики; нивната основна грижа е да се биде убава слика и да се зачува убавината, витоста и младоста. За таа цел тие се волни да ја фокусираат сета своја енергија и да потрошат најголем дел од своите пари. И покрај сè, идеалот убавина промовиран од медиумите е мошне важен извор на приход за различни индустрии (сето она поврзано со шоу бизнисот, маркетинг индустријата, козметичката индустрија, модната индустрија, медицинската и фармацевтската индустрија - од пластична хирургија до психијатриски третмани, само да спомнеме неколку). Ова не е за изненадување со оглед на тоа дека медиумите се важен инструмент што ги рефлектира и државните политики и економските интереси.

Идеалот убавина е всушност двојна стапица: како прво, ниедна жена не може да изгледа како адолесцентка во сите фази од животот. Нејзиниот неуспех да го достигне овој идеал, и покрај сите нејзини напори, резултира со незавидно себепочитување и недостаток на самодоверба. Како второ, таа го запоставува својот професионален развој. Таа инвестира време, енергија и пари со цел убаво да изгледа, а не за градење на нејзината кариера. Бидејќи во најголем број случаи таа не успева да ги достигне стандардите на убавина, со недостаток од самопочит и сигурност во себе, професионално се повлекува затоа што нема да се чувствува способна да се натпреварува со мажите на пазарот на труд. Медиумите и општеството ја научиле да ги заведува мажите, а не да им се спротиставува. „Идеалот убавина и женственост“, резултира со многу подлабоки импликации, како елиминирање на голем дел од женската популација од пазарот на труд, имено од високо платените позиции на пазарот на труд. Наместо тоа, жените ќе останат на подредени и ниско платени позиции, што исто така овозможува нивна експлоатација на пазарот на труд.

According to the media, women are seen first of all as images; their main concern is to become a beautiful image and to preserve their beauty, thinness and youth. For this purpose they are willing to focus most of their energy and to spend most of their money. Nevertheless, the ideal of beauty promoted in the media is an important source of income for various industries (everything related to show-biz in general, advertising industry, cosmetic industry, fashion industry, medical and pharmaceutical industry – from plastic surgeries to psychiatry treatments, just to mention a few). That is no surprise since media is an important instrument reflecting both state's policy and economic interests.

The ideal of beauty is a double trap: first of all no woman can look like an adolescent at all stages of her life. Her failure to reach this ideal, despite all efforts results in low self esteem and lack of self confidence. Secondly, she neglects her professional development. She invests time, energy and money in order to look beautiful and not to build a career. Since in most cases she fails to reach the beauty standards, the lack of self confidence and self esteem will draw her back professionally as she won't feel able to compete with men on the labour market. Media and society taught her to seduce men, not to challenge them. As a consequence, “the ideal of beauty and femininity” has much deeper implications, such as the elimination of a large number of women from the labour market, namely from the high paid positions on the labour market. Instead women will remain on subordinate, low paid positions that allow their exploitation on labour market as well.

Независно од психолошките и економските импликации, што не се предмет на овој труд, настојувам да укажам на прекршувањето на правата на жените што се случуваат со нивно прикажување како објекти. Жените се сведени на нивното тело, на нивната сексуалност; тие се опредметени и затоа на нив се гледа како на инфериорни во однос на мажите. Неограничената слобода на изразување и информирање дозволува медиумите да ги прикажуваат жените во зависност од економските, политичките и финансиските интереси, што претставува прекршување на женските права на достоинство, почит и еднаквост со мажите. Европскиот устав не ги штити нивните права кога гарантира неограничена слобода на медиумите. Членот II-72.2⁴⁶ е нејасен и не зема предвид никакви исклучоци.

Медиумскиот дискурс наликува на политичкиот дискурс сè додека промовира доминантни модели (на пример, соодветна слика за жените) и го исклучува или го презентира како негативно сето она што не соодветствува или е контрадикторно на доминантниот модел.

Исто така, медиумите може да бидат искористени како политички инструмент за замајување на јавноста. Слободата на медиумите не смее да се смета единствено како слобода на пласирање какви било информации; медиумите би требало да бидат ослободени од надворешни влијанија од оние коишто материјално ги издржуваат. Медиумското претставување на реалноста може да биде изманипулирано, зависно од политичките и финансиските интереси на доминантната група. Нивното гледиште ќе стане доминантно, ќе биде примено и прифатено од јавноста. Европскиот устав не го заштитува интегритетот на медиумите ниту на политичките или финансиски помалку претставените групи.

Apart from the psychological and economical implications that are not the object of this study, I try to point out the violations of women's human rights that occur due to their representations as objects. Women are reduced to their bodies, to their sexuality; they are objectified and therefore, seen as inferior to men. The unlimited freedom of expression and information allows media to portray women according to economical, political or financial interests that violate women's rights to dignity, respect and equality with men. The European Constitution no longer protects their rights once it guarantees unrestricted freedom to the media. Article II-71.2⁴⁶ is vague and does not take into consideration any exceptions.

The media discourse resembles the political discourse in so far as it promotes a dominant pattern (for instance, a certain image for women) and it excludes or presents as negative everything that does not subscribe to or contradicts the dominant model.

Media can also be used as a political instrument to delude the public. The freedom of the media should not be regarded merely as the freedom to spread whatever information; media should also be freed from the external influence of those who support it materially. Media representations of reality can be manipulated according to the political or financial interests of the dominating group. Their view will become the dominant one and shall be internalized and adopted by the public. The European Constitution does not protect the integrity of the media or that of the politically or financially underrepresented groups.

5. Досџоинсџво

Членот II-61 „Човечко достоинство“ утврдува дека „Човечкото достоинство е неповредливо. Тоа мора да биде почитувано и заштитовано.“⁴⁷

Со оглед на законски дозволените нееднаквости во семејството, членот II-63, „Право на интегритет на личноста“, кој утврдува дека „Секој има право на почитување на неговиот или нејзиниот физички и психички интегритет“,⁴⁸ иако претендира да го адресира „секого,“ не може да се однесува на злоупотребените жени. Живеењето со насилен партнер влијае и на физичкиот и на психичкиот интегритет.⁴⁹

Насилството над жените е предвидливо во оние култури што промовираат омраза кон жените. Овие култури ги учат мажите да бидат насилни и еден од користените инструменти е порнографијата. На порнографијата може да се гледа како на „прирачник“ за предметување на жените преку нивно сведување единствено на нивниот пол и за оправдување на насилството над жените преку негово сексуализирање. Порнографијата е резултат на многу добро осмислена маркетинг стратегија, глобална индустрија заснована на капитализам, расизам и патријархалност.⁵⁰ Овој вид насилство останува несанкциониран бидејќи, според неговите бранители, доколку порнографијата биде цензурирана, тогаш слободата на изразување ќе биде ограничена. Меѓутоа, што станува кога човечкото достоинство на одредена група е заsegnато поради уживањето на правото на слободно изразување на друга група? Европскиот устав не го зема предвид и не дава одговор на ова, бидејќи е насочен единствено кон доминантната група.

5. Dignity

Article II-61 “Human dignity” states that “Human dignity is inviolable. It must be respected and protected.”⁴⁷

Due to legally permitted inequities in the family, article II-63, “Right to the integrity of the person,” which states that “everyone has the right to respect for his or her physical and mental integrity,”⁴⁸ although claiming to address “everyone,” can not apply to abused wives. Living with an abusive partner, both women’s physical and mental integrity is affected.⁴⁹

Violence against women is predictable within a culture that promotes hatred towards women. This culture teaches men to become violent and one of the instruments it uses is pornography. Pornography can be seen as a “manual” for objectifying women by reducing them to their sex and legitimates violence against women by sexualizing it. Pornography is the result of a very well-thought marketing strategy, a global industry founded on capitalism, racism and patriarchy.⁵⁰ This kind of violence remains unsanctioned as, according to its defendants, if pornography were censored freedom of expression would be restricted. But what happens when a group’s human dignity is affected by another group’s exercising their freedom of expression? The European Constitution does not take that into consideration and does not provide an answer as it addresses only the dominating group.

Заклучоци

Настојував да ставам акцент на јасната контрадикторност помеѓу тезите од Европскиот устав и вистинските права на жените, рефлектирани од нивното животно искуство. Исто така, настојував да укажам дека жените не се соодветно претставени во Уставот и дека се сведени на не повеќе од одгледувачи на деца и замолчени индивидуи. За таа цел, постојано користев серија клучни концепти како „јавен простор“ наспроти „приватен простор“, „семејство“; „основните права загарантирани со Европскиот устав“, „слобода на изразување“, „слобода на медиумите“, „медиумската претстава на жените“ наспроти „женски права“. Сите овие концепти се меѓусебно поврзани и целиот мој есеј е заснован на нив. Ги користев за акцентирање на спротиставеноста помеѓу машката претстава на реалноста и човековите права соодветни за мажите, од една, и реалноста во која живеат жените и недостаток од соодветни права, закони и изјави, од друга страна. Дотолку повеќе што, како што беше и покажано, некои од машките права и слободи ги прекршуваат уставните права загарантирани за жените.

Од моја гледна точка, како што се покажува и од мојата кратка студија, потребно е Европскиот устав да биде ревидиран, за да ги вклучи специфичните проблеми и потреби на жените, да обезбеди заштита и права во приватната сфера како и санкционирање на дискриминаторските и предметувачките претстави за жените во медиумите.

Сè додека Европскиот устав не ги обезбеди жените со закони што ќе ги штитат од домашно насилство, брачно силување, недостаток од слобода итн., во семејството, но и во јавната сфера, сè додека Европ-

Conclusions

I intended to highlight the sharp contradiction between the statements of the European Constitution and women's real rights as far as their life experience is concerned. I also intended to point out that women are not represented appropriately in the Constitution, but they are reduced to mere child-bearers and silenced as individuals. In order to do so I repetitively used a series of key-concepts such as “public space” versus “private sphere,” “family;” “fundamental rights guaranteed by the European Constitution,” “freedom of expression,” “freedom of the media,” “media representations of women” versus “women's rights.” These concepts are interconnected and my entire essay was built on them. I used them in order to mark oppositions for, on the one hand we deal with a masculine representation of reality and human rights suited for men and, on the other hand, with the reality women live and with the absence of suited rights, laws and statements. Moreover, some of men's rights and freedoms violate the constitutional rights granted to women, as shown.

From my point of view and as it results from my short study, the European Constitution needs to be reviewed so as to include the specific problems and needs of women, to provide protection and rights in the private sphere and to sanction discriminatory and objectifying representations of women in the media.

As long as the European Constitution does not provide women with laws defending them against domestic violence, marital rape, lack of freedom, etc., inside family as well as in the public sphere, as long as the European

скиот устав не ги адресира специфичните проблеми со кои се соочуваат жените во јавната сфера, не можеме да кажеме дека неговите закони се родово неутрални, туку родово слепи. Жените се замолчени и како субјекти и како објекти, направени се невидливи, иако истовремено постојат во општеството сè додека станува збор за репродукцијата на човечките суштества во смисла на нивната функција да им помагаат на мажите да ги изведуваат нивните конвенционални јавни улоги.⁵¹

Превод од англиски јазик: Марина Ковачиќ

Белешки:

1. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
2. <http://www.merriamdictionary.com/>
3. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>
4. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>
5. <http://www.brainydictionary.com/words/hu/husband174845.html>
6. <http://brainydictionary.com/words/wi/wife239868.html>
7. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm
8. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
9. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
10. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85

Notes:

1. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
2. <http://www.merriamdictionary.com/>
3. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>
4. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>
5. <http://www.brainydictionary.com/words/hu/husband174845.html>
6. <http://brainydictionary.com/words/wi/wife239868.html>
7. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm
8. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
9. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
10. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85

11. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100 12. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108 13. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108 14. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100 15. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i> (Scandinavian University Press, 1994). 16. Idem, 15. 17. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i> (Scandinavian University Press, 1994). 18. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i>, (Scandinavian University Press, 1994). 19. Idem, 18. 20. Idem, 18. 21. Charlotte Burch, 'Transforming Human Rights from a Feminist Perspective' in <i>Woman's Rights, Human Rights</i>, eds. Julie Peters and Andrea Wolper (New York: Routledge, 1995), 14. 22. Georgina Ashworth, "The Silencing of Women" in <i>Human Rights in Global Politics</i>, eds. Tim Dunne and Nicholas J. Wheeler (Cambridge University Press, 1999), 261. 23. Adams, Michelle, Coltrane, Scott, "Work-Family Imagery and Gender Stereotypes: Television and the Reproduction	11. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100 12. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108 13. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108 14. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100 15. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i> (Scandinavian University Press, 1994). 16. Idem, 15. 17. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i> (Scandinavian University Press, 1994). 18. Margareta Hyden, <i>Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage</i>, (Scandinavian University Press, 1994). 19. Idem, 18. 20. Idem, 18. 21. Charlotte Burch, 'Transforming Human Rights from a Feminist Perspective' in <i>Woman's Rights, Human Rights</i>, eds. Julie Peters and Andrea Wolper (New York: Routledge, 1995), 14. 22. Georgina Ashworth, "The Silencing of Women" in <i>Human Rights in Global Politics</i>, eds. Tim Dunne and Nicholas J. Wheeler (Cambridge University Press, 1999), 261. 23. Adams, Michelle, Coltrane, Scott, "Work-Family Imagery and Gender Stereotypes: Television and the Reproduction

- of Difference”, in *Journal of Vocational Behaviors*, vol. 50, issue 2, 141-348, edited by Elsevier Inc., 2005.
24. види Aaron Beck, *Prisoners of Hate: The Cognitive Basis of Anger, Hostility and Violence*, (New York: Harper Collins Publishers, 1999); Rene Denfeld, *Kill the Body, the Head Will Fall: A Closer Look at Women, Violence and Agression* (Warner Books, 1997); John Gottman and Neil Jacobson, *When Men Batter Women: New Insights into Ending Abusive Relationships* (Simon & Schuster, 1998); Lisa M. Locke and Charles I. Richman, “Attitudes Towards Domestic Violence: Race and Gender Issues”, in *Sex Roles: A Journal of Research*, (February, 1999).
25. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>, <http://www.brainydictionary.com/words/hu/husband174845.html>
26. Margareta Hyden, *Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage* (Scandinavian University Press, 1994).
27. Charlotte, Burch, “Transforming Human Rights from a Feminist Perspective” in *Woman’s Rights, Human Rights*, eds. Julie Peters and Andrea Wolper (New York: Routledge, 1995), 14.
28. види http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
29. види http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
30. види http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
31. Agnes Callamrd, *A Methodology for Gender-Sensitive Research* (Amnesty International Publications and the International Centre for Human Rights and Democratic Development, 1999), 11.
- of Difference”, in *Journal of Vocational Behaviors*, vol. 50, issue 2, 141-348, edited by Elsevier Inc., 2005.
24. see Aaron Beck, *Prisoners of Hate: The Cognitive Basis of Anger, Hostility and Violence*, (New York: Harper Collins Publishers, 1999); Rene Denfeld, *Kill the Body, the Head Will Fall: A Closer Look at Women, Violence and Agression* (Warner Books, 1997); John Gottman and Neil Jacobson, *When Men Batter Women: New Insights into Ending Abusive Relationships* (Simon & Schuster, 1998); Lisa M. Locke and Charles I. Richman, “Attitudes Towards Domestic Violence: Race and Gender Issues,” in *Sex Roles: A Journal of Research*, (February, 1999).
25. <http://humanityquest.com/topic/Definitions/index.asp?theme1=family>, <http://www.brainydictionary.com/words/hu/husband174845.html>
26. Margareta Hyden, *Woman Bettering as a Martial Act. The Construction of a Violent Marriage* (Scandinavian University Press, 1994).
27. Charlotte, Burch, “Transforming Human Rights from a Feminist Perspective” in *Woman’s Rights, Human Rights*, eds. Julie Peters and Andrea Wolper (New York: Routledge, 1995), 14.
28. see http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
29. see http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79
30. see http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
31. Agnes Callamrd, *A Methodology for Gender-Sensitive Research* (Amnesty International Publications and the International Centre for Human Rights and Democratic Development, 1999), 11.

32. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
33. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
34. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
35. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
36. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108
37. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108
38. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc23_en.htm#a150
39. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
40. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
41. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
42. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
43. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
44. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
45. за кратка споредба види <http://www.playboy.com/>, <http://www.hustler.com/>, <http://www.fhm.com/> as women's representations for men and <http://www.cosmomag.com/>.
32. http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc2_en.htm
33. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
34. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
35. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
36. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108
37. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc18_en.htm#a108
38. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc23_en.htm#a150
39. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
40. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc17_en.htm#a100
41. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
42. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
43. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
44. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85
45. for a brief comparison see <http://www.playboy.com/>, <http://www.hustler.com/>, <http://www.fhm.com/> as women's representations for men and <http://www.cosmomag.com/>.

com/, <http://www.elle.com/>, <http://www.vogue.co.uk> as women representations for women.

46. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85

47. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79

48. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79

49. види Andrea Dworkin, *Razboiul Impotriva Tacerii* (оригинален наслов *Letters from a War Zone*) (Iasi: Polirom, 2001); Margareta Hyden, *Woman Battering as a Marital Act. The Construction of a Violent Marriage* (Scandinavian University Press, 1994).

50. Andrea Dworkin, "Landscape of the Ordinary: Violence Against Women," in *Sisterhood is Forever: The Women's Anthology for a New Millenium*, ed. Robin Morgan (Washington Square Press, 2003), 58-70.

51. Georgina Ashworth, "The Silencing of Women," in *Human Rights in Global Politics*, eds. Tim Dunne and Nicholas J. Wheeler (Cambridge University Press, 1999), 261.

Библиографија:

Adams, Michelle and Scott Coltrane. "Work-Family Imagery and Gender Stereotypes: Television and the Reproduction of Difference", in *Journal of Vocational Behaviours*, vol. 50, Issue 2, (2005): 141-348.

Callamard, Agnes. *A Methodology for Gender-Sensitive Research*. Amnesty International Publications and the International Centre for Human Rights and Democratic Development, 1999.

Dunne, Tim and Nicholas J Wheeler, eds. *Human Rights*

com/, <http://www.elle.com/>, <http://www.vogue.co.uk> as women representations for women.

46. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc16_en.htm#a85

47. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79

48. http://europa.eu.int/constitution/en/ptoc15_en.htm#a79

49. see Andrea Dworkin, *Razboiul Impotriva Tacerii* (original title *Letters from a War Zone*) (Iasi: Polirom, 2001); Margareta Hyden, *Woman Battering as a Marital Act. The Construction of a Violent Marriage* (Scandinavian University Press, 1994).

50. Andrea Dworkin, "Landscape of the Ordinary: Violence Against Women," in *Sisterhood is Forever: The Women's Anthology for a New Millenium*, ed. Robin Morgan (Washington Square Press, 2003), 58-70.

51. Georgina Ashworth, "The Silencing of Women," in *Human Rights in Global Politics*, eds. Tim Dunne and Nicholas J. Wheeler (Cambridge University Press, 1999), 261.

References:

Adams, Michelle, and Scott Coltrane, "Work-Family Imagery and Gender Stereotypes: Television and the Reproduction of Difference," in *Journal of Vocational Behaviours*, vol. 50, issue 2 (2005): 141-348.

Callamard, Agnes, *A Methodology for Gender-Sensitive Research*, Amnesty International Publications and the International Centre for Human Rights and Democratic Development, 1999.

Dunne, Tim and Nicholas J Wheeler, eds. *Human Rights*

in Global Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Dworkin, Andrea. *Razboiul Impotriva Tacerii* (original title: *Letters from a War Zone*). Iasi: Polirom, 2001.

Hyden, Margareta. *Woman Battering as a Marital Act. The Construction of a Violent Marriage*. Scandinavian University Press, 1994.

Morgan, Robin, ed. *Sisterhood is Forever: The Women's Anthology for a New Millennium*, Washington Square Press, 2003.

Peters, Julie and Andrea Wolper, eds. *Women's Rights. Human Rights*, New York: Routledge, 1995.

http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm

<http://www.brainydictionary.com/>

<http://www.merriamdictionary.com/>

<http://www.sciencedirect.com/science/journal/00018791>

in Global Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Dworkin, Andrea. *Razboiul Impotriva Tacerii* (original title: *Letters from a War Zone*). Iasi: Polirom, 2001.

Hyden, Margareta, *Woman Battering as a Marital Act. The Construction of a Violent Marriage*, Scandinavian University Press, 1994.

Morgan, Robin, ed., *Sisterhood is Forever: The Women's Anthology for a New Millennium*, Washington Square Press, 2003.

Peters, Julie and Andrea Wolper, eds. *Women's Rights. Human Rights*, New York: Routledge, 1995.

http://europa.eu.int/constitution/en/lstoc1_en.htm

<http://www.brainydictionary.com/>

<http://www.merriamdictionary.com/>

<http://www.sciencedirect.com/science/journal/00018791>

Тодор Куљик

**Ревидирана историја
и нов идентитет во
Источна Европа**

Todor Kuljić

**Revised History and New
Identity in East Europe**

Формите на ревизионизмот

Историографското знаење се стреми да ги реконструира настаните, да го разјасни нивниот постанок, и да ги протолкува нивните заемни врски и функции во потесна или поширока временска рамка. За овие цели, треба да се утврдат разликите меѓу: 1) избраните факти; 2) начинот на кој настаните се поврзани и се објаснуваат еден со друг, и; 3) различните толкувања на еден настан од потесното или поширокото опкружување. Секоја историографска анализа за појдовна точка зема различен аспект од социјалниот детерминизам кој станува видлив единствено во интерпретацијата, т.е во обидот да им се даде смисла на серија поврзани настани. Секој чекор во горе споменатата историографска работа е посубјективен од претходниот. Историската методологија е индуктивна и подразбира собирање докази, востанување на нивната природа и меѓусебна поврзаност и, конечно, обид за создавање на разбирлива и рационална претстава. Секоја етапа од работата на историчарот може да претрпи промена: неговиот избор на архивски материјали може да биде пристрасен, а неговата интерпретација, а до уште поголем степен и неговата синтеза – може да бидат под влијанието на неговата

The Forms of Revisionism

Historiographic knowledge aims to reconstruct events, clarify their genesis, and interpret their interconnect-edness and function within a narrower or broader time frame. In considering these goals, one should differentiate between: 1) the facts chosen; 2) the way in which the events are related to each other and explained, and; 3) the different interpretations of a narrower or broader setting of an event. Every historiographic analysis takes as its point of departure a different view of social determinism which only becomes apparent in the interpretation, that is, in the endeavour to impart sense to a sequence of related events. Each step in historiographic work mentioned above is more subjective than its predecessor. Historical methodology is inductive, involving the collection of evidence, determining its nature and inter-relatedness, and finally trying to piece together a comprehensible and rational picture. All stages of a historian's work are open to change: his choice of archival materials may be partial and his interpretation – and to an even greater degree – his synthesis may be influenced by his premise. Broadly speaking, the re-examination of a historical picture is motivated by the understandable effort to reconsider an interpretation of the past and to

претпоставка. Во општи црти, преиспитувањето на некоја историска претстава е мотивирано од разбирливиот напор повторно да се разгледа едно толкување на минатото, како и да се прочисти од легенди за подобро да се разбере сегашноста. Историографијата подразбира континуирано преиспитување на историските претстави за да се спречи кристализацијата на историјата во статичка легенда. Ова преиспитување се разликува од ревидирањето, бидејќи последното е мотивирано од чисти или скриени намери да се оправдаат тесни или широки политички цели. Поради тоа што луѓето кои се на власт се длабоко заинтересирани за начинот на кој се толкува минатото, во толкувањето секогаш се забележува еден пласт на соcioинтегративно знаење што се користи за да се оправда поредокот. Ете зошто е разбирлива потребата да се ревидира историјата по радикални промени во режимот и после укинување на традиционалната соcioинтегративна мисла. Сепак, ревизионистите не се ограничуваат на просто толкување на фактите; исто така, тие го искривуваат нивното значење или пак отворено му противречат. Ова е ревизионизам во потесната смисла на зборот.

Сериозноста и карактерот на ревизионизмот зависат од мерата и карактерот на промените во различните слоеви од историската свест. Во однос на историскиот ревизионизам, неопходно е да се разликуваат неговите различни димензии и општествени претставници, како и различните функции и повеќеслојните интереси што го сочинуваат. Треба да се прави разлика меѓу искривоколчување на фактите и пренасочување на вниманието, помеѓу негирање и пренесување или релативизирање на сенките на минатото, помеѓу умерен и радикален ревизионизам.

divest it of legend the better to comprehend the present. Historiography entails the continual re-examination of the historical picture to prevent its crystallization into a static legend. Such re-examination differs from revision in that the latter is motivated by clear or covert intentions to justify narrow or broad political objectives. Because the people in government are keenly interested in how the past is interpreted, one always discerns in the interpretation a layer of socio-integrative knowledge used to justify the order. This is why the need to revise history following a radical change of the nature of the regime and the abolition of the traditional socio-integrative thought is understandable. However, revisionists do not merely reinterpret the facts; they also twist their meaning or contradict them outright. This is revisionism in the narrow sense of the word.

The depth and character of revisionism varies according to the extent and character of change of the various layers of historical consciousness. With regard to historical revisionism, it is necessary to distinguish between its various dimensions and social bearers, and between the different functions and manifold interests that sustain it. One should be able to tell the difference between distortion of facts and shift of emphasis, between negating and passing over or relativizing the shadows of the past, between moderate and radical revisionism.

Историскиот ревизионизам привлекува најмногу внимание поради неговата поинаква перцепција на широко осудените историски протагонисти. Кон крајот на дваесеттиот век, ослабените критики на фашизмот наспроти обновениот национализам се релативно сигурен индикатор за ревизионизмот.

Ни јазикот не е имун на ревизионизмот. Употребата на политички јазик во совладувањето на сопственото минато е битен сегмент од општото пре-пишување на историјата. Под влијание на политиката, новинарството и науката отворено ги отфрлаат термините поддржувани од поранешниот режим: на пример, терминот „капитализам“ се заменува со „претприемачко општество“, „експлоатација“ со „непочитување на човековите права“, „работничка класа“ со „државотворен народ или нација“, итн. Оддалечувањето од културата на концептуалниот непријател преку избегнување и осудување на неговиот јазик е широко познат лингвистичко-социолошки феномен. Истото важи и за науката. Денес науката и новинарството во таканаречените земји во транзиција не само што ги избегнуваат термините на комунистичката пропаганда, туку и општо прифатените термини од доменот на марксизмот кои инаку не се оспоруваат (капитализам, експлоатација, класна борба, итн).

Една од одликите на денешниот лингвистички ревизионизам е исчезнувањето на зборот „другар“; зборот не беше користен само од комунистите, туку беше вообичаена форма на обраќање во германската социјална демократија по падот на фашизмот. „Другар“ беше израз на класната самосвест на еднаквите. За време на 1950-ите години социјалната демократија почна да ги употребува зборовите „дама“ и „господин“ за да се еманципира од оваа самосвест, па „дру-

Historical revisionism attracts the most attention on account of its different perception of massively condemned historical protagonists. At the end of the twentieth century, the weakening of criticism of Fascism in the face of revived nationalism is a relatively reliable indicator of revisionism.

Nor is language immune to revisionism. The use of political language in mastering one's past is an important segment of the general rewriting of history. Under the influence of politics, public journalism and science are openly repudiating the terms favoured by the former regime: for instance, the term “capitalism” is giving way to “entrepreneurial society,” “exploitation” to “disregard for human rights,” “working class” to “state-building people or nation,” etc. Distancing oneself from the culture of one's conceptual enemy by avoiding and condemning his language is a widespread linguistic-sociological phenomenon. The same is true with science. Today science and public journalism in the so-called transition countries are not only abandoning communist propaganda terms but also commonly accepted legitimate terms from the domain of Marxist thought which are otherwise not in dispute (capitalism, exploitation, class struggle, etc).

One of the characteristics of current linguistic revisionism is the disappearance of the word “comrade”; the word was not exclusively used by communists, having been a customary form of address in German social democracy following the demise of Fascism. “Comrade” was an expression of the class self-consciousness of equals. During the 1950s social democracy began using the words “lady” and “gentleman” in order to emancipate itself from this self-consciousness and “comrade” as a reminder of the

гар“, како нешто што потсетува на старите времиња, исчезна. Слична судбина имаше и зборот од просветителството „граѓанин“, воведен од страна на Француската револуција со цел да ја прочисти државата од феудалните и дворските конвенции; сепак, оваа форма на егалитарно обраќање имаше краток век (беше привремено рехабилитирана од страна на болшевиците) и кон крајот на дваесеттиот век, дворскиот „господин“ или „џентлмен“ во лингвистичко-политичка смисла триумфира над „граѓанин“ и „другар“. Лингвистичкиот ревизионизам не е само симбол, туку е и активен сегмент во новото пишување на минатото.

Ревизионизмот во постсоцијалистички режими

Современиот академски и државен ревизионизам во речиси сите европски држави се стреми, пред сè, да го модифицира односот кон неславното фашистичко минато. Бидејќи антифашизмот е основата на многу идеологии кои се стремат да ја докажат прогресивната и хуманистичка ориентација на денешниот режим, ревизионистите се обидуваат да го преиспитаат легитимитетот на режимот со преиспитување на неговата содржина. Антикомунистичката реторика се употребува за да се ослободат домашните предавници и фашисти од гревовите во минатото со цел да се проектираат како патриотски и антиоталитаристички сили. По студената војна, антифашистичкото едногласие беше заменето со речиси универзално антиоталитарно согласие. Ако европскиот еднoпартиски социјализам е минато време, антикомунизмот е жив и здрав. Берлинскиот историчар Волфганг Виперман зборува за „некрофилски антикомунизам“, мислејќи на речиси инструментализираната опсесија со комунистичкото минато. Новите режими

old days disappeared. A similar fate befell the enlightenment word “citizen,” introduced by the French revolution with a view to purging the country of its feudal and court etiquette; however, this form of egalitarian address soon fell out of use (it was temporarily revived by the Bolsheviks) and the feudal and court mister or “gentleman” triumphed in a linguistic-political sense over “citizen” and “comrade” at the end of the twentieth century. Linguistic revisionism is not only a symbol but also an active segment of rewriting the past.

Revisionism in Post-Socialist Regimes

Contemporary academic and state revisionism in nearly all European countries strives above all to modify the attitude to the inglorious fascist past. Because anti-Fascism is the mainstay of many ideologies intent on proving the progressive and humanistic orientation of the present regime, revisionists are trying to challenge the legitimacy of the regime by calling this content into question. Anti-communist rhetoric is used to absolve domestic quislings and fascists from past sins so that they could be projected as patriotic and anti-totalitarian forces. Since the end of the Cold War anti-fascist consonance has been replaced by almost universal anti-totalitarian unison. If European one-party Socialism is a thing of the past, anti-communism is very much alive and kicking. The German historian Wolfgang Vipermann speaks of a “necrophilic anti-Communism,” referring to a basically instrumentalized obsession with the communist past. The new regimes make a point of demonizing Socialism in order to manifest their complete break with the past, while radical revisionists-converts do the same to redeem their

го демонизираат социјализмот за да докажат дека раскрстиле со минатото, додека радикалните конвертирани ревизионисти го прават истото за да се откупат од својата поранешна наклонетост кон левицата. Доволно е да се погледнат неколку европски земји за да се почувствува оваа атмосфера.

Пропаста во домино стил на социјалистичкиот блок во Европа започна со партиското раководство на СССР, откако се трансформира од антиреформска сила до генератор на промени (перестројката, падот на Берлинскиот ѕид, решението за неинволвирање во Романија, итн.). Во 1980-ите и 1990-ите, внатрешните носачи на промени во Европа се состоеја од опозициски групи, граѓански иницијативи, реформирани сегменти од комунистички партии и спонтани народни движења. Во оваа смисла, националистичката десница играше огромна улога; таа сè уште не смета дека национализмот и демократијата се некомпатибилни и го смета социјализмот за антинационален болшевистички заговор. Паѓањето од власт на комунистичките партии поттикна промена – иако само некомплетна – на односите кон минатото. Во Русија, на пример, реинтерпретацијата на минатото е исфрлена од програмата пред да биде завршена.¹ Критичкото преиспитување на советската историја го достигна врвот за време на перестројката; главно беше извршено од политички новинари, поради тоа што архивите беа и сè уште се недостапни за јавноста. Сталинистичкиот режим беше критикуван и порано, но за време на перестројката вниманието беше префрлено на Ленин, па дури и на самиот Горбачов. По укинувањето на Комунистичката партија на СССР, ревизионистичката работа го поттикна брзото обновување на различни теориски пристапи во сферата на општествените науки, кои минуваа низ период на стагнација.

former leftism. A glance at several European countries is enough to conjure up this climate.

The domino-style collapse of the socialist bloc in Europe was set into motion by the party leadership of the USSR following its transformation from an anti-reform force to a generator of change (perestroika, the fall of the Berlin Wall, the decision not to intervene in Romania, etc.). In the 1980s and 1990s, the internal bearers of change in Europe included opposition groups, civic initiatives, reformed segments of communist parties and spontaneous popular movements. The nationalistic Right played a major part in this regard; it still does not think that nationalism and democracy are incompatible and looks upon Socialism as an anti-national Bolshevik conspiracy. The fall from power of communist parties gave rise to a change – however incomplete – of attitudes to the past. In Russia, for instance, the reinterpretation of the past has been stricken off the agenda without having been brought to an end.¹ Critical re-examination of Soviet history reached a peak during perestroika; it was done mostly by political journalists because the archives were and still are inaccessible. The Stalin regime had been criticized before, but during perestroika the focus also shifted on Lenin and on Gorbachev himself. Following the ban on the Communist Party of the USSR revisionist work encouraged the rapid revival of various theoretical approaches in the sphere of social sciences which had undergone a period of stagnation.

Ревизионизмот во Романија се врти околу барањето да се рехабилитира Јон Антонеску. Вжештената „дебата за Антонеску“ во оваа земја се одвива веќе десет години, и се состои од невообичаена комбинација на релативизација, оправдување на фашизмот, ревизионистичка аргументација и антисемитски инциденти.² Ревизионистите тврдат дека Антонеску бил голем романски патриот кој застанал на страната на Хитлер поради потребата да се врати Бесарабија и кој ја водел битката против атеистичкиот болшевизам. Тие тврдат дека треба да се ревидира судењето на поранешниот маршал, кој беше на власт од септември 1940 до август 1944 како сојузник на Хитлер и беше застрелан во 1946. Антонеску е славен како „спасител на нацијата“ од комунизмот и од унгарскиот ревизионизам. Додека радикалните романски ревизионисти го споредуваат со Антонеску и Хитлер, па обајцата ги величат како „автентични патриоти“, поголемиот дел од историчарите, политичарите и публицистите ги осудуваат нацистичките злосторства, иако го оправдуваат Антонеску и го оградуваат од фашизмот.³

Актуелните јавни дебати околу Роман Дмовски во Полска, Јозеф Тисо во Словачка, Јон Антонеску во Романија, хортиевиот масакр на Евреите во Унгарија во 1944, хрватскиот концентрационен логор Јасеновац (книгата на претседателот Фрањо Туѓман и неговото писмено извинување од 20 февруари 1994 година⁴) покажуваат желба да се отфрли сопствената одговорност и да се докаже невиноста на домашните профашистички сојузници на Хитлер. Под изговор дека се соочуваат со сопственото минато, новите постсоцијалистички режими ја оправдуваат националистичката политика на реконструирање на беспрекорно чиста национална традиција.

Revisionism in Romania pivots on a demand to rehabilitate Ion Antonescu. A heated “Antonescu debate” has been going on in Romania for ten years already, involving a peculiar combination of relativization, justification of Fascism, revisionist argumentation and anti-Semitic incidents.² The revisionists assert that Antonescu was a great Romanian patriot who took Hitler’s side out of necessity in order to recover Bessarabia and who spearheaded the fight against atheistic Bolshevism. They insist that the trial of the former marshal, who ruled between September 1940 and August 1944 as Hitler’s ally and was shot in 1946, should be revised. Antonescu is hailed as “saviour of the nation” against Communism and Hungarian revisionism. Whereas radical Romanian revisionists liken Antonescu to Hitler and hail both as “authentic patriots,” the majority of historians, politicians and publicists condemn the Nazi crimes though they justify Antonescu and disassociate him from Fascism.³

The ongoing public debates about Roman Dmowski in Poland, Jozef Tiso in Slovakia, Ion Antonescu in Romania, Horthy’s massacre of Jews in Hungary in 1944, the Croatian Jasenovac concentration camp (v. President Franjo Tuđman’s book and his written apology of 20 February 1994)⁴ betray a desire to repudiate one’s own culpability and prove the innocence of the domestic pro-fascist Hitler allies. Under the pretext of mastering one’s own past the new post-socialist regimes justify their nationalistic policies of reconstructing a blemish-free national tradition.

Во Унгарија ревизионизмот беше поттикнат од горенаведените причини, но за разлика од Романија, не успеа да привлече поширок јавен интерес и да стимулира радикално порекнување на комунистичкото минато. Во Унгарија промената на системот не доби карактеристики на масовен бунт како во Германската Демократска Република или во Романија, ниту пак на *palace coup* како во Чехословачка; во основа, таа поскоро беше резултат на компромис меѓу комунистичката и неокомунистичката интелигенција.⁵ Унгарците немаа голем интерес за разоткривање на комунистичкото минато на нивните нови политичари (за разлика од источните Германци), ниту пак постоеше реваншизам околу настаните во 1956. Ова го покажува резултатот од едно емпириско истражување за односите кон социјализмот, односно, за колективната меморија, спроведено од виенскиот социолог Рајншпрехт (Reinprecht)⁶ врз примерок од 120 испитаници од различна возраст во Прага и Будимпешта на почетокот на 1993 година. Тргувајќи од пишувањата на полскиот историчар Мартин Крол (Martin Krol), Рајншпрехт разграничил три типа односи кон комунистичкото минато: еволутивен, реставрациски и заборавачки. Чешката „кадифена револуција“ му припаѓа на реставрацискиот (реконструкција на капитализмот), а унгарската на еволутивниот тип. Додека во Чешката Република поранешните комунисти се изложени на поголем притисок, па дури и лидерите на Прашката пролет се дискредитирани (со официјална изолација), во Унгарија старите партиски лидери добиваат многу политберален третман. Можно е слична разлика во односот да постои меѓу Белград и Загреб (каде елитата на ХДЗ не беше регрутирана од редовите на комунистите). Јасно е дека степенот до кој минатото е реинтерпретирано зависи од такви услови. Сепак, остатоците од старата социјалистичка ера остануваат активни

In Hungary revisionism was inspired from above but, unlike in Romania, it failed to attract wide public interest and to stimulate radical repudiation of the communist past. In Hungary the change of system did not assume the characteristics of a massive rebellion like in the GDR and Romania, or of a “palace coup” like in Czechoslovakia; it was rather the result of a compromise between the communist and neo-communist intelligentsia.⁵ The Hungarians were not highly interested in uncovering the communist past of its new politicians (like the East Germans were), nor was there any revanchism over the events of 1956. This is demonstrated by the result of an empirical study of attitudes to Socialism, that is of collective memory, carried out by the Vienna sociologist Reinprecht⁶ on a sample of 120 people of various ages in Prague and Budapest early in 1993. Drawing on the writings of the Polish historian Martin Krol, Reinprecht distinguished between three types of attitudes to the communist past: evolutive, restorative and forgetful. The Czech “velvet revolution” belongs to the restorative (the reconstruction of capitalism) and the Hungarian to the evolutive type. Whereas in the Czech Republic former communists are exposed to greater pressure and even the leaders of the Prague spring are discredited (by official ostracism), in Hungary the old party cadres are treated much more liberally. It may be that a similar difference of treatment exists between Belgrade and Zagreb (where the HDZ elite were not recruited from the ranks of communists). It goes without saying that the degree to which the past is reinterpreted depends on such circumstances. However, remnants from the old socialist era remain active notwithstanding the change; Adorno claimed in the late 1940s that the vestiges of Fascism persisted after the fall of Fascism. That the “goulash socialism” was not as widely hated in Hungary as it was in Czechoslovakia was borne out by the empirical study cited above. Younger Hungarians regard the change of system as a continuity

без оглед на промените; во доцните 1940-ти години Адорно (Adorno) тврдеше дека трагите од фашизмот останале и после падот на фашизмот. Гореспоменатата емпириска студија покажа дека „гулаш социјализмот“ не бил толку омразен во Унгарија како што бил во Чешкословачка. Помладите Унгарци ја сметаат промената на системот како продолжение на тековниот процес на транзиција, а не како радикално прекинување со минатото: однос кој може да му се припише на нивното незадоволство и на кризата што произлезе од воведувањето на многупартискиот систем. Во Чешката Република сликата е повеќе црно-бела. Социјалистичкиот режим беше поостро осудуван во Прага, додека во Будимпешта дури и помладите генерации го задржаа поволниот впечаток за поранешниот лидер Јанош Кадар. Судејќи според печатот, изгледа дека населението во Белград е по-благодонклонето кон социјализмот, кон поранешна Југославија и кон Тито, отколку населението во Загреб, и покрај тоа што еден плошад во Загреб беше официјално преименуван по Тито, додека во Белград нема плошад во негова чест. Ова може да се објасни и со тоа што, слично како и во Прага, елитата (која го оформуваше јавното мислење преку државна пропаганда) беше прочистена во поголем степен отколку, на пример, во Унгарија и во поранешна Југославија.

Рајншпрехт дојде до заклучок дека во Република Чешка е во подем „екстериторијализацијата на минатото“. Европа е синоним за човечност, додека тоталитарните фашизам и комунизам дојдоа однадвор.⁷ Во оваа смисла и хрватското јавно мислење повеќе наликува на чешкото отколку на југословенското. Меѓу другото, симултаниот процес во Хрватска во врска со комплексот за припаѓање на Запад и на отпор кон балканската интеграција и кон идејата за припаѓање на јужните Словени ги подгреа старите предрасуди

with the ongoing process of transition and not as a radical break with the past, an attitude attributable to their discontent and to the crisis brought on by the introduction of the multi-party system. In the Czech Republic the picture was more black-and-white. The socialist regime was condemned with some harshness in Prague whereas in Budapest even the younger generations retained a favourable impression about the former leader Janos Kadar. Judging by the press, it appears that the population of Belgrade has a more favourable attitude to Socialism, to the former Yugoslavia, and to Tito than that of Zagreb in spite of the fact that a square in Zagreb was officially renamed after Tito while Belgrade has no square to honour him. Another explanation is that, in common with Prague, the elite (who had been moulding public opinion through state propaganda) had been purged more extensively than for instance in Hungary and the FRY.

Reinprecht concluded that at work in the Czech Republic was an “exterritorialization of the past”, Europe is synonymous with civility whereas totalitarian Fascism and Communism came from without.⁷ In this respect too, Croatian public opinion is closer to Czech than to Yugoslav. Furthermore, the simultaneous operation in Croatia of the complex of belonging to the West and the resistance to Balkan integration and to the idea of Southern Slavdom reactivated the old prejudices of there being crucial differences between the Byzantine and Ro-

за постоењето на битни разлики меѓу византиските и римокатоличките цивилизации - став постојано искажуван од хрватскиот претседател Фрањо Туѓман. Во Бугарија на почетокот се разви жешка дебата околу одговорноста на комунистите, но за разлика од Романија, за кратко време беше задушена.⁸

Сепак, јавната расправа околу одговорноста на структурите за државна безбедност беше ставена во втор план поради акутната економска криза која го застави критичкиот интерес на населението за неговото комунистичко минато. Токму Чешкословачка и Федерална Република Германија воведоа најстроги законски мерки против припадниците на поранешните комунистички полициски сили, со тоа што првата земја во 1991 година реши на поранешните службеници од државната безбедност да им забрани пристап до државната администрација, а втората кривично ги гонеше членовите од државната безбедност на ГДР (Штази). Еден сличен потег доживеа неуспех, на пример, во Русија. Судбината на највисоките лидери во Романија, Бугарија и Унгарија го отсликува интензитетот со кој овие три држави се справуваа со минатото: Николае Чаушеску беше погубен, а Тодор Живков даден на суд, но Јанош Кадар (кој почина во 1989) не беше оцрнуван. Поради силната економска криза и паѓањето на животниот стандард во скоро сите постсоцијалистички режими, луѓето генерално не беа наклонети кон оцрнување на нивното комунистичко минато, бидејќи во сеќавањето тоа опстојуваше како период на релативна стабилност. Најверојатно поради ова, некои верзии од официјалниот ревизионизам не успеаја да ја придобијат масовната поддршка на народот на која се надеваа неговите застапници.

man Catholic civilizations, a point continually made by the late Croatian president Franjo Tuđman. In Bulgaria there was at first a stormy debate about the responsibility of the communists but unlike in Romania it was soon suppressed.⁸

However, the public debate on the responsibility of the State Security service was relegated to the background by acute economic crisis, blunting the population's critical interest in their communist past. It was Czechoslovakia and the FRG that placed the strictest legal curbs on members of the former communist police forces, the first deciding in 1991 to deny access to former state security officials to the civil service and the second criminally prosecuting members of the GDR security service (Stasi). A motion to similar effect, for instance, failed to be carried in Russia. The fates of top leaders in Romania, Bulgaria and Hungary reflect the intensity with which these countries dealt with their past: Nicolae Ceausescu was executed and Todor Zhivkov tried, but Janos Kadar (who died in 1989) was not demonized. Owing to severe economic crisis and decline in living standards under nearly all post-socialist regimes the people at large were not overly inclined to demonize their communist past because it remained in their memory as a period of relative stability. This was probably why some versions of official revisionism failed to win the massive popular support on which its proponents had counted.

Сепак, таканаречениот „ден за ден“ ревизионизам сè уште опстојува во сите источноевропски земји, каде многу индивидуалци одново ги пишува своите биографии во согласност со општествениот идентитет што сакаат да го проектираат, прикажувајќи се повеќе или помалку искрено како одметници и жртви на поранешниот режим. Може да се направи паралела со Европа во 1945 год., кога неколкумина фашистички соучесници се обвинуваа себеси за пасивност и опортунизам. Според Рајншпрехт, испитаниците во Прага биле далеку покритични во однос на своето националистичко минато и личното учество во комунистичкиот режим, отолку оние во Унгарија. Чесите понестрпливо сакаат да го забораваат своето минато отколку Унгарците. Фактот што младите Унгарци не се ниту премногу сомничави, ниту премногу се срамат од своето минато, може да ѝ се припише на посланата посткомунистичка криза во нивната држава во однос на онаа во Република Чешка. Додека во Прага „кадифената револуција“ од 1989 год. се смета за раскин со минатото и нов почеток (екстериторијализација на минатото), во Будимпешта искуството на либералниот социјализам не се разви во отворено или радикално осудување на историјата, или пак во болно соочување со сопственото минато, туку резултираше со историзација на сегашноста.⁹ Најпопуларните историски фигури во Прага се Томас Масарик, Јан Коменски, Карло IV и Јан Хус, а во Будимпешта грофот Ишван Сечен, Крал Матијас и Лајош Кошут; исто така, меѓу познатите личности од блиското минато се вбројуваат Александар Дубчек, Имре Наѓ и Јанош Кадар. Според некои испитаници, периодот за време на Кадар во 1970-ите бил златно доба. И покрај тоа, повеќемина испитаници сакаа да видат ревидирана проценка на улогата на Хорти, но не поради тоа што го сметаат за позитивна личност, туку затоа што

However, so-called day-to-day revisionism is still evident in all eastern European countries, with many individuals rewriting their biographies to accord with the social identity they want to project, portraying themselves more or less sincerely as dissidents and victims of the former regime. One can draw a parallel with Europe in 1945, when few of the fascist accessories blamed themselves with passivity and opportunism. According to Reinprecht, the respondents in Prague were far more critical of their national past and of their personal participation in the communist regime than those in Hungary. The Czechs are more anxious to forget their past than the Hungarians are. The fact that young Hungarians are neither excessively suspicious nor ashamed of their past can be attributed to the stronger post-communist crisis in their country than in the Czech Republic. Whereas in Prague the “velvet revolution” of 1989 is regarded as a break with the past and a new beginning (an exterritorialization of the past), in Budapest the experience of a liberal Socialism has resulted not so much in open or radical repudiation of history or in painful confrontation with one’s own past as in a historization of the present.⁹ In Prague the most popular historical figures are Tomas Masaryk, Jan Komensky, Charles IV and Jan Hus, and in Budapest Count Istvan Szechenyi, King Matthias and Lajos Kossuth; also, among the most popular personalities from the recent past are Alexander Dubcek, Imre Nagy and Janos Kadar. According to some respondents, the period under Kadar during the 1970s was a golden era. Nonetheless, most of them wanted to see a revised assessment of Horthy’s role not because they consider him a positive personality but because they distrusted communist propaganda.¹⁰ According to Vladimir Ilić’s recent survey of Serbian youth, the most popular historical figures were the Kosovo myth heroes and individually Josip Broz Tito, followed by Nikola Tesla, Mihajlo Pupin, Vuk Karadžić, Karađorđe, etc.¹¹ In common with Rein-

немаат доверба во комунистичката пропаганда.¹⁰ Според новата анкета на Владимир Илиќ спроведена врз српската младина, најпопуларни историски ликови се косовските митски херои, а поединечно Јосип Броз Тито, па Никола Тесла, Михајло Пупин, Вук Караџиќ, Караѓорѓе, итн.¹¹ Како и Рајншпрехт, Илиќ популарноста на Тито му ја припиша на сеќавањето на општествената благосостојба за време на неговото владеење, а не на симпатии кон марксистичкиот интернационализам. Денешните унгарски ревизионисти се стремат да го оградат Хорти од каков било нацизам или антисемитизам и да конструираат национален антикомунистички мит за настаните во 1956 (најверојатно повторно мислејќи на потребите на надворешната политика на Унгарија). Сличен е и односот на романските ревизионисти кон Антонеску, на српските кон Милан Недиќ и на хрватските кон Анте Павелиќ. Во Прага, комунистичкото преземање на власта во 1948 год. се гледа како државен удар извршен без поддршка на народот и со трик на Сталин, а премногу значење не ѝ се придава ниту на Прашката пролет. Кај различните нации лесно се увидува повторливоста во селективното заборавање; но, исто така постојат интересни разлики што произлегуваат од нивните различни традиции и локални стереотипи, како и од идеолошката посветеност на владејачките елити. Селективното заборавање е засилено со општествена амнезија (спонтаното потиснување на минатото од страна на населението поради моменталните проблеми).

Процесите на ревизионизмот кон крајот на дваесеттиот век се под влијание на комплексна и разновиден интеракција меѓу националните и идеолошките сили ширум светот, како и на различните локални интереси на владејачките сили во некои земји. Предводени од спротивни идеологии, научниците

precht, Ilić attributed Tito's popularity to the memories of the welfare enjoyed under his rule and not to a liking for Marxist internationalism. Hungarian revisionists of today strive to divest Horthy of any Nazism and anti-Semitism and to construct an anti-communist national myth of the 1956 events (again probably with an eye to the foreign-policy needs of the country). The attitude of Romanian revisionists to Antonescu, of Serb to Milan Nedić and of Croat to Ante Pavelić is similar to this. In Prague, the communist takeover of 1948 is looked upon as a coup brought off without popular support and a ploy of Stalin's, and too much importance is not attached even to the Prague Spring. It is not difficult to detect regularities in selective forgetfulness from one nation to another; but there are also interesting differences resulting from their different traditions and local stereotypes as well as from the ideological commitments of the ruling elites. Selective forgetfulness is augmented by social amnesia (the spontaneous repression of the past in a population caused by current problems).

Revisionist work at the end of the twentieth century is under the influence of a complex and changed interplay of national and ideological forces across the world and of the diverse local interests of governing forces in some countries. Global changes have not always been interpreted in the same way by scientists belonging to diffe-

– припадници на различни политички фракции, не секогаш ги интерпретирале глобалните промени на ист начин. Во поглед на секој ревизионизам, покрај интернонаучни причини, мора да се имаат предвид интересите и мотивите на влијателните структури кои го симулираат, забрзуваат или успоруваат прегледот на сопствените сенки од минатото. Без да се сфати глобалната состојба на ревизионизмот, лесно е да се прецени оригиналноста и автономијата на овој процес во сопственото општество.

Главните причини за ревизионизмот во Југославија

Граѓанската војна во поранешните југословенски републики прилично јасно ги издвои ефектите од различните верзии на историскиот ревизионизам. Шовинистичката реконструкција на минатото почнува да се смета за нормална појава, а манипулацијата со теориите на тоталитаризмот е доведена до екстремни граници бидејќи социјализмот беше оцрнуван и како фатална историска интернационална грешка на балканските народи. Не премногу силната југословенска историска свест наметната од горе, како заедничката основа на индивидуалниот и колективниот идентитет на жителите на најголемата балканска држава, испари кога земјата се распадна. Србите и Хрватите ја ревидираа историјата врз една основна идеја што ја претставуваше нивната нација како жртва. Во контекст на српско-хрватскиот спор во однос на Втората светска војна, наспроти српското сеќавање на Јасеновац (фашистички камп каде беа убиени Срби во периодот 1941-1945 год.), хрватската меморија го постави Блајбург (местото каде многу квислинзи беа убиени од страна на антифашистичката војска во 1945 год.), како симбол на комунистички-

rent wings, let alone by opposing ideologues. In dealing with each revisionism one must bear in mind, in addition to internal-scientific reasons, the interests and motives of influential structures which stimulate, accelerate or slow down the study of one's own shadows of the past. Without having a grasp of the global state of revisionism one can all too easily overestimate the originality and autonomy of the process in his own environment.

The Main Causes of Revisionism in Yugoslavia

Civil war in the newly independent states of the former SFRY has highlighted with considerable clarity the effects of various versions of historical revisionism. Chauvinistic reconstruction of the past has come to be accepted as normal while manipulation within theories of totalitarianism has been taken to extremes because Socialism has additionally been demonized as a fatal historical internationalist fallacy of the Balkan peoples. The none too strong Yugoslav historical consciousness imposed from above as a common basis of the individual and collective identity of the inhabitants of the largest Balkan country evaporated as the country came apart. Serbian and Croats revised history is based on a portrait of own nation as a victim. Within the context of Serbo-Croatian confrontation concerning the Second World War, against the Jasenovac (fascist camp where Serbs were killed 1941–1945) topic in Serbian memory, the Bleiburg (the place where many quislings were killed by the anti-fascist army 1945) became the main place in Croat memory, symbolizing communist atrocities. In the obsession with war centred historical memory¹² remembering the victims of own nation was a matter of new policy of memory. As

те злодела. Опседнати со сеќавањата од военото историско минато,¹² паметењето на жртвите од редовите на сопствениот народ стана прашање на новата политика на сеќавање. За разлика од критичкиот патриотизам, во слепиот патриотизам секој обид за соочување со мрачните делови од минатото се смета за предавство или мазохизам, или пак, едноставно, за беспотребен и понижувачки потсетник во време кога нацијата мора да дејствува заеднички.

За помалку од половина век Југославија мина низ два обида да го реконструира своето минато: еден авторитарно интернационалистички во 1945 год., и сè уште актуелниот реставрациски плуралистички националистички обид, кој започна во раните 1990-ти години. Замрзнатата комунистичка југословенска меморија за војната се градеше врз официјалната идеологија на „братство и единство“ со цел да се избегне националистичка експлозија на историската меморија. На крајот од дваесеттиот век, комунистичката деетнизација на воената меморија се распадна и ѝ даде простор на националната и конфесионалната, индивидуалната и групната претстава за себе. Последната граѓанска војна ги замати прашањата и ги соголи драматичните концептуални разлики и меѓу самите научници. Исто така, таа ги зајакна и ги упрости страстите, проектирајќи ја комплексната стварност во три екстремни концепти: братство и единство наспроти Југославија како илузија и како зандана на народите; страствениот титоизам наспроти агресивниот антититоизам; самоупраувањето како вистинска демократија наспроти социјалистичкиот тоталитаризам. Како што рече Фире (Fuert), се случи „пресврт на канонските приоритети“. Како што често се случува, колку поголема надеж, толку подлабоко разочарување, толку поболно освестување, толку поекстреман ревизиони-

distinct from critical patriotism, blind patriotism looks on any attempt to face the dark periods of one's past as treason or masochism, or at least as an unnecessary and embarrassing reminder at a time when the nation must rally together.

In less than half a century Yugoslavia has witnessed two attempts to reconstruct its past: an authoritarian internationalist one in 1945 and the ongoing restorative pluralist nationalistic one which began in the early 1990s. The frozen communist Yugoslav memory on war was built in the official ideology of “brotherhood and unity” to avoid the nationalistic explosion of historical memory. At the end of the twentieth century the communist de-ethnicization of war memory fell apart to give way to a national and confessional, individual and group self-image. The last civil war has clouded the issues and laid bare the dramatic conceptual differences also between the scientists. It has also at once intensified and simplified the passions, projecting the complex reality as two extreme concepts: brotherhood and unity vs. Yugoslavia as an illusion and a dungeon of peoples; fervent Titoism vs. vehement anti-Titoism; self-management as a true democracy vs. socialist totalitarianism. As F. Furet put it, there occurred a “reversal of canonical priorities”. As is often the case, the greater the hope, the deeper the disappointment, the more painful the awakening, the more extreme the revisionism. Nationalism has assumed the form of a new obdurate and militant belief largely impervious to the facts. Psychologically speaking, exclusivity and aggression are often the signs of insecurity. In all parts of the country intellectuals fell with unbelievable gullibility for the thesis that at that particular historical

зам. Национализмот се претвори во ново непопустливо и милитантно убедување, во принцип отпорно на фактите. Во психолошка смисла на зборот, посебноста и агесијата најчесто се знаци на несигурност. Во сите делови на земјата, со неверојатна наивност, интелектуалците се залепија за тезата дека на таа конкретна историска крстосница се решаваше опстанокот на нивните нации. Употребата на сила се оправдуваше со краткиот, нејасен период на интеррегnum, кој беше историска шанса за создавање на заштитнички државен ентитет. Меѓу интелектуалците почна да се шири недостоинствената идеја дека е подобро да се предадат сопствените убедувања отколку сопствената држава. Новосоздадените држави почнаа преку ноќ да си го реконструираат минатото за да постават историографски темели на својата независност. Селективната меморија и организираното заборавање се користеа како концептуално оружје за започнување на граѓанска војна и национална нетолеранција. И во годините што следат еден ист настан некои ќе го сметаат за злочин, а други за патриотско-херојски подвиг, со тоа спротиставувајќи се на опсервациите на Сантајана дека оние кои не го паметат минатото се осудени постојано да го преживуваат. Но, можеби работите се сосема спротивни на Балканот. Во Југославија, сеќавањата „премногу јасно се обновуваат“ а историографскиот ревизионизам добива задача да ја дефинира новата национална свест. Ваквиот ревизионизам има два аспекта: 1) критички: создавање на потребно зрел однос и отфрлување на старото знаење по пат на негирање на старата социјалистичка социointегративна содржина, откривање на нови докази, и повторна евалуација на долго запоставуваната литература на победените, и; 2) идеолошки-социointегративен: реинтепретирање на старите настани под отворената или прикриена наредба концептуално да се хомогенизира нацијата.

crossroads the very survival of their respective nations was at stake. The use of force was justified by the brief obscure interregnum seen as a historic opportunity to create a protective state entity. There began to spread among the intellectuals the ignoble notion that it is better to betray one's beliefs than one's nation. The newly-established states began to reconstruct the past almost overnight in order to lay historiographic foundations for their independence. Selective memory and organized forgetfulness were used as a conceptual weapon to trigger off civil war and national intolerance. For a long time to come the same event would be regarded by some as a crime and by others as a feat of patriotic heroism, apparently contradicting Santayana's observation that those who do not remember the past are condemned to relive it continually. But perhaps things are just the contrary in the Balkans. In Yugoslavia memories have been "revived too vividly" and historiographic revisionism given the task of defining the new national consciousness. This revisionism has two aspects: 1) critical: developing a necessarily mature attitude and casting off old knowledge by discarding the old socialist sociointegrative content, discovering new evidence, and re-evaluating the long-neglected literature of the defeated, and; 2) ideologically-sociointegrative: reinterpreting past events under the open or covert dictate of the imperative to homogenize the nation conceptually. Ideological historical revisionism began gradually to take shape before the disintegration of the former Yugoslavia, that is, under the wing of the communist socio-integrative thought of the time.

Идеолошкиот историски ревизионизам започна полека да се оформува пред распадот на поранешна Југославија, т.е. под закрила на комунистичката социointегративната мисла на тоа време.

По распадот на мултиетничка Југославија, историскиот ревизионизам отворено се изразуваше, без заштитната реторика на самоуправавањето. Монополската комунистичка интернационалистичка приказна, ориентирана единствено кон моралната супериорност на партијата на Тито, беше заменета со новиот историски автостереотип – националистички и шовинистички приказни како извор на политичката легитимност на новите балкански држави. Најрадикалната ревизија на меморијата од Втората светска војна се гледа во хрватските постсоцијалистички учебници (дури и дорехабилитација на фашистичкото усташко минато), додека режимот на Милошевиќ својата легитимност ја градеше не само на национализмот туку и на наследството од партизанската традиција и социјализмот.¹³ По падот на Милошевиќ во Србија очевиден е нов антифашистички правец.¹⁴ Иако легализирана, реконструкцијата на минатото се одвиваше на манипулативен начин, под маската на одбивање на тоталитарниот социјализам, кој, пред сè, го задушуваше националното освестување. Силната антикомунистичка и антитоталитарна реторика се користи како превез кој го заткрива мрачниот период во историјата на еден народ во обидот да го нормализира и да го оправда тој народ главно во очите на западните сили.

На Балканот, сведувањето на последната верзија на историјата на организирана селективна историска меморија е резултат на комплексното заемно дејствување на неколку различни перспективи и поларизации: западно – источно христијанство,

After the break-up of the multiethnic Yugoslavia, historical revisionism has manifested itself openly, that is, without the protective self-management rhetoric. The monopol communist internationalistic narrative, which was structured exclusively around the moral superiority of Tito's party, was replaced by the new historical auto-stereotype – nationalistic and chauvinist narratives as a source of political legitimacy of new Balkan states. The most radical revision of the Second World War memory can be found in post-socialistic Croatian textbooks (even the rehabilitation of fascist Ustaša past), where the Milošević regime based its legitimacy not just on nationalism but also on the legacy of partisan tradition and socialism.¹³ After the collapse of the Milošević reign in Serbia there is also visible a new anti-fascist course.¹⁴ Although legalized, the reconstruction of the past proceeds in a manipulatory manner under the guise of repudiating a totalitarian Socialism that stifled above all national awakening. The strong anti-communist and anti-totalitarian rhetoric are used as a smokescreen to cloud the dark periods of one's own history in an attempt to normalize it and justify it mainly in the eyes of the Western powers.

In the Balkans, the latest revision of history boiling down to an organized selective historical memory is the result of a complex interplay of several different perspectives and polarizations: Western – Eastern Christianity, Left – Right, executioners – victims. It would be fallacious

левица – десница, целат - жртва. Би било погрешно главниот извор на тензија и конфликт во југословенските граѓански војни да им се припише на напорите за деболшевизација и реболшевизација. Препознатливата антикомунистичка реторика на авторитарен национализам претставува дополнителна концептуална рационализација на нејзиниот отпор кон интернационализмот и југословенството, а многу помалку е критика на државните интервенционисти или на егалитарната компонента во социјализмот. Ова е поддржано со фактот дека, според показателите од 1997, Полска беше единствената европска социјалистичка држава што таа година го изедначи својот бруто национален производ со оној од 1989.¹⁵ Поранешните југословенски републики главно црпеа од нивниот отпор кон интернационализмот (глобализација, космополитизам, југословенство) за да го конструираат својот официјален идентитет и да го реконструираат минатото. Во Хрватска, каде што постоеше силен отпор спрема државата Југославија, одозгора беше наметнат официјален свештенокатолички национален идентитет со вредностите на европските правни држави; од друга страна, српските национално-свесни интелектуалци гледаа на својот идентитет како „комбинација од косовското минато, православната традиција, и европските националистички и либерални вредности“.¹⁶

Тврдењето дека нацијата е во опасност е главен изговор за да се постави или пак да се оправда процесот на растечката национална свест каде мрачните аспекти на минатото се потиснуваат, молкум се премостуваат или се релативизираат. Се негуваат само оние сеќавања што го зајакнуваат националниот идентитет (како на пример величественото империјално минато, страдањата на народот, глорификаци-

to attribute the main source of tension and conflict in the Yugoslav civil war to efforts aimed at de-Bolshevization and re-Bolshevization. The marked anti-communist rhetoric of authoritarian nationalism represents a subsequent conceptual rationalization of its resistance to internationalism and Yugoslav-ism and far less a critique of the state-interventionist or egalitarian component of Socialism. This is corroborated by the fact that, according to indices for 1997, Poland was the only former European socialist country to have equalled that year its 1989 gross national product.¹⁵ Former Yugoslav republics drew mainly upon their resistance to internationalism (globalization, cosmopolitanism, Yugoslavism) to construct their official identity and reconstruct the past. In Croatia, where opposition to a Yugoslav state was strong, an official clerical Catholic national identity incorporating values of the European law-governed state was imposed from above; on the other hand, Serbian nation-conscious intellectuals saw their identity as a “combination of the Kosovo legacy, Orthodox traditions, and European nationalist and liberal values.”¹⁶

The claim that one’s nation is in danger is the main excuse put forward to justify the process of growing national consciousness in which the dark aspects of one’s own past are repressed, passed over in silence or relativized. Only those memories which strengthen one’s national identity are cherished (such as the glorious imperial past, the suffering of one’s people, the glorification of the cult of one’s national leaders and cultural figures, etc.). One

јата на култот на националните лидери и културните фигури, итн.). Од меморијата се бришат погромите и фашизмот на нацијата, нејзината провинцијална уназаденост, политичката кусогледост на агресивните шовинистички политичари, итн. Ваквото селективно заборавање го спречува справувањето со минатото и е опасно од повеќе причини. Потиснувањето на мрачната страна на минатото во името на општонационалното помирување и хомогеност не помага во соочувањето со минатото. Негувањето на сеќавањата кои го преувеличуваат националниот идентитет се краткорочни придобивки. Југословенскиот поглед кон историјата заврши, а истото ќе се случи со фазата на ексклузивна поларизација на историографиите во новосоздадените балкански држави. Историчарите мора да ги признаат, а не само да ги оправдаат, невкусните аспекти на идентитетите што ги градат.

Историографски ревизионизам и слеп патриотизам

На сите главни крстосници во историјата, како и во општествената и националната конфронтација, победниците ја симнуваат од власт претходната влада со различни средства (менувајќи ги имињата на градовите и улиците, уривајќи ги старите и поставувајќи нови споменици, одново пишувајќи ги учебниците, итн.) за да го рашират убедувањето дека автентичната историја започнува со нивниот акт на ослободување. Природата на идеолошкиот раскин со минатото е претставена во идеологијата на победниците, како и во општата политичка култура на регионот.

Сè уште е премногу рано да се очекува од академските историографи да се справат со проблеми како што се колективната вина или срам, поради тоа што од сите страни сè уште премногу тврдокорно се верува дека

tries to blot from the memory the pogroms and Fascism of one's nation, its provincial backwardness, the political short-sightedness of one's aggressive chauvinistic policymakers, etc. Such selective forgetfulness prevents one from mastering the past and is dangerous for many reasons. The suppression of the dark side of the past in the name of nationwide reconciliation and homogeneity does not help one to come to terms with the past. The cherishing of memories augmenting the national identity only pays in the short term. Just as the age of a uniform Yugoslav outlook on history is over, so will the phase of exclusive polarization of the historiographies of the newly-created Balkan states come to an end. Historians must be able to acknowledge, not merely justify, the unpalatable aspects of the identities they are building up.

Historiographic Revisionism and Blind Patriotism

After every major turn in history and social and national confrontation the victors dethrone the previous government by various means (by changing the names of towns and streets, pulling down old and erecting new monuments, rewriting textbooks, etc.) in order to spread the belief that authentic history starts with their act of liberation. The character of the ideological break with the past is imparted by the ideology of the winners as well as by the general political culture of the region.

It is still too early to expect of academic historiographers to deal with matters such as collective guilt or shame because the conviction is still strong on all sides that they were in the right in the recent civil war. The majority

токму тие биле во право за време на неодамнешната граѓанска војна. Поголемот дел од српските историчари сè уште не ги надминале вжештените балкански страсти типични за последните години од дваесеттиот век. Наместо да бидат критички настроени кон сопствениот национализам, или пак тој да ги вознемирува, пишуваците на историјата сè уште се слепо „патриотски“ настроени; во нивната работа преовладува тезата дека судбинската невозможност за помирување секогаш ќе остане потенцијален извор на конфликт на Балканот. Наместо да ја признаат и да ја истражат вината на нивните политичари, или колективната затруеност на нивната нација (што го поставува прашањето на колективната вина), тие ги омаловажуваат овие идеи и се стремат да ја прикажат својата нација како жртва. Општествените научници мора да сочувствуваат со жртвите од другите нации, но и да се оградат од „патриотските“ престапници од редовите на сопствената нација. Каков било критички став кон сопственото национално наследство ги загрижува конзервативците кои сметаат дека единствено слепото следење на традицијата и на трајните вредности го подготвува народот за иднината, како и дека критиката на срамните моменти и периоди во минатото е измамничко морализирање. Јавниот интерес на новите генерации не е разубавување на минатото туку конфронтација со темните поглавја од историјата на нацијата, за да се види кои сегменти од традицијата треба да се изменат. Пред нас стојат долги години пред да дознаеме како да ја поднесеме горчливата вистина и да му одолееме на искушението да тврдиме дека нашата нација е секогаш во право, бидејќи секогаш била жртва. Ниту историчарите што сакаат да пишуваат непристрасно, ниту пак народот кој сака да живее во етнички мешана средина ќе успеат во својата цел, доколку не го сторат тоа. Инаку може да останеме со потиснати трауми и повремено да не ги почитуваме нашите не-

of Serb historians too are yet to rise above the heated Balkan passions characteristic of the last years of the twentieth century. Instead of being uneasy and critical of their own nationalism, the writers of history are still blindly “patriotic”; a prominent thesis in their work is that the fateful impossibility of reconciliation will always be a potential source of conflict in the Balkans. Instead of acknowledging and investigating the culpability of their own politicians or the collective intoxication of their own nation (leading to the question of collective guilt), they play this down and seek to project their own nation as victim. Social scientists must have compassion for the victims of other nations as well as dissociate themselves from the “patriotic” offenders from the ranks of their own nation. Any critical attitude to one’s own national heritage is a source of concern to the conservatives who hold that only blind adherence to tradition and solid values render the people fit for the future, as well as that criticizing shameful events and periods from one’s past is recreant moralizing. The public interest of the new generations is not the embellishment of the past but confrontation with the dark chapters from the nation’s history to see which segments of their tradition ought to be changed. There is before us a long period of learning how to bear the unpalatable truth and to resist the temptation that our own nation is always right because it has always been the victim. Neither historians who want to write impartially nor people who want to live in ethnically mixed environments can do so unless they learn this. Otherwise we may end up living with suppressed traumas and occasionally dishonouring our innocent victims, just as the Germans are today encumbered with the memory of their Fascist past. Furthermore, the attitude to responsibility is changing in the world today: the old belief that some gave the orders and that others merely obeyed them is no longer valid and the question of collective support for a hazardous policy is becoming increasingly topical. There is more and more talk of both

вини жртви, исто како што Германците во денешно време се обременети со сеќавањата од фашистичкото минато. Покрај тоа, ставот кон одговорноста денес во светот се менува: старото убедување дека некои наредувале, а други само извршувале веќе не е валиден и прашањето на колективната поддршка за опасните политики станува актуелно. Повеќе се зборува и за индивидуалната и за колективната одговорност, за втората повеќе зборуваат интелектуалците, гласачите, учесниците во масовните митинзи. До кој степен последната граѓанска војна беше војна на лидери и политичка елита, а до кој степен беше војна на народот како доброволен извршител, и на интелектуалците како создавачи на историската свест? Може ли од мрежата на одговорност да се исклучат академиците кои одново го пишуваат минатото со цел да ја хомогенизираат историската свест на нацијата? Со помош на историографијата не можеме да се соочиме со болен и срамен сегмент од нашата историја, т.е со злосторствата извршени од нашиот народ што ќе нè прогонуваат во следниот век, поради тоа што нејзината главна задача е да оформи колективна свест по пат на селективна реинтерпретација на минатото. Дали конвенционалниот концепт за националниот идентитет во современите историографии на југословенските нации е појдовната точка во расветлувањето на минатото? Колку можат историографиите напишани толку кратко по граѓанската војна всушност да трагаат по постнационален универзален граѓански идентитет како епистемолошка основа на научна објективност? Од сите општествени науки во светот денес, современата германска општествена наука најверојатно се соочува со најголем број проблеми во справувањето со мрачното минато. Во нашиот регион, конституционалниот патриотизам е опасна утопија, додека новото ревизионистичко движење кон десницата (од историографијата до новите споменици) потсетува на ставовите на деветнаесеттиот

individual and collective responsibility, the latter on the part of intellectuals, voters, participants in mass rallies. To what extent was the recent civil war a war of leaders and political elite, and to what extent of the people as voluntary executors and of intellectuals as the creators of historical consciousness? Can one exempt from the network of responsibility the academicians who rewrite the past in order to homogenize the nation's historical consciousness? We cannot confront a painful and embarrassing segment of our history, that is, the crimes committed by our own people which will haunt us into the next century, with the help of historiography, because its main task is to shape the collective consciousness by selective reinterpretation of the past. Is the conventional notion of national identity in modern historiographies of Yugoslav nations the only starting-point for illuminating the past? How fit are historiographies written so soon after a civil war to search for a post-national universal civil identity as the epistemological basis of scientific impartiality? Of all social sciences in the world today, modern German social science perhaps faces the most problems in confronting the dark past. In our regions constitutional patriotism is a dangerous utopia, while the new revisionist swing to the right (from historiography to the new monuments) brings back to mind nineteenth-century attitudes. There is no criticism of one's own chauvinism; the new monuments are erected to shame the victims and not the perpetrators of the crime; and the politicians in office – yesterday's hazard-loving liberators – are exonerated by vengeful public journalists and history writers.

век. Не постои критика за сопствениот шовинизам; новите споменици се креваат за да ги осрамотат жртвите, а не сторителите на злоделата; а политичарите на власт – вчерашните ослободители што ја љубеа опасноста – се ослободуваат од вина од страна на одмаздољубивите новинари и пишувачи на историјата.

Целиот ревизионизам се базира на селективно заборавање. Поради тоа што ревизионизмот во основа е реинтерпретација на минатото, т.е. прилагодување на историската слика кон потребите на оние на власт или на несигурната јавност, тој не помага во справувањето со минатото, т.е. во потиснувањето на стимулансите коишто ги поттикнуваат ирационалните конфликти. Реинтерпретацијата не помага во соочувањето со минатото: наместо да се прикажуваме како жртви и да си ја именуваме сопствената агресија како оправдана одбрана (сите националисти ги сметаат војните започнати од нивната нација како ослободителни војни), треба да го поставиме прашањето за личната, групната и колективната одговорност на нашата нација во катастрофалната воена политика. Овој текст го поцртува обичајот да се пренебрегнат срамните епизоди од минатото на сопствената нација со цел да се одредат можните конфликти во меморијата на следните генерации, а во исто време претпоставува каде ќе се расплине синтезата на историчарите од 21. век, кои, да се надеваме, нема да бидат толку идеолошки обременети како нивните колеги од дваесеттиот век. Со други зборови, постои надеж да се види помалку ексклузивна левица, која, како по правило, се претвора во исто толку ексклузивно антикомунистичко и антитоталитаристичко движење, најчесто преку сиров шовинистички „патриотизам“. Брзите реставрациски промени во историската свест, истакнати овде, ја претставуваат силата во континуитетот на бавно менувачките длабоки структури на еден исто-

All revisionism rests on selective forgetfulness. Because revisionism is basically reinterpretation of the past, that is, adaptation of the historical picture to the needs of those in power or of a wavering public, it does not help one to master his past, that is, to suppress the stimuli which gave rise to irrational conflicts. One cannot master the past by reinterpreting it: instead of portraying oneself as victim and calling one's own aggression legitimate defence (all nationalists regard the wars waged by their nation as wars of liberation), one must raise the question of the personal, group and collective responsibility of one's own nation for a disastrous policy and war. This paper highlights the practice of passing over the inglorious episodes from the past of one's own nation in order to identify the possible conflicts of memory in the succeeding generations, as well as to suggest where the syntheses of twenty-first century historians, who will hopefully not be as ideologically encumbered as their twentieth-century colleagues, will diverge. In other words, one hopes to see less of exclusive left-wingery which, as a rule, turns into equally exclusive anti-Communism and anti-totalitarianism most frequently through rabid chauvinist "patriotism". The swift restorative changes in historical consciousness identified here manifest the strength of the continuity of the slow-changing deep structures of a historical trend that persist in spite of the major upheavals in the twentieth century.

риски тренд кој опстојува и покрај големите метежи на дваесеттиот век.

Превод од англиски јазик: Румена Бужаровска

Белешки

1. Michael Urban, "The politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition," in *Slavic Review* 53, No. 3 (1994).
2. William Totok, "Der revisionistische Diskurs," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1. (1999): 45–67.
3. Ibid., 57.
4. Leon, Volovici, "Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa: Rand- oder Zentralproblem?" in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1, (1998): 13; Karl-Heinz Roth, "Revisionistische Tendenzen in der historischen Forschung über den deutschen Faschismus," in J. Klotz, U. Schneider (Hg.) *Die selbstbewusste Nation und ihr Geschichtsbild – Geschichtslegenden der Neuen Rechten* (Köln: Papy Rossa, 1997): 36.
5. Attila, Schauschitz, "Ungarn – Ein Land ohne Vergangenheit: Zur Geschichte der Durchleuchtung und der Aktenveröffentlichungen in Ungarn," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 33.
6. Christopher, Reinprecht, "Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe," *Anthropology of East Europe Review*, 12, No. 2 (1994).
7. Ibid.

Notes:

1. Michael Urban, "The politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition," in *Slavic Review* 53, No. 3 (1994).
2. William Totok, "Der revisionistische Diskurs," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1. (1999): 45–67.
3. Ibid., 57.
4. Leon, Volovici, "Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa: Rand- oder Zentralproblem?" in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1, (1998): 13; Karl-Heinz Roth, "Revisionistische Tendenzen in der historischen Forschung über den deutschen Faschismus," in J. Klotz, U. Schneider (Hg.) *Die selbstbewusste Nation und ihr Geschichtsbild – Geschichtslegenden der Neuen Rechten* (Köln: Papy Rossa, 1997): 36.
5. Attila, Schauschitz, "Ungarn – Ein Land ohne Vergangenheit: Zur Geschichte der Durchleuchtung und der Aktenveröffentlichungen in Ungarn," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 33.
6. Christopher, Reinprecht, "Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe," *Anthropology of East Europe Review*, 12, No. 2 (1994).
7. Ibid.
8. Detlef, Stein, (1996), "Die Diskussion über die Dossierfrage der VI Abteilung der Staatssicherheit (DS) in Bulgari-

8. Detlef, Stein, (1996), "Die Diskussion über die Dossierfrage der VI Abteilung der Staatssicherheit (DS) in Bulgarien 1990–96," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 26–27.
9. Reinprecht.
10. Ibid.
11. V. Ilić, *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka, 2002): 118–119.
12. Wolfgang, Hoepken, "War, memory and Education in a Fragmented Society: The case of Yugoslavia," in *East European Politics and Societies* 13, No. 1 (1999): 191.
13. W. Hoepken, 220–222; Todor Kuljić, "Zum Stand der historischen Aufarbeitung des jugoslawischen Sozialismus," in *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, (Berlin, Aufbau-Verlag, 2002): 302.
14. T. Kuljić, "Anti-antifašizam u svetu i Srbiji", во *Gordogan*, 20, No. 1 (2003): 131.
15. Winfried, Thaa, Interesse und Identität in der Transformationsprozessen Ostmitteleuropas," *Berliner Debate*, 10, No. 1 (1999): 14.
16. Vladimir Ilić, "Oblici kritike socijalizma," (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, 1998): 348.
- en 1990–96," in *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 26–27.
9. Reinprecht.
10. Ibid.
11. V. Ilić, *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka, 2002): 118–119.
12. Wolfgang, Hoepken, "War, memory and Education in a Fragmented Society: The case of Yugoslavia," in *East European Politics and Societies* 13, No. 1 (1999): 191.
13. W. Hoepken, 220–222; Todor Kuljić, "Zum Stand der historischen Aufarbeitung des jugoslawischen Sozialismus," in *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, (Berlin, Aufbau-Verlag, 2002): 302.
14. T. Kuljić, "Anti-antifašizam u svetu i Srbiji," in *Gordogan*, 20, No. 1 (2003): 131.
15. Winfried, Thaa, Interesse und Identität in der Transformationsprozessen Ostmitteleuropas," *Berliner Debate*, 10, No. 1 (1999): 14.
16. Vladimir Ilić, "Oblici kritike socijalizma," (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, 1998): 348.

Библиографија:

- Hoepken, Wolfgang. "War, memory and Education in a Fragmented Society: The case of Yugoslavia." *East European Politics and Societies* 13, No.1 (1999): 190–228.
- Ilić, Vladimir. *Oblici kritike socijalizma* (Forms of the Critique of Socialism), Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, 1998.

References:

- Hoepken, Wolfgang. "War, memory and Education in a Fragmented Society: The case of Yugoslavia." *East European Politics and Societies* 13, No.1 (1999): 190–228.
- Ilić, Vladimir. *Oblici kritike socijalizma* (Forms of the Critique of Socialism), Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, 1998.
- Ilić, V., *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini* (Mastering the past in Vojvodina), Zrenjanin: Gradska narodna bib-

- Ilić, V., *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini* (Mastering the past in Vojvodina), Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka, 2002.
- Kuljić, Todor. "Zum Stand der historischen Aufarbeitung des jugoslawischen Sozialismus" (The view of socialist past in the nationalistic and antitotalitarian serbian historiography). *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, Berlin: Aufbau-Verlag, 2002, 299–318.
- _____. "Anti-antifašizam u svetu i Srbiji" (Anti-fascism in Serbia and in the world), *Gordogan* 20, No.1 (2003), 129–134.
- Reinprecht, Christopher. "Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe." *Anthropology of East Europe Review*, 12. No. 2 (1994). Available at: www.condor.depaul.edu/~rrotenbe/aeer12_2/reinph1.html
- Roth, Karl-Heinz. "Revisionistische Tendenzen in der historischen Forschung über den deutschen Faschismus" (The revisionistic Tendency in historical researches of the german Fascism). In J. Klotz, U. Schneider (Hg.), *Die selbstbewusste Nation und ihr Geschichtsbild – Geschichtslegenden der Neuen Rechten* (Köln: Papy Rossa 1997): 31–65.
- Schauschitz, Attila. "Ungarn – Ein Land ohne Vergangenheit: Zur Geschichte der 'Durchleuchtung' und der Aktenveröffentlichungen in Ungarn" (Hungary – The land without past). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No.1a (1996): 32–38.
- Stein, Detlef. "Die Diskussion über die Dossierfrage der VI Abteilung der Staatssicherheit (DS) in Bulgarien 1990–96" (The Debates about Dossiers in Bulgaria). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 25–32.
- Thaa, Winfried. "Interesse und Identität in der Transformationsprozessen Ostmitteleuropas" (The Interests and Identities in transformations process of East and Middle Europe), *Berliner Debate*, 10, No. 1 (1999):14–30.
- Totok, William. "Der revisionistische Diskurs" (The revisionistic Dispute). *Halbjahresschrift für südeuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10 H.1 (1999): 45–67.
- Urban, Michael. "The politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition." *Slavic review* 53, No. 3 (1994).
- lioteka, 2002.
- Kuljić, Todor. "Zum Stand der historischen Aufarbeitung des jugoslawischen Sozialismus" (The view of socialist past in the nationalistic and antitotalitarian serbian historiography). *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, Berlin: Aufbau-Verlag, 2002, 299–318.
- _____. "Anti-antifašizam u svetu i Srbiji" (Anti-fascism in Serbia and in the world), *Gordogan* 20, No.1 (2003), 129–134.
- Reinprecht, Christopher. "Social Memory in the Transformational Process of East-Central Europe." *Anthropology of East Europe Review*, 12. No. 2 (1994). Available at: www.condor.depaul.edu/~rrotenbe/aeer12_2/reinph1.html
- Roth, Karl-Heinz. "Revisionistische Tendenzen in der historischen Forschung über den deutschen Faschismus" (The revisionistic Tendency in historical researches of the german Fascism). In J. Klotz, U. Schneider (Hg.), *Die selbstbewusste Nation und ihr Geschichtsbild – Geschichtslegenden der Neuen Rechten* (Köln: Papy Rossa 1997): 31–65.
- Schauschitz, Attila. "Ungarn – Ein Land ohne Vergangenheit: Zur Geschichte der 'Durchleuchtung' und der Aktenveröffentlichungen in Ungarn" (Hungary – The land without past). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No.1a (1996): 32–38.
- Stein, Detlef. "Die Diskussion über die Dossierfrage der VI Abteilung der Staatssicherheit (DS) in Bulgarien 1990–96" (The Debates about Dossiers in Bulgaria). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 8, No. 1a (1996): 25–32.
- Thaa, Winfried. "Interesse und Identität in der Transformationsprozessen Ostmitteleuropas" (The Interests and Identities in transformations process of East and Middle Europe), *Berliner Debate*, 10, No. 1 (1999):14–30.
- Totok, William. "Der revisionistische Diskurs" (The revisionistic Dispute). *Halbjahresschrift für südeuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10 H.1 (1999): 45–67.
- Urban, Michael. "The politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition." *Slavic review* 53, No. 3 (1994).

Urban, Michael. "The politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition." *Slavic review* 53, No. 3 (1994).

Volovici, Leon. "Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa: Rand-oder Zentralproblem?" (Antisemitism in postcommunist East Europe). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1 (1998): 7–23.

Volovici, Leon. "Antisemitismus im postkommunistischen Osteuropa: Rand-oder Zentralproblem?" (Antisemitism in postcommunist East Europe). *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 10, No. 1 (1998): 7–23.

Џенифер
Ериксон

**Ромите во Босна и
Херцеговина: Родов поглед
на ромската политика,
(М)НВО и државата**

Jennifer
Erickson

**Roma in Bosnia
Herzegovina: A Gendered
Gaze at the Politics of Roma,
(I)NGOs, and the State**

Поради војната во периодот од 1992 до 1995 година, во Босна и Херцеговина има повеќе меѓународни невладини организации отколку во која било друга источноевропска или централноевропска земја. Од завршувањето на војната во 1995 год., невладиниот или граѓанскиот општествен сектор се разви и зајакна. Колас објаснува дека крајот на комунизмот овозможил „раѓање, или преродба на граѓанското општество“ и дека граѓанскиот општествен сектор мора да се спротистави на национализмите кои се развиле за време на комунизмот, како резултат на недостигот од основа за граѓанско општество (1997, 41). Пеги Вотсон објаснува дека граѓанското општество може да се разбере „метафорично, како домен на флукуирачки, но истовремено и стабилни односи на моќ“ (1997, 24); составено е, но воедно и ги надминува, специфичните социјални актери кои се моделирани од „иманентни полиња на односи на моќ“ (Ibid.). Овие полиња на моќ вклучуваат локални, национални и интернационални актери. Во овој труд сакам да демонстрирам како владините и невладините сектори во повоената Босна и Херцеговина (оттука па натаму во текстот Босна) влијаат на Ромите, а поконкретно на Ромките, преку испитување на локалните и меѓународните невладини организации и владините програми за Ромите.

Due to the 1992-1995 war, there are more international nongovernmental organizations (INGO's) in Bosnia-Herzegovina than in any other Eastern or Central European country. Since the war ended in 1995, the nongovernmental or civil society sector has developed and strengthened. Colas explains that the end of communism has allowed for the “birth, or rebirth, of civil society” and that the civil society sector must confront the nationalisms that developed during communism as a result of the lack of foundation for civil society (1997, 41). Peggy Watson illustrates that civil society can be understood in “metaphorical terms as a domain of fluctuating yet stable power relations” (1997, 24); it is composed of, but also goes beyond, specific social actors who are shaped by “immanent fields of power relations” (Ibid.). These fields of power include local, national, and international actors. In this paper, I seek to demonstrate how the governmental and nongovernmental sectors in post-war Bosnia-Herzegovina (hereafter Bosnia) impact Roma, and specifically Romani women, by examining local and international nongovernmental organizations and governmental programs for Roma.

Невладините организации (НВО) често се сметани за обезбедувачи на услуги; тие можат да ги пополнат дупките кога државата не е во состојба или не успева да понуди одредени видови услуги. Во повоена Босна, покрај меѓународната заедница, локалниот граѓански сектор на општеството компензира за слабата централна власт. НВО, повеќе од кој било друг сектор на општеството, го имаат преземено патернализмот од поранешната комунистичка држава. Пинок покажува: „националните и локалните влади во Источна Европа сè повеќе се потпираат на невладиниот сектор за пружање услуги; постои јасна неволност на двете страни да се носи целиот товар на вистинска промена на долги патеки“ (2002, 248)

Дискурсот на НВО и ситуацијата во повоена Босна првенствено се однесуваат на мнозинството етникуми на босански Хрвати, Срби и Муслимани (оттука па натаму во текстот Бошњаџи¹). Во текот на последните 10 години, Ромите (Циганите) беа исклучени од поголемиот дел дискусии кои го засегаа развојот на граѓанските општествени и владините сектори. Сузан Гал (Susan Gal) објаснува, „Додека се бара еднаквост на поединците во доменот на политиката, идејата за граѓанско општество ги фрла во сенка економските и другите социјални разлики, кои во пракса фундаментално го ограничуваат учеството во политиката“. (1997, 34). Ниту еден Ром не е избран на некоја владина позиција во Босна. Само неколкумина не-Роми ги признаваат економските и политички предизвици со коишто се соочуваат Ромите. Благодарение на работата на локални Роми активисти, и со помош на меѓународната заедница, дискурсот на граѓанското општество во Босна денес го опфаќа прашањето на правата на Ромите повеќе од кога и да било, но запоставувањето на Ромите останува широко распространето. Иако кај Ромите расте свеста за

Nongovernmental organizations (NGOs) are often viewed as service protectors; they may fill in a gap left when the state abandons or is unable to offer certain kinds of services. In post-war Bosnia, the local civil society sector, in addition to the international community, compensate for the weak central government. NGOs, more than any other sector of society, have taken over the paternalism of the former communist state. Pinnock demonstrates, “national and local governments in Eastern Europe are increasingly relying on the NGO sector for service provision; there is a distinct reluctance on both their parts to carry the entire burden of real long-term change” (2002, 248).

The discourse on NGOs and the situation in post-war Bosnia primarily addresses the majority ethnicities of Bosnian Croats, Serbs, and Muslims (hereafter Bosniacs¹). For the last 10 years, Roma (Gypsies) have been excluded from much of the discussion on the development of the civil society and governmental sectors. Susan Gal explains, “While claiming the equality of individuals in the political realm, the idea of civil society obscures the economic and other social differences that, in practice, fundamentally constrain political participation” (1997, 34). No Roma occupy elected governmental positions in Bosnia. Few non-Roma acknowledge the economic and social challenges that Roma face. Due to the work of local Romani activists and with the help of the international community, the discourse on civil society in Bosnia is more inclusive of Roma rights today than it ever has been, but neglect of Roma remains widespread. While Roma have an increasing awareness about the politics of civil society, they tend to lack the skills necessary to attract donors and attention from the majority communities.

политиката на граѓанското општество, ним им недостигаат вештини неопходни да привлечат донатори и внимание од мнозинските заедници.

Основа на проектот

Од 1998 до 2000 год., јас работев како волонтерка во една локална женска НВО, Медика Инфотека во Зеница, Босна. Медика Инфотека била основана во април 1993 год., со намера да пружи психо-социјална и медицинска помош на жртвите од воените силувања. За време на мојот престој во Зеница, Медика се состоеше од клиника, тим од психолози и социјални работници, центар за дневна грижа и Инфотека, политичко и истражувачко крило. Медика и Медика 2, обете во Зеница, исто така овозможуваа престој на жени и деца, а имаше и работилници за ткаење, шиене, фризирање, тапазирање на мебел, и жешка линија за жени и деца, жртви на насилство (СОС телефон). Од 1997 год., Медика се менуваше и го прошири својот фокус за да ги вклучи не само проблемите поврзани со војната, туку и домашното насилство спрема жените, застапување на политики и, општо, правата на жените. Моите колешки во Медика Инфотека беа Бошњачки, босански Хрватки и босански Србинки.

Јас претежно работев за Инфотека, во тимот кој ги воспоставуваше и ги одржуваше мрежите со останатите НВО и владини институции. Како втор волонтер во Медика, и поради моето претходно искуство во областа на психологијата, од Инфотека ме замолија да дизајнирам и да координирам истражувачки проект. Моите соработнички не прецизираа тема, но ме охрабрија да најдам нешто што ќе биде релевантно за мисијата на Медика која ги промовира правата на

Background to the Project

From 1998-2000, I worked as a volunteer for a local women's NGO, Medica Infoteka, in Zenica, Bosnia. Medica Infoteka was established in April 1993 to provide psycho-social and medical assistance to survivors of war-related rape. During my time in Zenica, Medica consisted of a medical clinic, a team of psychologists and social workers, a daycare center, and Infoteka, a political and research wing. Medica and Medica 2, both located in Zenica, also consisted of two accommodations for women and children, workshops in weaving, sewing, hair design, and furniture upholstery, and a hotline for women and children victims of violence (SOS Telephone). Since 1997, Medica has been shifting and broadening its focus to include not only war-related issues but domestic violence against women, policy advocacy, and women's rights in general. My colleagues at Medica Infoteka included Bosniac, Bosnian Croat, and Bosnian Serb women.

I mostly worked for Infoteka, the team that establishes and maintains networks with other NGOs and governmental institutions. As the second volunteer at Medica and because of my background in psychology, Infoteka asked me to design and coordinate a research project. My colleagues did not specify a topic but encouraged me to find something relevant to Medica's mission of promoting women's and children's rights. I proposed to do a project with Roma because in Medica's research on the

жените и децата. Јас сметав дека треба да направиме проект со Ромите, зашто во истражувањата на Медика за преовладувањето на домашното насилство, од општината на Зеница предложија да се направи слично такво истражување меѓу жените Ромки. (Medica Infoteka 1999, 92). Нивниот примерок на население од приближно 500 жени не вклучуваше ниту една која себеси се идентификуваше како Ромка. До 1999, Медика стана една од најуспешните НВО во Босна. Имаше добри односи со донаторите, членовите од останатите локални и меѓународни НВО, со владините службеници и реализираше мноштво проекти кои вклучуваа жени од сите три мнозински етноси, но конкретно не ги споменуваа Ромите.²

Во текот на јуни 2000 год., три колешки и јас интервјуиравме 112 Ромки од општината Зеница, користејќи го методот на лавина, со цел да го откриеме нивниот социо-економски статус и демографски профил, степенот до кој го искусиле насилството, кому се обратиле за помош и поради кои причини, и што мислат за насилството спрема жените воопшто. Ги споредив овие бројки со оние на не-Ромските заедници базирани на истражувањето кое Медика го заврши во 1999 год. Заклучивме дека последиците од класизмот, сексизмот и расизмот создаваат многукратни форми на насилство спрема поединци, економско насилство и маргинализација на Ромите на државно ниво, и насилство спрема ромските жени затоа што се жени. Запаметувачко е количеството на домашно насилство спрема Ромките и не-Ромките во Босна. Но сепак, во повеќе различни категории, Ромките пријавуваат значително повеќе насилство од не-Ромките: 33% од жените Ромки изјавија дека нивниот партнер ги злоупотребува веќе подолг период, наспроти 24% од не-Ромките. (Medica Infoteka 2001, 27). Убедливо повеќе жени Ромки (38%) пријавија дека

prevalence of domestic violence in the Zenica municipality, they recommended that similar research be conducted among Romani women (Medica Infoteka 1999, 92). Their sample population of approximately 500 women did not include even one woman who identified herself as Romani. By 1999, Medica had established itself as one of the most successful NGOs in Bosnia. It had good relationships with donors, members of other local and international NGOs, governmental employees, and multiple projects that incorporated women from all three of the majority ethnicities, but they did not specifically mention Roma.²

During June 2000, three colleagues and I interviewed 112 Romani women in the Zenica municipality using a snowball sample in order to discover their socioeconomic status and demographic profile, the extent to which they experienced violence, to whom they turned for help and for what reasons, and what they thought about violence against women in general. I compared these figures to those of non-Romani communities based on the research Medica completed in 1999. We concluded that the consequences of classism, sexism, and racism create multiple forms of violence: physical and emotional violence against individuals, economic violence and state level marginalization against Roma, and violence against Romani women because they are women. There is a staggering amount of domestic violence among Roma and non-Roma in Bosnia. However, in a number of different categories, Romani women reported significantly more violence than non-Roma: 33% of Romani women said that their partner had abused them over a long period of time as opposed to 24% of non-Romani women (Medica Infoteka 2001:27). Significantly more Romani women (38%) reported that their partner had threatened them

нивниот партнер им се заканувал со насилство и позитивно одговорија на прашањето: „Дали некогаш твојот партнер те удрил?“ (44%) (Ibid.).

Вториот дел од нашето истражување вклучи и длабински, полу-структурирани интервјуа (усна историја), зашто сакавме да дознаеме повеќе за ромските жени, нивниот секојдневен живот, нивните животни приказни и да ги спротиставиме на некои од негативните стереотипи за Ромите воопшто. Со завршувањето на истражувањето, издадовме непрофитабилна книга, *Како живее(в)ме* (Medica Infoteka 2001) и испечативме англиска, босанска и ромска верзија.³

Во летото 2003 год., се вратив во Босна да го завршам истражувањето за мојот магистерски труд.⁴ Се сосредоточив на подобро разбирање на политиката на локалните НВО и владините агенции, и поконкретно, како тие ги третираат предизвиците со кои се соочуваат Ромите. Во овој труд ги испитувам НВО во однос на нивните политики спрема Ромите, ставот на ромските организации спрема жените, улогата која НВО ја имаат во однос на Ромите, и искуствата на Ромките со горенаведените актери.

Ромите и државата

Периодот на трансформација од социјализам, преку војна, до слободна пазарна економија во Босна беше бавен и тежок за сите етникуми. Делумно поради тековната економска нестабилност на државата и заканата од можно насилство, Босна не успеа да привлече голем дел од (легалните форми на) транснационален капитал. На пример, во Зеница, фабриката за челик обезбедуваше поголем дел од локалните работни места, но поради застарената технологија и

with violence and responded affirmatively to the question, “Has your partner ever hit you?” (44%) (Ibid.).

The second part of our research included in-depth, semi-structured oral history interviews because we wanted to learn more about Romani women, their day to day lives, their life stories, and to counter some of the negative stereotypes of Roma in general. At the completion of the research, we published a not-for-profit book, *How We Live(d)* (Medica Infoteka 2001), and printed English, Bosnian, and Romani versions.³

In the summer of 2003, I returned to Bosnia to complete research on my Master’s paper.⁴ I focused on gaining a better understanding of the politics of local and international NGOs and governmental agencies, and more specifically how they address the challenges that Roma face. In this paper, I interrogate local NGOs in regards to their policies with Roma, Romani organizations’ stance towards women, the role INGOs play in regards to Roma, and Romani women’s experiences with the above actors.

Roma and the State

The transformation period from socialism to war to a free market economy in Bosnia has been slow and difficult for all ethnicities. Due in part to the on-going economic instability of the state in addition to the threat of possible violence, Bosnia has not attracted a great deal of (legal forms of) transnational capital. For example, in Zenica, the steel factory provided most of the local jobs, but due to insufficient technology and multiple bombings, it is beyond repair. International aid organizations provide a

повеќекратните бомбардирања, сега не може да се поправи. Меѓународните организации за помош сега нудат голем број работни места за локалните Босанци, но не и за Ромите, поради општото непознавање на НВО жаргонот, компјутерските вештини и англискиот јазик.

За Ромите успешно да се инкорпорираат во владиниот и граѓанскиот сектор на општеството во текот на критичниот период на трансформација, самите ќе мораат да се изразат погласно, и со поорганизирана локално иницирана кампања. Сепак, тешко е да се организираат локално иницирани кампањи, кога толкав број Роми се соочени со крајна беда, а да не споменувам дека им недостасува соодветно образование, потребно за иницирање и одржување на таква локална мобилизација. Вклученоста на жените Ромки е тројно поголем предизвик, зашто овие жени се соочуваат не само со беда и недостаток на образование, туку и со сексизам и насилство во рамките на нивните заедници и со дискриминација од страна на пошироката не-Ромска заедница. Поради тоа што Босна допрва, пред сè, треба да оформи силна, здружена централна власт, а потоа и власт која адекватно ќе соработува со локалните власти и приватниот сектор, движењето против „неа“ се покажува тешко. Оми и Винант (Omi and Winant) објаснуваат дека позитивна промена за малцинствата-жртви на расизам единствено може да се постигне кога реформата е иницирана од страна на државата, „кога таа има генерирано нови програми и агенции кои се во состојба да одговорат на барањата на движењето. Движењата кои се во состојба да направат такви реформи се раѓаат само кога капацитетот на претходните државни програми и институции да ја организираат и да ја зајакнат расната идеологија значително опаѓа“ (1994, 88). Историски гледано, Ромите во Источна и Централна Европа и на Бал-

large number of jobs for some local Bosnians, but not for Roma due to general lack of knowledge of NGO jargon, computer skills, and the English language.

In order to successfully incorporate Roma into governmental and civil society sectors during the precarious transformation period, Roma will need present a louder voice and a more organized grassroots campaign. However, it is difficult to organize grassroots campaigns when so many Roma face abject poverty not to mention lack the kind of education necessary to initiate and maintain such grassroots mobilizations. Romani women's involvement is triply challenging as women face not only poverty and lack of education but also sexism and violence within their own communities and discrimination against them from the wider non-Romani community. Because Bosnia has yet to form a strong, unified central government, much less one that cooperates adequately with local governments and with the private sector, a movement against “it” proves difficult. Omi and Winant explain that positive change for racialized minorities can only be achieved when reform is initiated by the state, “when it has generated new programs and agencies in response to movement demands. Movements capable of achieving such reforms only arise when there is significant ‘decay’ in the capacities of pre-existing state programs and institutions to organize and enforce racial ideology” (1994, 88). Historically, Roma throughout Eastern and Central Europe and the Balkans have experienced neglect by the state. The 1992-95 war in Bosnia decentralized the state making it difficult for grassroots movements to initiate counterhegemonic reforms; however, in other ways, the heterogeneity of the civil society sectors provides Roma in post-war Bosnia more opportunities than they had previously.

канот беа запоставени од државата. Војната од 1992-95 год. во Босна ја децентрализираше државата, при што беа отежнати масовните движења за поттикнување на контрахегемонистички реформи; како и да е, хетерогеноста на секторите на граѓанското општество на други начини им пружа на Ромите во повоената Босна повеќе можности отколку што имаа претходно.

Титовата патерналистичка Југославија успешно асимилираше многу Роми во поширокото општество, или барем така изгледаше според видувањето на голем број Роми.⁵ Повоената власт во Босна одвај да наликува на патерналистичката држава поранешна Југославија, особено по прашањето на Ромите. Локалните ромски лидери едногласно изразија згрозување заради недостигот на контакти меѓу НВО и владата. Владиците службеници се фокусираат на нивните етнички групи, и одвај да прават нешто повеќе од симболични гестови со кои ги замолчуваат локалните ромски НВО и раководители. Мехмед Суљиќ, ромски интелектуалец и лидер на НВО, ми објасни дека потребите на босанските Роми се во голема мерка засенети од потребите на мнозинските заедници. Тој ја обвинува владата, којашто има тројца ротирачки претседатели кои се приклонети на трите мнозински етникуми: „Во ваква атмосфера, сите луѓе живеат многу тешко, но кога ќе стане збор за националните малцинства, тогаш станува мрачно.“

Ромските лидери не се единствените кои се иритирани од владата. Контактите на Ромките со владините институции покажаа колку локалните владини институции лошо ги третираше и ги запоставувале Ромите. Колешките од Медика и јас ги прашувавме жените со кои владини институции имале контакт, и отквивме дека значително поголем број Ромки има-

Tito's paternalistic Yugoslavia successfully assimilated many Roma into the wider society, or at least it appeared to from the perspective of many Roma.⁵ The post-war government in Bosnia hardly resembles the paternalist state of the former Yugoslavia, especially in regards to Roma. Local Romani leaders expressed uniform disgust regarding the lack of contact between NGOs and the government. Government officials focus attention on their own ethnic parties and do little more than make symbolic gestures to quiet the local Romani NGOs and leaders. Mehmed Suljic, a Romani intellectual and leader of an NGO, explained to me that Bosnian Roma's needs are grossly over-shadowed by the needs of the majority communities. He blames the government, which has three rotating presidents, who are aligned with the three majority ethnicities: "In this kind of atmosphere, it is very difficult for the constituent people to live but when the word is about national minorities then it is dark."

Romani leaders are not alone in their irritation with the government. Romani women's contact with governmental institutions demonstrated how much local government institutions have (mis)treated or neglected Roma. My Medica colleagues and I asked women with which governmental institutions they had contact and discovered that significantly more Romani women had contact with

ле контакт со владините институции, отколку жените кои не се Ромки. Иако не ги прашавме зошто им се обратиле на овие институции, нивоата на насилство, заедно со нивниот низок социоекономски статус можеби ги навел ромските жени да не се обратат. Речиси половина од жените Ромки кои ги интервјуиравме (46%) биле во Центарот за социјална работа, каде што се дистрибуира социјална помош; само 12% од не-ромските жени биле во Центарот. Дваесет и осум проценти од жените Ромки биле во полицијата, во споредба со 9% од не-Ромките, и 25% од жените Ромки имале контакт со судскиот систем, додека од жените не-Ромки процентот е осум.⁶

Изгледа дека поголемиот дел од контактите на Ромките со владините институции бил негативен. Приближно една третина од жените изјавија дека имале негативно искуства со Центарот за социјална работа (Ibid.). Ова можеби зависи од тоа дали на жената ѝ била дадена некаква материјална помош. Жените кои изјавија дека имале целосно позитивни искуства најчесто споменаа дека „добиле нешто“, а оние кои имаа негативни искуства рекоа дека „не добиле ништо“ (Ibid.). Скоро половина од жените (43%) кои имале контакт со полицијата изјавија дека нивното искуство било негативно (Medica Infoteka 2001, 32). Исто така, тие изразија незадоволство од полицијата во врска со недостиг од материјална помош.

Ги прашавме жените за разликите во пристапот до државните служби во социјализмот и во повениот период. Сите интервјуирани жени изјавија дека нивниот живот бил подобар во социјализмот, особено кога станува збор за пристап до државните служби. Една Ромка ни раскажа за разочарувачките искуства со локалните владини институции откако се вратила од Германија на крајот од војната:

governmental institutions than had non-Romani women. Although we did not ask the women why they went to these institutions, levels of violence in addition to their low socioeconomic status may have lead Romani women to governmental institutions. Nearly half of the Romani women we interviewed (46%) had been to the Center for Social Work, where social welfare is distributed; only 12% of non-Romani women had been to the Center. Twenty-eight percent of Romani women had been to the police as compared to only 9% of non-Romani women and 25% of Romani women had had contact with the court system whereas only 8% of non-Romani women had.⁶

It appears as though much of the contact that Romani women had with governmental institutions was negative. Approximately one third of the women stated they had a negative experience with the Center for Social Work (Ibid.). This may depend on whether the woman was granted any kind of material assistance. The women who expressed that they had completely positive experiences most often mentioned that they “received something” and those who had had negative experiences stated that they “did not receive anything” (Ibid.). Nearly half of the women (43%) who had contact with the police stated that their experience was negative (Medica Infoteka 2001, 32). They also expressed their dissatisfaction with the police in regards to lack of material assistance.

We asked women about differences in access to state services from socialism to the post-war period. All of the women we interviewed explained that their lives were better under socialism, especially in regards to access to state services. Romana explained to us how her experiences with local governmental institutions disappointed her when she returned from Germany at the end of the war:

Отидов кај локалните власти и никој не сакаше да ми помогне. Тие би требало... барем да се обидат да помогнат колку што можат. Знам дека бевме во војна. Лошо е, навистина е лошо. Но тие барем би требало навистина да се обидат, особено оние ужасните, да застанат и да речат, „Еј, мораме на овие луѓе да им дадеме сместување. Не можеме да ги оставиме на улица.“ Навистина не третираа како кучиња, исто како да сме улични кучиња. [...] Ужасни се.

Многу од жените Ромки имаа фрустрирачки искуства, зашто Центарот за социјална работа ги имал испратено за помош кај локалните организации на Ромите. Ромските НВО не ги третираат сите Роми еднакво. Некогаш им помагаат само на Ромите кои живеат во нивните подрачја. Дури и кога би сакале, ромските НВО немаат капацитет да одговорат на потребите на сите Роми; немаат ресурси да им помогнат на големиот број Роми кои секојдневно се борат за храна, засолниште, образование, лекови и некогаш и со домашно насилство. Понатаму, не е веројатно дека овие жени им се обраќаат на овие институции во случај на домашно насилство.

Српските ромски активистки Вера Куртиќ и Славица Васиќ кажуваат дека Ромка која преживеала силување (или други форми на насилство) ретко ќе побара помош од владините агенции, зашто „службениците во институциите и самата процедура ја обвинуваат неа за силувањето... [И]нституциите кои нудат помош се бели, вработени се само белци, само белци се вклучени во процесот на донесување одлуки, расизмот е доста присутен и тоа е примарната причина зошто Ромките попрво би се откажале, отколку да побараат помош од институциите“ (2002, 25). Низ работата на Викар (Vicker) провејува тоа чувство спрема државните институции во однос на начинот на кој локалните владини институции ги

I went to the local government and no one wanted to help me. They should... at least try to help as much as they can. I know we were in a war situation. It's bad, really bad. But they should at least really try, especially those awful ones, to stop and say, "Hey we have to give these people a place to stay. We can't turn them out on the streets." They really treated us like dogs, just like dogs on the streets. [...] They're awful.

Many Romani women expressed frustration because the Center for Social Work sent them to the local Romani organizations for assistance. Romani NGOs do not treat all Roma equally. Sometimes they only assist Roma who live in their own areas. Even if they wanted to, Romani NGOs do not have the capacity to alleviate the needs of all Roma; they do not have the resources to assist the large numbers of Roma who struggle daily with food, shelter, education, medicine, and sometimes domestic violence. Furthermore, it is unlikely that Romani women turn to these institutions in the case of domestic violence.

Serbian Romani activists Vera Kurtic and Slavica Vasic explain that a Romani woman who has survived rape (or other forms of violence) will rarely ask governmental agencies for assistance because "the institutional officials and the procedure itself blame her for the rape...[T]he institutions that are there to provide assistance are white, only white people are employed there, only white people are involved in the decision making process, racism is very much present and this is the primary reason that Roma women would rather give up than seek assistance from the institutions" (2002, 25). Vickers' work echoes this sentiment towards governmental institutions in regards to the ways in which minority women are treated by local governmental institutions: "Violence manifests

третираат жените од малцинствата: „Насилството се манифестира на различни начини, со различни степени на интензитет, и ги преминува границите како класа, раса и етнос. Иако насилството се манифестира во личните врски, тоа исто така е структурирано и во човечките институции... Во пракса, многу жени мора да се организираат за да се заштитат себеси и своите семејства од истите тие државни институции кои би требале да ги штитат нив“ (2002, 238). Таа го елаборира ова објаснувајќи дека маргинализираните жени се соочуваат со особено застрашувачка реалност, зашто одеднаш им треба и сакаат олеснување од насилството што го трпат дома, но се свесни за расната дискриминација во рамките на владините институции (Ibid., 242).

Улогата на локалните ромски НВО

Кога почнав да ја истражувам ситуацијата на Ромите во Босна во 1999 год., остварив контакти со многу ромски лидери. Се сретнав со локалните ромски НВО или послободно организираните групи на Роми во локални асоцијации од Зеница, Тузла, Какањ, Сараево и Бјељина. Една од првите мои посети беше на *Sa E Roma* (Ние сме Роми) во Тузла. Основана во 1996, таа е докажано најуспешна ромска НВО во Босна денес.

Летото 1999 год. го запознав Мехмедалија, еден од лидерите на *Sa E Roma*, и уште осум други мажи. Мехмедалија го водеше состанокот и набрзина оневозможуваше да говори кој било друг освен тој самиот, вклучително и неговиот син, кој водеше една ромска младинска група. Тој се жалеше на странците кои доаѓале во нивните канцеларии и барале информации, но не обезбедувале пари, иако јас уште пред моето доаѓање му објаснив по телефон дека не сум

in different ways, with different degrees of intensity, and it cuts across boundaries such as class, race, and ethnicity. Though violence manifests itself in interpersonal relationships, it is also structured into human institutions... In practice, many women must organize to protect themselves and their families against the very state institutions that are supposed to protect them” (2002, 238). She elaborates by explaining that marginalized women face an especially daunting reality because they at once need and want relief from the violence they suffer at home but they are aware of racialized discrimination within governmental institutions (Ibid., 242).

The Role of Local Romani NGOs

When I began to research the situation of Roma in Bosnia in 1999, I made contacts with many Romani leaders. I met with local Romani NGOs or more loosely organized groups of Roma in local associations from Zenica, Tuzla, Kakanj, Sarajevo, and Bijeljina. One of the first visits I made was to *Sa E Roma* (We are Roma) in Tuzla. Founded in 1996, it is arguably the most successful Romani NGO in Bosnia today.

In the summer of 1999, I met Mehmedalija, one of the leaders of *Sa E Roma*, and eight other men. Mehmedalija led the meeting and swiftly prevented anyone but himself from speaking, including his own son, who led a Romani youth group. He complained about internationals that came to their offices for information but did not provide money, even though I told him on the phone before my arrival that I was not a donor; I was looking for information. Despite this criticism, he arranged acco-

донатор; јас само барам информации. И покрај критиката, тој ми обезбеди сместување во хотел кој беше во сопственост на негов пријател Ром и помина многу време во разговор со мене. Во текот на првото попладне, повеќе зборуваше за своите лични, отколку за проблемите на Ромите воопшто. Наредното утро, се сретнав со Мехмедалија и Индира, секретарката на *Sa E Roma*. Откако го испивме кафето во хотелот во којшто престојував, отидовме во домот на една Ромка, каде три постари жени учеа Ромки тинејџерки како да шијат на четири различни машини за шиење. Кратко зборував со Индира и со Ромките. Индира ја изрази својата фрустрација во врска со фактот дека е единствената жена Ромка вработена во организацијата, и за дискриминацијата со која се соочува како жена Ромка од страна на своите машки колеги и од останатите. Ми кажа дека сака да основа своја организација и јас ја охрабрив. Во 2002 год. дознав дека Индира основала своја организација, за која ќе зборувам подолу.

Шабан Мујиќ, другиот претседател на *Sa E Roma*, ни се придружи во домот на Ромката заедно со неговата внука. Зборував со Шабан, Мехмедалија и Индира околу три часа. Шабан беше потивок и помалку вербално агресивен од Мехмедалија. Објасни дека едноставно сака неговите деца да можат да имаат права и можности. Сака да можат да одат на училиште, да не бидат дискриминирани или нарекувани „Цигани“ од страна на професорите и останатите. Изрази фрустрираност, лутина и тага во однос на стереотипите за Ромите (или валкани, мрзеливи крадци, или романтични, безгрижни номади). Јас му ги објаснив услугите на Медика и се договоривме да одржиме состанок во Зеница. Го замолив, ако може, да дојде во Зеница со неколку жени, вклучително и Индира. По средбите во Тузла, редовно контактирав со Инди-

modation for me in a hotel owned by a fellow Roma and spent a great deal of time speaking with me. For the first afternoon, he spoke more of his personal problems than those of Roma in general. The next morning, I met with Mehmedalija and Indira, the secretary for *Sa E Roma*. After we finished our coffee in the hotel in which I was staying, we went to the home of a Romani woman where three older women were teaching teenage Romani girls how to sew at four different sewing machines. I spoke briefly with Indira and the Romani women. Indira expressed frustrations to me about being the only Romani woman employed at the organization and the discrimination she faced as a Romani woman from her male colleagues and others. She told me that she wanted to start her own organization and I encouraged her. In 2002, I learned that Indira had started her own organization, which I will discuss below.

Saban Mujic, the other president of *Sa E Roma*, joined us at the home of this Romani woman with his granddaughter. I spoke with Saban, Mehmedalija, and Indira for about three hours. Saban was quieter and less verbally aggressive than Mehmedalija. He explained that he simply wanted his children to have the rights and opportunities afforded to them. He wanted them to be able to attend school, not to be discriminated against or to be called “Cigan” (Gypsy) by teachers and others. He expressed frustration, anger, and sadness regarding the stereotypes of Roma (either dirty, lazy thieves, or romantic, worry-free travelers). I explained Medica’s services and we agreed to have a meeting in Zenica. I asked if he could come to Zenica with some women, including Indira. After the meetings in Tuzla, I had regular contact with Indira by telephone. I asked Indira if she would

ра преку телефон. Ја прашав дали ќе дојде и таа ми рече дека „тие“ (мажите) ќе одлучеле дента. Наредниот ден стигнаа мажите без жени, и покрај нашето барање.

Координаторот на Инфотека, Душка, го водеше состанокот. По претставувањето, го започнав состанокот прашувајќи го Шабан што мисли за дискриминацијата на Ромите конкретно по прашањето на „раса“ и тој ја раскажа следнава приказна:

Па, знаете дека порано работев во фабрика и работев во рудникот, и сум еден од првите пензионирани Роми. Не постоеше никаква дискриминација, најверојатно зашто не знаеја од која националност сум. Бев вклучен во политика и бев член на Комунистичката партија и имав за цел да ја подобрам ситуацијата на Ромите и кога открија дека се идентификувам себе си како Ром, не ми веруваа. И започна дискриминацијата. Рекоа: „Како тоа Ром би бил во Парламентот?“ Така што некои облици дискриминација сепак се појавуваа претходно.

Дали формите на дискриминација се променија или останале исти?

Мислам дека една форма на дискриминација спрема Ромите секогаш постоела, но сега е процентуално раширена. Тоа е поради економијата и политичката ситуација во земјата, и поради водачите кои се на чело на државата, а стигнале таму благодарение на националистички причини.

Пред овој состанок, многу од моите колешки во Медика Инфотека тврдеа дека таквите форми на дискриминација не постоеле во Босна, или барем не на „расна“ основа. Шабан нè импресионираше со желбата да ги види сите ромски деца во училиште, но ниту еднаш не ги спомна жените и девојките Ромки. Недостатокот на внимание на *Sa E Roma* спрема

come and she said “they” (the men) would decide that day. The following day three men arrived, no women, despite our request.

The coordinator of Infoteka, Duska, led the meeting. After introductions, I began the meeting by asking Saban what he thought about discrimination against Roma specifically in regards to “race” and he told the following story:

Well, you know that I used to work in a factory before and I worked in the mine and I am one of the first Rom to retire. Discrimination never appeared, most likely because they didn’t know what nationality I was. I was involved in politics and I was in the communist party and I had the goal of improving the situation of Roma and when they discovered that I identify as Rom, they didn’t believe me. And the discrimination started. They said, “What kind of Rom would be in Parliament?” So some forms of discrimination did appear before.

Have the forms of discrimination changed or have they been the same?

I think that one form of discrimination has always existed against Roma but now it has spread to a larger percent. That is because of the economy, and because of the political situation in the country, and because of leaders, who head the country, and they arrived there due to nationalist reasons.

Before this meeting, many of my colleagues at Medica Infoteka had asserted that such forms of discrimination did not exist in Bosnia, at least not on the basis of “race.” Saban impressed us with his desire to see all Romani children attend school, but he never mentioned Romani women or girls. *Sa E Roma*’s lack of attention to Romani women and Saban’s explanation of the racialization of

жените и објаснувањето на Шабан за расната дискриминација на Ромите значително го поттикна мојот проект со Медика Инфотека (види Erickson 2003).

Жените во Медика Инфотека им држеа на мажите забрзани курсеви за подготовка на предлог-проекти и буџети, организациски развој и комуникација со донаторите. Се фокусираа на потребата да бидат стрпиви и упорни. За време на состанокот во Инфотека, се јави Мехмедалија да каже дека тукушто дознал за состанокот. Беше екстремно лут дека не бил известен ниту консултиран во врска со тоа. Конкуренцијата за финансиите и личното и организациско признание во и помеѓу ромските НВО и поширокото општество, како и во рамките на пошироката НВО мрежа, потхранува ваква неслога. Родити-Роуландс (Roditi-Rowlands, 2002, 253) објаснува: „Ситуацијата е покритична меѓу одредени ромски НВО, каде некои моќни поединци се покажале многу вешти во собирањето финансиски средства, додека останатите не успеале во тоа... [К]онкуренцијата за финансии може да биде толку силна, што последицата е оние организации кои се меѓународно признати и финансирани да бидат осудени на завист од останатите.“

Летото 2003 год. повторно го посетив Шабан во *Sa E Roma*. Беше единствениот директор; Мехмедалија основал сопствена организација. *Sa E Roma* се беше преместила во поголема канцеларија и имаше Ромски центар во Кисељак, кој се состоеше од библиотека и простории за работилници и предавања. Шабан ми раскажа за импресивната листа на активности: курсеви за компјутери, часови од ромска култура (музика, уметност, историја), програми за деца кои одат во редовно училиште, летни кампови, претшколски програми, курсеви за жени по ткаење, шиење, плетење и тапацирање, програми за стари лица и друго.

Roma fostered my project with Medica Infoteka significantly (see Erickson 2003).

Women at Medica Infoteka gave the men crash courses on proposal and budget writing, organizational development, and communicating with donors. They focused on the need to be patient and persistent. During the meeting at Infoteka, Mehmedalija called to say he had just found out about the meeting. He was extremely angry that he had not been informed or consulted about it. Competition for funding, and personal and organizational recognition within and between Romani NGOs and the wider society, as well as within the broader NGO network fosters such dissent. Roditi-Rowlands (2002, 253) explains, “The situation is more critical among certain Romani NGOs, where some powerful individuals have proved very skillful in fundraising, while others have not...[C]ompetition for funds can be so intense that the result is that those organizations that receive international recognition and funds are doomed to be envied by others.”

In the summer of 2003, I revisited Saban at *Sa E Roma*. He was the only director; Mehmedalija had started his own organization. *Sa E Roma* had moved to a larger office space and had a Romani center in Kiseljak that housed a library and space for workshops and classes. Saban explained an impressive list of activities: computer courses, classes on Romani culture (music, art, history), programs for children who attended regular school, summer camps, preschool programs, courses for women in weaving, sewing, knitting, and upholstering, programs for the elderly, and more.

Во 2003 год., кога го прашав Шабан за предизвиците во однос на финансирањето на сите негови програми, тој рече „украдовме нешто од вас.“ Со други зборови, тој научил нешто од нашата средба во 1999 год. Во 2003 год., Шабан звучеше како координаторите на Медика Инфотека кои ги запозна во 1999 год. Како и членовите на Медика Инфотека, ги советувахе останатите локални (претежно ромски) НВО и соработуваше со други НВО. Упати на проблемите на соработка, конкуренција и корупција помеѓу ромските и не-ромските НВО и потребата од трпение. Објасни колку многу Роми поединци и организации дошле кај него за совет, но многу од нив не сфатиле како добро да ги менаџираат фондовите и програмите. Рече, „Сакам тие ромски организации малку да пораснат. Но, кога ќе ги добијат парите, Ромите меѓу себе си создаваат проблеми. Сакаат да си ги поделат парите, а не да водат проект.“

Шабан, исто така, беше член на многубројни локални, национални и меѓународни совети на Роми и учествувал на многу конференции. Работеше на намалување на стапката на дискриминација на Ромите во Босна, како и на зголемување на стапката на вработеност, образовните достигнувања, бројот на Роми кои го зборуваат ромскиот јазик, знаењата за ромската историја и културните обичаи, и на менување на Уставот на Босна, за тој повеќе да ги вклучува босанските малцинства, особено Ромите. Се надеваше дека повеќе Роми ќе бидат вклучени во власта на локално, регионално и национално ниво. Шабан ми кажа дека околу 15.000 Роми живеат во кантонот Тузла и од нив, само 15 Роми имаат редовно вработување. Според Шабан, невладиниот сектор проценил дека во Босна живеат 75.000-80.000 Роми, но тој веруваше дека ги има многу повеќе.⁷

In 2003, when I asked Saban about funding challenges for all of his programs, he stated, “we stole something from you.” In other words, he learned something from our meeting in 1999. In 2003, Saban sounded much like the coordinators of Medica Infoteka whom he met in 1999. Like members of Medica Infoteka, he provided advice to other local (mostly Romani) NGOs and worked with other NGOs. He addressed the issue of cooperation, competition and corruption among Romani and non-Romani NGOs and the need for patience. He explained how many Romani individuals and organizations came to him for advice, but many did not understand how to manage the funds or the programs well. He said, “I want those Romani organizations to grow a little. But when they get money, Roma create their own problems amongst themselves. They want to divide the money up, but not to lead a project.”

Saban was also a member of numerous local, national, and international Romani councils and had attended many conferences. He worked on decreasing discrimination against Roma in Bosnia as well as increasing employment rates, educational attainment, the number of Roma who speak the Romani language, knowledge about Romani history and cultural practices, and changing the Bosnian constitution to be more inclusive of Bosnian minorities, especially Roma. He hoped that more Roma would be represented in government at the local, regional, and national levels. Saban told me that there were about 15,000 Roma living in the Tuzla canton and of these, only 15 Roma had formal jobs. According to Saban, the nongovernmental sector estimated that there were about 75,000-80,000 Roma living in Bosnia, but he believed there were many more.⁷

По приближно девет месеци средби со Роми лидери ширум Босна базично истражување, со колешките решивме да се фокусираме на Ромките во кантонот Зеница-Добој. Летото 1999 год., јас стапив во контакт со Асоцијацијата на Ромите во Зеница, за да им го предложам нашето истражување. Им ги споменахме нашите средби со останатите ромски лидери, после кои лидерите од Зеница и Какањ ги наведоа сите проблеми што ги имаат со другите Роми и причините зошто на оние од Зеница повеќе им е потребна помош. Антијас и Јувал-Дејвис (Anthias and Yuval-Davis, 1992) објаснуваат дека додека НВО секторот може да обезбеди простор за инаку замолчените гласови, постои широка палета последици како што се високиот степен на корупција на финансирањето и борбата за авторитет во рамките на различни групи. Кога некои Роми ќе најдат луѓе подготвени да сослушаат, да помогнат или да поддржат, можеби нема да сакаат да ги сподедуваат со останатите ромски заедници.

Почнувајќи полека и нежно, Смаил го започна составокот со опишување на тешкотиите на Ромите во Зеница и Какањ, како што се недостигот на медицинска помош поради недостаток на пари или недостапност на службите; возрастни поединци кои се необразовани и неписмени; лошо изградени домови; неасфалтирани, калливи патишта, кои заминувањето и доаѓањето ги прават скоро невозможни за време на студените, дождливи месеци; недостиг од училишен прибор, облека, храна, пари за упис и основна училишна партиципација; и деца кои воопшто не одат во училиште. Додека зборуваше за проблемите и разликите меѓу Ромите, Смаил одеднаш почна да плаче. Почна кога молеше од нас барем една машина за пишување, зашто сите извештаи морале да ги пишуваат на рака, „што е непрофесионално за каква било организација.“ Ни објасни колку е тешко секогаш да мораш да

After about nine months of meetings with Romani leaders all over Bosnia and general background research, my colleagues and I decided to focus on Romani women in Zenica-Doboj canton. In the summer of 1999, I contacted the Roma Association in Zenica to propose our research. We mentioned our meeting with other Romani leaders after which the Zenica and Kakanj leaders listed all of the problems with other Roma and why those in Zenica needed more assistance. Anthias and Yuval-Davis (1992) explain that while the NGO sector can provide a space for otherwise silenced voices, there are wide-ranging consequences such as the high levels of corruption for funding and struggle for authority within the various groups. When some Roma find people ready to listen, help, or support them, they may not be willing to share that with other Romani communities.

Beginning slowly and softly, Smail began the meeting by describing difficulties for Roma in Zenica and Kakanj, such as lack of medical care due to lack of money or availability of services; adults who were uneducated and illiterate; poorly built homes; unpaved, muddy roads, which made coming and leaving nearly impossible during cold, wet months; lack of school supplies, clothing, food, registration and basic fees for school; and children not attending school at all. While speaking about problems and differences among Roma, Smail suddenly began to cry. It began as he begged for at least a typewriter from us because they had to write out all of their reports by hand, “which is not professional for any kind of organization.” He explained the difficulties of always having to ask for things, how much he would love to say that Medica Infoteka received “this or that” from the Roma Association but that was impossible.⁸ He spoke about the situation

молиш за неопходни работи, колку многу би сакал да каже дека Медика Инфотека добила „тоа и тоа“ од Асоцијацијата на Ромите, но дека тоа е невозможно.⁸ Зборуваше за ситуацијата на неговите соработници, кои седеа со нас на масата, за нивните претходни вработувања, нивните деца, за тоа колку многу изгубиле или никогаш немале. Неговите солзи беа вистински, иако прилично и претеруваше (во еден момент, користејќи кутија цигари наместо телефон, за да го илустрира разговорот помеѓу него и општината или други владини организации). Човекот што седеше на мојата лева страна исто така почна да плаче, но не дозволи солзите да му потечат и седеше ступтен уште приближно половина час откако Смаил престана да плаче. Втренчено гледаше низ прозорецот и неговите темно-кафени очи изгледаа како да се на сосема друго место.

Подоцна, Душка ги опиша услугите на Медика во детали, ставајќи акцент на работата со жени и деца. Ги понуди услугите на Медика на Ромките и јасно стави на знаење дека Медика не е донатор. Објасни дека за сите речиси седум години откако постои Медика, жените и децата Роми не ги користат нејзините услуги, и дека таа не знае зошто е тоа така. Рече дека за првпат во својата историја, Медика ќе цели на конкретна национална група. Медика секогаш ги прифаќала жените без оглед на нивната религија или националност, но бидејќи Ромките не ги користат нејзините услуги, Медика би се фокусирала на таа група. Потоа, Душка го опиша истражувањето кое сакаме да го спроведеме со жените и деца Роми, како и нашиот интерес за распространетоста на домашното насилство. Смаил веќе ни објасни и посочи кои од неговите колеги редовно си ги тепаат жените. Тој и неговите колеги не сметаа дека тепањето на жените е „ненормално“ или неподобно; воопшто не се срамеа

of his peers, who were sitting with us at the table, about their former jobs, their children, and how much they had lost or never had. His tears were real although he exaggerated quite a bit (at one point, using the cigarette box as a telephone to illustrate a conversation between himself and the municipality or other governmental organizations). The man to my left also began to cry, but he did not allow his tears to leave his eyes and sat in somber state for about a half hour after Smail stopped crying. He stared out the window and his dark brown eyes seemed to be in another place entirely.

Later, Duska described Medica's services in detail, stressing its work with women and children. She offered Medica's services to Romani women and children and specified clearly that Medica was not a donor. She explained that while Medica had existed for almost seven years, Romani women and children had not been using its services and she did not know why. She said that for the first time in Medica's history, it would target a specific national group. Medica had always accepted women without regard to their religion or nationality, but since Romani women were not using its services, Medica would focus on this group. Then Duska described the research we wanted to conduct with Romani women and children, including our interest in the prevalence of domestic violence. Smail had already explained and pointed out which of his colleagues beat their wives on a regular basis. He and his male colleagues explained that they did not consider beating their wives "abnormal" or inappropriate: they were in no way ashamed to admit,

да признаат, „ги тепаме нашите жени.“ Душка го имаше видено Смаил како ја удира жена си на улица. Го објаснивме истражувањето, прашањата што ќе ги поставуваме за родот, идентитетот и масовноста на домашното насилство. На почетокот, Смаил грубо изјави, „ако сте интервјуирале една Ромка, сте ги интервјуирале сите. Без разлика дали живеат на улица, во колиба, во куќа или стан, сите ги имаат истите проблеми.“ Исто како што многу не-Роми ги стереотипизираат и хомогенизираат Ромите, така и мажите Роми можат да ги есенцијализираат, хомогенизираат и да ги дискриминираат Ромките на различни начини. Ова не значи дека Ромките немаат моќ или дека не се спротиставуваат на дискриминацијата (види Erickson 2004 за повеќе детали околу начините на кои Ромките се спротиставуваат на насилството и на дискриминацијата).

По еден месец, Смаил одржа уште еден состанок. Присутни беа членови на Медика, уште две НВО од Зеница, и Роми и Ромки од Зеница и од Какањ. По сите организациски објаснувања и воведи, сакавме да ги слушнеме дваесет и неколкуте Ромки коишто беа дошле. Жените објаснија дека дискриминацијата спрема нив постои затоа што се Роми. Една жена имаше 18-годишен син, кој служеше војска во Горазд. Неговиот командант го удрил, нарекувајќи го „Циган“. Таа имаше уште осум деца, од кои ниту едно не одело во училиште. Никогаш не проселе за храна, ниту пак јаделе од контејнери. Мажот ѝ работел и тие преживувале со неговата мизерна плата. Ги тепал децата. Некој ја праша дали би имала уште деца во иднина, таа рече дека „срцето боли,“ но „тука сум.“

Друга жена кажа дека имала три деца и ни објасни дека јаделе од ѓубре затоа што морале, особено за

“we hit our women.” Duska had seen Smail kick his wife down the street. We explained the research, questions we would ask about gender, identity, and prevalence of domestic violence. At first, Smail stated bluntly, “if you interview one Romani woman, you’ve interviewed them all. Whether they live on the street, in a shack, in a house or an apartment, they encounter the same problems.” Just as many non-Roma stereotype and homogenize Roma, Romani men may essentialize, homogenize, and discriminate against Romani women in various ways. This does not mean that Romani women do not have power or that they do not resist discrimination (see Erickson 2004 for more attention to the ways in which Romani women resist violence and discrimination).

A month later, Smail opened another meeting. Present were members of Medica, two other local NGOs in Zenica, and Romani men and women from Zenica and Kakanj. After all of the organizational explanations and introductions, we asked to hear from the twenty some Romani women who had come. The women explained that discrimination existed against them because they are Roma. One woman had an 18-year-old son, who was in the army in Gorazda. His commanding officer had hit him, calling him a “Gypsy”. She had eight other children, none of whom attended school. They had never begged for food nor eaten from the garbage. Her husband worked and they survived on his meager salary. He beat the children. Someone asked her whether she would have more children in the future, she said her “heart hurts,” but “I am here.”

Another woman had three children and she explained that they ate from the garbage because they had to, espe-

време на војната. Сакаше да дојдеме во Какањ да видиме како живеат, како мораат да носат чизми за да се движат низ калливата ромска населба. Немаат водовод, можности за посетување училиште, медицинска помош, ниту социјална помош. Ниту една од жените на состанокот не ги праќала децата на училиште затоа што ниту една нема пари за тоа. Тие исто така имаат и здравствени проблеми поради недостатокот од пари за болнички престој и лекаства, „дури и за аспирин“. Многу од Ромите кои ги запознав во Босна нагласија колку е важно не-Ромите да отидат „на терен,“ особено во ромските населби, за од прва рака да ги видат условите во кои живеат Ромите. Една жена ми кажа дека можам да напишам книга само за една Ромка од Босна, што е особен контраст на тврдењето на Смаил дека секоја приказна на Ромска жена е како и сите други.

Изгледаше дека жените на состанокот го одобруваат нашето истражување и дека се возбудени поради него. За возврат на нашата помош во развојот на невладините организации и нивното повремено користење на нашите факсови и компјутери, заедно со медицинската, психо-социјалната и образовна помош на Медика за жените и децата, Смаил рече дека ќе ни помогне да стапиме во контакт со Ромките. Овој разговор ни разјасни дека мораме да работиме со Ромите, за да работиме со Ромките. Исто така, се уверивме дека проблемите со кои се соочуваат Ромките се многу повеќе нагласени отколку што верувавме првично, во однос на непристапноста до службите во поширокото општество. На домашното насилство почнавме да гледаме како на правило, а не како на исклучок, заедно со недостаток на образование, здравствена заштита и постојано вработување. Се изненадивме од тоа колку Роми ни дозволија да зборуваме со нивните жени, иако се соочивме и со мал број случаи каде што не ни беше дозволено да

cially during the war. She wanted us to come to Kakanj to see how they lived, how they had to wear boots in order to get through the muddy Romani settlement. There was no indoor plumbing, no opportunities to attend school, no medical help, or social support. None of the women at the meeting sent their children to school because they did not have money. They also had health problems due to lack of money for hospital stays and medicine, “even aspirin.” Many of the Roma I met in Bosnia stressed the importance of non-Roma going “into the field,” especially to Romani settlements, to see first hand under what conditions Roma were living. One woman told me I could write a book on just one Romani woman in Bosnia, a remarkable contrast to Smail’s assertion that one Romani woman’s story was like all the rest.

The women at this meeting appeared to be in favor of and excited about our proposed research. In return for our assistance on NGO development and their occasional use of our fax or computers in addition to Medica’s medical, psycho-social, and educational assistance for Romani women and children, Smail said that he would provide assistance in accessing Romani women. This conversation made it clear that we had to work with Romani men in order to work with Romani women. We also believed that the problems Romani women faced were more pronounced than we had originally believed in terms of lack of access to services in the wider society. We began to see domestic violence as the rule rather than the exception, in addition to lack of education, health care, and steady employment. We were surprised to find how many Romani men allowed us to speak with their wives, although we encountered a small number of cases in which we were either not allowed to speak with a woman or a man interrupted our interview and refused to let us continue speaking with their wives.

зборуваме со жената, или пак мажот да го прекине интервјуто и да не ни дозволи да продолжиме да разговараме со жената.

Нашиот однос со ромските лидери се покажа како предизвик. Дознавме дека Смаил е еден од двајцата претседатели на Асоцијацијата на Зеница. Набрзо го сретнавме Мехо, кој често доаѓаше во Медика да побара помош во врска со повеќе работи, и кој многу ни помогна во контактирањето со Ромките. Почнавме повеќе да работиме со Мехо, отколку со Смаил. Кога го започнавме проектот за Ромите, Смаил и Мехо беа ко-претседатели на Асоцијацијата на Ромите во Зеница. Како и мажите во Тузла, тие се поделија и до 2003 секој си имаше своја организација.

Иако на различни начини, и Мехо и Смаил се НВО организатори. И покрај искрениот интерес да се подобри ситуацијата на Ромите во Зеница, пошироките политички и економски предизвици со кои се соочуваа како поединци и припадници на уназадена, расно дискриминирана заедница, влијаеја на нив и на политиката на нивните НВО да ги подобрат личните агенди и економската ситуација. Вербнер (Werbner) објаснува, „...предизвикот на малцинските активисти и анти-расисти е исто така... предизвикот да се измазнат внатрешните разлики - на утврдување сојузи и формулирање агенди кои ја надминуваат разорната политика на идентитетот“ (Werbner 1997, 265). Ова се покажува како особен предизвик за ромските лидери во Босна поради долгата историја на економска, расна, класна (и родова) дискриминација. Преовладува корупцијата и конкуренцијата меѓу ромските лидери.

За време на квантитативното истражување на Ромките, ги прашавме за искуствата со локалната Асоцијација на Ромите. Скоро секоја втора жена (43%)

Our relationship with the Romani leaders proved to be challenging. We learned that Smail was one of two presidents of the Zenica Association. Soon we met Meho, who frequently came to Medica to ask for our assistance with various matters and also greatly assisted us in contacting Romani women. We began to work more closely with Meho than with Smail. When we began the Roma project, Smail and Meho were co-presidents of the Zenica Roma Association. Like the men in Tuzla, they separated and by 2003, they had their own organizations.

Although in different ways, Meho and Smail are both NGO entrepreneurs. Despite their genuine concern to improve the situation for Roma in Zenica, the wider political and economic challenges which they faced as individuals and members of a disadvantaged racialized community influenced them and their NGO policies in ways that served to better their own personal agendas and economic situation. Werbner explains, “...the challenge for minority activists and anti-racists is also... one of negotiating internal differences – of consolidating alliances and formulating agendas beyond divisive identity politics” (Werbner 1997, 265). This proves especially challenging for Romani leaders in Bosnia due to a long history of economic, racialized, classist (and gendered) discrimination. Corruption and competition among Romani leaders is prevalent.

During our quantitative survey with Romani women, we asked them about their experiences with the local Roma Association. Nearly every other woman (43%) had con-

имала контакт со Асоцијацијата. Од нив, половина изјавија дека имале целосно негативно искуство. Безброј жени кои ги интервјуиравме се пожалија дека локалните ромски лидери само „си се грижат за своите“. Едно семејство ми кажа дека Асоцијацијата ги терала Ромите да ги платат пакетите со хуманитарна помош кои ги дистрибуирала, иако многу работи биле бесплатно делени на Ромите кои живеат во истите делови од градот со лидерите.

Додека ромскиот НВО сектор направи извонреден, иако можеби непостојан, напредок за да одговори на потребите на многу локални Роми, и им ги соопшти своите грижи (едногласно или не) на релевантните владини службеници, Ромките беа на големо изоставени од овие дискурси. Повеќето ромски лидери говорат за потребата од повеќе и подобро образование; ретко ги споменуваат ромските девојчиња во дискусијата. Некои мажи Роми навистина сочувствуваат со лошата состојба на Ромките, но малку умеат да се справат со проблемите. На пример, Мехмед и Ахмед Суљиќ се браќа кои себе си се сметаат за интелектуалци, и кои водат една ромска НВО која ја истражува ситуацијата на Ромите. Во 2003 год., го прашав Мехмед дали верува дека проблемите со кои се соочуваат Ромките се исти или се разликуваат од оние на мажите Роми. Тој ми објасни:

Сè е тоа поврзано со цивилизацијата; морам да признаам. Бидејќи Ромите се во најнискиот ешалон на цивилизацијата, со други зборови, најсиромашните, најнеобразованите, би рекол дека во областите во коишто живеат Ромите владее старомодно, архаично сфаќање за животот – а тоа е патријархално воспитување, што значи дека жените се во поинаква позиција и тие носат повеќе од товарот, повеќе отколку мажите. Тие, всушност, се главата на семејството, тие се оние поодговорните; од нив зависи дали семејството ќе преживее.

tact with the Association. Of these, half stated that they had a completely negative experience. Countless women we interviewed complained that local Romani leaders only “watch out for their own.” One family told me that the Association made Roma pay for the humanitarian aid packages that they were distributing, although they gave many things away free to those Roma living in the same areas of the city as the leaders.

While the Romani NGO sector has made remarkable, if not inconsistent, strides to address the needs of many local Roma and have voiced their concerns (uniformly or not) to relevant governmental officials, Romani women have been largely left out of these discourses. Most Romani leaders address the need for more and better education; they rarely mention Romani girls in the discussion. Some Romani men are truly sympathetic to the plight of Romani women but they have little knowledge of how to address the issues. For example, Mehmed and Ahmet Suljic are brothers, who identify themselves as intellectuals, and run a Romani NGO that researches the situation of Roma. In 2003, I asked Mehmed whether he believed that the problems that Romani women face were similar or different to those of men. He explained,

It is all related to civilization; I have to admit that. Since Roma are in the lowest echelon of civilization, in other words, the poorest, the most uneducated, I would say in the areas where Roma live, an old-fashioned, archaic way of understanding life rules – that is patriarchal upbringing, which means women are in some other position, and women carry more than their share, more than men. They are actually the main person in the family, they are the more responsible ones; it is up to them whether the family will survive.

Мехмед не ги одвојуваше родовите од останатите прашања. На пример, тврдеше дека родовата еднаквост е поврзана со образованието. Исто така, ми кажа дека меѓународната заедница игра важна улога во донесувањето на „цивилизацијата“ во Босна, особено кај Ромите, за што ќе зборувам подолу.

Исто така, го прашав Шабан од *Sa E Roma* дали смета дека жените се соочуваат со поинакви предизвици од мажите. Во 1999 год., на состанокот помеѓу *Sa e Roma* и Медика Инфотека, тој конкретно не спомена род. Не спомена род ниту во интервјуто што го правев со него во летото 2003. Јас ја начнав темата и открив дека тој си ја сменил реториката, но не и програмите. Ми кажа дека се надева дека ќе започне програма за жени и деца Роми, со која Ромките би научиле како да бидат подобри родители, што ја покажува енормната родителска одговорност наложена само на жените. Исто така, ми кажа дека лидерите мажи ја признаваат дискриминацијата на мажите врз жените. Се обидуваат да вработат жена во организацијата и да создадат повеќе програми и активности за жените. Сепак, „тоа е долг процес“, објасни тој.

Некои ромски активисти посочија дека тешките предизвици со кои се соочуваат Ромките всушност се фактите дека Ромите мажи сметаат дека образовните потреби и заедништвото меѓу Ромите е поважно од дискриминацијата и насилството спрема жените – барем засега (European Roma Rights Center (ERRC) 2002). Како што споменах погоре, во 1999 год., Индира беше секретарка на *Sa E Roma*. Во тоа време, беше одлична претставничка на Ромите, а особено на Ромките, но немаше соодветна обука од НВО жаргонот, ниту адекватно познавање на работа со компјутер, и го немаше завршено образованието. Денес води своја организација, *Bolja Buducnost* (Подобра иднина)

Mehmed did not separate gender issues from other issues. For example, he asserted that gender equality is related to education. He also told me that the international community plays an important role in bringing “civilization” to Bosnia, especially to Roma, which I will address further below.

I also asked Saban of *Sa E Roma* whether he thought Romani women faced different challenges than men. In 1999, at the meeting between *Sa E Roma* and Medica Infoteka, he did not specifically mention gender. He did not mention gender in my interview with him in the summer of 2003 either. I broached the subject and discovered that he has changed his rhetoric but not his programs. He told me that he hoped to begin a program for Romani women and children so that Romani women could learn how to be better parents which signifies the enormous responsibility of parenting upon women alone. He also told me that male leaders acknowledge discrimination by men against women. They were trying to employ a woman in the organization and create more programs and activities for women. However, he explained, “it is a long process.”

Some Romani activists have addressed the difficult challenges that Romani women face in that Romani men tend to see educational needs and unity among Roma as more important than discrimination and violence against women – at least for the time being (European Roma Rights Center (ERRC) 2002). As I mentioned above, in 1999, Indira was the secretary for *Sa E Roma*. At the time, she was an excellent spokesperson for Roma, and especially Romani women, but she had not received training in NGO jargon, adequate computer skills, and she had not completed school. Today she leads her own organization, *Bolja Buducnost* (Better Future) and she was one of two trainers for a program, “Romani women

и беше една од двете инструкторки на програмата, „Ромките можат.“ Тоа е програма (финансирана од Gender Task Force во Сараево) чија цел е зајакнување на Ромките во рамките на нивните домови, и евентуално на јавно или политичко ниво. Индира постигна многу за краток временски период. Во 2003, ја прашав за семинарите за горенаведената програма, и таа ја подвлече важноста на вклучувањето на класата заедно со етносот во решавањето на проблемите на Ромките, и важноста на долгорочна промена, а не само краткотрајни решенија:

Ова е подигање на свеста на Ромките, за тоа како да се организираат во рамките на семејствата, заедницата, како да научат да си ги остварат правата, како да си ги решат проблемите. Така што, не се како жени од друга класа, по прво тие се како сите други жени, тие се обидуваат да се борат за своите права, да ги решат своите проблеми. Зашто ако не го сторат тоа самите, никој друг нема да го направи за нив. [...] Кога бев во Мостар, по семинарот, некои жени не прашаа, „Ќе добиеме ли сега пакети со храна?“ Јас им реков: „Тоа не е никаква помош, што ќе правиш со еден или два пакета? [...] Повеќе ќе ти помогне ако научиш како да си ги решаваш сопствените проблеми.“

Индира иницираше неколку проекти во нејзината организација, вклучително и „Јавност: Животот и претставувањето на ромските жени“, кампања за подигање на јавната свест во однос на Ромките и за намалување на предрасудите. Индира и нејзините колешки ги фотографираа Ромките, собираа сведоштва за нивниот животен стандард и за нивните интереси. Исто така, таа водеше проекти за описменување и обука за работа со компјутери за ромските деца, и за домашни ракотворби и фризерска работа за жените.

can do it.” It is a program (funded by the Gender Task Force in Sarajevo) that seeks to empower Romani women within their homes and eventually on a public or political level. Indira accomplished a great deal in a brief period of time. In 2003, I asked her about the seminars for the above program, and she highlighted the importance of including class along with ethnicity in resolving the problems that Romani women face and the importance of long-term change, not only short-term solutions:

It’s raising the awareness of Romani women, how to organize within the family, in the community, how they can learn to realize their rights, how to resolve their own problems. So that they are not women of another class, rather that they are like other women, they try to fight for their own rights, resolve their own problems. For if they don’t do it themselves then no one will do it for them. [...] When I was in Mostar, after the seminar, women asked us, “Are we going to get a food packet now?” I told them, “That’s no help, what are you gonna do with a packet or two of food? [...] It’ll help you more if you learn how to solve your own problems.”

Indira initiated several projects through her organization including “The Public: Life and Representation of Romani Women,” a campaign to raise public awareness about Romani women and decrease prejudice. Indira and her colleagues photographed Romani women, collected testimonials on their standard of living and their interests. She also led projects on literacy and computer training for Romani children, and on housework and hair design for women.

Индира се вмрежува со локалните НВО, ромските НВО низ Европа, и со други Ромки. Летото 2003, работеше на градење на локални кампањи за Ромките во Босна. Во 2002 год., Индира присуствуваше на состанок каде 22 ромски асоцијации се собраа да формираат *Vijeće Roma* (Ромски Совет). Изгласаа 11 членови претставници на Ромите во Босна, и Индира беше единствената избрана жена. Подоцна, Ромски Совет се придружи на Министерството на Босна и Херцеговина. Индира нашироко зборуваше за нејзината вклученост во Ромски Совет и ја спомена новата Ромска демократска национална партија. Ја прашав дали сака да се вклучи во политика, а нејзиниот одговор фрли светлина на нејзината перспектива како женски лидер. Индира ги одби молбите да служи на новоформиранiot Совет, зашто не сака „титули и чиновни“. Таа смета дека многумина политичари се грижат за сопствените интереси, наместо за интересите на нивните избирачи, и не сакаше да биде доведувана во врска со такви луѓе. Исто така, таа сметаше дека нема соодветно образование за да биде член на таков совет, и веруваше дека „невладиниот сектор си е невладин сектор. Ако почнеш да се мешаш во политика, тогаш веќе не е исто.... [Н]ие сме непрофитна, невладина организација и јас не можам да ја мешам владата со невладините сектори“. Индира објасни дека попрво би работела со луѓето на терен, отколку да ја унапредува својата политичка позиција.

Во нејзиното објаснување за врската помеѓу „политиката“ и НВО, таа исто така зборуваше за класата, родот и расните разлики. На пример, ми кажа дека има повеќе верба во Ромите кои успеваат да преживеат со алтернативни средства (како просење, на пример), отколку во ромските лидери кои се во потрага по лична и политичка моќ. Сакав да знам повеќе и ја прашував повеќе за партијата, што мисли таа дека

Indira networks with local NGOs, Romani NGOs throughout Europe, and with other Romani women. In the summer of 2003, she was working to build a local grassroots movement for Romani women in Bosnia. In 2002, Indira attended a meeting where 22 Romani associations gathered to form *Vijeće Roma* (Roma Council). They voted to have 11 members represent Roma in Bosnia and Indira was the only woman elected. Later, *Vijeće Roma* joined the Ministry of Bosnia-Herzegovina. Indira spoke at length about her involvement in the Roma Council and mentioned the new Romani Democratic National Party. I asked her if she wanted to become involved in politics, and her answer shed more light on her perspective as a female leader. Indira refused requests to serve on the newly formed Council because she does not like “titles or ranks.” She thinks that too many politicians look out for their own interests instead of those of their constituents and she did not want to associate herself with such people. She also did not feel that she had the proper education to be on such a council and she believed that “the nongovernmental sector is the nongovernmental sector. If you start getting involved in politics then it’s not the same... [W]e are a nonprofit, nonpolitical organization and I can’t mix the government and nongovernmental sectors.” Indira explained that she would rather work on the ground with people than further her own political position.

In her explanation of the relationship between “politics” and NGOs, she also addressed class, gendered, and racialized differences. For example, she told me she had more faith in Roma who manage to survive by alternative means (such as begging) than she did in the Romani leaders who sought personal and political power. I wanted to know more and I asked her more about the party, what she thought would happen with it, and if she wanted

ќе се случи со неа, и дали можеби еден ден и таа би сакала да биде вклучена во неа. Таа ми кажа дека сè во животот е политика: „Без политика не можеш да направиш ништо. Но формалната политика како политика, тоа не е за мене. Кој знае дали можеби би можела да бидам успешна политичарка? Зашто, ќе ти кажам, јас сум добар говорник.“ Во дефиницијата на Индира за „политика“ одзвонува феминистичка, активистичка литература. На пример, таа изгледа верува дека секојдневните животи и постапки на луѓето се важни и дека секојдневните одлуки имаат влијание на долгорочните цели исто колку и формалната политика (види на пр. Mohanty 1991; Naples 2003; Smith 1987). Индира никогаш не ја спомена потребата од големо женско или ромско движење. Таа се фокусираше на нејзините искуства со Ромките. Преку разговорите со жените, таа работеше на повисоката цел на нивно зајакнување и забележа дека имаат способност да употребуваат моќ во рамките на нивните семејства и евентуално во пошироката заедница. Како последица на тоа, таа се соочи со предизвици во самата ромска заедница, особено со останатите (мажи) Роми лидери. Ја запрашав,

Како е помеѓу тебе и останатите Ромски организации?

Искрено?

Искрено.

Тешко.

Поради што?

Тешко е зашто сите тие се машки организации и во нив нема ниту една жена којашто работи во која било од нив, и сега не знам дали е тоа поради некаков менталитет, поради начинот на кој гледаат на жената, дека таа не е за таков тип на работа, и дека жената треба да си седи дома... или можеби едноставно се плашат зашто имаме толку многу резултати за толку кратко време [...] Имавме многу проблеми со тие машки организации... навистина

to one day be involved. She told me that everything in life is political: “Without politics you can’t do anything. But formal politics as politics, that’s not for me. Who knows if maybe I could be a successful politician? Because, I’ll tell you, I’m a good speaker.” Indira’s definition of “politics” resonates with feminist, activist literature. For example, she seems to believe that the everyday lives and acts of people are important and that everyday decisions impact long-term goals as much as more formal politics (see e.g. Mohanty 1991; Naples 2003; Smith 1987). Indira never mentioned the need for a large women’s or Romani movement. She focused on her own experiences with Romani women. By conversing with women, she worked towards the larger goal of empowering them and saw that they had the ability to wield power within their own families and eventually in the wider community. As a result she faced challenges within the Romani community, especially from other (male) Romani leaders. I asked her,

How is it between you and other Romani organizations?

Honestly?

Honestly.

Difficult.

Because of what?

It’s difficult because they are all men’s organizations and with them there isn’t even one woman working in the organization and now I don’t know if it’s because of some kind of mentality, the way they consider a woman, that she isn’t for such work, and that a woman should be at home sitting... or maybe they are simply afraid because we have so many results in such a short period of time [...] We have had a lot of problems with those men’s organizations... I really don’t

ги немам сите информации што тие [машките НВО] ги имаат, но тоа не ми е толку важно, така што, генерално, и не следам што прават, за што се интересираат, како работат, додека кај нив е обратно; го следат секој чекор што ќе го направам, сакаат да знаат каде сум, што правам. Јас сум заинтересирана само за мојата организација и за тоа таа да работи како што треба.

Финансирањето е тешко за секоја НВО во Босна, но особено за ромските организации, поради недостиг на знаење и меѓународни контакти, и поради лутата конкуренција со другите ромски и не-ромски НВО. Финансирањето од Запад е клучот за дефинирање на НВО секторот, особено помошта од Европската Унија во процесот на нејзиното ширење (Pinnock 2002, 233). Без соодветно образование за развој на НВО, тие, како онаа на Индира, страдаат. Од друга страна, развојот на НВО може да биде многу скап, и финансиите не секогаш доаѓаат кај оние на кои најмногу им е потребна поддршката, ниту пак локалните НВО имаат толку моќ да ги дефинираат видовите помош или потребите на локалното население, како што може меѓународната заедница. На пример, Индира се растревожува за време на една конференција во Стразбур на тема развивање на ромските НВО во однос на користење на финансиите. На конференцијата, таа им рече на организаторите, „Давате бесмислено големи суми за ние да дојдеме овде. Јас не сакам хотел, авионска карта... за да дојдам тука на два дена... Не ли ќе беше подобро да ги земам тие пари, ако сакате да им помогнете на Ромите, за да имаат директна помош од нив? Тие таму немаат ништо, а јас сега седам овде и ве слушам... [С]те биле ли некогаш во ромска населба за да видите како живеат луѓето?“

Индира имплементира многу од препораките кои ги посочиле феминистичките стручњаци и другите ромски активисти. На пример, ромската активистка

have all of the information that they [men's NGOs] do, but it's not all that important to me so I generally don't look at what they're doing, what they're interested in, how they work, while it's the opposite with them; they follow every step I take, they want to know where I am, what I'm doing. I'm only interested in my organization and that it works as it should.

Funding is difficult for any NGO in Bosnia, but especially for Romani organizations due to lack of knowledge and international contacts, and fierce competition with other Romani and non-Romani NGOs. Western funding is the key to defining the NGO sector, especially in light of the expanding European Union (Pinnock 2002, 233). Without proper education on NGO development, NGOs like Indira's suffer. On the other hand, NGO development can be very expensive and funds may not always assist those who need the most support, nor do local NGOs have as much power to define the kinds of assistance or the needs of local populations as the international community. For example, Indira became upset while attending a conference in Strasburg on developing Romani NGOs in regards to use of funds. At the conference, she told the organizers, “You are giving large amounts of pointless funding for us to come here. I didn't want a hotel, an airplane ticket... so that I could come here for two days... Wouldn't it have been better to take that money, if you want to help the Romani people, so that they have some direct help from it? They don't have anything there and now I'm sitting here listening to you... [H]ave you ever been to a Romani settlement to see how people live?”

Indira is implementing many of the recommendations that feminist scholars and other Romani activists have addressed. For example, Romani activist Nicoleta Bitu

Николета Биту вели дека покрај потребата за фокусирање врз локално иницирани проекти, „различни иницијативи да се здружат државните службеници и ромските активисти би имале голем придонес во воведување на родови аспекти во државите, политиките и, што е уште поважно, во нивната имплементација... Ова ќе ни овозможи да откриеме нови, млади Ромки, да работиме со Ромките во заедниците и да ги освестиме за нивните права. Меѓународното застапување треба до оди рака под рака со локално иницирани активности“ (Bitu 2004). Индира води локално иницирани проекти, но и покрај нејзиниот критички став кон нив, се вмрежува со останатите Роми и присуствува на национални и меѓународни конференции. Индира работи уште и на проблемите на домашно насилство спрема Ромките (види Erickson 2003, 2000).

МНВО и Ромите: Раскрсницата помеѓу локалните и меѓународните форми на расизам

Соработката и координацијата помеѓу и во рамките на локалните и меѓународните НВО останува сериозен предизвик во Босна (Demichelis 1998). Хокинс и Хјумс (Hawkins and Humes) објаснуваат, „Државите се вгнездени во збиени мрежи на транснационални и меѓународни социјални врски кои ја обликуваат нивната перцепција за светот и за нивната улога во него. Државите се социјализирани да сакаат конкретни работи од меѓународна заедница во која тие и нивните жители живеат“ (2002, 243). Како што споменав погоре, ромскиот интелектуалец Мехмед Суљиќ веруваше дека меѓународната заедница може да донесе „цивилизација“ во Босна, што вклучува локални форми на искоренување на патријархалноста во ромските заедници. Како локалните дискурси, така и меѓународниот хуманитарен дискурс на чове-

explains that in addition to the need to focus on grassroots projects, “different initiatives to bring state officials and Romani activists together could have a major contribution in introducing gender aspects in the states, policies and, more importantly, in their implementation... This will allow us to discover new young Romani women and to address Romani women in the communities and make them aware of their rights. International advocacy should go hand-in-hand with grassroots activities” (Bitu 2004). Indira leads local grassroots projects but, despite her critique of them, she also networks with other Roma and attends national and international conferences. Indira also works on issues of domestic violence against Romani women (see Erickson 2003, 2000).

INGOs and Roma: the Intersection of Local and International Forms of Racialization

Cooperation and coordination between and within local and international NGOs remains a serious challenge in Bosnia (Demichelis 1998). Hawkins and Humes explain, “States are embedded in dense networks of transnational and international social relations that shape their perceptions of the world and their role in the world. States are socialized to want certain things by the international society in which they and the people in them live” (2002, 243). As I mentioned above, Romani intellectual, Mehmed Suljic believed that international community could bring “civilization” to Bosnia, which includes counteracting local forms of patriarchy in Romani communities. Few Roma that I spoke with interrogated international forms of racialization. Like local discourses, international aid discourse on human rights, education, violence, nationalism, sexuality, etc. are racialized and

кови права, образование, насилство, национализам, сексуалност итн. е расно и родово чувствителен и под влијание на светската економска неурамнотеженост во и помеѓу различните национални држави. Длабинското анализирање на овој несклад е надвор од доменот на овој труд, но ќе истакнам некои од критиките на меѓународната заедница, како и некои од придобивките од нејзиното присуство во Босна, особено во врска со Ромите.

Гањон (Gagnon) јасно вели: „Додека финансиерите и донаторите, а не локалните потреби, го поттикнуваат дејствувањето, меѓународните НВО ги отсликуваат интересите на моќните држави во меѓународниот систем. Како такви, НВО дејствуваат како инструменти на моќ – начин државите да ја проектираат својата моќ во други општества – наместо како сила која за приоритет го има работењето во интерес на локалното население“ (2002, 209). Делото на Гањон подвлекува некои од поважните структурни предизвици за локалните и меѓународните НВО во Босна и потврдува дека Босна е особено добар тест за ефективноста на МНВО, затоа што во Босна има повеќе од 250 МНВО (2002, 207). Гањон објаснува дека конкуренцијата помеѓу МНВО и нивните спротиставени филозофии ги оддалечуваат од меѓусебната, и од соработката со локалното население. Исто така, тие имаат тенденција да се фокусираат на краткорочни проблеми, а не на историските причини зад проблемите или на долгорочни решенија.

Друг проблем помеѓу локалните Босанци и МНВО е „нееднаквоста на моќта“ која уште повеќе ја ограничува ефективноста (Gagnon 2002, 225; види исто и Barany 2002 во врска со Ромите и МНВО). Една од многуте дискрепанци е нееднаквоста на приходите помеѓу странците и локалните Босанци. Друга е

gendered, and influenced by the worldwide economic imbalance between and within different nation-states. Addressing these variances in-depth is beyond the scope of this paper, but I will highlight some of the critiques of the international community as well as some of the benefits of their presence in Bosnia, especially in regards to Roma.

Gagnon articulates, “To the extent that funders and donors rather than local needs drive their actions, international NGOs reflect the interests of powerful states in the international system. As such the NGOs act as instruments of power – a way for states to project their power into other societies – rather than as forces working with the interest of the locals as the priority” (2002, 209). Gagnon’s work highlights some of the major structural challenges for local and international NGOs in Bosnia and argues that Bosnia is an especially good test case for the effectiveness of INGOs because there are more than 250 INGOs in Bosnia (2002, 207). Gagnon illustrates that competition between INGOs and their contradicting philosophies lead them away from cooperation with each other and with local people. They also tend to focus on short-term problems, not on historic reasons behind the problems or long-term solutions.

Another problem between local Bosnians and INGOs is “the disparity of power” which further constrains effectiveness (Gagnon 2002, 225; see also Barany 2002 in regards to Roma and INGOs). One of many discrepancies is the income disparity between internationals and local Bosnians. Another is the geographic location of

географската местоположба на многу од МНВО во главниот град, Сараево. Постоеше и нееднаквост на моќта во истражувањето кое го спроведов со Ромките. Се развија три различни релации на моќ: меѓу моите колешки од Медика Инфотека и мене, меѓу моите колешки и Ромките, и меѓу Ромките и мене. Со моите колешки редовно разговаравме за мојот пристап до некои одредени видови моќ (западно образование, пари, американски пасош, итн.) но разговорите за разликите во пристапот до моќта меѓу моите колешки и Ромките се покажаа како попроблематични, иако и тоа се подобри со тек на време.⁹

Разбирливо, чувствата на Босанците спрема меѓународната заедница се поделени (види исто Helms 2003a; b; c). Иако МНВО ги потценуваат локалните народи, тие исто така овозможуваат и стабилна бирократија која ѝ недостасува на сегашната босанска влада; исто така, тие обезбедуваат капитал и зачувување на мирот, и некои ги истакнуваат важните прашања за кои локалните Босанци не говорат (ситуацијата на Ромите, на пример).

Голем дел од литературата ги претставува МНВО како хомогени социјални системи. Иако постојат заеднички квалитети кои ги формираат поединечните МНВО, МНВО секторот го сочинуваат поединци.¹⁰ Сретнав многу меѓународни хуманитарни работници кои биле во Босна со години, кои одлично работеле и беа особено почитувани од локалните Босанци. Некои странци, иако малкумина, говореа босански. МНВО и локалните НВО, заедно со владините службеници и локалното население заемно си влијаат на повеќе нивоа во различни ситуации, и за ова мора така да се проговори, за хомогенизирачката дихотомија да не ги сврти локалните Босанци против МНВО или да ги претстави како да работат во

many INGOs, in the capital city of Sarajevo. There was disparity of power in the research that I conducted with Romani women. There were three different power relationships: between my Medica Infoteka colleagues and me, my colleagues and Romani women, and Romani women and me. My colleagues and I regularly discussed my access to certain kinds of power (Western education, money, an American passport, etc.) but discussing differences in access to power between my colleagues and Romani women proved to be more challenging, although this improved over time.⁹

Understandably, Bosnians feel ambivalent about the international community (see also Helms 2003a; b; c). While INGOs may belittle local peoples, they also provide a stable bureaucracy that the current Bosnian government lacks; they also provide capital and peacekeeping protection, and some highlight important issues that local Bosnians may not address (for example, the situation of Roma).

Much literature portrays INGOs as homogenous social systems. While there are overlapping qualities that make up individual INGOs, individuals make up the INGO sector.¹⁰ I met many international aid workers who had been in Bosnia for years, who were doing remarkable work and were highly respected by local Bosnians. Some internationals, albeit few, spoke the Bosnian language. INGOs and local NGOs, in addition to government officials and local people, interact on multiple levels in various situations and this must be addressed so that a homogenizing dichotomy does not pit local Bosnians against INGOs or portray them as working in a clear-cut tandem relationship. These interactions are also based upon race, class, and gender classifications and the diversity of relation-

очигледно тандемски однос. Овие заемни влијанија исто така се базираат и на расни, класни и родови класификации, па разновидноста на односите мора да се сфати и понатаму да се истражува.

Гањон (2002) вели дека во имплементирањето на практични цели, некои МНВО биле поуспешни од некои други. Тие МНВО практикуваат истражувачки методи со учество на локалното население и се фокусираат на заедниците, наместо на националните проекти, кои повеќе ги зајакнуваат локалните НВО (Ibid., 223). Иако се согласувам со Гањон по ова прашање, постојат проблеми во врска со овие предлози. Имено, ситуацијата на Ромите и поконкретно на Ромките, нема да биде соодветно адресирана со тоа што на локалните Босанци ќе им се овозможи да зборуваат за приоритетите. Нема Роми претставници во локалната, ниту во националната власт, и мал број од нив имаат способност за донесување одлуки во врска со поширокото општество. Иако меѓународната заедница донесе нови предизвици и неуррамнотежени односи на моќ, исто така беше донекаде успешна во вклучување на Ромите во дискурсот на НВО и во владиниот дискурс. За разлика од Титовите политики на изнасилено „братство и единство,“ или на запоставување и дискриминација на Ромите од страна на не-Ромите, меѓународната заедница се постави спрема ситуацијата на Ромите како Роми и се обиде да ја подобри, иако подоцна и поспоро отколку со другите етноси. Според Барани, и покрај често пати попувачките и мисионирачки особини на меѓународните НВО, Ромите повеќе имаат корист од нивното присуство, отколку штета (Barany 2002). Барани изјавува: „Овие пресврти на политиките се должат не на прилично неефективната работа на ромските активисти, туку во голем дел на неумоливиот притисок од страна на меѓународните организации“ (Ibid., 306).

ships must be acknowledged and further interrogated.

Gagnon (2002) demonstrates that some INGOs have been more successful than others in implementing practical objectives. Such INGOs practice participatory research methods with local people, and focus on communities instead of national projects, which better empower local NGOs (Ibid., 223). While I agree with Gagnon on this issue, there are some problems with these recommendations. Namely, by allowing local Bosnians to address priorities, the situation for Roma, and more specifically Romani women, would not be adequately addressed. There are no Roma represented in local or national government and few have decision-making capabilities in regards to wider society. While the international community has introduced new challenges and imbalanced power relations in Bosnia, it has also been somewhat successful in including Roma in NGO and government discourse. Unlike Tito's policy of forced "brotherhood and unity," or the neglect of and discrimination against Roma by non-Roma, the international community has addressed situations of Roma as Roma, and sought to improve the situation albeit it later and more slowly when compared to other ethnicities. According to Barany, despite the often times patronizing and missionizing qualities of international NGOs, Roma benefit from their presence more than not (Barany 2002). Barany states, "These shifts in policy have been due not to the largely ineffective work of Gypsy activists, however, but in large part to the relentless pressure of international organizations" (Ibid., 306).

Дерво Сејдиќ е првиот Ром поединец што го запознав, кој ја користеше фразата „Ромско движење.“ Во 2003 год., Дерво беше координатор на Советот на Ромите. Исто така тесно соработуваше со локалните ромски НВО на концептите на зајакнување. Го прашав Дерво дали верува дека на Ромите им треба единство за да остварат повеќе резултати, и тој изјави дека единството сè уште не е неопходно; наместо тоа, Ромите мора да минуваат повеќе време „на терен“ работејќи заедно, и дека тогаш ќе дојде до единство. Иако веруваше дека ромската заедница е доволно силна да биде самостојна и без помошта на меѓународната заедница, изјави дека странците извршиле позитивно влијание, и дека се неопходни. Според Дерво, Ромите го започнале движењето, но меѓународната заедница им помогнала да согледаат некои од нивните цели. Други Роми се согласуваат со ова. Во 2000 год., Мехо, ромски лидер од Зеница, во една дискусија на тркалезна маса на тема образование, објасни дека е благодарен на војната, зашто ги донела меѓународните организации кои „им помагаат на Ромите.“

Во 2003 год., се сретнав со Карен, Американка која работи во Босна за Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) повеќе од пет години. Карен многу работеше со ромските заедници на прашањето на образованието и промовирање на соработката помеѓу ромските НВО, но е сосредоточена на образованието. Ми објасни дека сегашниот образовен систем е базиран на веќе застарен систем на образование, фокусиран на механичко учење на памет. Таа рече дека „напредокот“ е бавен, и дека Босна треба да стане „посовремена“, што е една од целите на мисијата на ОБСЕ во Босна и Херцеговина.

Dervo Sejdic is the first Romani individual I met who used the phrase “Romani movement.” In 2003, Dervo was the coordinator for the Council of Roma. He also worked closely with local Romani NGOs on notions of empowerment. I asked Dervo if he believed that Roma need unity in order to accomplish more results and he stated that unity was not yet necessary; rather, Roma must spend a greater deal of time “in the field” interacting with one another and then unity will come. While he believed the Romani community was strong enough to stand on its own, without the international community, he also stated that internationals have been a positive influence and they are necessary. According to Dervo, Roma began the movement but the international community has helped them to realize some of their goals. Other Roma agree. In 2000, Meho, a Romani leader in Zenica, explained at a roundtable discussion on education that he was thankful for the war because it brought international organizations that “help Roma.”

In the summer of 2003, I met with Karen, an American woman, who had been working in Bosnia for the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) for more than five years. Karen has done a great deal of work with Romani communities in regards to education and promoting cooperation between Romani NGOs, but her focus is on education. She explained to me that the current educational system is based on an outdated system of education, which focuses on rote memorization. She stated that “progress” was slow and Bosnia needs to become “more modernized,” which is one of the goals of the OSCE mission to Bosnia-Herzegovina.

Карен ми покажа неколку примери за фундаменталистички националистички учебници и училишна атмосфера кај сите мнозински етноси. Некои деца, објасни таа, се превезувани со автобус во моноетнички училишта, а во други училишта постои целосна сегрегација: посебни одделенија, наставници, училишни свончиња, мензи итн. Училиштата во Босна станале средство на политиката. Националистичките предмети се дел од наставниот план во повеќето од училиштата. Летото 2003 год., ОБСЕ работеше на ревидирање на учебниците, вклучително и на прашањата на јазикот и на географијата, кои варираат зависно од етничката припадност на авторите. Според Карен, сите три етнички групи имаат неподобни содржини во учебниците. Таа објасни дека има многу училишта со навредливи имиња и симболи кои може да доведат до проблеми. Помислив на погрешното претставување на домородните Американци и останатите не-европски групи, кое преовладува во учебниците во Соединетите Држави, но не реков ништо. ОБСЕ даде неколку препораки за подобрување на образовниот систем, меѓу другото и за потребата од нови учебници со помалку јавни националистички политички врски, десегрегација, вклучување на ромските деца и помала дискриминација спрема децата од сите етноси (OSCE 2002, 2003). Долгорочните цели вклучуваа и додавање на ромската историја во учебниците, како и финансирање на повисоко образование. Сепак, објасни Карен, во Босна и Херцеговина има 12 министерства за образование, така што собирањето на точни податоци е многу тешко.¹¹

„Спасете ги децата“ се сосредоточува на насилството спрема децата, дискриминацијата во училиштата, и бедата во локалните заедници (Save the Children 2002a, 2002b). Во август 2003 год., зборував со Јасминка, која работи за „Спасете ги децата“ во Велика

Karen provided me with several examples of fundamentalist nationalist textbooks and school atmospheres by all majority ethnicities. Some children, she explained, are bused to monoethnic schools, and in other schools there is complete segregation: different classes, teachers, school bells, cafeterias, etc. Schools in Bosnia have become a vehicle for politics. Nationalist subjects are part of the curriculum in many schools. In the summer of 2003, OSCE was working on revising textbooks including the issue of language and geography, which varies depending on the ethnicity of the authors. According to Karen, all three ethnic groups had inappropriate content in their textbooks. She explained that there were many schools with offensive names and symbols that could lead to problems. I began to think about the misrepresentation of Native Americans and other non-European groups, which pervades textbooks in the United States, but I did not say anything. OSCE has made several recommendations on how to improve the educational system including the need for new textbooks with less overtly nationalist political ties, desegregation, inclusion of Romani children and less discrimination against children of all ethnicities (OSCE 2002, 2003). Long-term goals included adding Romani history to textbooks as well as financing higher education. However, Karen explained, there are 12 ministries of education in Bosnia-Herzegovina, which makes collecting accurate data very challenging.¹¹

Save the Children focuses on violence against children, discrimination in schools, and poverty in local communities (Save the Children 2002a, 2002b). In August 2003, I spoke with Jasminka, who works for Save the Children UK. Jasminka is one of the few non-Romani Bosnians

Британија. Јасминка е една од ретките не-Ромки Босанки со кои разговарав, а која ги признаваше предрасудите спрема Ромите. Таа веруваше дека и одбивањето да се зборува за ситуацијата на Ромите е форма на дискриминација, и охрабруваше многу Босанци „да работат со Ромите, да учат од нив, и да ги почитуваат – на исто ниво“. Таа објасни дека на Ромските деца им е потребно образование, и дека мораат да научат да бидат активни и да размислуваат со своја глава. Исто така, рече дека владините служби не мислат дека е возможно да се промени ситуацијата на Ромите; тие просто ја критикуваат сопствената перцепција на ромскиот начин на живот. „Спасете ги децата“ организираше обука за партиципативни методи во учењето во ромските заедници, и работеше на зголемување на знаењето за Ромите во поширокото општество. Тврдењата на Јасминка значително се разликуваа од оние на многуте босански поединци кои ги имав запознаено, од кои многумина работеа во локалните НВО, и постојано ги повторуваа негативните стереотипи за Ромите. Многу Босанци цврсто веруваа во стереотипите за Ромите, и во тоа дека Ромите си го одбрале начинот на живот, а со тоа и проблемите.

Во 2003 год., зборував со Џим, уште еден Американец кој работеше за ОБСЕ. Џим ми кажа дека не постои закон за социјалните и економските права на малцинствата (види исто и ERRC 2004). Според Џим, ни Ромите, ниту владата не го иницирале прашањето за Ромите и домувањето, што е голем проблем. Голем број Роми пред војната живееле од социјална помош. Живееле во станови кои биле во сопственост на владата и, бидејќи немало закон за становите, многу од Ромите во повоена Босна се бездомници. Понатаму, ми објасни дека пред војната многу луѓе бесправно изградиле куќи, за да ги избегнат даноците. Ако не-Ром имал изградено куќа без дозвола, можел да

with whom I spoke who acknowledged prejudice against Roma. She believed that refusing to speak about the situation of Roma is also a form of discrimination and urged more Bosnians “to work with Roma, learn from them, and respect them – on the same level.” She explained the need for education of Romani children, and that they need to learn to participate and think for themselves. She also said that governmental agencies do not think it is possible to change the situation of Roma; they simply criticize their own perceptions of the Romani way of life. Save the Children organized trainings on participatory methods of learning within Romani communities and worked on increasing knowledge about Roma within the wider society. Jasminka’s statements differed significantly from many Bosnian individuals whom I met, many of whom worked for local NGOs, and perpetuated negative stereotypes about Roma. Many Bosnians strongly believed in the stereotypes of Roma and that Roma chose their lifestyle and hence problems.

In 2003, I spoke with Jim, another American who worked for the OSCE. Jim told me that there is no law regarding the social and economic rights of minorities (see also ERRC 2004). According to Jim, neither Roma nor the government had initiated anything regarding Roma and housing, which is a significant problem. Many Roma lived on social welfare before the war. They lived in government-owned flats and since there was no law regarding these flats, many Roma in post-war Bosnia are homeless. He further explained that before the war, many people built houses illegally to avoid taxes. If a non-Rom had a house without a title, they can receive a retroactive title. This is unheard of for Romani settlements. Most

добие ретроактивна дозвола. Ова е нечуено за ромските населби. Многу луѓе (погрешно) мислат дека сите Роми патуваат или мигрираат, така што не би требале да имаат право на куќа. Исто така, тука е десетгодишното правило; ако не се јави сопственикот на одредена парцела во рок од 10 години, тогаш таа може да биде продадена или дадена на постојниот станар. Овој процес изискува огромна документација, а многу Роми немаат ни извод од матичната книга на родените, сметки за струја, телефон, гласачки легитимации итн. Овој процес честопати зависи од добрата волја на општините, кои се плашат дека ако дадат парцели на некои Роми, уште повеќе Роми ќе дојдат, а тие тоа не го сакаат.¹² Тогаш Џим ми кажа дека Советот на Европа ѝ дал на Босна рок за усвојување на закон за социјалните и економски права на малцинствата, особено на Ромите. Владата го усвои решението, но никој вистински не го разгледа, и никој не прави ништо конкретно во врска со тоа. Ги усвојуваат законите само за да ги усвојат. Понатаму, според Џим, Ромите немаат силно лоби кога станува збор за такви прашања. Ромскиот совет или Ромскиот советодавен одбор, кој го споменав погоре, спаѓа под Министерството, се состанува редовно, но ромските лидери меѓусебно не се согласуваат и не можат да се сосредоточат на една тема. Џим не веруваше дека локалните власти и државните институции кога било ќе бидат подготвени да работат на прашањата на Ромите. Мисли дека тоа е случај на крајно запоставување. Сите други етноси на крајот добиваат некаква помош, но Ромите немаат никого. Тој верува дека многу од овие проблеми се поврзани и со проблематичните закони за бегалци на УНХЦР. Многу босански Роми сè уште живеат во Босна како раселени лица, но УНХЦР се фокусира на бегалците, оние поединци кои ги преминале (самоволно) меѓународните граници поради различни форми на

people (mistakenly) think that all Roma travel or migrate so they should not have rights to a house. There is also the rule of 10 years; if no one claims a plot of land within 10 years, then it can be sold or given to the current occupant. This process requires a great deal of documentation and many Roma do not have birth certificates, electric bills, phone bills, voting records, etc. This process often relies on the good will of the municipalities, which are afraid that if they give some Roma plots of land, then more Roma will come and they do not want that.¹² Then Jim explained that the Council of Europe gave Bosnia a deadline to adopt a law on the social and economic rights of minorities, especially for Roma. The government did adopt a provision but no one really examined it and no one is doing anything concrete about it. They pass laws for the sake of passing laws. Furthermore, in Jim's opinion, Roma do not have a strong lobby for such issues. The Roma Council or Roma Advisory Board, which I mentioned above, falls under the Ministry, and meets on a regular basis, but none of the Romani leaders get along and cannot stay focused on any one topic. Jim did not believe that local authorities and state institutions would ever be ready to work on Romani issues. He thinks it is a case of pure neglect. All other ethnicities eventually find some assistance but Roma have no one. He believed that many of these problems are also related to problematic UNCHR laws on refugees. Many Bosnian Roma still live within Bosnia as displaced persons but UNHCR focuses on refugees, those individuals who have crossed (arbitrary) international borders due to various forms of persecution, and cannot return to their homeland. UNHCR does provide some assistance (for example, material) to internally displaced persons (IDPs) but they focus on refugees.

прогонство, и не можат да се вратат во татковината. УНХЦР навистина обезбедува некаква помош (на пример, материјална) за внатрешно раселените лица (ВРЛ), но се фокусира на бегалците.

Кога зборував со Ким, помошник-службеничка за безбедност во УНХЦР, ми објасни дека тие започнале да работат со Ромите во 1999 год., кога голем број Роми бегалци од Косово почнале да пристигнуваат во Босна. Според Ким, до 1999 год. Ромите скоро и да биле непознати за меѓународната заедница, која била позагрижена за политичката рамнотежа меѓу Србите, Хрватите и Бошњациите. Во летото 2003 год., УНХЦР имаше проблем со дефинирање на Ромите на институционално ниво. УНХЦР се фокусира на мандати, на ситуацијата, не на посебни етнички групи. На пример, протерувањата се случуваат секому широм земјата; така што УНХЦР не може да се фокусира на конкретни етноси.

Ким конкретно работеше на проблемите на сместувањето, документацијата и регистрацијата на Ромите, и на овозможување обука за правна помош на локалните центри коишто се борат против расна дискриминација. Целта на проектот беше да им се помогне на Ромите во профитирање од центри за правна помош. Но, како и да е, Ромите не се навикнати на позитивни исходи од властите, така што самиот проект беше проблематичен. Ромите немаат тенденција да се обраќаат за помош кај властите (освен во Центрот за социјална работа, кога се во прашање пари). УНХЦР им помагаше на Ромите и да ги разберат своите права базирани на нивниот статус и нивните права на враќање и реконструкција во домовите, исти како и на другите раселени лица. Во 2003 год., ромските населби беа значителен проблем. Иако Ромите со генерации живеат на иста земја, тоа не значеше дека ја поседуваат. Горица, сараевски квартал,

When I spoke with Kim, Associate Protection Officer, UNHCR, she explained that they began working with Roma in 1999 when large number of Romani refugees from Kosovo began arriving in Bosnia. According to Kim, until 1999, Roma were practically unknown to the international community, which was more concerned with the political balance between Serbs, Croats, and Bosniacs. In the summer of 2003, UNHCR was having a problem defining Roma on an institutional level. UNHCR focuses on mandates, on the situation, not on specific ethnic groups. For example, evictions happen all over the country to everyone; therefore UNHCR cannot focus on specific ethnicities.

Kim was working specifically on housing issues, documentation and registration of Roma, and on providing training to local legal aid centers combating racial discrimination. The goal of the project was to assist Roma in benefiting from legal aid centers. However, Roma are not used to positive outcomes from authorities, so the project was challenging. Roma tend not turn to local authorities for help (other than the Center for Social Work in regards to welfare monies). UNHCR was also helping Roma to understand their rights based on their status, and on their rights of return and reconstruction, the same as other displaced persons. In 2003, Romani settlements were a significant problem. Even if Roma lived on the same land for generations, they did not necessarily own it. Gorica, a section of Sarajevo, is the only Romani settlement that has seen tangible results, and Romani activist Dervo Sejdic was instrumental in this process.

е единствената ромска населба во која има опипливи резултати, и ромскиот активист Дерво Сејдиќ помогна во овој процес.

Ромските НВО имаат развиено креативни стратегии за работење со меѓународната заедница, особено по прашањата на финансирање. Пинок, кој има работено со Ромите во Бугарија, објаснува: „Поинаку кажано, луѓето во фондациите беа креативни со концептите кои им ги наметна НВО структурата, и ги користеа за практични цели. Затоа, Ромските фондации ги инкорпорираа ‘западните’ вредности така што да можат да ги направат важни за нив самите како Роми...“ (2002, 247). Многу НВО во Босна имаат оформено креативни стратегии за да ја заобиколат западната политика, но тоа не е лесно. Чув дека еден од ромските лидери во Босна не ги употребил парите што ги добил за одреден проект за образование на ромските деца онака како што предложил. Наместо тоа, ги потрошил за да оди на светска конференција на Ромите во Грција и не го добил остатокот од финансиите.

Да заклучам, ромските НВО се соочуваат со многу предизвици во рамките на растечкиот граѓански сектор на општеството во Босна. Од една страна, меѓународната заедница наметнува западни идеи за проекти и препораки за зајакнување на граѓанското општество на патронизирачки начин. Иако демократската реторика зад овие програми вклучува единство и подобар пристап до програмите за сите, во реалноста и МНВО се дел од поголема глобална, расна и родова нерамнотежа, којашто ја превидуваат поединците кои работат за нив. Од друга страна, нивната поддршка на ромскиот граѓански сектор на општеството беше корисна за зголемувањето на правата на Ромите. Иако некои не-ромски НВО почнаа

Romani NGOs have developed creative strategies for working with the international community, especially in regards to funding. Pinnock, who has worked with Roma in Bulgaria, explains, “Put another way, those within the foundation were being creative with concepts imposed on them by the NGO structure and using them for practical ends. Roma/Gypsy foundations therefore have incorporated ‘Western’ values in such a way as to make them relevant to themselves as Roma/Gypsies ...” (2002, 247). Many NGOs in Bosnia have also fashioned creative strategies and ways of getting around Western policy, but it is not easy. I heard that one of the Romani leaders in Bosnia did not use the money he received for a proposal on the education of Romani children in the way that he proposed. Rather, he used the money to attend a world Romani conference in Greece and did not receive the rest of his funds.

In conclusion, Romani NGOs face many challenges within the burgeoning civil society sector in Bosnia. On the one hand, the international community imposes Western notions of projects and recommendations for the growth of civil society in a patronizing manner. While the democratic rhetoric behind these programs includes equality and better access to programs for everyone, in reality, INGOs too are part of larger global racialized, gendered economic imbalances, which are often overlooked by those individuals who work for them. On the other hand, their support of the Romani civil society sector has been instrumental in the growth of Roma rights. While some non-Romani NGOs have begun to acknowledge Romani organizations at meetings, they often display a

да ги канат ромските организации на состаноци, тие често го покажуваат менталитетот „обвини ја жртвата“ и ги жигосуваат ромските лидери и НВО без да се осврнат на крајните цели и последици на расизмот. Ромските лидери се присилени повторно и повторно да зборуваат за своите проблеми, и често се чувствуваат парализирани, зашто многу малку неромски НВО или владини агенции се волни да смислат конкретни стратегии за подобрување на животот на Ромите. Исто така, многу ромски лидери се мажи и ги запоставуваат посебните потреби на Ромките. Зависно од перспективата, потребите на Ромите се самоволно проценети, и во поголемиот број случаи, потребите на Ромките се грубо запоставени. Со цел да ја подобриме ситуацијата на Ромите и Ромките во Босна и на други места, мораме подобро да разбереме како расната дискриминација дејствува на локални и на меѓународни нивоа и како заемно дејствуваат овие форми на расизам. Ова значи дека поединците кои работат во МНВО мора да ги испитаат формите на дискриминација во сопствените национални држави, и да не ја наметнуваат реториката на „демократија“ без адекватно да ги преиспитаат причините што стојат зад меѓународните, националните и локалните форми на расизам, класизам и сексизам. Се согласувам со ромските активисти дека повеќе не-Роми треба да соработуваат и лично да ги видат условите во кои живеат толку многу Роми, но еднакво е важно да се работи со не-Ромите на уривање на расните стереотипи и да се спречат тековните форми на запоставување и дискриминација.

Превод од англиски јазик: Јана Јакимовска

blame-the-victim mentality and tokenize Romani leaders and NGOs without addressing the ultimate causes and consequences of racism. Romani leaders are forced to reiterate the same problems over and over again and often feel paralyzed because so few non-Romani NGOs or governmental agencies are willing to come up with concrete strategies to improve the lives of Roma. Many Romani leaders are also male and neglect the specific needs of Romani women. Depending on the perspective, the needs of Roma are arbitrarily assessed, and in most cases, Romani women's needs are grossly neglected. In order to improve the situation for Romani men and women in Bosnia and elsewhere, we must better understand how racialization operates at local and international levels and how these forms of racism interact. This means that individuals working for INGOs must interrogate their own nation-state's forms of discrimination, and not impose the rhetoric of "democracy" without adequately questioning the reason behind international, national, and local forms of racism, classism, and sexism. I agree with Romani activists that more non-Roma must work with and physically see the conditions under which so many Roma live, but it is equally important to work with non-Roma in challenging racialized stereotypes and to prevent on-going forms of neglect and discrimination.

Белешки:

1. За време на војната од 1992-1995, „Бошњак“ (*Bošnjak*) е заменет со терминот „Босански Муслиман.“ Тој се однесува на етничката и културна припадност, а не и на религијата, зашто не се сите Бошњаци муслимани.
2. Повеќето Роми во Босна се идентификуваат како муслимани. Ромите во другите делови на поранешна Југославија и Источна Европа имаат тенденција да се идентификуваат со мнозинската религија. На пример, повеќето Роми во Србија се православни, и многу Роми во Хрватска се католици.
3. Би сакала да ја искажам мојата благодарност на Оксфам за финансирање на истражувањето што го спроведовме заедно со колешките од Медика Инфотека во периодот меѓу 1999 и 2000 година, како и за покривање на трошоците за публикување. Сите интервјуа снимени во летото 2000 и 2003 год. беа транскрибирани од членови на Медика Инфотека. Ги преведов сите интервјуа од босански на англиски. Ги средив интервјуата користејќи [] за моите коментари; „[...]“ или „...“ индицираат каде сум отстранила или преуредила збор, реченица или пасус. Исто така, отстранив некои повторувани фрази користени од страна на некои ромски поединци. Загради се користат за да укажат што некој поединец кажал или мислел во прилог на цитираниот пасус. Употребувам „-“ да укажам на подолга пауза во реченицата и запирка за пократките паузи. Го употребувам зборот „Ром“ за еден ромски поединец, зборот „Роми“ за повеќе од еден; „ромски“ е придавка или именка за ромскиот јазик; на пример, ромските жени зборуваат ромски. Зборот *Циган* е форма во еднина за *Gipsy* на босански, а *Цигани* е множина; Ром и Роми се форми за еднина и множина на босански. Зборовите во италијански во текстот се или босански, или прашања во интервјуата. На крајот, сите имиња во текстот се псевдоними, освен некои на ромските активисти и членови на Медика Инфотека кои претпочитаат или на кои не им пречеше да ги користам нивните вистински имиња.

Notes:

1. During the 1992-1995 war, “Bosniac” (*Bošnjak*) replaced the term “Bosnian Muslims.” It is an ethnic and cultural term, not a religious one, as not all Bosniacs are practicing Muslims.
2. Most Roma in Bosnia identify themselves as Muslim. Roma in other parts of the former Yugoslavia and Eastern Europe tend to identify with the religious majority. For example, most Roma in Serbia are Orthodox and many Roma in Croatia are Catholic.
3. I want to express my gratitude to Oxfam for funding the research that my Medica Infoteka colleagues and I completed from 1999-2000, including publication costs. All of the interviews that were recorded during the summer of 2000 and 2003 were transcribed by members of Medica Infoteka. I translated all of the interviews from Bosnian into English. I edited the interviews by using [] for my own comments; “[...]” or “...” indicate where I removed or rearranged a word, sentence, or passage. I also removed some repetitive phrases used by some Romani individuals. Parentheses are used to indicate what an individual said or meant in addition to the quoted passage. I use “-” to indicate a longer pause in the sentence and a comma for shorter pauses. I use the word, “Rom” for one Romani individual, the word “Roma” for more than one individual; “Romani” is an adjective or the noun for the Romani language; for example, Romani women speak Romani. The word, *Cigan* is the singular form for Gypsy in Bosnian and *Cigani* is plural; Rom and Romi are the singular and plural forms in Bosnian. Italicized words within the text are either Bosnian words or the interviews’ questions. Finally, all of the names in this text are pseudonyms except for the some of the Romani activists and members of Medica Infoteka who preferred or did not mind that I used their real names.

4. Благодарна сум на IREX (the International Research & Exchanges Board) во склоп на IARO (Individual and Advanced Research Opportunities) и на CSWS (the Center for the Study of Women in Society) од Универзитетот во Орегон за финансирање на моето магистерско истражување во летото 2003 година.
 5. Во мојот магистерски труд, се осврнав подлабоко на врската помеѓу поранешната југословенска комунистичка влада и Ромите, особено по прашањето на Ромките.
 6. Сите овие бројки беа статистички значајни со p -вредности >0.005 (Medica Infoteka 2001, 31-33).
 7. Тешко е точно да се процени бројот на Ромите во Босна, зашто многу од нив не се идентификуваат себеси како Роми. Освен тоа, откако заврши војната во Босна не е направен попис, а многу Роми починаа или ја напуштија земјата.
 8. Антропологот Харел-Бонд (Harrell-Bond, 1995) се надоврзува на поимот на подарок на Марсел Маус (Marcel Mauss, 1925) во нејзината критика на меѓународните хуманитарни организации, и поконкретно врската на тие организации со бегалците. Сметам дека нејзината работа може да се примени и на локалните НВО кои имаат повеќе моќ од некои други, што е покажано со потребата на Смаил од машина за пишување. Харел-Бонд тврди дека помошта го понижува оној кој ја прима, особено кога нема намера (или можност) еднакво да се возврати; „чинот на давање не е само механички; подарокот ги дефинира односите на статус и моќ кои постојат помеѓу давателот и примателот“ (Harrell-Bond 1995, 149). Подароките не доаѓаат без користолубие, без разлика дали се од државата или од поединци (Ibid). Не му дадовме машина за пишување на Смаил, но тој ни објасни дека не би бил во можност материјално да ни возврати на ниту еден начин. Ова фрла светлина врз разликата во моќта помеѓу Медика Инфотека, локалната Асоцијација на Ромите и мене. За ова зборувам подолу.
4. I am grateful to IREX (the International Research & Exchanges Board) under IARO (Individual and Advanced Research Opportunities) and CSWS (the Center for the Study of Women in Society) at the University of Oregon for funding my Master's research in the summer of 2003.
 5. In my Master's paper, I addressed the relationship between the former Yugoslav communist government and Roma in more depth, especially in regards to Romani women.
 6. All of these figures were statistically significant with p -values >0.005 (Medica Infoteka 2001, 31-33).
 7. It is difficult to accurately estimate the number of Roma in Bosnia because many Roma do not identify themselves as Roma. Moreover, a census has not been completed in Bosnia since the war ended and many Roma died or left the country.
 8. Anthropologist Harrell-Bond (1995) builds upon Marcel Mauss's (1925) notion of the gift in her critique of international aid organizations, and more specifically aid organizations' relationships with refugees. I think her work can be extended to local NGOs who have more power than others which is demonstrated by Smail's need for a typewriter. Harrell-Bond asserts that aid debases the one who receives, especially when there is no intention (or ability) to reciprocate; "the act of giving is not simply mechanical; the gift defines the status and power relationships which exist between the giver and the one who receives it" (Harrell-Bond 1995, 149). Gifts do not come without self-interest whether given by the state or by individuals (Ibid). We did not give Smail a typewriter, but he explained that he would not be able to reciprocate any material assistance in the same manner in which it is received. This sheds light on a power differential between Medica Infoteka, the local Romani Association, and me. I discuss this more below.

9. Повеќе за различните перспективи што моите колешки и јас ги имавме за ситуацијата на Ромите, види Erickson 2003. Во овој труд ги опишав предизвиците со кои се соочив при завршување на проектот, поради различните перспективи за Ромите и за определбата на феминизмот, целите на проектот, и што моите колешки и јас научивме едни од други за време на проектот со Ромките.
10. Ова стојалиште произлегува од дискусија после еден панел на кој се претставив на годишната средба на Американската антрополошка асоцијација во Чикаго, Илиноис, 19-23 ноември, 2003. Професорот Стив Сампсон укажа на овој момент во врска со насловот на нашиот панел, „НВ-Огри? Етнографски погледи на странската помош за женските НВО во Источна Европа и Кавкаскиот регион.“
11. За повеќе информации за образованието и Ромите во босанските училишта, види ERRC 2004.
12. За повеќе информации во врска со Ромите и повоените права на домување, види ERRC 2004.
9. For more on the different perspectives between my colleagues and me on the situation of Roma, and more specifically Romani women, see Erickson 2003. In this paper, I described the challenges I faced in completing the project due to different perspectives on Roma and in the definition of feminism, the goals of the project, and what my colleagues and I learned from one another during the project with Romani women.
10. This point stems from a discussion after a panel on which I presented at the American Anthropological Association annual meeting in Chicago, IL, November 19-23, 2003. Professor Steve Sampson aptly raised this point in reference to our panel's title, "NG-Ogres? Ethnographic Views of Foreign Aid to Women's NGOs in Eastern Europe and the Caucasus."
11. For more information on education and Roma in Bosnia schools, see ERRC 2004.
12. For more information regarding Roma and post-war housing rights, see ERRC 2004.

Библиографија:

- Anthias, Floya and Nira Yuval-Davis in association with Harriet Cain. *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London and New York: Routledge, 1992.
- Barany, Zoltan. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Bitu, Nicoleta. "The Challenges of and for Romani Women." *Roma Rights 4* (2004): Budapest: European Roma Rights Center. Also available online at <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1348&archiv=1>.
- Colas, Dominique. "Civil Society: from Utopia to Management, from Marxism to Anti-Marxism." In *Nations, Identities,*

References:

- Anthias, Floya and Nira Yuval-Davis in association with Harriet Cain. *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. London and New York: Routledge, 1992.
- Barany, Zoltan. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Bitu, Nicoleta. "The Challenges of and for Romani Women." *Roma Rights 4* (2004): Budapest: European Roma Rights Center. Also available online at <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1348&archiv=1>.
- Colas, Dominique. "Civil Society: from Utopia to Management, from Marxism to Anti-Marxism." In *Nations, Identities,*

- Cultures*. Edited by V.Y. Mudimbe. Durham & London: Duke University Press, 1997.
- Demichelis, Julia. "NGOs and Peacebuilding in Bosnia's Ethnically Divided Cities." Washington, D.C.: Institute of Peace, 1998.
- Erickson, Jennifer. "Gendered Indifference: Romani Women in Bosnia-Herzegovina." M.A. paper. University of Oregon, 2004.
- _____. "Reflections on Fieldwork with Romani Women: Race, Class, and Feminism in Bosnia-Herzegovina." *Anthropology of East Europe Review* 21, no. 2 Fall 2003: 113-117.
- _____. "Activism in Bosnia: Violence and Feminism." Theme Issue, "Social Work in the Former Yugoslavia," *Reflections: Narratives of Professional Helping* 6, no. 2 (2000): 8-14.
- European Roma Rights Center (ERRC). *The Non-constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-genocide Bosnia and Herzegovina*. Country Report Series 13 (2004). Budapest: European Roma Rights Center.
- _____. 2000a. *Roma attacked in Bosnia*. Electronic document, http://www.errc.org/rr_nr2_2000/snap8.shtml, accessed May 2003.
- _____. 2000b. *Romani Women in Romani and Majority Societies*. In *Roma Rights* (1). Budapest: European Roma Rights Center.
- Gagnon, V.P., Jr. "International NGOs in Bosnia-Herzegovina: Attempting to Build Civil Society." In *The Power and Limits of NGOs: a Critical Look at Building Democracy in Eastern Europe and Eurasia*. Edited by Sarah E. Mendelson and John K. Glenn. New York: Columbia University Press, 2002.
- Gal, Susan. "Feminism and Civil Society." In *Transitions, Environments, Translations: Feminism in International Politics*. Edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates. New York and London: Routledge, 1997.
- Harrell-Bond, Barbara. "The Experience of Refugees as Recipients of Aid." In *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration*. Edited by Alastair Ager. London and New York: Pinter, 1998.
- Cultures*. Edited by V.Y. Mudimbe. Durham & London: Duke University Press, 1997.
- Demichelis, Julia. "NGOs and Peacebuilding in Bosnia's Ethnically Divided Cities." Washington, D.C.: Institute of Peace, 1998.
- Erickson, Jennifer. "Gendered Indifference: Romani Women in Bosnia-Herzegovina." M.A. paper. University of Oregon, 2004.
- _____. "Reflections on Fieldwork with Romani Women: Race, Class, and Feminism in Bosnia-Herzegovina." *Anthropology of East Europe Review* 21, no. 2 Fall 2003: 113-117.
- _____. "Activism in Bosnia: Violence and Feminism." Theme Issue, "Social Work in the Former Yugoslavia," *Reflections: Narratives of Professional Helping* 6, no. 2 (2000): 8-14.
- European Roma Rights Center (ERRC). *The Non-constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-genocide Bosnia and Herzegovina*. Country Report Series 13 (2004). Budapest: European Roma Rights Center.
- _____. 2000a. *Roma attacked in Bosnia*. Electronic document, http://www.errc.org/rr_nr2_2000/snap8.shtml, accessed May 2003.
- _____. 2000b. *Romani Women in Romani and Majority Societies*. In *Roma Rights* (1). Budapest: European Roma Rights Center.
- Gagnon, V.P., Jr. "International NGOs in Bosnia-Herzegovina: Attempting to Build Civil Society." In *The Power and Limits of NGOs: a Critical Look at Building Democracy in Eastern Europe and Eurasia*. Edited by Sarah E. Mendelson and John K. Glenn. New York: Columbia University Press, 2002.
- Gal, Susan. "Feminism and Civil Society." In *Transitions, Environments, Translations: Feminism in International Politics*. Edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates. New York and London: Routledge, 1997.
- Harrell-Bond, Barbara. "The Experience of Refugees as Recipients of Aid." In *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration*. Edited by Alastair Ager. London and New York: Pinter, 1998.

- Hawkins, Darren and Melissa Humes. "Human Rights and Domestic Violence." *Political Science Quarterly* 117, no. 2 (2002): 231-257.
- Helms, Elissa. "Gendered Visions of the Bosnian Future: Women's Activism and Representation in Post-war Bosnia-Herzegovina." Ph. D. diss., Department of Anthropology, University of Pittsburgh, 2003.
- _____. "The 'Nation-ing' of Gender: Nation and Islam among Women's NGO Members in Post-war Bosnia-Herzegovina." Paper presented at the annual SOYUZ Symposium: Ethnographies of Postsocialism, February 7-8, 2003 in Amherst, Massachusetts.
- _____. "Women as Agents of Ethnic Reconciliation? Women's NGOs and International Intervention in Postwar Bosnia-Herzegovina." *Women's Studies International Forum* 26 no. 1 (2003): 15-35.
- Kurtic, Vera and Slavica Vasic. "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination." In *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*. Edited by Rita Raj with Charlotte Bunch and Elmira Nazombe. New Brunswick, NJ: Center for Women's Global Leadership, 2002.
- Medica Infoteka. *Nismo naucile(i) tako smo zivjele(i)* [How We Live(d)]. Zenica, Bosna-Hercegovina: Infoteka, 2001.
- _____. *(Ne) živjeti s nasiljem* [To Live without Violence]. Infoteka: Zenica, Bosna-Hercegovina, 1999.
- Mohanty, Chandra Talpade. "Introduction: Cartographies of Struggle: Third World Women and the Politics of Feminism." In *Third World Women and the Politics of Feminism*. Edited by Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo, and Lourdes Torres. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991.
- Naples, Nancy. *Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research*. New York: Routledge Press, 2003.
- Omi, Michael and Howard Winant. *Racial Formation in the United States: from the 1960s to the 1990s*. New York: Routledge, 1994.
- OSCE. *Overview of Education Access and Non-Discrimination in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: OSCE, 2003.
- Hawkins, Darren and Melissa Humes. "Human Rights and Domestic Violence." *Political Science Quarterly* 117, no. 2 (2002): 231-257.
- Helms, Elissa. "Gendered Visions of the Bosnian Future: Women's Activism and Representation in Post-war Bosnia-Herzegovina." Ph. D. diss., Department of Anthropology, University of Pittsburgh, 2003.
- _____. "The 'Nation-ing' of Gender: Nation and Islam among Women's NGO Members in Post-war Bosnia-Herzegovina." Paper presented at the annual SOYUZ Symposium: Ethnographies of Postsocialism, February 7-8, 2003 in Amherst, Massachusetts.
- _____. "Women as Agents of Ethnic Reconciliation? Women's NGOs and International Intervention in Postwar Bosnia-Herzegovina." *Women's Studies International Forum* 26 no. 1 (2003): 15-35.
- Kurtic, Vera and Slavica Vasic. "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination." In *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*. Edited by Rita Raj with Charlotte Bunch and Elmira Nazombe. New Brunswick, NJ: Center for Women's Global Leadership, 2002.
- Medica Infoteka. *Nismo naucile(i) tako smo zivjele(i)* [How We Live(d)]. Zenica, Bosna-Hercegovina: Infoteka, 2001.
- _____. *(Ne) živjeti s nasiljem* [To Live without Violence]. Infoteka: Zenica, Bosna-Hercegovina, 1999.
- Mohanty, Chandra Talpade. "Introduction: Cartographies of Struggle: Third World Women and the Politics of Feminism." In *Third World Women and the Politics of Feminism*. Edited by Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo, and Lourdes Torres. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991.
- Naples, Nancy. *Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research*. New York: Routledge Press, 2003.
- Omi, Michael and Howard Winant. *Racial Formation in the United States: from the 1960s to the 1990s*. New York: Routledge, 1994.
- OSCE. *Overview of Education Access and Non-Discrimination in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: OSCE, 2003.

- _____. *A Message to the People of Bosnia and Herzegovina: Education Reform*. Sarajevo: OSCE, 2002.
- _____. *Bosnia and Herzegovina General Elections, Participation of Minorities, 2002*. Electronic document, http://www.osce.org/odhr/documents/reports/election_reports/ba, accessed May 6, 2003.
- Pinnock, Katherine. "The Impact of the NGO Sector and Roma/Gypsies Organisations on Bulgarian Social Policy-making." *The Journal of Social Politics* 31, no.2 (2002): 229-250.
- Roditi-Rowlands, Ourania. "Romani Civil Society in Central and Eastern Europe: Historical Perspectives and Contemporary Issues." *Helsinki Monitor* 13, no. 3 (2002): 247-259.
- Save the Children. *Beyond Silence: a Study on Violence against Children in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Save the Children UK, 2002.
- _____. *Diminishing Returns: Macroeconomics, Poverty and Children's Rights in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Save the Children UK, 2002.
- Smith, Dorothy. *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press, 1987.
- Vickers, Jill. "Thinking about Violence." In *Gender, Race, and Nation*. Edited by Vanaja Dhruvarajan and Jill Vickers. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- Watson, Peggy. "Civil Society and the Politics of Difference in Eastern Europe." In *Transitions, Environments, Translations: Feminism in International Politics*. Edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates, New York and London: Routledge, 1997.
- Werbner, Pnina. *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community*. New York: Zed Books, 1997.
- _____. *A Message to the People of Bosnia and Herzegovina: Education Reform*. Sarajevo: OSCE, 2002.
- _____. *Bosnia and Herzegovina General Elections, Participation of Minorities, 2002*. Electronic document, http://www.osce.org/odhr/documents/reports/election_reports/ba, accessed May 6, 2003.
- Pinnock, Katherine. "The Impact of the NGO Sector and Roma/Gypsies Organisations on Bulgarian Social Policy-making." *The Journal of Social Politics* 31, no.2 (2002): 229-250.
- Roditi-Rowlands, Ourania. "Romani Civil Society in Central and Eastern Europe: Historical Perspectives and Contemporary Issues." *Helsinki Monitor* 13, no. 3 (2002): 247-259.
- Save the Children. *Beyond Silence: a Study on Violence against Children in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Save the Children UK, 2002.
- _____. *Diminishing Returns: Macroeconomics, Poverty and Children's Rights in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Save the Children UK, 2002.
- Smith, Dorothy. *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press, 1987.
- Vickers, Jill. "Thinking about Violence." In *Gender, Race, and Nation*. Edited by Vanaja Dhruvarajan and Jill Vickers. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- Watson, Peggy. "Civil Society and the Politics of Difference in Eastern Europe." In *Transitions, Environments, Translations: Feminism in International Politics*. Edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates, New York and London: Routledge, 1997.
- Werbner, Pnina. *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community*. New York: Zed Books, 1997.

Татјана
Периќ

На крстопати: човековите права на жените Ромки во Југоисточна Европа

Tatjana
Perić

At the Crossroads: Human Rights of Romani Women in South East Europe

1. Вовед

Од почетокот на 1990-те, евидентен е развојот на Ромското движење во Европа како и на огромниот интерес за човековите права на Ромите. И покрај ова, ромските заедници продолжуваат секојдневно да се соочуваат со расна дискриминација. Тие се жртви на насилство од екстремни расистички групи како скинхедите, но исто така и генерално од индивидуи од не-ромско потекло вклучувајќи ги и спроведувачите на законот. Ромите се, главно, без формално образование и ретко имаат постојано вработување. Голем број Роми во Европа живеат во екстремна сиромаштија, во илегални потпросечни населби. Стотици илјади Роми се бегалци или внатрешно раселени како резултат на вооружените конфликти на територијата на бивша Југославија.

Кога станува збор за Ромките, нивниот товар е најмалку двоен. Мнозинството во општеството гледа на нив како на членови на маргинализирана, осиромашена и често презрена етничка група. Во домот, во заедницата водена скоро и единствено од мажи, Ромките најчесто ги сметаат за инфериорни поради нивниот род. Овој труд ќе се обиде да ги адресира главните области во кои се прекршувани човековите права на

1. Introduction

Since the beginning of the 1990s there has been an evident blossoming of the Romani movement in Europe and also a tremendous increase in the interest in the human rights of Roma. Despite this, whole communities of Roma continue to face racial discrimination on a daily basis. They are victims of violence from extremist racist groups such as skinheads, but also non-Romani individuals in general, including law enforcers. Roma are mainly without formal education and rarely have permanent jobs. High numbers of European Roma live in extreme poverty in illegal substandard settlements. Hundreds of thousands of Roma are refugees or internally displaced in consequence to the armed conflicts in the area of the former Yugoslavia.

When it comes to Romani women, their burden is at least double. The vast majority of society views them as members of a marginalized, impoverished and often despised ethnic group. At home, many Romani women are often considered inferior on the grounds of their gender in the community that is led almost exclusively by men. This paper will try to address the main areas where the human rights of Romani women are violated, in terms of

Ромките по основ на расна и/или полова дискриминација, и ќе обезбеди примери од земјите на регионот на Југоисточна Европа.¹

2. Дискриминација на Ромките

2.1. Сликаџа шџо за Ромкиџе ја имаџи мажиџе Роми и не-Ромиџе

Распространетата дискриминација на Ромите е цврсто заснована на негативните предрасуди. И прифатеното гледиште за Ромките е најчесто неодобрувачко: тие се сметаат за „валкани“, тие „сакаат да крадат“, тие „кажуваат лаги“, и тие се „опасни“ поради нивните наводни магиски моќи и гатање². Жените од не-ромско потекло претежно имаат негативно мислење за Ромките, со исклучок на нивниот изглед - ги сметаат Ромките за убави - и на нивната наводна љубов кон музиката и танцот³.

Слично, и сликата за Ромките претставена во повеќето медиуми не е ласкава. При мониторингот на медиумите спроведен во земјите од регионот, на пример, Ромките биле претставени како се мажат на многу рани години, како замешани во убиството на нивните деца или како гатачки (во Бугарија), или мајки на зависници од дрога, и како жртви на „цигански“ макроа и дилери на дрога (во Романија).⁴

Додека мнозинската култура ја смета ромската заедница за „другиот“, Ромките се претставени како „другиот“ во рамки на самата ромска група.⁵ Во заедницата, жените се перцепирани како послаби поради нивниот род. Со испитувањето публикувано во 2004 беше утврдено дека 65 проценти од Ромите во Србија силно веруваат дека „мажите треба да раководат со

both racial and/or gender discrimination, and will provide examples from countries of the South East Europe region.¹

2. Discrimination of Romani Women

2.1. Images of Romani Women, by Romani Men, and Non-Roma

The prevalence of discrimination against Roma is firmly grounded on negative prejudice. Popular perceptions of Romani women are mostly disapproving too: they are considered “dirty,” they “like to steal,” they “tell lies,” and they are “dangerous” because of their alleged magical powers and fortune telling skills.² Non-Romani women hardly have anything but negative thoughts about Romani women, with the exception of their looks - they consider Romani women beautiful – and their alleged love of music and dance.³

The image of Romani women portrayed in the majority of the media is similarly unflattering. In research conducted into monitoring media in the countries of the region Romani women were, for example, represented as being married at a young age, being connected to the murder of their children, and being fortune tellers respectively (in Bulgaria), or mothers of drug addicts, and victims of “Gypsy” pimps and drug dealers (in Romania).⁴

While the Romani community is considered “the other” by the majority culture, Romani women represent “the other” within the Roma group itself.⁵ Within the community, women are seen as weaker on the basis of their gender. A survey published in 2004 discovered that 65 per cent of Roma in Serbia strongly believed that “men have to rule the family” and another 46.1 per cent Roma ap-

семејството“ а уште 46,1 процент од Ромите го одобруваат сведувањето на улогата на жените единствено на нивниот дом.⁶ Бројката е значително повисока од процентот на лицата од не-ромско потекло на кои им беше поставено истото прашање.

Исто така, Ромките се предмет на силниот култ на невиност што постои во мноштво ромски групи. Прекршувањето на предбрачниот завет на невиност во некои заедници може на жените да им нанесе срам до крајот на животот. Во Македонија, 76 проценти од интервјуираните млади ромски мажи очекуваа нивните идни жени да бидат девици, иако 75 проценти сметаа дека е нормално мажите Роми да имаат предбрачни сексуални односи.⁷ Интервјуираните мажи Роми во Србија на пример, изјавија дека „невиноста е единственото (вредно) нешто што жената го има!“⁸ Друго истражување покажа дека повеќе од 64 проценти млади Ромки во Србија сметаат дека за жените е неприфатливо да стапуваат во предбрачен секс, додека помалку од 20 проценти од нив сметаат дека истото треба да важи и за мажите. Според истражувачите, „многу млади жени мошне длабоко ја усвоиле пораката на посакувано однесување наметнато од ромската заедница, тие ја прифаќаат како единствен правилен став, повеќето од нив не ја доведуваат во прашање нејзината смисла и ја поддржуваат преку различни видови предрасуди.“⁹

Врз основа на сето ова, изгледа јасно зошто Ромките активистки го сметаат едностранот, родово - слеп пристап кон ситуацијата со човековите права на Ромките за мошне несоодветен:

„Родовата анализа на расната дискриминација признава дека расната дискриминација не влијае еднакво, или на ист начин на мажите и на жените. Ромките често доживуваат дискриминација врз основа на нивниот

proved the confinement of women's roles to their home.⁶ This is significantly higher than the percentages of persons in non-Romani ethnic groups who were asked the same question.

Romani women are also subject to the strong virginity cult present in a number of Romani groups. Violating the premarital virginity code can bring shame for the rest of a woman's life in some communities. In Macedonia, 76 per cent of young Romani men interviewed expected their future wives to be virgins, though 75 per cent consider it normal that Romani men should have premarital sexual relations.⁷ A Romani man interviewed in a poll in Serbia, for instance, stated how “Virginity is the only [valuable] thing a woman has!”⁸ Other research showed that over 64 per cent of young Romani women in Serbia thought that it was unacceptable for women to engage in premarital sex, while less than 20 per cent of them thought that same should apply to men. According to the researchers, “many young women have deeply internalised the message on desirable behaviour prescribed by the Romani community, they accept it as the only right attitude, most of them do not question its sensibility, and they support it with various forms of prejudice.”⁹

On all these accounts, it appears clear why a single-handed gender-blind approach to the human rights situation of Romani women is considered widely inadequate by Romani women activists:

“The gender analysis of racial discrimination recognizes that racial discrimination does not affect men and women equally or in the same way. Romani women often experience discrimination based on their gender and on their ethnic

род и на нивното етничко потекло – оттаму, некој вид ‘двојна дискриминација’. Но ‘двојна’ укажува на два типа димензии на родот и расизмот. Реалноста е далеку посложена, бидејќи постојат многу различни димензии или аспекти на родовата и расната дискриминација.¹⁰

Недоволното внимание што државите им го посветуваат на прашањата што се на крстопатот помеѓу родот и расата беше критикувано од Ромките активистки како „расистичката претпоставка дека практиките штетни за жените недвосмислено конституираат хомогена ромска култура“.¹¹ На мартовската сесија на Комисијата за статусот на жените при ОН, Ромките активистки повикаа на соработка помеѓу агенциите на ОН, државите, НВО и Ромките активистки во борбата против „рани бракови и тестови за невиност на начин што ќе се води сметка и за внатрешните родови улоги и улогата што ја игра расизмот во зајакнување на ваквите практики“.¹²

2.2. Образование

Областа на образованието истовремено е клучно поле за развој на секоја група, но исто така и област во која разликата помеѓу Ромите и припадниците на не-ромските групи, како и разликата меѓу мажите Роми и Ромките е највидлива.

Поради притисокот од строгите патријархални верувања, многу млади Ромки никогаш нема да одат на училиште или ќе го напуштат училиштето на многу рана возраст. На прашањето зошто ги праќа трите сина, а ни една ќерка на училиште, татко Ром од Косово одговори дека „школувањето девојчиња е губење време“.¹³ Поради ограничените финансиски ресурси, во голем број ромски семејства од регионот, момчињата одат на училиште, додека девојчињата или остануваат дома, или им е дозволено да завршат

background – hence a sort of ‘double discrimination.’ But ‘double’ suggests two types of dimensions of gender and racism. The reality is far more complex, since there are many different dimensions or aspects of the gender and racial discrimination.”¹⁰

The lack of attention paid by the states to the issues at the intersection of gender and race was criticised by Romani women activists as the “racist assumption that practices harmful to women unequivocally constitute a homogenous Romani culture.”¹¹ At a March session of the UN Commission on the Status of Women, Romani activists called for the cooperation between UN agencies, states and NGOs and Romani women activists in combating “early marriages and virginity tests in a manner that takes into account both internal gender roles and the role played by racism in reinforcing these practices.”¹²

2.2. Education

The field of education is both a key area for the development of any group, but also the field in which discrepancies between Roma and non-Roma, and also Romani men and Romani women, are most visible.

Because of the pressure of strong patriarchal beliefs, many young Romani women will never go to school or will leave it at an early age. A Romani father in Kosovo, asked why he sent three sons and no daughters to school, replied that “educating girls is a waste of time.”¹³ Because of limited financial resources in quite a number of Romani families in the region, boys will go to school while girls will either stay at home, or be allowed to finish just a few grades of primary school.¹⁴ According to UNDP, 90% of Romani women in Serbia and Montenegro get married

само неколку степени основно образование.¹⁴ Според УНДП, 90% од Ромките во Србија и Црна Гора стапуваат во брак пред 16 години и речиси 80% од нивните бракови се договорени.¹⁵ Ваквите ставови ги прифатиле и некои од самите ромски жени. Одговарајќи на прашање на ќерка си дали ќе присуствува на родителски состанок, една мајка-Ромка во Србија одговори: „Ти ќе се мажиш, јас немам време да одам таму“.¹⁶ Сепак, времињата се менуваат и пример за овој нов бран е дванаесетгодишно девојче од Косово кое им кажа на истражувачите за нејзините соништа да заврши факултет, и да не се омажи пред тоа.¹⁷

Сепак, сликата е многу посложена: едно истражување за образованието направено меѓу Роми од Србија ги наведе следниве одговори на прашањето зошто девојчињата Ромки од семејството не одат на училиште: бидејќи немаат пристојна облека (69.7%), бидејќи треба да се грижат за помладите деца (61.3%), бидејќи нема да најдат работа дури и ако завршат училиште (59.8%), и - на крај - бидејќи се омажиле (57.4%).¹⁸ Едно единаесетгодишно ромско девојче од Босна сакаше да оди на училиште, меѓутоа немаше кој да се грижи за нејзината помлада хендикепирана сестра откако постарата сестра се омажи, а нивната мајка исто така не можеше да го прави тоа бидејќи го издржува семејството продавајќи стоки на пазар.¹⁹ Една млада жена од Црна Гора длабоко жали што никогаш не одела на училиште, бидејќи како најстаро дете таа морала да готви и да ја чисти куќата - на 22 годишна возраст, таа сметаше дека е предоцна за образование.²⁰

Оние деца што се запишуваат на училиште некогаш го напуштаат заради расистичкиот третман што го трпат од децата од не-ромско потекло, од нивните родители, или од учителите. Во Албанија, мајка

before the age of sixteen, and almost 80% of their marriages are arranged.¹⁵ These attitudes are internalised among some Romani women themselves. Answering her daughter's question whether she would attend the parent-teacher meeting, a Romani mother in Serbia replied, "You will get married, I have no time to go there."¹⁶ Times are changing, though, and a sample of this new wave is a twelve-year-old girl in Kosovo who told researchers of her dreams of finishing university, and not getting married before that.¹⁷

However, the picture is more complex: Educational research conducted among Roma in Serbia listed the following responses why Romani girls in the family did not go to school: because they lack decent clothes (69.7%), because they have to take care of younger children (61.3%), because they won't find employment even if they finish school (59.8%), and – lastly – because they got married (57.4%).¹⁸ An eleven-year-old Romani girl in Bosnia liked going to school, however there was no one to take care of her disabled younger sister after her elder sister got married, and their mother could not do it as she supports the family by selling goods in the market.¹⁹ A young woman in Montenegro deeply regrets that she never went to school, because as the eldest child she had to cook and clean the house – at the age of twenty-two, she thought it was too late for education.²⁰

Those children that enrol in school sometimes leave it because of the racist treatment they endure by the non-Romani children, their parents, or teachers. In Albania, a Romani mother shared how her eight-year-old daugh-

Ромка сподели како нејзината осумгодишна ќерка се плашела од другите деца на училиште; како единственото ромско дете во нејзиниот клас, таа често трпела тепање и вербално злоставување од нејзините соученици. Таа исто така имала малку доверба во наставниците, кои наместо да му помогнат на девојчето со нејзините тешкотии во учењето, избрале да ја испратат дома.²¹ Некои ромски деца се образуваат одвоено од нивните не-ромски соученици, во сегрегирани класови, па дури и во сегрегирани училишта.²² Често се случува ромските деца да бидат сместени во специјални училишта за ментално хендикепирани деца.

Напредокот во подобрување на образовните потреби на Ромите е спор од очекуваното. Едно истражување направено меѓу Ромки од Босна го спореди образованието на мајките Ромки, најчесто остварено во социјалистичко време, со она на нивните деца, и покажа дека немало видливо подобрување во образовната состојба на новите генерации.²³ Одговорност за ова главно треба да преземат образовните власти и нефлексибилните образовни системи кои покажуваат малку разбирање за проблемите на Ромите. Образовните тежненија на ромските деца неизбежно се обликувани од сиромаштијата и тешките услови во кои живеат: запрашано што би сакала да стане кога ќе порасне, девојче Ромка од Србија, кое воедно беше и одлична ученичка, призна дека би сакала да стане пекарка, за секогаш да биде опкружена со леб.²⁴

2.3. Вработување

Мнозинството Ромки во Југоисточна Европа се невработени. Во неодамнешниот извештај за Ромките и вработувањето накратко беа резимирани прашањата што влијаат на Ромките:

ter feared non-Romani children at school; being the only Romani child in her class, she often suffered beatings and verbal abuse from her peers. She also had little trust in the teachers, who instead of helping the girl with her learning difficulties chose to send her home instead.²¹ Some Romani children are educated separately from their non-Romani peers, in segregated classes and even segregated schools.²² The problem of placing Romani children in special schools for mentally disabled children is also common.

The progress in improving the educational needs of Roma is slower than expected. Research conducted among Romani women in Bosnia compared the education of Romani mothers, mostly taking place during socialist times, and their children, and showed that there has been no visible improvement in the educational situation of the new generations.²³ The responsibility for this is mainly to be taken by the school authorities and inflexible educational systems which show little understanding of Roma concerns. Romani children's own educational aspirations are inevitably shaped by the poverty and hardship they live in: when asked what she would like to become when she grew up, a Romani girl from Serbia, who also happened to be an excellent pupil, admitted that she would like to become a baker, just so that she could always be surrounded by bread.²⁴

2.3. Employment

The majority of Romani women in south-eastern Europe are unemployed. A recent fact sheet on Romani women and employment briefly summarized the issues affecting Romani women as the following:

„Ромките се соочуваат со предрасуди при вработувањето, унапредувањето и платата. Уште повеќе, многу Ромки остануваат целосно исклучени од формалната економија, спречени од ограничените образовни можности, несоодветни станбени услови, сиромашна здравствена заштита, традиционални родови улоги и општа маргинализација од страна на мнозинските заедници. [...] Ромките работат на неформални, нерегистрирани, привремени и сезонски работи што придонесува за нивна видливост и ранливост“.²⁵

Последното теренско истражување покажа дека 63% од Ромките во Србија на возраст од 25 до 54 години се невработени, наспроти 21% од мажите Роми на иста возраст, и 18% од жените од не-ромско потекло на иста возраст.²⁶ Во Црна Гора, процентот за истата возрасна група беше 61% невработени Ромки, 36% невработени мажи Роми, и 22% невработени жени од не-ромско потекло кои живеат близу до Ромите.²⁷

Многу Ромки не можат да најдат вработување бидејќи им недостасува формално образование. Сепак, и мнозинството Ромки кои имаат средно и високо образование имаат огромни тешкотии при наоѓање вработување, најчесто поради расна дискриминација. Ромка од Србија раскажуваше врз основа на нејзиното искуство, како Ромките кои ги пребродуваат сите препреки поставени од нивните семејства и останатиот дел од општеството и конечно се стекнуваат со академска диплома, никогаш не можат да најдат соодветно работно место; наставниците Роми не можат да работат во градинки или училишта бидејќи се жигосани како Роми, а школската управа нема да им понуди работа бидејќи стравува дека родителите нема да им дозволат на нивните деца да бидат образувани од Роми.²⁸ Млада Ромка фризерка се пожали дека ѝ била дозволена единствено едномесечна не-

“Roma women face prejudice in hiring, promotion and salary. Moreover, many Roma women remain entirely excluded from the formal economy, constrained by limited educational opportunities, inadequate housing, poor healthcare, traditional gender roles and general marginalization from the majority communities. [...] Roma women’s work in informal, non-registered, temporary and seasonal jobs contributes to their visibility and vulnerability.”²⁵

A recent survey showed that 63% of Romani women aged between twenty-five and fifty-four in Serbia are unemployed, compared to 21% for Romani men of the same age, and 18% of non-Romani women of the same age.²⁶ In Montenegro, the percentages for the same age group were 61% unemployed Romani women, 36% unemployed Romani men, and 22% unemployed non-Romani women living in close proximity to Roma.²⁷

Many Romani women cannot find employment because they lack formal education. However, the majority of Romani women who have even secondary or tertiary education have enormous difficulties finding employment, mostly because of racial discrimination. A Romani woman in Serbia spoke, based on her own experience, of how Romani women who pass all the obstacles posed by both their families and the non-Romani society finally get an academic degree, they can never find an adequate workplace; Romani teachers cannot work in kindergartens or schools because they are stigmatised as Roma, and school authorities will not give them jobs because they fear the parents would not allow their children to be taught by Roma.²⁸ A young Romani hairdresser complained how she is only allowed to do unpaid one-month apprenticeships; once she was told how some customers do not like having their hair done by her.²⁹

платена пракса откако и било кажано дека одредени муштерии не сакаат таа да им ја уредува косата.²⁹

Оние Ромки што се вработиле често се присилени да работат повеќе отколку нивните колеги кои не се Роми.³⁰ Расната злоупотреба од страна на работодавците е исто така вообичаена, како што е случајот на една Ромка од Србија, која нејзиниот претпоставен постојано ја нарекува „Јасмина Циганката“.³¹ Некои Ромки се соочуваат со дискриминација од страна на муштериите, како продавачката Ромка од Црна Гора која доживеала ситуации кога муштерии кои не се Роми одбиваат да земат леб од нејзините раце; бидејќи бројот на муштерии се намалил откако таа била вработена во супермаркетот, таа избрала да ја напушти работата.³²

Поради горенаведените околности што го опкружуваат вработувањето на Ромките, многу од нив бараат работа во неформалниот сектор. Повторно, поради нерегистрираната работа, Ромките од Хрватска, на пример, ризикуваат децата да им бидат одземени од социјалните работници, поради тоа што немаат начин да обезбедат официјално прифатливи документи за нивниот приход и оттаму се сметаат за неспособни да се грижат за своите деца.³³

2.4. *Сџанбени услови*

Повеќето ромски населби во Југоисточна Европа се илегални и подстандардни, им недостасува вода, а често и редовен доток на енергија. Истражувањата спроведени во доцните 1990-ти потврдија дека 46,6% проценти од Ромите од Романија имаат тоалети надвор од домовите и 34,8% воопшто немаат; слично и во Бугарија, 27,7% од Ромите имале чешми надвор од домовите.³⁴ За целиот регион, има податоци

Those Romani women that secure employment are commonly asked to work harder than non-Romani colleagues.³⁰ Racial abuse on the part of employers is also common, as was the case of a Romani woman in Serbia who was regularly addressed as “Jasmina the Gypsy” by her supervisor.³¹ Some Romani women face discrimination from customers, like a Romani saleswoman in Montenegro who experienced situations where non-Romani customers refused to take bread from her hands; as the number of customers declined since she was employed in the supermarket, she chose to leave her job.³²

The abovementioned circumstances surrounding the employment of Romani women make many of them seek work in the informal sector. Yet, because of unregistered work, Romani women in Croatia, for instance, risk having their children taken away by social workers, as they have no means of providing officially-acceptable documents on their income and are thus considered incapable of caring for their children.³³

2.4. *Housing Conditions*

Many Romani settlements in south-eastern Europe are illegal and substandard, lacking running water and often lacking a regular power supply. Studies conducted in late 1990s established that 46.6% of Romanian Roma had toilets outside their home and 34.8% had none at all; similarly, in Bulgaria, as many as 27.7% of Roma had taps outside their homes.³⁴ All over the region, there are records of cases of rat-infested poor Romani settlements

за случаи на инвазија од ставори и напади над луѓе во сиромашните ромски населби; во Грција, Ромка активистка сведочеше дека била касната од ставор додека спиеа.³⁵

Ромите често живеат во населби што се наоѓаат на опасни локации, најчесто затоа што тоа се единствените места кадешто би им било дозволено да живеат. Близу Хераклеја, град во Грција, две мајки Ромки ги изгубија своите деца кои се удавиле во поединечни инциденти во необезбедените иригациони канали во околината на нивните домови.³⁶ Многу ромски населби се лоцирани на места со најлоша животна средина, што несомнено го загрозува здравјето на жителите.³⁷ Во Косово, на пример, беше подигнат камп за внатрешно раселени Роми во близина на местото за отпад на блискиот рудник за олово. Деталните извештаи алармираа за високото ниво на олово во крвта кај членовите на заедницата, што може да биде причина за сериозно нарушување на здравјето на децата и особено на бремените жени.³⁸ Уште пред една година, Светската здравствена организација препорача децата и бремените жени да се пренесат на побезбедни локации; до јуни 2005, локалните и меѓународните власти сè уште немаа преземено акција во таа смисла.

Многу Роми живеат под постојан притисок од иселување од домовите, што претставува исклучително проблематична ситуација за домаќинствата што ги водат жени. Самохрана мајка Ромка, која ја сретнав во Романија, не можеше да ја плати ниската кирија за нивниот едноособен стан од скромниот приход од детскиот додаток и летна сезонска работа; таа живееше во постојан страв дека сопствениците на зградата ќе ги исфрлат неа и нејзините деца на улица.³⁹

and the attack, by rats, on humans; in Greece, a Romani woman activist testified how she was bitten on her head by a rat while sleeping.³⁵

Roma often live in settlements placed in dangerous locations, often as these are the only places where they would be allowed to live. Near the town of Herakleia in Greece, two Romani mothers lost children in separate incidents as they drowned in the unfenced irrigation channel in the vicinity of their homes.³⁶ Many Romani settlements are located in areas with the worst environmental conditions, which undisputedly endangers the health of its inhabitants.³⁷ In Kosovo, for instance, a camp for internally displaced Roma was built near a waste site of a nearby lead mine. Reports detail alarmingly high blood lead levels in the community, which can be a cause for serious damage to the health of children and pregnant women in particular.³⁸ As much as a year ago, the World Health Organization recommended moving children and pregnant women to a safer location; as of June 2005, the local and international authorities still took no action in this respect.

Many Roma live under constant threat of eviction, and this is an exceptionally difficult situation for female-headed households. A single Romani mother met in Romania could not pay the meagre rent for their one-room flat from their modest income of child support and seasonal work in the summer; she lived in constant fear that she and her children would be thrown out into the street by the building's owners.³⁹

Со специфични прашања на домување се судираат Ромите кои ги напуштиле своите имоти кога избегале од регионите зафатени од вооружени конфликти. Во Босна, Ромите повратници на местата во кои живееле пред војната се соочуваат со особени тешкотии при враќањето на нивните домови и имоти.⁴⁰ Овој процес е потежок за семејствата што ги водат жени. Ромка, чија куќа во градот Бјелина е сега запоседната од српско етничко семејство, го замоли семејството да ѝ дозволи нејзе и на нејзините деца да живеат во малиот амбар што граничи со куќата, каде сега семејството ги чува свињите; беа одбиени. Семејството, конечно, седум месеци подоцна, сепак се исели од куќата оставајќи ја комплетно демолирана, без мебел и покуќнина.⁴¹

2.5. Здравствена заштита

Многу Ромки во регионот на Југоисточна Европа остануваат исклучени од системот на здравствена заштита, или заради тоа што не исполнуваат услови за здравствена заштита, или поради дискриминаторскиот третман од докторите и медицинските сестри. Понекогаш постои и практика на расна сегрегација во медицинските установи: Во Бугарија, во софиските болници, Ромките наводно ги сместуваат во посебни, „соби за Роми“, каде хигиенските стандарди се пониски отколку оние во другите соби, и каде во зима не се обезбедува греење.⁴²

Понекогаш итната потреба од медицински третман ги присилува Ромките да прават невообичаени компромиси. На пример, млада Ромка во Босна беше подлегната на операција на вратот и со оглед на тоа што немаше здравствено осигурување болничката управа ѝ побара да плати 500 евра за третманот. Таа беше отпуштена од болницата без да плати, но нејзи-

Specific housing issues affect Roma who left their property as they fled armed conflict-affected areas. In Bosnia, Romani returnees to the areas they had lived in before the war face enormous difficulties in getting their houses and property back.⁴⁰ This process is more difficult for women-headed families. A Romani woman whose house in the town of Bijeljina is occupied by an ethnic Serbian family asked the family to allow her and her children to live in a small shed adjacent to the house, where the family now keeps the pigs; they were refused. The family finally moved out of the house seven months later, yet leaving the house completely demolished and without furniture and appliances.⁴¹

2.5. Health Care

Many Romani women in the south-east European region remain excluded from the health care system, either because they are not eligible for health care, or because of the discriminatory treatment by doctors and nurses. Sometimes there is even practice of racial segregation in medical institutions: In Bulgaria, Romani women alleged being placed in special “Roma wards” in Sofia hospitals, where hygienic standards were lower than in the other rooms, and where heating was not provided in winter time.⁴²

Sometimes the urgency of medical treatment forces Romani women to make unusual compromises. For instance, a young Romani woman in Bosnia underwent neck surgery, and as she was not covered by health insurance the hospital authorities requested her to pay over 500 EUR for her treatment. She was dismissed from the hospital without paying, but her ID was kept as a voucher that she

ната лична карта беше задржана како гаранција дека ќе ја плати сметката; шест месеци подоцна, младата жена сè уште ја нема својата лична карта, а со оглед на финансиската ситуација на нејзиното семејство, нема изгледи дека во скоро време ќе може да ја плати болничката сметка.⁴³

Едно истражување спроведено во Грција, Франција и Шпанија во 1998-2000 покажа дека на 65 проценти од Ромките им недостасува контрацепција, дека страдаат од голем број спонтани абортуси, и дека стапката на смртност кај децата и на новороденчињата е осум пати повисока од оние кај останатата популација.⁴⁴ Контрацептивните апчиња, на пример, се сметаат финансиски недостапни за Ромките во Хрватска, додека цената на абортусот често ја достигнува висината на просечна плата и не вклучува никаква помош или советување.⁴⁵ Бремените Ромки ретко барат совет од лекари, и во некои случаи причината е што трпат вербално злоставување и понижување од медицинскиот персонал. Такво беше искуството на Ромка од Бугарија која се пожали кај својот доктор Ром дека ѝ била удрена шлаканица кога се опирала на болното испитување направено од страна на медицинари кои не биле Роми.⁴⁶

Се чини вообичаено за регионот единиците за брза помош да одбијат да дојдат во ромските населби. Во еден случај во Хрватска, откако локалната единица за брза помош одбила да ѝ помогне на една бремена Ромка, нејзиното бебе било мртво родено.⁴⁷ Исто така, постои загриженост поради недостатокот од внимание кон Ромките што се пораѓаат во болниците. Минатата есен две Ромки во Бугарија починаа под околности што укажуваа дека медицинскиот персонал не ги третирал соодветно и дека расното потекло на жените придонело за негрижата.⁴⁸

would cover the bill; six months later, the young woman still did not have her ID, and bearing in mind her family's financial situation, she is unlikely to be able to pay the hospital bill any time soon.⁴³

A study conducted in Greece, France and Spain in 1998-2000 showed that 65 per cent of Romani women lack contraception, that they suffer from a high number of natural abortions, and that the rates of child mortality and neo-natal mortality are eight times higher than that of the general non-Romani population.⁴⁴ Contraceptive pills are considered to be far beyond the financial means of Romani women in Croatia, for instance, while the cost of an abortion reportedly reaches the amount of an average salary and does not include any support or counselling.⁴⁵ Pregnant Romani women rarely seek advice from doctors, and in some cases it is because of verbal abuse and humiliation they suffer from the medical staff. Such was the experience of a Romani woman in Bulgaria who testified to her Romani male MD that she was even slapped in the face when she resisted her painful examination by non-Romani staff.⁴⁶

It appears a common occurrence in the region that medical emergency teams refuse to come to Romani settlements. In a case in Croatia, after the local ambulance teams refused to provide assistance to a pregnant Romani woman seeking help, her baby was stillborn.⁴⁷ There have also been concerns of the lack of attention given to Romani women giving birth in hospitals, and last autumn two Romani women died in Bulgaria under circumstances that indicate that the medical personnel did not treat them adequately and that the women's racial background contributed to the neglect.⁴⁸

Обидите што ги прават ромските и другите организации за подобрување на репродуктивното здравје кај Ромките понекогаш наидуваат на жесток отпор од конзервативниот блок на заедницата. Понекогаш мажите и партнерите им забрануваат на жените да посетуваат работилници за репродуктивно здравје, дури и кога тие се организирани од Ромки активистки.⁴⁹ Во Црна Гора, машките ромски лидери одржаа протести против ОБСЕ и УНХЦР, тврдејќи дека овие агенции иницираат проекти што ги навредуваат Ромките. Во овој контекст се и зборовите на еден активист, „Ние (Ромките) имаме наша култура и традиција којашто другите не можат да ја разберат. Тие не можат да се мешаат во тоа дали јас ќе спијам или не со мојата жена. Невладините организации пишуваат проекти во име на Ромките за да ги научат нашите девојчиња да се грижат за себе и да не остануваат бремени, како да користат кондоми. Родителите се против таквите работилници.“⁵⁰ Друг црногорски активист, повторно маж, додаде дека во име на спасот на Ромките се презентираат срамни лаги „за Ромките да немаат деца, а мажите да станат стерилни.“⁵¹ Меѓувладините организации ги отфрлија ваквите тврдења.

2.6. Насилство над Ромките

Низ целиот регион, жените и мажите Роми се жртви на полициска злоставување. На пример, во последниве години беа регистрирани три случаи на полициско насилство над бремени Ромки во Хрватска.⁵² Некои заедници често се предмет на насилни полициски рации, кои жените ги доживуваат на специфични начини. Жена од Грција сведочеше на следниов начин:

The efforts made by Romani and non-Romani organizations to improve the reproductive health of Romani women sometimes meet fierce resistance from the conservative block within the community. Sometimes husbands and partners prevent women from attending workshops on reproductive health, even when those were organized by Romani women activists.⁴⁹ In Montenegro, male Romani leaders staged protests against OSCE and UNHCR claiming that these agencies initiate projects that insult Roma. In the words of one of the activists in question, “We [Roma] have our culture and tradition that others cannot understand. They cannot interfere whether I will sleep with my wife or not. NGOs write projects on behalf of Roma so that they will teach our girls to take care of themselves and not get pregnant, how they can use condoms. Parents are against such workshops.”⁵⁰ Another Montenegrin activist, male again, added how shameful lies are presented as salvation for Roma, “so that Romani women do not have children, and that men become sterile.”⁵¹ The intergovernmental organizations have refused these claims.

2.6. Violence against Romani Women

All around the region, Romani women and men fall victims to police abuse. For instance, three cases of police violence against pregnant Romani women were registered in Croatia in recent years.⁵² Some communities are often subjected to abusive police raids, which women experience in specific ways. One woman in Greece testified in the following way:

„[Полицијата] искрши машина за шиенење, уништи чинии и чаши и истури на земја три големи кутии инстант кафе. Отворија лименки од ‘кока кола’ и ја испразнија нивната содржина на нашите алишта и ќебиња.“⁵³

Ромка од Романија зборуваше за козметички промени во однесувањето на полицијата: додека порано обично беше случај полицијата насилно да упаѓа во домовите на Ромите за време на рации, сега тие тропаат на вратите, и доколку вратите не се отворат, полицијата веднаш обива, во секој случај.⁵⁴ Или, за време на насилна полициска рација во ромска населба близу Атина во Грција, додека млада Ромка се капеше во бањата, полицијата влезе во нејзиниот дом и викаше дека требало да излезе надвор. Кога таа одговорила дека веднаш ќе излезе и започнала да се облекува, полицијата ја обила вратата и се заканила дека ќе ја силува. Девојката била одведена во друга куќа, каде што била претресувана од женски службенички, но, на место каде што се гледало од надвор. Таквиот третман направи девојката да се чувствува „мошне засрамено“.⁵⁵

Исто така, Ромките беа жртви на сексуално насилство за време на вооружените конфликти во регионот на поранешна Југославија. Во Босна и Херцеговина, на пример, Ромките активистки зборуваат за случаи на киднапирање и сексуална експлоатација на Ромките, и за случаи на силување на Ромки од страна на мажи кои не беа Роми, главно борци, во војната 1992-1995.⁵⁶ Забележани беа и случаи каде борци кои не беа Роми силуваа Ромки пред нивните сопрузи и членови на семејството.⁵⁷ Според кажувањата, како резултат на тоа, Ромките жртви на сексуално насилство често доживуваат отфрлање од заедницата.⁵⁸ На Косово, меѓународната заедница ги остави незабележани злосторствата против Ромките, а поради стравот да не бидат презирани од нивната заедница, Ромките се

“[The police] had broken a sewing machine, smashed plates and glasses and emptied onto the ground three large containers of instant coffee. They opened Coke cans and emptied the contents on our clothes and blanket.”⁵³

A Romani woman in Romania spoke of a cosmetic change in police behaviour: while earlier it was the case that police would regularly violently break into Roma houses during raids, now they would knock on doors, yet if the doors would not be opened immediately the police would break it down anyway.⁵⁴ Or, during an abusive police raid on a Romani settlement near Athens in Greece, a young Romani woman was taking a bath when officers came to her house and shouted that she should come out. As she replied that she would be out immediately and started getting dressed, the officers broke into the house and threatened to rape her. The girl was then taken to another house, where she was searched by female officers but in a space that was visible from the outside. The treatment made the girl feel “very ashamed.”⁵⁵

Romani women were victims of sexual violence during the armed conflicts in the region of the former Yugoslavia as well. In Bosnia and Herzegovina, for instance, Romani activists spoke on cases of abduction and consequent sexual exploitation of Romani women, and also cases of rape of Romani women by non-Romani men, mainly combatants, in the 1992-1995 war.⁵⁶ Cases have been recorded where non-Romani combatants raped Romani women in front of their husbands and family members.⁵⁷ Romani women victims of sexual violence reportedly also often experience rejection from their communities as a consequence.⁵⁸ In Kosovo, the international community left crimes against Romani women unnoticed, and because of the fear of being despised by their communities, Romani women themselves fear taking these

плашат ваквите случаи да ги изнесат пред суд.⁵⁹ Одредени известувања за сексуални злосторства против Ромки од времето на овој конфликт беа собрани од страна на организацијата за човекови права, Хуманитарен правен центар од Белград.⁶⁰ Досега има само еден случај на поднесено обвинение за воени злосторства што вклучуваше и сексуално насилство над Ромки. Во јануари 2005, Јавниот обвинител за воени злосторства во Белград, Србија, поднесе обвинение против етнички Албанец од Косово за воени злосторства сторени во јуни 1999 во општината Ѓаковица. Ромска свадбена поворка минуваше покрај парамилитантна контролна станица, кога беше сопрена од етнички Албанци. Единаесет лица од поворката беа одведени: злоупотребата резултираше со четири убиства, силување и мачење.⁶¹

Ромките се, исто така, жртви на домашно насилство, и една од пречките со која се соочуваат Ромките активистки во својата работа во борбата против домашното насилство е порекнување на насилството воопшто, или на неговиот вистински обем. Кога една група Ромки активистки се собра за да се подготви за учество на Светската конференција против расизмот во Дурбан, сакаше да ги потенцира прашањата за недоброволната стерилизација, невработеноста и насилството над жените. Сепак, нивните машки колеги од групата дозволија да се расправа единствено за прашањето на стерилизација и тоа само преку аспектот на расата.⁶² Кога еден машки колега приговори дека насилството над жените „не било значајно прашање“, активистка од Србија му се спротивстави со фактот дека речиси 95% од Ромките со кои работи искусиле насилство во семејството.⁶³ Порекнување на домашното насилство е исто така присутно помеѓу некои Ромки. „Израснати сме како сè уште да живееме во османлиско време!“, протестираше една теренска

cases to courts.⁵⁹ Some accounts of sexual crimes against Romani women in this conflict were collected by the human rights organization *Humanitarian Law Centre* in Belgrade.⁶⁰ So far there has been only a single instance where charges have been pressed for war crimes that included sexual violence against Romani women. In January 2005, the War Crimes Prosecutor in Belgrade, Serbia, pressed charges against an ethnic Albanian man from Kosovo for war crimes committed in June 1999 in the Djakovica/Djakove municipality. A Romani wedding party was passing a paramilitary check point when they were stopped by ethnic Albanians. Eleven persons from the party were taken away; the abuse that ensued included four murders, rape and torture.⁶¹

Romani women are also victims of domestic violence, and one of the obstacles that Romani women activists face in their work combating domestic violence is the denial of violence generally, or its accurate extent. When a group of Romani activists gathered to prepare for participation in the World Conference Against Racism in Durban, Romani women activists wanted to highlight issues of involuntary sterilization, unemployment, and violence against women. However, their male colleagues from the group allowed only for the sterilization issue to be discussed, and through a race lens alone.⁶² As one male colleague contented that violence against Romani women was “not a big issue,” a woman activist from Serbia contradicted him with the fact that almost 95% of Romani women she worked with had experienced family violence.⁶³ Denial of domestic violence is also present among some Romani women. “We are brought up as if we still lived in the Ottoman times!” a grassroots activist exclaimed at a seminar.⁶⁴ A comparative analysis of domestic violence against Romani and non-Romani wom-

активистка на семинарот.⁶⁴ Компаративна анализа на домашното насилство над Ромките и другите жени на подрачјето на Зеница покажа дека бројот на жртви на насилство е алармантно висок во двете заедници, иако е сепак повисок кога станува збор за Ромите.⁶⁵ Ова истражување исто така потенцираше и еден основен аспект: Поради мошне значајната корелација помеѓу родот и насилството и влијанието на расниот и класниот фактор, Ромките се високоризична група во оваа смисла - не дека Ромите како етничка група се повеќе склони кон домашното насилство.

Ромките жртви на домашно насилство ретко бараат надворешна помош. Една средовечна Ромка од Србија го опиша овој проблем со следниве зборови:

„Знам многу Ромки кои се дискриминирани, злоупотребени од нивните сопружници и тепани, исто така. Овие жени остануваат во брак со нив бидејќи немаат каде да се вратат, тие често го толерираат таквиот брак поради децата. [...]Најчесто остануваат поради срамот од развод, обично се зборува дека разведената жена е курва, сепак, никој не прашува каков бил бракот за неа, дали нејзиниот живот бил во опасност? Жалам што нема институции што би им пружиле помош на овие жени да се изборат за нивните права, и доколку постојат такви, не мислам дека Ромките се информирани каде, како и кому да се обратат.“⁶⁶

Сепак, оние жени кои знаат каде да се обратат за помош понекогаш се соочуваат со исмевање, како една Ромка од Србија на која, кога ѝ пријавила на полицијата случај на злоставување од нејзиниот сопруг, ѝ било кажано дека доколку се однесувала како што треба, тоа воопшто не би се случило.⁶⁷ Ваквите ставови, комбинирани со стравот од полициско насилство, оставаат малку простор да се прашаме зошто Ромките не се подготвени да побараат полициска заштита.

en in the area of Zenica showed that numbers of victims of violence were alarmingly high in both communities, while it was still higher when it came to Roma.⁶⁵ This research also emphasized a principal aspect: Because of the important correlation between gender and violence, and the influence of racial and class factors, Romani women are a high group risk in this respect – not that Roma, as an ethnic group, would be more prone to domestic violence.

Romani women victims of domestic violence rarely seek external assistance. One middle-aged Romani woman from Serbia described the issue in following words:

“I know a lot of Romani women who are discriminated, abused by their husband, beaten as well. These women stay married to them because they have no place to go back to, they often tolerate such a marriage for the sake of children. [...] They mostly stay because it is a shame to get a divorce, and usually it is said that a divorced woman is a whore, yet nobody asks her how this marriage was for her, was her life in danger? I am sorry that there are no institutions that could help these women fight for their rights, and even though there could be some I don't think Romani women are informed about where and how and to whom they could go.”⁶⁶

However, those women who know where to seek help are sometimes faced with ridicule, such as Serbian Romani woman who reported her husband's abuse to the police and was in return told that, if she had behaved herself, this would not have happened in the first place.⁶⁷ Such attitudes, combined with the fear of police violence, leave little space for wondering why Romani women are reluctant to seek police assistance.

2.7. Трговија со Ромки и ромски деца

Активистите од полето на трговијата со луѓе сметаат дека жените и девојките Ромки кои живеат во општествено запоставените области се особено изложени на ризик од трговија со луѓе:

„Ромските гета и локациите со висока концентрираност на Роми акумулираат фактори на ризик што значително ја зголемуваат опасноста од трговија со Ромки. Социјалните и економските фактори на ризик вклучуваат невработеност, тешкотии при вработување, сиромаштија, ниско ниво на образование, прифаќање на ризични вработувања или зависност од дрога и алкохол. Дополнителен етнички и културен фактор на ризик, кога станува збор за жените од Ромската заедница, е нивниот различен однос кон правата на жените (Bitu, 1999; Hubschmannova 1999), ориентираноста, кон сегашноста зголемениот број Роми емигранти и на крај, но не и најмалку важно, ‘егзотичноста’ на Ромките за потенцијалните купувачи. Општата незапознаеност на жените во општествено запоставените локации и ромските заедници за трговија со луѓе е мошне длабока, што се должи на фактот дека жителите на заедница тешко се информираат, што претставува сериозен фактор на ризик.“⁶⁸

Активистите Роми предупредуваат дека децата од улица исто така се под ризик на трговија со луѓе и дека трговците главно ги бараат девојчињата.⁶⁹

Исто така, активистите предупредуваат дека трговијата со луѓе често се меша со проституција, што за традиционалните ромски заедници е неприфатливо и срамно и за жената и за семејството.⁷⁰ Ова укажува на проблемот дека Ромките кои се експлоатирани од трговците се затекнуваат во ситуации да немаат никаква заштита, ниту од законот, ниту од нивната заедницата.⁷¹

2.7. Trafficking in Romani Women and Children

Activists in the field of trafficking consider Romani women and girls living in socially excluded areas as being under particular risk of trafficking:

“In Roma ghettos and locations with high concentrations of Romany, risk factors accumulate which significantly increase the threat to Roma women from trafficking. Social and economic risk factors include unemployment, employability challenges, poverty, low levels of education, and the acceptability of unprotected employment or drug and alcohol addiction. Additional ethnic and cultural risk factors pertinent to women among the Roma community include their different attitude to women’s rights (Bitu, 1999; Hubschmannova 1999), orientation to the present, the growing number of emigrating Romany and, last but not the least, the ‘exoticism’ of the Roma women for potential purchasers. The general ignorance of women concerning trafficking in socially excluded locations and Roma communities is deeper, owing to the fact that the community inhabitants are difficult to inform, and this is a serious risk factor.”⁶⁸

Romani activists warn that street children are also at risk of being trafficked, and it is mainly girls that are sought by traffickers.⁶⁹

Activists also caution that trafficking is often mistaken for prostitution, which is unacceptable for traditional Romani communities, and shameful for both the woman and the family.⁷⁰ This raises concerns that Romani women exploited by traffickers end up in situations where they do not have the protection of either law or their community.⁷¹

Општ став е дека проблемот со трговијата на Ромки сè уште не добива соодветно внимание ни од владините ни од меѓувладините институции.⁷² Неодамна, Ромките активистки за човекови права ги повикаа државите и НВО „да имплементираат политики што ќе ги адресираат [...] трговијата со луѓе и проституцијата на начин кој ќе биде чувствителен за социјално економските фактори и ќе внимава да не ги засили стереотипите“⁷³ – построгиот однос кон трговијата со луѓе по никоја цена не би требало да ги „потхранува широко распространетите стереотипи за ромскиот криминалитет.“⁷⁴ Ова е од особено значење, бидејќи за новинарите во регионот е вообичаено да ја обелоденат етничката припадност на лицата поврзани со трговија со луѓе или друг криминал доколку се Роми.⁷⁵

Што се однесува до дискусиите за кршењето на човековите права во ромските заедници и опасноста од искористување на ваквите дискусии за зајакнување на негативните стереотипи, Ана Караману, членка на Европскиот парламент, предупреди дека малцинствата не може секогаш да се осудуваат според стандардите на мнозинството, но дека сепак не треба да се прават компромиси со универзалноста на човековите права. Исто така, таа апелираше Ромките активистки да бидат главните и природни предводници на борбата за оваа цел.⁷⁶

2.8. Политичко учество на Ромките

Поголемиот број Ромки во Југоисточна Европа не ги користат своите политички права, ни како гласачи, ниту како кандидатки. Некои Ромки активистки одбиваат да се вклучат во политиката, обесхрабрани, како што сметаат тие, од огромната нетолеранција помеѓу различните политички партии.⁷⁷ Многу жени

It is generally considered that the problem of trafficking of Romani women has not yet received adequate attention of both governmental and intergovernmental institutions.⁷² Romani women human rights activists recently called the states and NGOs “to implement policies addressing [...] trafficking and prostitution in a manner both sensitive to socio-economic factors and careful not to reinforce stereotypes”⁷³ – cracking down on trafficking should by no means “feed into widely held stereotypes about Romani criminality.”⁷⁴ This is an important concern, particularly as it is common in the region that the press will disclose the ethnicity of persons involved in trafficking or other crimes if these are Roma.⁷⁵

With regards to the discussions of human rights violations within the Romani community and the dangers of having this discussion abused for reinforcing negative stereotypes, Anna Karamanou, a member of the European Parliament, warned that minorities cannot always be judged according to the standards of the majority, however no compromise should be made with the universality of human rights. She also called for Romani women activists to be the main, and natural, champions of this cause.⁷⁶

2.8. Political Participation of Romani Women

The vast majority of Romani women in south-eastern Europe do not exercise their political rights, either as voters or as candidates. Some Romani women activists refuse to get involved in political matters, discouraged by what they perceive as great intolerance among various political parties.⁷⁷ Many other women are politically inactive

не се политички активни поради оваа причина, но и поради тоа што немаат лични документи и не можат воопшто да ги користат правата што произлегуваат од државјанството. Сепак, некои жени не гласаат бидејќи нивните мажи или татковци тоа не го одобруваат: Ромка од Србија посведочи како нејзиниот маж ѝ ги искинал личната карта и здравствената книшка кога разбрал дека таа планирала да гласа на локалните избори тој ден.⁷⁸

Еден од позначајните проекти во регионот за политичко учество на Ромките во политиката е „Ромките можат да го сторат тоа“, иницијатива од 2002-2003 покрената од Пактот за стабилност на Југоисточна Европа и Работната група за родови прашања. Целта на програмата беше подигање на свеста кај Ромките за нивните човекови права и нивно охрабрување да преземат јавни и политички улоги во нивните заедници.⁷⁹ Се смета дека политичкото будење на Ромките сè уште е во почетна фаза, сепак, напредокот е неизбежен.

2.9. Лични документи

Алармантен број Роми во Југоисточна Европа немаат лични документи и немаат државјанство; поголемиот број луѓе погодени од овој проблем се всушност жени.⁸⁰ Овој проблем особено влијае на Ромите од Косово кои се внатрешно раселени во Србија. Бидејќи немаат документи, тие немаат право на здравствена заштита. Традиционално, Ромките се одговорни да се грижат за децата и да ги носат во болница, па се изложени на конфликти со вработените во болниците кои одбиваат да ги лечат децата или возрасните доколку немаат документи.⁸¹

for this reason, but also because they do not have personal documents and cannot exercise their citizenship at all. Yet, some women do not vote as their husbands or fathers might disapprove: a Romani woman in Serbia testified how her husband tore both her ID and her medical security card upon hearing that she intended to cast a vote in the local elections that day.⁷⁸

One of the notable projects on the political participation of Romani women in the region is the “Romani Women Can Do It” initiative in 2002/2003, launched by the Stability Pact for South East Europe and its Gender Task Force. The programme aimed at raising awareness of Romani women about their human rights and empowering them to take public and political roles in their communities.⁷⁹ The political awakening of Romani women is still considered to be in its initial stages, however progress is inevitable.

2.9. Personal Documents

Alarming numbers of Roma in south-eastern Europe do not have personal documents and are stateless; the majority of persons affected by these problems are in fact women.⁸⁰ This issue particularly affects the Roma from Kosovo who are internally displaced in Serbia. Having no documents, they have no entitlement to health care. Romani women are traditionally in charge of child care, including taking children to hospitals, so they are more vulnerable to conflicts with hospital employees who refuse to treat children, or adults, if documentation is not provided.⁸¹

Во областите зафатени од вооружени конфликти, затворањето на жените во домот претставуваше особена пречка при регистрирање на нивните деца кај надлежните органи. За време на војната, многу Ромки од Босна се породија додека нивните мажи беа регрутирани и далеку од домот, тие се плашеа сами да одат во град за да ги регистрираат своите деца кај властите;⁸² за да можат подоцна да ги регистрираат своите деца, семејствата мораа да платат висока казна поради ненавремената регистрација што многу од нив не можеа да си го дозволат. Ромка од Хрватска исто така изјави дека сериозно се двоуми да им се обрати на властите, вклучително и на оние надлежни за личните документи, бидејќи работи во неформалниот сектор што е, технички, нелегален.⁸³

Ромите исто така се соочуваат со тешкотии кога го менуваат своето официјално живеалиште. Во Грција, во 2002, локалниот градоначалник се обиде да оневозможи две Ромки да ја регистрираат промената на живеалиште од една во друга општина, иако тие ги исполниле сите правни услови, со единствено објаснување дека тој никогаш нема да им дозволил на Роми да се регистрираат. Градоначалникот се согласил да ја дозволи регистрацијата дури под притисокот од јавноста и по заканата на жените дека ќе поднесат тужба.⁸⁴

2.10. Податоци за етничкото йџекло и сџаџисџики

Недостатокот од статистички податоци за ромските заедници воопшто, а особено за Ромките, е најголемиот проблем што претставува огромна пречка при адресирањето прашања што влијаат на оваа група. Додека бројот на статистички извештаи за заедниците бавно расте, родово разграничените податоци

In the areas of armed conflict, the confinement of Romani women to their home presented a major obstacle for registering their children with the authorities. A number of young Romani mothers in Bosnia during the war gave birth while their husbands were drafted and away from home, and they were afraid to go to town on their own to register their children with the authorities;⁸² in order to register their children at a latter stage, the families would need to pay high fees for belated registration, which most of them cannot afford. A Croatian Romani woman also disclosed that she has considerable concerns approaching any authorities, including those dealing with personal documents, because she works in the informal sector which is, technically, illegal.⁸³

Roma also experience difficulties when changing their official residence from one location to another. In Greece, a local mayor attempted to prevent two Romani women from registering their change of residence from one municipality to another in 2002, though they fulfilled all the legal requirements, and merely on account that he, allegedly, would never allow Roma to register. The mayor agreed to allow the registration only under both public pressure and the threat of complaints lodged by the women.⁸⁴

2.10. Ethnic Data and Statistics

The lack of statistical information on the Romani community in general, and the Romani women in particular, is a major problem that presents a great obstacle in addressing the issues affecting the group. While the numbers of statistical records on the community are slowly growing, gender-disaggregated data are still rare. Those

сè уште се ретки. Оние неколку трудови што ги земаат предвид родовите аспекти во ромската заедница, сепак укажуваат на разлики што постојат помеѓу Ромките и мажите Роми во уживањето на правата на образование, вработување, здравство, и друго.⁸⁵

На една средба на ОН на високо ниво во март оваа година, една американска Ромка активистка се заложиле за „интерсекциски приод при собирање расни и родово чувствителни статистички податоци заради подобро разбирање на комплексните начини на кои расата и родот се преплетуваат и заемно се засилуваат“.⁸⁶ Заедничката изјава, подготвена за истиот случај од страна на Иницијатива на жените Роми и Европскиот центар за правата на Ромите, исто така повика на „собира(ње) статистички податоци разграничени според различни фактори, вклучувајќи ги и расата и родот, со цел да се документира маргинализацијата со која се соочуваат Ромките и другите жени коишто припаѓаат на малцинствата во Европа и да се искористат овие податоци за имплементирање политики за афирмативна акција.“⁸⁷

3. Добри вести: граѓанско општество на Ромките

Поразителната дискриминација на многу Ромки во различни аспекти на нивните животи сè уште не дава целосна слика за Ромките во Југоисточна Европа. Ова би претставувало само нецелосна и затоа неточна слика, доколку не се обрне внимание на постоечките позитивни трендови, првенствено развојот и активизмот на организациите на Ромки.

Малку се знае за активизмот на Ромките во овој регион пред 1990-те. Еден од исклучоците е истражувачката работа на ромската активистка Розалија Илиќ од Крагуевац, Србија, која собираще

few studies taking into account the gender aspects in the Romani community nevertheless reveal disparities that exist in the enjoyment of the right to education, employment, health, et cetera between Romani women and Romani men.⁸⁵

At a high-level UN gathering this March, an American Romani activist called for an “intersectional approach to collecting race and gender-sensitive statistics to understand better the complex ways in which race and gender interact with and reinforce one another.”⁸⁶ A joint statement prepared for the same event by the Roma Women’s Initiative and the European Roma Rights Center also called for “collect[ing] statistical data disaggregated by various factors including race and gender in order to document marginalization faced by Romani women and other minority women in Europe and use these data to implement affirmative action policies.”⁸⁷

3. Good News: Romani Women’s Civil Society

The overwhelming discrimination of many Romani women in numerous aspects of their lives still does not create a full picture of Romani women in south-eastern Europe. This would only be a partial and thus inaccurate image unless due attention was paid to existing recent positive trends, primarily the growth and activism of Romani women’s organizations.

Little is known on the activism of Romani women in this region before the 1990s. One of the exceptions is the research work of Romani activist Rozalija Ilić from Kragujevac, Serbia, who has been documenting and speaking on

податоци и зборуваше за учеството на локалните Ромки во движењето од 1960-те.⁸⁸ Или, на пример, во некои информации за основањето на првата Ромска асоцијација во Србија во 1969, се спомнува учеството на три жени во процесот, од кои една била избрана за членка на Управниот одбор во улога на благајник. Сепак, ни едно излагање на жените активистки не содржеше прашања од интерес на Ромките.⁸⁹ Постоеше забележителен недостаток од јавни дискусии во јавноста и медиумите⁹⁰ за прашања што ги тангираа Ромките, особено за прашањата како домашното насилство и патријархатот.⁹¹ Да се биде НВО активистка, не се сметаше за избор на кариера за Ромките.⁹²

Современите организации на жени Ромки датираат од 1995, по масовното будење на организациите за правата на Ромите. Сепак, ваквиот развој не е поеднаков во сите делови од Југоисточна Европа: во Босна, Грција, Албанија и Хрватска, активизмот на Ромките е многу поназад отколку оној на нивните колешки во другите делови од регионот. Голем број Ромки активистки се студентки на универзитет или дипломирани.

Активистките Ромки ги разбираат тешкотиите со кои се соочуваат сите жени вклучени во активизмот за „субверзивните“ прашања, како што се правата на жени, домашното насилство или трговијата со луѓе. Тие ризикуваат да бидат етикетирани од заедницата како „црни овци“, кои „никогаш нема да се омажат“ поради нивната работа на контроверзни прашања во заедницата.⁹³ Млада Ромка активистка, која ја основаше првата женска ромска невладина организација во регионот Војводина во Србија, зборуваше дека најревностни опоненти на невладината организација биле Ромите мажи, кои мислеле дека жен-

local Romani women taking part in the movement since the 1960s.⁸⁸ Or, some information on the founding of the first Romani association in Serbia in 1969, for instance, makes mention of three women involved in the process, where one of them was elected to become a member of the management board in the role of a treasurer. None of the speeches of women activists, however, dealt with any concerns specific to Romani women.⁸⁹ There was a notable lack of public discussion on issues affecting Romani women in the public and the media,⁹⁰ and this appeared particularly to be the case with issues such as domestic violence or patriarchy.⁹¹ Being an NGO activist was not considered a career choice for Romani women.⁹²

The contemporary Romani women's organizations mostly date from 1995, following the massive mushrooming of general Roma rights organizations. However, the development is not equal in all parts of south-east Europe, and in Bosnia, Greece, Albania, and Croatia, Romani women's activism is far beyond that of their colleagues in other countries of the region. Many Romani women activists are university students or graduates.

Romani women activists acknowledge the difficulties faced by all women engaged in activism on 'subversive' issues such as women's rights, domestic violence, or trafficking. They risk being labelled the "black sheep" of the community who can "never get married" because of their dealing with controversial topics in the community.⁹³ A young Romani activist who founded the first Romani women's NGO in the Vojvodina region in Serbia spoke how the most fervent opponents of the NGO were Romani men, who thought that women's activism would result in "the collapse of marriages."⁹⁴ Some Roma even question the "Romaniness" of prominent women activists

скиот активизам ќе резултира со „колапс на браковите“.⁹⁴ Некои Роми дури го поставувале прашањето на „Ромството“ кај истакнатите активистки вклучени во критикување на внатрешните практики штетни за жените.⁹⁵ „Не само што расправата за прашањата (како домашното насилство, планирање на семејство, договорените бракови и тестовите за невиност) не се смета за суштински аспект за зајакнување на ромските заедници, туку се смета како погубна за интересот на „борбата“ за правата на Ромите,⁹⁶ трогателно изјави Александра Опреа (Alexandra Oprea).

Покрај маргинализацијата на активистките во однос на мажите активисти, тие според Опреа се исто така маргинализирани во антирасистичкиот, феминистичкиот сектор и генерално во областа на граѓанското општество:

„Кога Ромките ќе успеат да ги пребродат бариерите и да учествуваат во невладиниот сектор, тие сфаќаат дека на нивните прашања не им се дава иста тежина како на ‘главната струја’ ромски прашања. Работата на Ромките насочена кон борбата против тројната маргинализација не се смета за ‘политика на Ромите’. Ниту ѝ се посветува внимание во родовите политики, поради тоа што зборува за Ромки кои се сметаат за ‘Цигани’, а не за жени. Феминистичкиот дискурс во Европа ефикасно го игнорира постоењето на Ромките и другите жени припаднички на малцинствата, додека проповеда универзална доктрина за зајакнување на родовите. Двата термина ‘Роми’ и ‘жени’ мошне ефикасно се конструирани како меѓусебно исклучувачки.“⁹⁷

Исто така, Ангела Козе (Angela Kocze) истакна неколку аспекти на овој проблем:

„Ромките се иритирани бидејќи во сите форми нивните прашања се сведени и подведени под етничката припадност и културата. Тие споделуваат заеднички

who engage in criticising certain internal practices harmful to women.⁹⁵ “Not only is discussion of issues [such as domestic violence, family planning, arranged marriages, and virginity tests] *not* considered an essential facet to empowering Romani communities, it is considered detrimental to the best interests of the ‘struggle’ for Romani rights,” Alexandra Oprea poignantly states.⁹⁶

In addition to the marginalization of women activists in comparison with their male counterparts, they are also marginalized in the anti-racist, feminist and general civil society realm, according to Oprea:

“When Romani women manage to overcome barriers and participate in NGOs, they find that their issues are not given the same weight as ‘mainstream’ Romani issues. The work done by Romani women aimed at combating triple marginalization is not considered ‘Romani politics.’ Nor is it given due respect as gender politics, since it deals with Romnia who are considered ‘Gypsies’ not women. Feminist discourse in Europe effectively ignores the existence of Romani women and other minority women while preaching a universal doctrine of gender empowerment. The two terms ‘Roma’ and ‘women’ have effectively been constructed as mutually exclusive.”⁹⁷

Angela Kocze also emphasizes some aspects of this problem:

“Roma women are irritated that in any forum their issues are reduced and subsumed within ethnicity and culture. They share common problems with non Roma women, such

проблеми со жените што не се Ромки, како пониски плати од мажите и немоќност во сопствените организации.“⁹⁸

Сепак, можни се и исклучително успешни приказни. На пример, коалицијата на Организации на жени (не - Ромки) заедно со пет ромски организации, публикуваше извештај за човековите права на Ромките во Војводина, што изведе на виделина многубројни случаи на злоупотреба на жените и девојчињата Ромки.⁹⁹ Сличен обид и во Хрватска, меѓутоа предизвика јавно негодување: кога, во јануари, Европскиот центар за правата на Ромите од Будимпешта го презентира извештајот во сенка за Ромките во Хрватска, напишан во соработка со Ромки активистки и презентира пред Комитетот за елиминација на дискриминацијата против жените (CEDAW) при ОН во Њујорк, следниот јануари хрватските власти и некои медиуми се произнесоа дека извештајот е „преувеличен и злонамерен“.¹⁰⁰ Некои активисти Роми исто така ја оспорија точноста на извештајот.

Главна, постои мошне силна меѓународна компонента кај движењето на Ромките и постојана размена на идеи и искуства во меѓународните форуми.¹⁰¹ Следствено, меѓународното застапување на проблемите на Ромките започна да се втемелува. Една неодамнешна победа ги вклучи прашањата од значење за Ромките на агендата на 49-та сесија на Комисијата за статусот на жените при ОН во март 2005.¹⁰² Сепак, и покрај позитивните промени и значителното зголемување на средствата за проектите за Роми, сè уште постои загриженост поради тоа што Ромките речиси воопшто не се вклучени во процесот, и поради тоа што најчесто оние што не се Роми ги претставуваат интересите на Ромите, на што „Ромите воопшто, а жените особено“ треба да се спротистават“.¹⁰³

as lower pay than men and being powerless in their own organizations.”⁹⁸

Exceptional success stories are, nevertheless, possible. For instance, a coalition of a non-Romani women's organization and five Romani organizations jointly issued a report on human rights of Romani women in Vojvodina, which brought to light numerous cases of abuse of Romani women and girls.⁹⁹ A similar attempt in Croatia, however, produced a public outcry: when the Budapest-based European Roma Rights Center presented a shadow report on Romani women in Croatia, written with the assistance of Romani women activists, and presented it before the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) in New York the following January, the Croatian state authorities and some of the media proclaimed the report “exaggerated and malicious.”¹⁰⁰ Some Romani activists also denied the accuracy of the report.

Generally, there is a very strong international component of the Romani women's movement and constant exchange of ideas and experiences in the international forums.¹⁰¹ Consequently, international advocacy for Romani women's concerns is gaining ground. One recent victory was including the Romani women's concerns to the agenda of the 49th session of the UN Commission on the Status of Women in March 2005.¹⁰² Yet, despite positive changes, and considerable increase in funding for Roma projects, there are still concerns that hardly any Romani women are involved in the process, and that it is mostly non-Roma that represent Romani interests, which needs to be challenged “by Roma generally and women specifically.”¹⁰³

4. Надежи за иднината?

Секако дека развојот на силни ромски активистки и организации е за пофалба и од посебно значење како инспиративен пример за други маргинализиранни женски групи. Во општи рамки, се случи уште еден особено важен настан: Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015, лансирана во февруари 2005 од страна на Светската банка, Институтот отворено општество и владите на осум европски држави, вклучувајќи ги Бугарија, Романија, Македонија, Србија и Црна Гора и Хрватска. Декадата раѓа надеж за систематски промени кои ќе бидат од корист за ромската заедница и тоа примарно во четири основни сектори: образование, вработување, здравство и домување. Сепак, правата на Ромките и прашањата за двојна дискриминација не беа приоритет, и ќе бидат разгледани во рамките на другите тематски целини.¹⁰⁴ Останува да се види како овие главни насоки ќе се остварат за време на имплементирањето на различните национални акциони планови. Ќе биде од особено значење Ромките активистки да продолжат со своето застапување во оваа насока, или, во спротивно, ветувањето Ромската декада може да остане само сон за Ромките од Југоисточна Европа и пошироко.

Превод од англиски јазик: Марина Ковачиќ

Белешки:

1. Овој извештај во никој случај не треба да се разбере како сеопфатна листа, туку единствено како почетна точка за определен број проблеми. Земјите покриени со овој извештај беа селектирани на база на експертизата на авторката.

4. Hopes for the Future?

The development of strong Romani women activists and organizations is certainly praiseworthy and of exceptional importance as an inspiring example for other marginalized women's groups. On a general scale, another important development has commenced: The Decade of Roma Inclusion 2005-2015, launched in February 2005 by the World Bank, Open Society Institute, and governments of eight European countries, including Bulgaria, Romania, Macedonia, Serbia and Montenegro, and Croatia. The Decade brings hope of systematic changes that will benefit the Romani community, primarily in the four priority areas of education, employment, health and housing. However, the rights of Romani women and the issue of double discrimination were not prioritised, and will only be considered in the framework of other thematic areas.¹⁰⁴ It remains to be seen how this mainstreaming will take place during the implementation of various national action plans. It would be of extreme importance that Romani women activists continue their advocacy in this direction, otherwise the promise of the Roma Decade might remain just a dream for Romani women in south-eastern Europe, and further afield.

Notes:

1. This account should by no means be understood as a comprehensive list but merely as a starting point on a selective number of concerns. The countries covered in the report were also selected only on the grounds of author's expertise.

2. Rozalija Ilić, "Položaj romskih žena u Srbiji (izveštaji, radovi i lično razmišljanje)," *Rromnja godoja šaj* (2003); 24-5.
 3. Svenka Savić, "Žene iz manjinskih nacionalnih grupa i govor mržnje," *Između načela i prakse: položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji* (Belgrade: Helsinki Committee on Human Rights in Serbia, 2004), 45. Ито така, Rozalija Ilić, "Položaj romskih žena u Srbiji".
 4. Snježana Milivojević, "Mirroring Images: Ethnic Minorities in the South East European press" (London: Media Diversity Institute), on file with author.
 5. Svetlana Slapšak, "Romkinja", в Svetlana Slapšak, *Ženske ikone XX veka*, (Belgrade: Biblioteka XX vek, 2001, 240.
 6. Bogdan Djurović, "Diskriminacija i socijalno-etnička distanca: slučaj Roma u Srbiji", *Romi – od zaboravljenje manjine do manjine u usponu*, ur. Dragoljub Djordjević (Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2004), 93.
 7. Veronika Mitro i Marija Aleksandrović, *Devica, da li ne* (Novi Sad: AB print, 2003), 9.
 8. Jelena Jovanović i Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," Centre for Interactive Pedagogy, *Zbornik istraživačkih radova studenata Roma* (Belgrade: Centre for Interactive Pedagogy, 2004), 92.
 9. Mitro and Aleksandrović, *Devica, da li ne*, 22.
 10. Angela Kocze, "Double Discrimination Faced by Romani Women in Europe. Statement before the Committee on Women's Rights and Equal Opportunities meeting on 26 Nov. 2003", доступно на <http://www.erionet.org>.
 11. Alexandra Oprea, "Re-envisioning Social Justice from Ground Up: Including the Experiences of Romani Women," *Essex Human Rights Review* 1 (2004): 31.
2. Rozalija Ilić, "Položaj romskih žena u Srbiji (izveštaji, radovi i lično razmišljanje)," *Rromnja godoja šaj* (2003); 24-5.
 3. Svenka Savić, "Žene iz manjinskih nacionalnih grupa i govor mržnje," in *Između načela i prakse: položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji* (Belgrade: Helsinki Committee on Human Rights in Serbia, 2004), 45. Also, Rozalija Ilić, "Položaj romskih žena u Srbiji."
 4. Snježana Milivojević, "Mirroring Images: Ethnic Minorities in the South East European press" (London: Media Diversity Institute), on file with author.
 5. Svetlana Slapšak, "Romkinja," in Svetlana Slapšak, *Ženske ikone XX veka*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2001), 240.
 6. Bogdan Djurović, "Diskriminacija i socijalno-etnička distanca: slučaj Roma u Srbiji" in *Romi – od zaboravljenje manjine do manjine u usponu*, ed. Dragoljub Djordjević, (Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2004), 93.
 7. Veronika Mitro and Marija Aleksandrović, *Devica, da li ne* (Novi Sad: AB print, 2003), 9.
 8. Jelena Jovanović and Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," in *Zbornik istraživačkih radova studenata Roma*, (Belgrade: Centre for Interactive Pedagogy, 2004), 92.
 9. Mitro and Aleksandrović, *Devica, da li ne*, 22.
 10. Angela Kocze, "Double Discrimination Faced by Romani Women in Europe. Statement before the Committee on Women's Rights and Equal Opportunities meeting on 26 Nov. 2003," available at <http://www.erionet.org>.
 11. Alexandra Oprea, "Re-envisioning Social Justice from Ground Up: Including the Experiences of Romani Women," *Essex Human Rights Review* 1 (2004): 31.

12. Roma Women's Initiative and European Roma Rights Center, "Statement for the 49th Session of the UN CSW, 28th February – 11th March 2005".
13. "Težak položaj Roma i ostalih manjinskih zajednica na Kosovu", *Republika*, Podgorica, 19 April 2005.
14. European Roma Rights Center, *The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina* (Budapest: European Roma Rights Center), 184.
15. United Nations Development Program, *Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries* (Bratislava: UNDP, 2005), 59.
16. Jelena Jovanović and Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," 84.
17. Save the Children UK, *Denied a Future? The right to education of Roma/Gypsy & Traveller Children in Europe, Volume I: South-eastern Europe* (London: Save the Children UK, 2001), 261.
18. Nataša Kočić Rakočević i Andjelka Mijović, *The Roma and Education: Between Needs, Wishes and Possibilities* (Belgrade: Roma Children Centre, 2003), 88.
19. *Denied a Future?*, 46.
20. *Ibid.*, 199.
21. *Ibid.*, 38.
22. За повеќе информации за сегрегираниот образование, види *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe* (Budapest: European Roma Rights Center, 2004).
23. *How We Live(d)* (Zenica: Medica Infoteka, 2001), 15.
12. "Statement for the 49th Session of the UN CSW", Roma Women's Initiative and European Roma Rights Center, 28th February – 11th March 2005."
13. "Težak položaj Roma i ostalih manjinskih zajednica na Kosovu," *Republika*, Podgorica, 19 April 2005.
14. *The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina* (Budapest: European Roma Rights Center), 184.
15. *Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries* (Bratislava: UNDP, 2005), 59.
16. Jelena Jovanović and Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," 84.
17. *Denied a Future? The right to education of Roma/Gypsy & Traveller Children in Europe, Volume I: South-eastern Europe* (London: Save the Children UK, 2001), 261.
18. Nataša Kočić Rakočević and Andjelka Mijović, *The Roma and Education: Between Needs, Wishes and Possibilities* (Belgrade: Roma Children Centre, 2003), 88.
19. *Denied a Future?*, 46.
20. *Ibid.*, 199.
21. *Ibid.*, 38.
22. For more information on segregated education, see *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe* (Budapest: European Roma Rights Center, 2004).
23. *How We Live(d)* (Zenica: Medica Infoteka, 2001), 15.

24. Zorica Mršević, "Romkinje između mita i (srbijske tranzicijske) stvarnosti", *Kruh i ruže*, 24 (2004): 16.
25. Roma Women's Initiative, "Romani Women: Romani Women and Employment", доступно на: <http://www.romawomensinitiatives.org>.
26. *Faces of Poverty, Faces of Hope*, 62.
27. Ibid., 70.
28. Nataša Kočić Rakočević and Andjelka Mijović, *The Roma and Education*, 117.
29. "Pravo na rad i zapošljavanje", *Rromnjaki zor – Snaga žene* 3 (2004): 10.
30. "Shadow report of the European Roma Rights Center on the Republic of Croatia's combined second and third periodic reports," Budapest: European Roma Rights Center, 30. Nov. 2004.
31. "Romani woman claims discrimination at work," *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 87.
32. "Neće hljeb iz ruku Ciganke," *Dan*, 15 June 2005.
33. "Shadow report of the European Roma Rights Center..."
34. *Local Governance Brief*, Budapest, Summer 2004, 7.
35. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece* (Budapest: European Roma Rights Center and Greek Helsinki Monitor, 2003), 95.
36. Ibid., 96.
37. Повеќе информации за еколошката правда во врска со Ромите, види *Local Governance Brief*, Budapest, Summer 2004.
24. Zorica Mršević, "Romkinje između mita i (srbijske tranzicijske) stvarnosti," *Kruh i ruže*, 24 (2004):16.
25. Roma Women's Initiative, "Romani Women: Romani Women and Employment," available at: <http://www.romawomensinitiatives.org>.
26. *Faces of Poverty, Faces of Hope*, 62.
27. Ibid., 70.
28. Nataša Kočić Rakočević and Andjelka Mijović, *The Roma and Education*, 117.
29. "Pravo na rad i zapošljavanje," *Rromnjaki zor – Snaga žene* 3 (2004): 10.
30. "Shadow report of the European Roma Rights Center on the Republic of Croatia's combined second and third periodic reports," Budapest: European Roma Rights Center, 30. Nov. 2004.
31. "Romani woman claims discrimination at work," *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 87.
32. "Neće hljeb iz ruku Ciganke," *Dan*, 15 June 2005.
33. "Shadow report of the European Roma Rights Center..."
34. *Local Governance Brief*, Budapest, Summer 2004, 7.
35. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece* (Budapest: European Roma Rights Center and Greek Helsinki Monitor, 2003), 95.
36. Ibid., 96.
37. For more information on environmental justice with regards to Roma, see *Local Governance Brief*, Budapest, Summer 2004.

38. “Kosovo Authorities House Romani Families in Toxic Area,” *Roma Rights* 1 (2005): 60-1.
39. *State of Impunity: Human Rights Abuse of Roma in Romania* (Budapest: European Roma Rights Center, 2001), 79.
40. Повеќе информации за ова прашање, види, Tatjana Perić, “Displaced Roma in Bosnia and Herzegovina,” во *Roma Rights* 2 (2000).
41. *The Non-Constituents*, 121-2.
42. Alan Anstead, “Litigating Discrimination in Access to Health Care,” *Roma Rights* 2 (2004): 75.
43. *The Non-Constituents*, 176.
44. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004), 34.
45. “Shadow report of the European Roma Rights Center...”
46. Ivan Ivanov, “Reflections on the Access of Roma to Health Care,” *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 39.
47. “Shadow report of the European Roma Rights Center ...”
48. “Two Bulgarian Romani Women Die After Delivery Due to Alleged Inadequate Medical Treatment,” *Roma Rights* 1 (2005): 55.
49. Базирано на усната презентација на Тања Јовановиќ на семинарот “Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women’s Network,” Belgrade, 2 Dec 2004.
50. “Sijeku granu na kojoj sjede,” *Vijesti*, 22 April 2005.
51. “Toskić – vlast zaradjuje i na Ciganima,” *Dan*, 24 April 2005.
38. “Kosovo Authorities House Romani Families in Toxic Area,” *Roma Rights* 1 (2005): 60-1.
39. *State of Impunity: Human Rights Abuse of Roma in Romania* (Budapest: European Roma Rights Center, 2001), 79.
40. For more information on this issue, see Tatjana Perić, “Displaced Roma in Bosnia and Herzegovina,” in *Roma Rights* 2 (2000).
41. *The Non-Constituents*, 121-2.
42. Alan Anstead, “Litigating Discrimination in Access to Health Care,” *Roma Rights* 2 (2004): 75.
43. *The Non-Constituents*, 176.
44. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004), 34.
45. “Shadow report of the European Roma Rights Center...”
46. Ivan Ivanov, “Reflections on the Access of Roma to Health Care,” *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 39.
47. “Shadow report of the European Roma Rights Center ...”
48. “Two Bulgarian Romani Women Die After Delivery Due to Alleged Inadequate Medical Treatment,” *Roma Rights* 1 (2005): 55.
49. Based on the oral presentation of Tanja Jovanović at the seminar “Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women’s Network,” Belgrade, 2 Dec 2004.
50. “Sijeku granu na kojoj sjede,” *Vijesti*, 22 April 2005.
51. “Toskić – vlast zaradjuje i na Ciganima,” *Dan*, 24 April 2005.

52. "Shadow report of the European Roma Rights Center ..."
53. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*, 107-8.
54. *State of Impunity*, 57.
55. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*, 105.
56. *The Non-Constituents*, 42.
57. *Ibid.*, 46.
58. *Ibid.*, 42.
59. Vera Kurtić i Slavica Vasić, "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination," in *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*, ed. Rita Raj, (New Jersey: Rutgers University, 2002), 25.
60. Види го Humanitarian Law Center website, на: <http://www.hlc.org.yu>.
61. "Lekaj optužen u Beogradu za Kosovo", B92, 18 Jan 2005, достапно на: <http://www.b92.net>.
62. За повеќе информации за принудната стерилизација на Ромките, види *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 103-114, достапно на: <http://errc.org>.
63. *Bending the Bow: Targeting Women's Human Rights and Opportunities* (New York: Open Society Institute, 2002), 48.
64. Базирано на усната презентација на Оливера Куртиќ на семинарот "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
65. *How We Live(d)*, 26.
66. Danica Jovanović, ur. *Iz srca naših Romkinja: Život Romkinja u Banatu* (Novi Sad: Udruženje Roma Novi Bečej, 2004), 27.
52. "Shadow report of the European Roma Rights Center ..."
53. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*, 107-8.
54. *State of Impunity*, 57.
55. *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*, 105.
56. *The Non-Constituents*, 42.
57. *Ibid.*, 46.
58. *Ibid.*, 42.
59. Vera Kurtić and Slavica Vasić, "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination," in *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*, ed. Rita Raj, (New Jersey: Rutgers University, 2002), 25.
60. See Humanitarian Law Center website, at: <http://www.hlc.org.yu>.
61. "Lekaj optužen u Beogradu za Kosovo," B92, 18 Jan 2005, available at: <http://www.b92.net>.
62. For more information on the coercive sterilization of Romani women, please see *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 103-114, available at: <http://errc.org>.
63. *Bending the Bow: Targeting Women's Human Rights and Opportunities* (New York: Open Society Institute, 2002), 48.
64. Based on the oral presentation of Olivera Kurtić at the seminar "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
65. *How We Live(d)*, 26.
66. Danica Jovanović, ed. *Iz srca naših Romkinja: Život Romkinja u Banatu* (Novi Sad: Udruženje Roma Novi Bečej, 2004), 27.

67. Veronika Mitro et al., *The Invisible Ones: Human Rights of Romani Women in Vojvodina* (Novi Sad: Futura publikacije, 2004), достапно на: <http://www.dicens.org.yu/Romkinje/Romkinje.htm>.
68. Petra Kutalkova, "Prevention of Trafficking in Women in Roma Communities – the La Strada Approach," in *Women and Trafficking*, ed. Simona Zavrtnik Zimic, (Ljubljana: Peace Institute, 2004), 142.
69. Milica Simić, цитирана во "Veliki problem je kršenje zakona," *Rromnjaki zor – Snaga žene* 3 (2004): 6.
70. Petra Kutalkova, "Prevention...", 144.
71. Angela Kocze, "Double Discrimination..."
72. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*.
73. "Statement for the 49th Session of the UN CSW."
74. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*, 33.
75. За примери, види Belgrade Centre for Human Rights, *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori* (Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2005), 335.
76. "No Compromise with the Universality of Human Rights," *Roma Rights* 2 (2004): 39.
77. Jelena Jovanović and Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," 92.
78. Mitro et al., 25.
79. Sonja Lokar, "Pakt za stabilnost – Radna grupa Regionalnog projekta 'Žene to mogu' i u 1999-2003. godini," *Rromnja godoja šaj* (2003): 4.
67. Veronika Mitro et al., *The Invisible Ones: Human Rights of Romani Women in Vojvodina* (Novi Sad: Futura publikacije, 2004), available at: <http://www.dicens.org.yu/Romkinje/Romkinje.htm>.
68. Petra Kutalkova, "Prevention of Trafficking in Women in Roma Communities – the La Strada Approach," in *Women and Trafficking*, ed. Simona Zavrtnik Zimic, (Ljubljana: Peace Institute, 2004), 142.
69. Milica Simić, as quoted in "Veliki problem je kršenje zakona," *Rromnjaki zor – Snaga žene* 3 (2004): 6.
70. Petra Kutalkova, "Prevention...", 144.
71. Angela Kocze, "Double Discrimination..."
72. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*.
73. "Statement for the 49th Session of the UN CSW."
74. *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*, 33.
75. For examples, see Belgrade Centre for Human Rights, *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori* (Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2005), 335.
76. "No Compromise with the Universality of Human Rights," *Roma Rights* 2 (2004): 39.
77. Jelena Jovanović and Danica Šajin, "Životne priče mladih Romkinja," 92.
78. Mitro et al., 25.
79. Sonja Lokar, "Pakt za stabilnost – Radna grupa Regionalnog projekta 'Žene to mogu' i u 1999-2003. godini," *Rromnja godoja šaj* (2003): 4.

80. Повеќе информации за прашањата за без-државјанство и лични документи кај Ромите од Југоисточна Европа, види, Tatjana Perić, "Personal Documents and Threats to the Exercise of Fundamental Rights of Roma in Europe," *Roma Rights* 3 (2003).
81. "Romani Refugees Denied Access to Health Care in Serbia and Montenegro," *Roma Rights* 1 (2005): 65.
82. ERRC, *The Non-Constituents*, 67.
83. ERRC, "Shadow report."
84. ERRC and GHM, *Cleaning Operations*, 77.
85. European Commission, *The Situation of Roma*, 33.
86. Изјава за медиумите на Институтот Отворено општество и Европскиот центар за правата на Ромите, "Victory for the Roma Women's Delegation at the UN Commission on the Status of Women," New York, 29 Mar. 2005.
87. RWI and ERRC, "Statement for the 49th Session."
88. Базирано на усната презентација на Розалија Илиќ на семинарот, "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
89. Dragoljub Acković, *Nacija smo a ne Cigani* (Beograd: Rrominterpress, 2001), 70-97.
90. Базирано на усната презентација на Станка Димитров на семинарот "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
91. Базирано на усната презентација на Нидхи Трехан на конференцијата "Gender in the Mediterranean: Emerging Practices and Discourses," 5-7 March 2004, Cyprus.
92. Ibid.
80. For more information on the issue of statelessness and personal documents among Roma in South East Europe, see Tatjana Perić, "Personal Documents and Threats to the Exercise of Fundamental Rights of Roma in Europe," *Roma Rights* 3 (2003).
81. "Romani Refugees Denied Access to Health Care in Serbia and Montenegro," *Roma Rights* 1 (2005): 65.
82. ERRC, *The Non-Constituents*, 67.
83. ERRC, "Shadow report."
84. ERRC and GHM, *Cleaning Operations*, 77.
85. European Commission, *The Situation of Roma*, 33.
86. Press statement of the Open Society Institute and the European Roma Rights Center, "Victory for the Roma Women's Delegation at the UN Commission on the Status of Women," New York, 29 Mar. 2005.
87. RWI and ERRC, "Statement for the 49th Session."
88. Based on the oral presentation of Rozalija Ilić at the seminar "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
89. Dragoljub Acković, *Nacija smo a ne Cigani* (Beograd: Rrominterpress, 2001), 70-97.
90. Based on the oral presentation of Stanka Dimitrov at the seminar "Creating the Strategic Plan and Forming the Roma Women's Network," Belgrade, 2 Dec 2004.
91. Based on the oral presentation of Nidhi Trehan at the conference "Gender in the Mediterranean: Emerging Practices and Discourses," 5-7 March 2004, Cyprus.
92. Ibid.

93. Jovanović and Šajin, “Životne priče mladih Romkinja,” 93. 93 Jovanović and Šajin, “Životne priče mladih Romkinja,” 93.
94. Radmila Zećirović, цитирана во, “O Romkinjama se malo govori,” *Rromnjaki zor – Snaga žene* 6 (2004): 6. 94. Radmila Zećirović, as quoted in “O Romkinjama se malo govori,” *Rromnjaki zor – Snaga žene* 6 (2004): 6.
95. Alexandra Oprea, “Re-envisioning Social Justice...,” 32. 95. Alexandra Oprea, “Re-envisioning Social Justice...,” 32.
96. Ibid., 34. 96. Ibid., 34.
97. Ibid., 33. 97. Ibid., 33.
98. Angela Kocze, “Double Discrimination...” 98. Angela Kocze, “Double Discrimination...”
99. Veronika Mitro et al., *The Invisible Ones...* 99. Veronika Mitro et al., *The Invisible Ones...*
100. Bojan Munjin, “Hrvatska Potemkinova sela”, 30 May 2005, available at: <http://belgrade.indymedia.org>. 100. Bojan Munjin, “Hrvatska Potemkinova sela,” 30 May 2005, available at <http://belgrade.indymedia.org>.
101. За подетален преглед на развојот на меѓународното движење на Ромките, види, Isabela Mihalache, “Romani Women’s Participation in Public Life,” *Roma Rights* 4 (2003). 101. For a detailed account of the development of the international Romani women’s movement, see Isabela Mihalache, “Romani Women’s Participation in Public Life,” *Roma Rights* 4 (2003).
102. OSI and ERRC, “Victory for the Roma Women’s Delegation.” 102. OSI and ERRC, “Victory for the Roma Women’s Delegation.”
103. Miranda Vuolasranta, цитирана во Larry Olomoofe, “Romani Women Discuss Women’s Rights Action,” *Roma Rights* 2 (2004): 71. 103. Miranda Vuolasranta, as quoted in Larry Olomoofe, “Romani Women Discuss Women’s Rights Action,” *Roma Rights* 2 (2004): 71.
104. Jadranka Stojanović, цитирана во “Postaviti realne ciljeve,” *Rromnjaki zor – Snaga žene* 4 (2004): 6. 104. Jadranka Stojanović, as quoted in “Postaviti realne ciljeve,” *Rromnjaki zor – Snaga žene* 4 (2004): 6.

Библиографија:

- Acković, Dragoljub. *Nacija smo a ne Cigani*. Beograd: Rrominterpress, 2001.
- Anstead, Alan. “Litigating Discrimination in Access to Health Care.” *Roma Rights* 2 (2004): 75.

References:

- Acković, Dragoljub. *Nacija smo a ne Cigani*. Beograd: Rrominterpress, 2001.
- Anstead, Alan. “Litigating Discrimination in Access to Health Care.” *Roma Rights* 2 2004: 75.

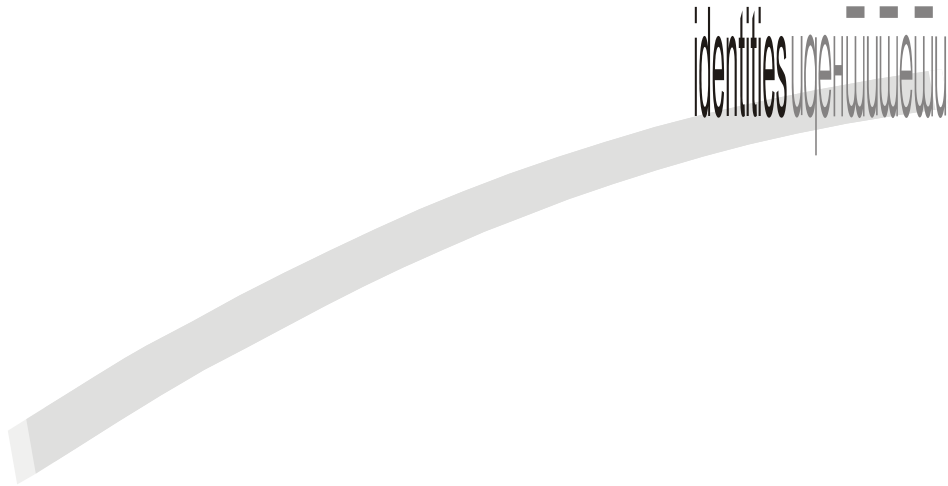
- Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori*. Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2005.
- Djurović, Bogdan. "Diskriminacija i socijalno-etnička distanca: slučaj Roma u Srbiji." In *Romi – od zaboravljenje manjine do manjine u usponu*, ed. Dragoljub Djordjević, Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2004, 93.
- The Situation of Roma in an Enlarged European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- State of Impunity: Human Rights Abuse of Roma in Romania*. Budapest: European Roma Rights Center, 2001.
- Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. Budapest: European Roma Rights Center, 2004.
- The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina*. Budapest: European Roma Rights Center, 2004.
- Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*. Budapest: European Roma Rights Center, 2003.
- Ivanov, Ivan. "Reflections on the Access of Roma to Health Care." *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 39.
- Jovanović, Danica, ur. *Iz srca naših Romkinja: Život Romkinja u Banatu*. Novi Sad: Udruženje Roma Novi Bečej, 2004.
- Jovanović, Jelena i Danica Šajin. "Životne priče mladih Romkinja." *Zbornik istraživačkih radova studenata Roma*, Belgrade: Centre for Interactive Pedagogy, 2004, 92.
- Kočić Rakočević, Nataša and Andjelka Mijović. *The Roma and Education: Between Needs, Wishes and Possibilities*. Belgrade: Roma Children Centre, 2003.
- Kurtić, Vera and Slavica Vasić. "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination." In *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*, edited by Rita Raj, New Jersey: Rutgers University, 2002, 25.
- Kutalkova, Petra. "Prevention of Trafficking in Women in Roma Communities – the La Strada Approach." In *Women and Trafficking*, edited by Simona Zavratnik Zimic, Ljubljana: Peace Institute, 2004, 192.
- How We Live(d)*. Zenica: Medica Infoteka, 2001.
- Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori*. Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2005.
- Djurović, Bogdan. "Diskriminacija i socijalno-etnička distanca: slučaj Roma u Srbiji." In *Romi – od zaboravljenje manjine do manjine u usponu*, ed. Dragoljub Djordjević, Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2004, 93.
- The Situation of Roma in an Enlarged European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- State of Impunity: Human Rights Abuse of Roma in Romania*. Budapest: European Roma Rights Center, 2001.
- Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. Budapest: European Roma Rights Center, 2004.
- The Non-Constituents: Rights Deprivation of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina*. Budapest: European Roma Rights Center, 2004.
- Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece*. Budapest: European Roma Rights Center, 2003.
- Ivanov, Ivan. "Reflections on the Access of Roma to Health Care." *Roma Rights* 3 and 4 (2004): 39.
- Jovanović, Danica, ed. *Iz srca naših Romkinja: Život Romkinja u Banatu*. Novi Sad: Udruženje Roma Novi Bečej, 2004.
- Jovanović, Jelena and Danica Šajin. "Životne priče mladih Romkinja." In *Zbornik istraživačkih radova studenata Roma*, Belgrade: Centre for Interactive Pedagogy, 2004, 92.
- Kočić Rakočević, Nataša and Andjelka Mijović. *The Roma and Education: Between Needs, Wishes and Possibilities*. Belgrade: Roma Children Centre, 2003.
- Kurtić, Vera and Slavica Vasić. "Serbia: Roma Racial and Sexual Discrimination." In *Women at the Intersection: Indivisible Rights, Identities, and Oppressions*, ed. Rita Raj, New Jersey: Rutgers University, 2002, 25.
- Kutalkova, Petra. "Prevention of Trafficking in Women in Roma Communities – the La Strada Approach." in *Women and Trafficking*, ed. Simona Zavratnik Zimic, Ljubljana: Peace Institute, 2004, 142.
- How We Live(d)*. Zenica: Medica Infoteka, 2001.

- Mihalache, Isabela. "Romani Women's Participation in Public Life." *Roma Rights* 4 (2003).
- Mitro, Veronika, et al. *The Invisible Ones: Human Rights of Romani Women in Vojvodina*. Novi Sad: Futura publikacije, 2004.
- Mitro, Veronika i Marija Aleksandrović. *Devica, da ili ne*. Novi Sad: AB print, 2003.
- Mršević, Zorica. "Romkinje izmedju mita i (srbijske tranzicijske) stvarnosti." *Kruh i ruže*, 24 (2004): 16.
- Olomoofe, Larry. "Romani Women Discuss Women's Rights Action." *Roma Rights* 2 (2004): 71.
- Bending the Bow: Targeting Women's Human Rights and Opportunities*. New York: Open Society Institute, 2002.
- Oprea, Alexandra. "Re-envisioning Social Justice from Ground Up: Including the Experiences of Romani Women." *Essex Human Rights Review* 1 (2004): 31.
- Perić, Tatjana. "Displaced Roma in Bosnia and Herzegovina." *Roma Rights* 2 (2000).
- Perić, Tatjana. "Personal Documents and Threats to the Exercise of Fundamental Rights of Roma in Europe." *Roma Rights* 3 (2003).
- Denied a Future? The right to education of Roma/Gypsy & Traveller Children in Europe, Volume I: South-eastern Europe*. London: Save the Children UK, 2001.
- Savić, Svenka. "Žene iz manjinskih nacionalnih grupa i govor mržnje." *Izmedju načela i prakse: položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji*, Belgrade: Helsinki Committee on Human Rights in Serbia, 2004, 45
- Slapšak, Svetlana. *Ženske ikone XX veka*. Belgrade: Biblioteka XX vek, 2001.
- Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries*. Bratislava: UNDP, 2005.
- Mihalache, Isabela. "Romani Women's Participation in Public Life." *Roma Rights* 4 (2003).
- Mitro, Veronika, et al. *The Invisible Ones: Human Rights of Romani Women in Vojvodina*. Novi Sad: Futura publikacije, 2004.
- Mitro, Veronika and Marija Aleksandrović. *Devica, da li ne*. Novi Sad: AB print, 2003.
- Mršević, Zorica. "Romkinje izmedju mita i (srbijske tranzicijske) stvarnosti." *Kruh i ruže*, 24 (2004): 16.
- Olomoofe, Larry. "Romani Women Discuss Women's Rights Action." *Roma Rights* 2 (2004): 71.
- Bending the Bow: Targeting Women's Human Rights and Opportunities*. New York: Open Society Institute, 2002.
- Oprea, Alexandra. "Re-envisioning Social Justice from Ground Up: Including the Experiences of Romani Women." *Essex Human Rights Review* 1 (2004): 31.
- Perić, Tatjana. "Displaced Roma in Bosnia and Herzegovina." *Roma Rights* 2 (2000).
- Perić, Tatjana. "Personal Documents and Threats to the Exercise of Fundamental Rights of Roma in Europe." *Roma Rights* 3 (2003).
- Denied a Future? The right to education of Roma/Gypsy & Traveller Children in Europe, Volume I: South-eastern Europe*. London: Save the Children UK, 2001.
- Savić, Svenka. "Žene iz manjinskih nacionalnih grupa i govor mržnje." *Izmedju načela i prakse: položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji*, Belgrade: Helsinki Committee on Human Rights in Serbia, 2004, 45
- Slapšak, Svetlana. *Ženske ikone XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Faces of Poverty, Faces of Hope: Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries*. Bratislava: UNDP, 2005.

S

с е к с у а л н о с т и

identities

s e x u a l i t i e s

C

Станимир
Панајотов

**Бинарниот код:*
Белешки за славењето на
хомосексуалноста**

Дозволете ми на самиот почеток да ја изнесам мојата мала метафорична апологија за хомосексуалноста во Бугарија и доколку додека завршам уште не Ви се sloшило, продолжете со читање. Изрежирано бладање, без теза – наречете го како сакате, само дозволете ми да пишувам; и пред да бидете свесни за тоа, можеби ќе стигнам до „дискурсот“...

Бинарниот код: што е тоа?

Како објаснување: нулите и единиците (машко – женско?) се заменети со бинарната питагорејска унија на броеви во тој чудесен *миг-дајџум-случување*: 0-2. Не само 02, туку 02.02 исто така. Всушност, кога ќе размислам за тоа, датумот и не е баш некој датум, исто како и ние. Само што не е доволно јасно што бара оваа двојка тука: најверојатно тоа е причината зошто хомосексуалците треба сексуално да се интегрираат. Оваа двојка тука секако не е само метафора, туку еден вид добра, стара девијација – двојна и во смисла на ден и датум во тоа – од брачната заедница на 0 и 1: локалната и глобалната иднина на светот,

* Овој текст е посветен на еден чуден феномен поврзан со хомосексуалноста во Бугарија – датумот 2-ри

Stanimir
Panayotov

**The Binary Code:*
Notes on the Celebrating of
Homosexuality**

Let me, at the very outset, state my little metaphorical apology of homosexuality in Bulgaria, and if you still haven't grown sick and tired of it by that time, read on. Pell-mell, in a mannered way, without a thesis – call it what you will, just let me write; before you know it, I may arrive to the “discourse”...

The Binary Code: What Is It?

In order to explain: the zeroes and ones (male-female?) are replaced by the bizarre Pythagorean union of numbers in that sublime *moment-date-event*: 0-2. Not just 02, but 02.02 as well. Come to think of it, the date is not much of a date at all, just like us. Only that it's not quite clear what this couple wants here: probably that is why homosexuals should be sexually integrated. This couple here surely isn't just a metaphor, but a kind of a quaint deviation – double in both day and date at that – from the matrimonial union between 0 and 1: the domestic and global future of the world, so to speak. Come on, we're not going to computerize homosexuality, are

* The present text is dedicated to a peculiar phenomenon connected with homosexuality in Bulgaria - the date 2nd

така да се изразиме. Ајде, па нема да ја компјутеризираме хомосексуалноста, нели? Отфрлете ги сите метафори и на хомосексуалноста мислете како да е оган.¹

Лезбејки и педерас(т)и („т“–то е по избор) **

Според мене, брачната заедница помеѓу медиумите и хомосексуалноста во Бугарија се појави некаде во времето кога првите огромни куруви, нацртани со авто лак на јавни згради, за првпат почнаа да се појавуваат со натписите „КУР“ веднаш до нив, на чуден начин означувајќи ги и удвојувајќи ги (тоа беше врвна интервенција). Задоцнетета сексуална револуција се дисперзираше, за среќа можеби, во колективната подсвест и остана таму. „Колективната волја“ на хомосексуалците не се еманципираше, поради една или друга причина. Тоа сепак не е случај со медиумите кои на еден или друг начин се интересираат за хомосексуалноста и за грижата за луѓето.

февруари (02.02) кој, е неофицијално прифатен како празник на хомосексуалците. Во народната уметност и во студиите по фолклор овој датум официјално се празнува како празник на машки деца и мажи. Во социјализмот овој датум полска се претвори во урбан фолклорен феномен кој се поврзува со хомосексуалноста.

** Зборот „педер“ е често користен сленг во секојдневниот јазик кој се употребува не само за да се укаже на нечија хомосексуалност, туку како општ израз за изразување негативен став за нечиј изглед. Секако тој е можна бугарска аналогија за „queer“, но се однесува само на машка хомосексуалност. Исто така, „педер“ е еден од оние зборови кои пречесто се користат во секојдневниот јазик, со или без причина. Од друга страна пак, фонетски сосем неправилно се применува бидејќи често се пишува: „пидирас“, „педирас“, „пеерас“, „пираас“.

we? Abandon every metaphor and think of homosexuality as of fire.¹

Lesbians and Paederas(t)s (the “t” is optional) **

According to me, the matrimonial union between the media and homosexuality appeared in Bulgaria somewhere about the time when the first enormous cocks, spray-painted onto public buildings, started to appear for the first time, with the inscriptions “COCK” just next to them strangely signifying and doubling them (it was highly ingenious). The belated sexual revolution dispersed, fortunately perhaps, in the collective subconscious and stayed there. The ‘collective will’ of homosexuals did not become emancipated, for one reason or another. That is not the case, however, with the media, who, in one way or another, have an interest in homosexuality and care for the people.

February (02.02), which is accepted unofficially as a holiday of homosexual people. In folk art and folklore studies this date is officially celebrated as a holiday of male children and men. In the years of socialism this date gradually turned into an urban folklore phenomenon, connected with homosexuality.

** The word “paederast” is common slang in everyday language used not just to refer to someone’s homosexuality, but generally expresses the negative attitude towards someone’s appearance. Surely, it’s a possible Bulgarian analogue for “queer,” it is only that it could refer to male homosexuality. Also, “paederast” is the kind of words being overused in everyday language with or without reason.. On the other hand, phonetically, it is totally misused in that it could be often spelled as: “pidiras,” “pediras,” “peeras,” “piiras.”

Разкурот?***

Понекогаш, нашите омилени нешта се такви само затоа што никогаш не ни се на располагање; понекогаш, кога ни се на располагање, не ги посакуваме затоа што сакаме да не ги сакаме. Ова е конкретна животна апорија (прва по број и за живот) во чија нерешливост нестварното чувство на отсуство на тебе самиот или на она што ти „треба“ го придвижува секое ново, непрестајно слабеење на животот. Ова е случајот со дискурсот на медиумите (доколку воопшто постои дискурс на медиумите или доколку воопшто може да се нарече некако: без мешање на Лакан, Ве малам) за хомосексуалноста во Бугарија. Овој дискурс (незгодно ми паѓа од зборот, црвенеам од неговиот „курс“) има неколку значајни карактеристични црти и, за да не останете зачудени, ќе ви изнесам пример за овој „дискурс“ и за оваа „хомосексуалност“. За да ја презентирам својата теза тука нема да направам мониторинг на медиумите, затоа што сигурно некој ќе се најде кој ќе ми каже дека некој мора да изврши мониторинг на мојот мониторинг. Ќе изложам куса хронологија на едно телевизиско ток шоу (talk show) и за начинот на кој се рекламира хомосексуалноста, а истовремено и се исмева и подрива.

*** *Discock* – можен и интригантен трансјазичен компромис помеѓу пишувањето на англискиот збор „discourse“ на бугарски – „дис-курс“, каде што „дискурс“ се состои од префиксот „дис“, зборот „курс“ („course“) и едно „с“, „кур“ како превод на англискиот збор „cock“ – и како типична балканска ознака на машкост. „Discock“ е таков вид на фонетска креација којашто не би ја употребил подолу; повеќе би сакал да додадам дека можен и порадикален превод на таква невозможна лингвистичка игра е *discock* да се преведе на бугарски, а буквалниот резултат е некако паралингвистички: „зборот“ „разкур“.

The Discock?***

Sometimes, our favorite things are such simply because we never have them at our disposal; sometimes, when we do have them at our disposal, we do not want them because we want not to want them. This is a straightforward life aporia (first in number and for life), in whose insolubility the ethereal feeling of the absence of yourself, or of that which you “need”, starts off ever new, endless saps of life. This is the case with the media discourse (if there is any media discourse or if it can be named at all for that matter: no Lacan, if you please) on homosexuality in Bulgaria. This “discourse” (I feel uneasy about the word, I blush at its “course”) has several important characteristic features, and, so as not to leave you bewildered, I will present to your attention an example of this “discourse” and this “homosexuality”. In order to present my thesis, I’m not going to begin monitoring the media because there will surely be someone to tell me that someone has to begin monitoring of monitoring. I will present a brief chronology of a TV talk show and of the way in which homosexuality is advertised, and at the same time is derided and subverted.

*** *Discock* – a possible and intriguing trans-linguistic compromise in-between the Bulgarian spelling of the word “dis-course” – “dis-kurs”, where “diskurs” is consisted of the prefix “dis”, the word “kurs” (“course”) and a “s”, “kur” meaning “cock” – a typical Balkan masculinist signifier. “Discock” is the kind of phonetic creatures that I wouldn’t use below; rather, I’d just add that a more radical translation of such an impossible linguistic game is to translate discock back into Bulgarian, and the literal result is somewhat para-linguistic: “the word” “razkur”.

Одговорното претставување на хомосексуалноста – навидум политички невозможна репрезентација – со јавно потенцирање на анализирањето, конструирањето или деконструирањето е апоретичка ситуација слична на гореспоменатата. Случајот со хомосексуалноста во медиумите е, пред сè, проблем на нејзиното декларирање (или поточно декларирањето на нејзиното недекламирање – престанување да се криеш). Накусо, резимето на дискурсот за хомосексуалноста би звучело отприлика како ова што следи: *меџодоџи на исклучување во медиумите всушност е џрименети како вклучување на хомосексуалци во телевизиското talk show, во кое главната улога обично ја има самата телевизиска програма, понекогаш дури и водителот и доколку воопшто имаме среќа, претставникот на видоџи „хомосексуалец“.* Дискурсот земен како пример којшто ќе го претставам е посветен на *Сблусак [Судир]* talk show, кое секоја недела наутро се емитува на националната програма на бугарската телевизија.

Намерата беше овој текст да биде нешто како студија на случај, но не е, затоа што, пред сè, како таков би испаднал преголем, а второ, уште на самиот почеток станува јасно дека нештата секогаш изгледаат така како да нема што да се студира - што е токму најубавото нешто за еден медиум: да има нешто што го нема, а кое секој може да го препознае. Ајде сега да ги вклучиме и субјектите на ова talk show, затоа што хомосексуалецот, како што мене ми се чини, секогаш *исчезнувал некаде џо меѓу* .

Сблусак: Судир на глувонемите²

Јас набрзина ќе се обидам да направам слика за тоа за што всушност станува збор во целата оваа мешаница, без да навлегувам во детали.

The responsible representation of homosexuality – a seemingly politically impossible representation – with public stress on analyzing, constructing or deconstructing, is an aporetic situation similar to the abovementioned one. The case of homosexuality in the media is firstly a problem of it being declared (or rather, the declaration of its non-declaration – coming out?). In brief, the summarisation of the discourse on homosexuality would sound like the following: *the method of exclusion in the media is in actuality applied as inclusion of the homosexual people* in the TV talk show, in which the leading part is played usually by the TV programme itself, sometimes even by the host, and if we are altogether lucky, by a representative of the *species* ‘homosexual’. The exemplary discourse that I’m going to present is dedicated here to the *Sblusak [Clash]* talk show, shown every Sunday morning on the national BTV station.

This text was meant to be something like a case study but is not, because firstly, this would prove to be immense, and secondly, in the beginning it becomes clear that things always look as if there is nothing to be studied. Which is precisely the most splendid thing that could happen to a media: to have something, which is not there, but which everybody is able to identify. Let us now include the subjects of this talk show. Because the homosexual, it seems to me, has always *disappeared in between*.

Sblusak: The Clash of the Deaf-and-dumb²

I will quickly try to look at what this whole hullabaloo is all about without going into detail.

- (a) *Прашањето „зошто“ не функционира зашто што, на прв поглед, се чини како никој да не знае ништо.*
- (б) *Сблусак е шоу коешто не постои.*

Тоа е затоа што во десет часот во недела, мажите, со сè уште здрвени куреви на појадок, и жените со уште понизок притисок од обично, само што се будат и стануваат. *Сблусак* постои во просторно-временскиот континуум, но не и во тој на свесноста – навистина не мислам дека некој сериозно го сфаќа ова шоу, ниту неговите творци. Дебилноста на медиумите во последно време се продава уште поуспешно. Токму ова е трикот/методот: дека, сè додека не те сфаќаат сериозно, може да вршиш значително влијание (волево или маркетиншко), и можеш да го исполниш најверојатно најнесоодветното време (ова е ударно време кое оди кон негативна бесконечност) со веројатно најсоодветните и актуелни теми од неделата која речиси изминала. Затоа што, знаете, во текот на неделата секој *прецвакал* сè, па ајде да ги *голџинеме* сите овие теми во недела наутро и ајде да ги *исереме* (не го вмешувајте Фројд, ве молам). И ова е токму тоа што се случува. Цела недела медиумите го *носаат*, со искреност или без неа, нештото што би можело да се нарече „журнализам“ со оправданост и искреност и во недела наутро веселите вдов(и)ци на националната телевизија Иван и Андреј го испорачуваат или, како што обично бива, го прекинуваат. Уште нешто да се додаде за „постоењето“?

(в) *Сблусак не е политички пренос.* Не поради нешто друго туку поради тоа што не е дури ни „*пренос*“. Тоа е само *пренесувано*: принципот на неговото случување е од видот на „кучињата лаат, а карваните минуваат“. Едноставно, не е. Не е политички пренос не поради нешто друго, туку поради фактот дека *дури и политичари* учествуваат во него. Дневниот, неделно-

- (a) *The question “why” does not stand, because, at first glance, it seems that nobody knows anything.*
- (b) *Sblusak is a show that does not exist.*

Because at ten o'clock on Sunday, men, with still numb cocks for breakfast, and women, with a still lower-than-usual blood pressure, are only now waking and getting up. *Sblusak* does exist in the spatial-temporal continuum, but it does not in the one of the *consciousness* – I really do not think that anybody takes this show seriously, even its authors. The debility of the media has been selling ever better lately. This is precisely the trick/method: that, as long as you are not taken seriously, you can exercise considerable influence (a volitional or a marketing one), and you can fill up the probably least appropriate time (this is prime time tending to minus infinity) with the possibly most appropriate and topical subjects from the week that has almost elapsed. Because, you see, during the week everybody has *chewed over* everything, so let's *swallow* all these subjects on Sunday morning and let's *shit* them out (no Freud, if you please). And this is precisely what happens. All week the media *bear*, in earnest or not so, the thing which could be called “journalism” with justification and earnestness, and on Sunday morning the merry widow(er)s of the national air Ivan and Andrei deliver or, usually, abort it. Anything else on “existing”?

(c) *Sblusak is not a political transmission.* Not because of anything else, but because it is not even a “*transmission*.” It is only *transmitted*: the principle of its happening is of the type “the dogs bark but the caravan goes on”. It simply is not. It is not a political transmission not because of anything else, but because of the fact that *even politicians* participate in it. The daily, Sunday-morn-

утринскиот политичар, јавната личност, активистот и сличните типови секако се одлична алтернатива за неделно-утринскиот одмор. Политичката контрадикторност на *Сблусак* лежи во фактот што успева да го пробие својот пат до политичарите и општествено активните индивидуи и до политиката, истовремено и во најтесната и најшироката смисла на зборот, *без ангажирање во политика. Водителите на шоуто, Иван и Андреј, ја играат улогата на агрегатниот постмодерен Сократ чија проција е сведена на шајкаџија на ковчегот на секој мртв човек, дури и ако е жив.*

Хронологија на големото проголтување

1.1. (2002)

Првото емитување на *Сблусак* во врска со хомосексуалноста.

Тема: „Дали е хомосексуалноста перверзија?“

Госџи:

Ние: Десислава Петрова-Војник (тогашна претседателка на бугарската геј организација *Gemini*) и вашиот верен поданик, самиот јас (тогашен портпарол на *Gemini*);

Тие: Гаро (*D2*) и Светлјо (*Hipodil*).³

Исход: Комплетен неуспех и за двете страни. На едната страна: наивност и пасивност, а на другата: незадржлива машкост. Општеството се соочува со иманентна хомосексуализација. Ни се допаѓаат, само немојте да се рекламирате и не создавајте геј култура, затоа што вие *сите* заразни. Теза (sic!): ниедно бебе не се раѓа педер.

Бидејќи шоуто беше комплетна пропаст во однос на концепцијата, темата, исходот, судирот, скандалот,

ing politician, public figure, activist and the like are of course an excellent alternative for the Sunday-morning rest. The political contradiction of *Sblusak* lies in the fact that it succeeds in working its way to politicians and socially active individuals and to politics, in the narrowest and broadest sense of the word at the same time, *without engaging in politics. The hosts of the show, Ivan and Andrej, play the role of the aggregate postmodern Socrates, whose irony is reduced to a nail in the coffin of every dead man even if he is alive.*

Chronology of the Great Guzzling

1.1. (2002)

First *Sblusak* broadcast, connected with homosexuality.

Topic: “Is homosexuality a perversion?”

Guests:

Us: Desislava Petrova-Soldier (then president of Bulgarian Gay Organisation *Gemini*) and your humble servant, I (then spokesman of *Gemini*);

Them: Garo (*D2*) and Svetlyo (*Hipodil*).³

Result: A total failure on both sides. On one side: naivety and passiveness, and on the other: uncontainable masculinity. Society is facing the prospect of homosexuality being ‘*on-the-up*. We like you, but don’t advertise yourselves and don’t create a gay culture, because *you* are contagious. Thesis (sic!): no baby is born a faggot.

Since the show was a total flop as far as conception, topic, result, clash, scandal, rating, melee and the like go, the

гледаноста, сочелувањето и слично, домаќините објавија дека ќе продолжат со темата и следната недела. Вообичаената поделба на победници и губитници не се случи.

1.2.

Секако, следната недела учесниците ги бранеа своите позиции со невидена хомо-страст.

Тема: иста.

Госџи:

Ние: Ицо Петров (музичар и менаџер) и Калојан-Дива (занимање – травестит);

Тие: извесен новинар на чие име не можам да се сетам и некој друг, на којшто воопшто не можам да се сетам.

Исход: безмалку вистинска тепачка и кавга во студиото.

- (а) Ицо Петров за малку успеа да се *одбрани* себе си (со тоа не мислам на одбрана на теза).
- (б) Травеститот Дива рече дека за три месеци кој било маж може да го претвори во геј.
- (в) Безимениот новинар изјави дека педерите се болни и дека ги изложуваат луѓето на здравствен ризик.
- (г) Другиот учесник рече дека има геј лоби и геј мафија во Собранието, во сферите од значење за јавноста, и дека сиот наш јавен живот го контролираат манипулативни педери-пиони, кои манипулираат други политичари, кои пак од нивна страна ги ебат, и како сето ова ја загрозува националната безбедност на државата.
- (д) По завршувањето на шоуто имаше и задкулисно нурнување: претставници на *Бугарската Национална Алијанса* чекаа во заседа за да ги претепаат нашите дечки (лезбејките). Мораше да ги изнесат низ задниот влез на зградата на БТВ во придружба на канцеларските редари. Метафора, а?

hosts declared that they were going to pursue the topic next week as well. The customary division into winners and losers did not happen.

1.2.

Sure enough, with what homo-passion the participants held their own field next week.

Topic: the same.

Guests:

Us: Itso Petroff (musician and manager) and Kaloyan-Diva (occupation – transvestite);

Them: a certain journalist, whose name I do not recall, and someone else, whom I do not recall at all.

Result: almost real fighting and a brawl in the studio.

- (а) Itso Petroff almost succeeded in *defending* himself (by that I do not mean defending a thesis).
- (б) The transvestite Diva said that in three months s/he could make a gay out of any man.
- (в) The nameless journalist said that faggots are sick and that they put people's health at risk.
- (д) The other participant said that there were a gay lobby and a gay mafia in the Parliament, in all publicly important spheres, and that our whole public life was controlled by manipulative faggots-pawns, who manipulated other politicians, who in their turn screwed them, and how all this imperiled the national security of the state.
- (е) After the end of the show there was backstage diving as well: representatives of the *Bulgarian National Alliance* lay in ambush for our guys (the lesbians) in order to thrash them. It was necessary to take them out by the back entrance of BTV's building with the help of the office security guards. A metaphor, eh?

Ние: Ивелин Јорданов⁴ (од *Фондацијата Queer Бугарија*) и Атанас Лозанов (*Унија на млади новинари*).

Тие: Илија Илиев (новинар и доктор) и Станмир Качешмаров (студент по медицина).

Исход: уште еднаш погрешно поставено прашање; повторно се држеше тезата дека хомосексуалноста е зараза бидејќи непродуктивната сексуалност не е сексуалност; уште еднаш се кажа дека хомосексуалноста е пропаст за цивилизацијата. „Ние“ успеавме да покажеме дека добрата самоконтрола и култивирано однесување не се прашање на хомосексуалност туку на основно добро воспитување. И тоа е тоа.

2.2.2.

И така, не спротиставувајќи ѝ се на сексуалната револуција и еманципацијата кои некако се случуваат, зошто претставувањето од страна на медиумите, сериозно или потсмевливо, на хомосексуалноста и нејзините проблеми (доколку *субјективни* на самата хомосексуалност се најверојатно признаени) се случува во облик на оваа ритуализирана, *самонивелирувачка* дебата?⁵ Дали е причината во тоа што нема сериозно новинарство или причината е во тоа што не се избрани сериозни претставници на хомосексуалната заедница (доколку постои таква заедница)?⁶ Или е во двете нешта? Зошто ли луѓето на нас помислуваат само на 2-ри февруари, а на лезбејки кога гледаат порно (хетеросексуално порно)?

X(y/o)мор

На сите им е јасно дека, сега засега, секоја дебата за малцинствата е политичко и проевропско *шоу* за разбирање на европските идентитети на малцинствата - толерантни директиви: нашето законодавств-

We: Ivelin Yordanov⁴ (from the *Queer Bulgaria Foundation*) and Atanas Lozanov (*Union of Young Journalists*).

They: Iliya Iliev (journalist and doctor) and Stanimir Kacheshmarov (medical student).

Result: once more a wrongly phrased question; once more the thesis was maintained that homosexuality is a disease by reason of the view that non-productive sexuality is not a sexuality; once more it was said that homosexuality is the ruin of civilization. “We” managed to demonstrate that good self-control and cultivated demeanor are not a question of being homosexual but of rudimentary breeding. And that’s all there is to it.

2.2.2.

And so, notwithstanding the somehow happening sexual revolution and emancipation, why does the media representation, serious or derisive, of homosexuality and its problems (whereby the *subjects* of homosexuality itself are probably recognized) happen in the style of this ritualized, *self-ruining* debate⁵? Is it that there is no serious journalism or is it that there haven’t been chosen any serious representatives of the homosexual community (if there is such a community)⁶? Or is it both? Why is it that people think of us on 2nd February only, and of lesbians when they watch porn (heterosexual one)?

H(u/o)mourosity

It is clear to everybody that, for the time being, any debate on minorities is a political and pro-European *show* of realizing European minority identities-tolerant directives: our legislation, it seems, is homosexualised.⁷ The

во, се чини, е хомосексуализирано.⁷ Големото лудило (параноја) коешто сакав да го илустрирам има свои корења во континуитетот на нешто што ќе им биде од корист на сите: Европската Унија, самата мајка Бугарија и педерите, кои веќе нема да бидат предмет на казнени мерки; а користа за последниве се чини како нешто што не би им било од корист во пракса, туку само во теорија, т.е. уште една од оние нефункционални директиви. Од друга страна, во реалноста, сè уште се нема случено никаков сериозен јавен дијалог за хомосексуалноста. Тоа секако се должи и на двете страни – претставниците на заедницата и недостатокот на сериозен став од страна на новинарите. Но, ова, исто така, се должи и на *стереотипите на феминизираниите „шејки“ и машкуданските лезбејки*, кои ги применуваат сите (општеството, медиумите и хомосексуалците). Не смее да постои барање за појавата на политичко „Ние“ и неговите субјекти. Сепак, претставувањето е чудно затоа што овие категории и идеи, без оглед на тоа колку невидливо постојат во општеството, опстојуваат како репрезентативни/вистински модели и во х(у/о)мористична и сериозна перспектива.⁸

Мојата позиција е дека, од различни причини и без оглед на тоа дали се согласувам со тоа или дали сум среќен поради тоа, овие модели и стереотипи за хомосексуалноста веќе видливо се исчезнати и исчезнуваат. Ова воопшто не е важно кога станува збор за опстојувањето на нешто што не постои. Без особено инсистирање на *реалноста*, ќе кажам неколку зборови за *актуелноста*, за тоа што функционира или што не функционира во пракса во овие модели на хомосексуалните видови (без педигре).

Веќе само ретко се случува шетајќи по улиците да го видиш тоа што ти се презентира на телевизија како слика за тоа што се шета по улиците. Сликата за хо-

big (dementia) paranoia that I wanted to illustrate has its roots in the continuity of something that will together favor everybody: the European Union, Mother Bulgaria herself, and faggots, who will even no longer be subject to punitive measures; and the favoring of the latter seems to be something that should not favor them in practice but in theory only, i.e. another of those non-functioning directives. On the other hand, in reality, so far no serious public dialogue on homosexuality has taken place. That, of course, is due to both sides – the representatives of the community and the lack of serious attitude on the part of journalists. But this is also due to the *stereotypes of the effeminate pansy and the mannish lesbian*, which are still employed by everybody (society, the media and homosexual people). There must not be any claims to the appearance of a political “We” and its subjects. Yet the representation is strange, because these categories and ideas, irrespective of the extent to which they exist (in)visibly in society, persist in circulating as representative/real models in both h(u/o)mourous and serious perspective.⁸

I maintain that, for various reasons, and regardless of whether I agree or not, or whether I’m happy about this or not, these models and stereotypes of homosexuality have already visibly disappeared and are disappearing. This isn’t at all important when what is involved is the substantialization of something that does not exist. Without particularly insisting on *reality*, I will say a few words about *veracity*, about what works or what doesn’t, in practice, in these models of the homosexual species (without a pedigree).

It is already only rarely that you can see walking the streets what is presented to you on TV as an image of what walks the streets. The image of homosexuality that

мосексуалецот којашто ја претставуваат медиумите е само нивна копија на самиите нив. Пред сè, е слика на сликаџа, т.е. слика на самата себе и нема свој претставник во реалноста – сепак не како реалност на реалното, туку како актуелното на тоа реално. Барем не на начинот на којшто се сака да се претстави (особено на телевизискиот екран). Оваа слика е *пародија*⁹ на самата себе бидејќи, како сепак земена од реалноста, останува на телевизискиот екран без да биде откриена на местото од кое била инспирирана. Симулакрумот е завршен, како и дискурсот, но реалноста не е. Независно од тоа дали зборуваме за „поголем дел од населението“ или за „малцинство во малцинство“, независно од тоа кој што претпочита, никој повеќе не сака феминизирани мажи или мажествени жени. Со еден збор, се чини дека *произведувањето* на дискриминација, од внатре или од надвор не може да се провери. Тоа е општествена (а, не биолошка) судбина и во женственото и во мускулестото. Овој дискурс за хомосексуалноста во последно време сè повеќе го добива тоа што не сака да го добие: цврст, голем и реален кур во облик на само-асимилирачко набилдано тело (а, не слика) на хомосексуалниот маж. (Последново не е оксиморон).

Дискурсот на медиумите за хомосексуалноста (а) не го отфрла тоа со кое што работи и тоа со кое се потсмева; (б) сепак, ретко го отфрла тоа на кое сака да му помогне, во тие ретки случаи; (в) тој е параноичен и самоизлудувачки затоа што себе си се смета за доктор од кого што потекнува паранојата, којашто тој/таа се обидува да му ја наметне на својот непостоечки објект;¹⁰ (г) и во финалната анализа, тој е психоаналитичко недоразбирање кое содржи необичен монолошки дијалог со нешто коешто не постои и кое, според тоа, често не може да зборува. Последново е тоа што исто така ја носи одговорноста: тоа треба да преземе одговорност за сопствената

is presented in the media *is a copy solely of itself*. It is above all things *an image of the image*, i.e. an image of itself, and it does not have a counterpart in reality – not, however, as the reality of the real, but as the veracity of that real. At least not in the way this is intended to be presented (on the TV screen in particular). This image is a *parody*⁹ of itself since, having been taken after all from reality, it remains on the TV screen without being discovered at the place from which it was inspired. The simulacrum is complete, as is the discourse, but reality is not. Irrespective of whether we talk of “a predominant portion of the population” or of “a minority in the minority,” irrespective of what someone likes, nobody wants to see effeminate men or manly women any more. In a word, it seems that the *production* of discrimination, from within or from without, cannot be checked. It is a social (and not a biological) destiny, both in the feminine and in the muscular. This discourse on homosexuality has increasingly been receiving lately what it does not want: a hard, big and real cock in the form of the self-assimilating brawny *body* (and not *image*) of the homosexual-man. (The last is not an oxymoron).

The media discourse on homosexuality (a) does not dispose of what it works with and what it makes fun of; (b) however, it rarely disposes of the thing it wants to help, in those rare cases; (c) it is paranoid and self-maddening, because it takes itself for a doctor, from precisely whom the paranoia, which s/he tries to instil in his/her non-existent object, derives;¹⁰ (d) and, in the final analysis, it is a psychoanalytical misunderstanding which carries on an odd mono-logic dialogue with something that does not exist and which, accordingly, often cannot speak. The latter is what is also held responsible: that one has to take responsibility for one’s own irresponsibility...

неодговорност...

Мојата теза е дека јавното претставување на хомосексуалноста во Бугарија е сè уште во фаза на сексуална употреба на нечиј анален отвор за приватни потреби.¹¹ Тоа што е земено како неефективен сурогат на сексуалниот објект на овој анален отвор е што што најмалку може да ѝ помогне на хомосексуалноста којашто е присутна во претставувањето на претставеното. Односно, јавното рефлектирање на дискурсот за хомосексуалноста се одвива без посебниот случај на последното, но во делумниот опсег на првото, т.е. на дискурсот.

На пример, *Sblusak* не е шоу коешто е проблем на хомосексуалните гледачи, туку проблем на неговите гледачи, меѓу кои исто така има и хомосексуалци. Скриената и колективната политичка цена е иновативно оружје за обликување на јавното мислење, додека последното воопшто не служи како оружје. *Sblusak* е апсолутниот максимум на бугарскиот критички публицитет. Тие знаат кој и до која мерка е (не)репрезентативна фигура, кој и до која мерка може да се обрмени со одговорност и соодветно чувство на важност (т.е. синдромот „Ќе бидам на телевизија“). Но, тие не знаат дека тие се метафора. Принципот на овозможување простор за дебата за хомосексуалноста (и неговата нормализација) се претвора во метод на елиминирање на субјектот на дебатата. И навистина, политички привлечниот театар функционира совршено: сè што водителите на *Sblusak* прават цело време е тоа што фрлаат одвреме навреме по некоја коска за глодање доколку дотогаш уште не била фрлена во рингот (а, кој чин е всушност дел од сценариото), додека сиот останат дел од работата обично ја сработуваат самите учесници коишто обично или се посеруваат или едноставно сè уште не

My thesis is that the public representation of homosexuality in Bulgaria is still in the phase of the sexual use of one's anal orifice for private ends.¹¹ What is taken as an ineffective surrogate of the sexual object of this anal orifice is what can least help – homosexuality, which is absent in the representation of the represented. That is, the public reflection of the discourse on homosexuality takes place without the special case of the latter, but in the partial drive of the former, i.e. of the discourse.

By way of example, *Sblusak* is not a show that is a problem of the homosexual viewers, but is a problem of its viewers, among whom there are homosexual people as well. The subliminal and collective political stake is an innovative weapon for shaping public opinion, while the latter does not by any means serve as a weapon. *Sblusak* is the absolute maximum of Bulgarian critical publicity. They know who and to what extent someone is an (un)representative figure, who and to what extent someone can be charged with responsibility and a corresponding feeling of being of importance (i.e. the syndrome “I’m gonna be on television”). But they do not know that they are the metaphor. The principle of providing space for a debate on homosexuality (and its normalisation) turns into a method of eliminating the subject of the debate. Sure enough, the politically ravishing theatre functions perfectly: all the hosts of *Sblusak* do all the time is to toss every now and then an occasional bone to be thoroughly chewed over (Proof Reader’s Note: Was it the author’s intention to have a *double entendre* here? I doubt it – perhaps a revision of the sentence should be considered) if it hasn’t already been thrown on the ring (and which is all the same a part of the scenario), while all the rest

ја достигнале фазата на инфантилна предгенитална организација – и затоа се посеруваат.

Така, шоуто Сблусак пред сè е проблем на неговиите гледачи. Оној што го изучува фолклорот би рекол, „Давењето е во рацеите на оние кои и самите се дават.“ Овие раце, пак, се неупотребливи, врзани или едноставно нехигиенски. Паралелно на ова, тоа е и во устииите на оние кои го нудат морето за давење. Инструментите на овој „критички публицитет“ вклучуваат (а) *конфронтирање* во стилот на Хегел на заемно исцрпувачките гледишта: учесниците како да се глувонеми едни за други, и (б) вежби по невозможна реторика која на скриен или нескриен начин користи научни и демонстративни методи од типот на социјален дарвинизам и социобиологија.

Топли поздрави од доктор Менгеле.

Превод од англиски јазик: Родна Русковска

Белешки:

1. „Мислете на мене како на оган“ – популарна фраза од 1980-те, изговорена од Љјудмила Живкова, ќерка на комунистичкиот водач Тодор Живков и министер за култура во тоа време.
2. Во текот на 2004 година, ток шоуто „Сблусак“ организираше три шоуа на тема хомосексуалност. Не-потребно е да се каже дека формулирањето на темата во вид на прашање ги стави претставниците на ЛГБТ во понеповолна ситуација во сите случаи – телевизиски пример кој ја докажува невозможноста за „рамно-правно тло“.

of the job is usually done by the participants themselves who normally either shit themselves or have simply not yet reached the phase of the infantile pre-genital organization – and that is why they shit themselves.

Therefore, the Sblusak show is a problem of its viewers to begin with. The folklore scholar would say, “The affair of the drowning is *in the hands* of those drowning themselves.” These hands, however, are unusable, bound, or simply unhygienic. Parallel with this, however, the affair is *in the mouths* of those, who provide the sea for the purpose of drowning as well. The instruments of this ‘critical publicity’ include (a) to *confront* in a Hegelian fashion the mutually exhausting stands: participants as if deaf-and-dumb to each-other; and (b) exercises in vestibule rhetoric, which makes use in a covert or overt manner of scientific means and means of demonstration of the kind of social Darwinism and sociobiology.

Best regards from Doctor Mengele.

Translated from Bularian by Petar Hadjidochev

Notes:

1. “Think of me as of fire” – a popular phrase from the 1980s, pronounced by Lyudmila Zhivkova, daughter of communist leader Todor Zhivkov and minister of culture at the time.
2. In the course of 2004, the talk show “Sblusak” organised three shows dealing with homosexuality. Needless to say, the wording of the topic in the form of a question placed the representatives of LGBT at a disadvantage in each of the cases – a TV example proving in itself the untenability of any attempt at proving “equal footing.”

3. Популарни бугарски музички групи.
 4. Во ноември 2004 година, овој член на Фондацијата Queer Бугарија и на Бугарската социјалистичка партија ја откри својата сексуална ориентација во интервју за еден медиум и тоа предизвика медиумска сензација. Всушност, Јорданов е првиот бугарски политичар кој отворено ја декларирал својата сексуална ориентација и кој декларирал политичка припадност на ЛГБТ заедницата. Сепак, посветеноста е исто толку недоволна како и самата хомосексуална желба.
 5. Види: Judith Butler, *Gender Trouble*, Ch. I, III, 11, London & New York: Routledge, 1999.
 6. Овие загрижувачки прашања ги поттикна Моника Писанканева, „Геи-темата: преди и сега“, *Култура*, 16/2004; <http://www.online.bg/kultura/my_html/2318/geymp.htm>.
 7. Заштитата од чинот на дискриминација е на сила во Бугарија од 1 јануари 2004 година.
 8. Покрај ова, во моментот е видлива тенденцијата на самата хомосексуална заедница која станува сè повеќе хетеросексуализирана и ги отфрла оние свои членови кои биле стереотипизирани од општеството, што е дополнителен двоен проблем кој допрва треба да биде вклучен во агендата.
 9. Види: Judith Butler, *Conclusion*, 212-222, *op.cit.*
 10. Види: Guy Hocquenghem, *Homosexual Desire*, Duke University Press, 1993, 100-1.
 11. Види: Sigmund Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality*, Basic Books, 2000, 101.
3. Popular Bulgarian bands.
 4. In November 2004, this member of the Queer Bulgaria Foundation and of the Bulgarian Socialist Party made a coming out in an interview for a medium, which produced a media sensation. In actual fact, Yordanov is the first Bulgarian politician to openly declare his sexual orientation and to declare a political commitment to the LGBT community. Yet, commitment is as insufficient as homosexual desire itself.
 5. See: Judith Butler, *Gender Trouble*, Ch. I, III, 11, London & New York: Routledge, 1999.
 6. These concerns were voiced by Monika Pisankaneva, “Geitemata: преди i sega.” [“The Gay Issue: Before and Now”] *Kultura*, 16/2004; <http://www.online.bg/kultura/my_html/2318/geymp.htm>.
 7. The Protection from Discrimination Act has been operative in Bulgaria since January 1st, 2004.
 8. Apart from this, the tendency of the homosexual community itself becoming more and more heterosexualised and rejecting those of its members that have been stereotyped by society, is visible in Bulgaria at the present moment, which is an additional, double problem, that has yet to enter the agenda.
 9. See: Judith Butler, *Conclusion*, 212-222, *op.cit.*
 10. See: Guy Hocquenghem, *Homosexual Desire*, Duke University Press, 1993, 100-1.
 11. See: Sigmund Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality*, Basic Books, 2000, 101.

Јасна
Котеска

Ширење на субјектот¹

1. Спорниот сон на Фројд

„Откритието на несвесното е сè уште свежо, и имаме прилика, каква што не постоела, за пресврт.“

Жак Лакан

Овој текст го почнуваме со отворање на прашањето за статусот на несвесното кај Фројд. Веруваме дека ова централно прашање на психоанализата не е лишено од извесни концептуални засидувања кои ќе ги наречеме онтолошки, бидејќи зјаат околу прашањето за природата на несвесното. Во 11-от семинар, на прашањето на Жак Алан Милер за статусот на несвесното, Лакан одговара дека несвесното има нејасен онтички статус, но има структура, дека процепот на несвесното е пред-онтолошки и, конечно, дека статусот на несвесното е етички, а тој му го дава неговиот откривач, Фројд. Ако се каже дека несвесното има пред-онтолошки статус, тоа значи дека несвесното е некакво пред-нешто во реалната егзистенција; дека иако има структура со која влијае врз нештото, самото не е нешто. Ако се каже дека несвесното има етички статус, тоа значи дека се однесува по некаков пат и на другиот, а не само на субјектот. Несвесното за субјек-

Jasna
Koteska

The Expansion of the Subject¹

1. Freud's Disputable Dream

“The discovery of the unconscious is still fresh and we have an opportunity, one that has not existed before, for a turnaround.”

Jacques Lacan

We begin this text with the opening of the question on the status of the unconscious in Freud's work. We trust that this central issue of psychoanalysis is not void of certain conceptual wallings which we shall call ontological because they stand as gaps around the question on the nature of the unconscious. In the 11th seminar to Jacques-Alain Miller's question on the status of the unconscious, Lacan answers that the unconscious has a vague ontic status, but does have a structure, that the gap of the unconscious is pre-ontological, and finally, that the status of the unconscious is ethical, rendered to it by its discoverer, Freud. When saying that the unconscious has a pre-ontological status it means that the unconscious is a kind of pre-something in real existence; that although it has a structure with which it influences the something, it itself is not something. When saying that the unconscious has an ethical status it means that it relates in a certain manner to the other as well, not only to the subject. The

тот се врзува преку симптомот како манифестација (Жак Алан Милер во текстот „ $\Sigma(x)$ “ пишува дека само симптомот може да се смета за доказ на несвесното), а за другиот го врзуваат сите останати манифестации на несвесното: сонот, лапсусот, грешката, поради тоа што тие може да бидат верификувани само преку другиот. Но, Лакан е дециден дека етичкиот статус не значи метапсихичко, то ест од оваа етичка димензија не може да се влечат онтолошки последици. Токму оваа структурност на несвесното кај Фројд е, според Лакан, неговата најголема методолошка доблест; тоа што Фројд никогаш не го супстанцијализира несвесното. Несвесното на Фројд никогаш не добива опис, особено не од редот на фантомските атрибути, иако е тоа таму пред-нешто.

Ќе се обидеме овде повторно да го погледнеме тој пред-онтички или нејасен онтички статус на несвесното. Веќе самиот Лакан детектираше кај Фројд едно место на пад на мислата, на капитулација на неговите интерпретаторски капацитети. Тоа место е првиот сон, анализиран во седмото, последно поглавје од Фројдовата книга „Толкување на сонштата“. Фројд наведува дека сонот што ќе го раскаже го чул посредно преку својата пациентка, која пак го чула на едно предавање за сонот. Контекстот во кој се случил сонот е следниот: Еден татко бдеел ден и ноќ покрај своето болно дете. Детето умрело и тој отишол во соседната соба да се одмори, оставајќи ја отворена вратата од собата каде што било мртвото дете со еден стар човек кој шепотел молитви. По неколку часа, таткото сонил како детето стои покрај неговата постела, го фаќа за рака и му вели: „Тато, зар не гледаш дека горам?“ Кога се разбудил, видел силна светлина која доаѓала од собата во која стариот чувар задремал, а пожарот започанал да се шири од запалената свеќа која паднала на раката од неговото мртво дете. Кај овој тро-

unconscious links to the subject through the symptom as a manifestation (Jacques-Alain Miller writes in the text “ $\Sigma(x)$ ” that the symptom may be regarded as proof of the unconscious) and to the other it is linked by the remaining manifestations of the unconscious: the dream, the slip of the tongue, the error due to the fact that they can be verified only through the other. But Lacan is decisive that the ethical status does not mean metapsychic, i.e. ontological consequences cannot be drawn from this ethic dimension. Precisely this structural make-up of the unconscious in Freud is, according to Lacan, his greatest methodological virtue; the fact that Freud never substantialises the unconscious. Freud’s unconscious never gets a description, especially not of the order of phantom attributes, even though it is there before – something.

Here we shall once again try to look at that pre-ontic or vague ontic status of the unconscious. Already Lacan himself detected in Freud a point of declination of the thought, of surrender of his interpretational capacities. That particular point is the first dream analysed in the seventh, last chapter of Freud’s book “The Interpretation of Dreams.” Freud mentions that the dream he is about to tell is one that he had heard told by his patient, who in turn had heard the dream at a lecture on the dream. The context in which the dream occurred is as follows. A father had been standing day and night over his sick child. The child died and he entered the neighbouring room to rest for a while leaving the door from the room where the dead child lay accompanied by an old man whispering prayers. A few hours later the father dreamt that the child is standing next to his bed and touching his hand saying “Daddy, can’t you see I’m burning?” When he woke up he saw an intense light coming from the room in which the old guardian had dozed off and a fire had started to spread from the burning candle that fell on the hand of his dead child. In this touching dream, obvi-

гателен сон, очигледно значаен за Фројд, отсуствува објаснувањето, тој одбива да оди таму каде што го води овој сон. Фројд се решава за најплаузибилното толкување на сонот: светлоста од собата продира низ отворената врата и за сонувачот направила ист ефект како да бил буден. Пожарот настанал од паднатата свеќа, а таткото, веројатно, бил загрижен дека стариот чувар не е дораснат на својата задача, па таа грижа ја понел со себе во сон. Текстот на сонот бил повеќекратно детерминиран од зборовите кои детето му ги упатувало на таткото. На пример: јас горам - како треска од која детето боледувало; татко зар не гледаш - како некоја сцена полна со афект, но за нас, вели Фројд, засекогаш непозната, и слично. На прашањето што самиот си го поставува: под какви околности воопшто се јавил еден ваков сон, кој е најблизок до местото на будење, Фројд одговара со тезата дека сонот е исполнување на една желба - детето да се однесува како живо, да го спомне татка си, да го повлече за рака и да проговори како кога било живо. „Ако таткото прво се разбудел, па потоа донел заклучок кој ќе го одвел во спалната соба, тој, така да се рече, би го скратил животот на детето за овој еден момент“ вели Фројд и својата интерпретација ја завршува со едноставен коментар дека е очигледно со што овој мал сон со својата особеност го привлекува нашето внимание. Но, овде запира толкувањето на Фројд. Тој ја суспендира можноста изјавата „Татко зар не гледаш дека горам“ да се толкува поинаку освен како монтажа на татковите сеќавања за своето дете. Така останува двосмисленоста на Фројд, дека или особеноста со која нè привлекува овој сон е само во нашата афективност кон трогателноста на сонот, или дека тој има во себе нешто повеќе. Но, веќе последната Фројдова реченица за оваа тема гласи дека сонот не поставува никаква задача за толкување, бидејќи неговата смисла е дадена незаобиколено.

ously important to Freud, there is a lack of explanation, he refuses to go where this dream is taking him. Freud chooses the most plausible interpretation of the dream: the light from the room shone through the open door and gave the dreamer a feeling similar to being awake. The fire started from the fallen candle and the father, probably worried that the old guardian might not be fit for his task, took his worry with himself in the dream. The text of the dream was several times determined by the words that the child had directed to the father. For example, “I am burning,” as the fever of which the child suffered. “Daddy, can’t you see,” as a scene filled with affect, but for us, says Freud, remaining forever unknown, etc. The question that he asks himself: that under these circumstances such a dream had however appeared which is closest to the space of awakening, Freud answers with the thesis that the dream is the fulfilment of a wish – for the child to act as if it were alive, to mention its father, to tug his arm and to take on the same speech as if it would if it were alive. “If the father would have woken up first and only then have come to a conclusion that would have taken him to the bedroom, he would have, so to speak, shortened the life of the child for this one moment” says Freud and ends his interpretation with a simple comment that it is obvious that with this little dream with its particularity our attention is drawn. But, this is where Freud’s interpretation ends. He suspends the possibility of the statement “Daddy, can’t you see I’m burning” to be interpreted differently but as a staging of the fathers memories of his child. That’s how Freud’s double meaning persists that either the particularity with which this dream attracts us is only in our affectedness towards the emotionality of the dream or that it has something more in it. But, already Freud’s last sentence on this issue states that the dream does not set any kind of interpretation task because its sense is given in a straightforward manner. That is all we shall find on it in Freud. Lacan

Тоа е сè што за него ќе најдеме кај Фројд. Лакан вели дека овој сон е различен од сите други анализирани кај Фројд и дека Фројд не го искористува сонот поради тоа што за него не е важна вистината, туку извесноста.

Овој сон е најопсесивната точка и за самиот Лакан во 11-от семинар. Откако во неколку последователни предавања Лакан се очешува од наведениот сон, и самиот се простува со неговата анализа, велејќи дека сè што сака да каже за тој сон може да остане таинствено. Тоа е стратешки најдобро решение, ако ја имаме предвид сугестијата на Витгенштајн дека „За одговор што не може да се искаже, не може да се искаже ниту прашање. Загатката ја нема“ и така постапува и Фројд, тој ни вели дека сонот не е загатка, бидејќи (тој) нема одговор. Но, тоа што не се поставува прашање, не значи дека таму нема прашање. Ако Фројд го игнорира сонот за да ја направи својата теорија извесна, при тоа жртвувајќи ја вистината, се поставува прашање која вистина е жртвувана по повод овој сон? Што е тоа таинствено што не може да се отвори кај овој сон?

Тоа е можноста несвесното да има многу поопределен онтички статус од оној што му е припишан од Фројд. Во овој сон нема само не-реализирани содржини, туку има и реални. Тој делумно ја поништува функцијата на несвесното да прави обливиум, бришење, бидејќи индивидуалното трауматско искуство го реструктурира несвесното кое наместо само да цензурира, овде и комуницира со дел од означителите (ја цензурира смртта, но го комуницира пожарот). Оттука, содржината на овој сон не се ситуира само во логичкото време на несвесното, туку и во историско време, односно е во извесна истовременост со реалноста. Лакан по повод сонов вели дека може да зборува

says that this dream is different from the other analysed ones in Freud and that Freud does not use the dream due to that fact that for him it's not the truth that is important, but the certainty.

This dream is the most obsessive point for Lacan as well in the 11th seminar. After having touched upon the aforementioned dream in several successive lectures, he himself also bids farewell to his analysis, stating that all that he wants to say concerning that dream can remain a mystery. That is strategically the best solution if we consider Wittgenstein's suggestion that "For the answer that cannot be formulated, a question can also not be formulated. The riddle is gone" and that is what Freud does, he tells us that the dream is not a riddle because there is no answer (that he can find). However, the fact that a question is not asked, does not mean that there is no question. If Freud ignores the dream to make the theory certain, the truth sacrificed in the process, the question that appears is the one of which truth is sacrificed on account of this dream? What is the mystery that cannot be revealed in this dream?

It is the possibility for the unconscious to have a more determined ontic status than the one ascribed to Freud. In this dream there are not only unrealised contents, but there are real ones as well. He partially destroys the function of the unconscious to create an oblivion, deletion, because the individual traumatic experience restructures the unconscious which instead of only censoring, here also communicates with part of the signifiers (censors death, but communicates the fire). Therefore the content of this dream is not situated in the logical time of the unconscious alone, but also in the historical time, i.e. it is in certain concurrence with reality. On this dream Lacan says that we can speak of several realities,

ваме за повеќе реалности, една од нив промашена. Најинтригантното прашање на Лакан по повод овој сон гласи „Дали нè буди другата реалност во сонот?“ Тоа прашање во себе содржи различни онтолошки можности, на пример полионтолошка природа на нештата, полионтологија на психичката природа на човекот, кореспонденција на субјектот на сонот и субјектот на будноста. Овие прашања ги третираме како неможни, како да не може да се постават во рамките на психоанализата, затоа што таа е поставена како наука која не оди од онаа страна на метапсихичкото. Но, тоа е исклучиво проблем на доктрината и воопшто не е суштинскиот отпор кон „онаа страна“ како што изгледа на прв поглед.

2. Субјект-сон

Проблемот околу одбивањето да се разговара за оностраноста лежи во Фројдовото позиционирање на субјектот како стеснет субјект. Класичната психоанализа е нарација за најмалку две редуции на субјектот. Првата редуција е субјектот на свеста во однос на картезијанскиот субјект (кој е веќе стеснет на мислечки субјект). Ова се чини чудно, затоа што денес сметаме дека во структурна смисла Фројдовскиот субјект е далеку поширок од картезијанскиот, затоа што се здобил со едно големо несвесно, но што може да се направи со него во една смисла на маневарско (значи свесно) дејствување? Втората редуција парадоксално доаѓа од оној дел кој веќе стеснал - несвесниот и тоа во ординацијата, каде симптомот синегдотски го „освојува“ субјектот. За ова пишува Жак Алан Милер: „Ако имате симптом, за докторот вие сте симптомот.“ Оваа, да ја наречеме, симптомификација на станувањето субјект е процес што не се случува само во ординацијата, туку следствено влијае на теорискиот дискурс.

one of them totally missed. Lacan's most intriguing question on this dream is "Is the other reality waking us up in the dream?" That question contains within itself various ontological possibilities, for example a polyontological nature of things, polyontology of the human psychic nature, correspondence of the subject of the dream and the subject of being awake. These questions are treated as not possible, as if they cannot be placed within psychoanalysis because it is set as a science that does not enter the other side of the metapsychic. However that is exclusively a problem of the doctrine and it is in no way the essential resistance towards "that side" as it may seem at first glance.

2. Subject-Dream

The problem with the unwillingness to speak of that-sidedness lies in Freud's positioning of the subject as a contracted subject. Classical psychoanalysis is a narrative of at least two reductions of the subject. The first reduction is the subject of consciousness in regard to the Cartesian subject (which is already contracted to a thinking subject). This appears strange because today we, in a structural sense, regard Freud's subject of being far broader than the Cartesian one because it has gained a great unconscious, but what can be done with it in a sense of manoeuvring (therefore conscious) action? Paradoxically, the second reduction comes from the part that has already contracted – the unconscious and moreover in a doctor's office where the symptom synecdochically "conquers" the subject. Jacques-Alain Miller writes of this: "If you have a symptom, for the doctor you are the symptom." This, so to speak, symptomisation of the becoming a subject is a process that does not happen only in the doctor's office, but consequently affects the theoretical discourse.

Никогаш не е, во чисто теориска смисла, погрешно субјектот да се стесни до апсурд, затоа што тоа не ја засега вистината, која, ако се појави и ако таа појава е воопшто важна, секогаш ќе го стори тоа само во услови на отежнување (како што гласи она просветлувачко место од Хајдегер дека „точно изворната задача на филозофијата е да усложни, да го оптовари тука-битието (кое тогаш станува историско“). Како што не е погрешно и субјектот да се шири до апсурд. Ако зборуваме во смисла на Витгенштајн, субјектот и не му припаѓа на светот, туку е граница на светот, во смисла во која светот е мојот свет. Но, и да се согласиме со интерпретирањето на Фројд кај Лакан дека не е оперативно да се зборува за супстанца кога се зборува за психичко (аргументот поради кој Лакан го смета Јунг за промашен), проблемот всушност воопшто не е во супстанцата, туку во границата. Во извесна смисла, целата филозофија на субјектот е дебата околу тоа каде ќе се повлече границата на субјектот. Притоа под граница не мислиме на квантифицирачка граница, затоа што веќе Лакан појаснува дека субјектот нема простор што го зафаќа во картезијанскиот универзум, нема квантифицирачки димензии, туку евентуално формули, како што за Лакан формулата за субјектот гласи дека тоа е локацијата или место-интервалот меѓу перцепцијата и свеста. Ова, секако, функционира, со еден многу важен додаток и всушност генијална идеја на Лакан, дека гаранцијата дека субјектот е (дека тој е како меѓуинтервал помеѓу перцепцијата и свеста) лежи во една точка надвор од субјектот по себе, а тоа е другиот. За Лакан, другиот е гарант на субјектот поради два чинители од полето на другиот: желбата и погледот.

Сепак, постојат најмалку два субјекта кои го избегнуваат ова одредување, шизофреничарот и аутистот.

It is never, in a strictly theoretical sense, wrong to contract the subject to an absurd because it does not affect the truth, which, if it appears and if the appearance is at all of any importance, it shall always do it only in circumstances of difficulty (as the enlightening place in Heidegger reads that “specifically the primary task of philosophy is to complicate, to burden the here-being (which then becomes historical”). As it is not wrong for the subject to also expand to an absurd. If we speak in the sense of Wittgenstein, the subject does not belong to the world, but is a boundary of the world in the sense in which the world is my world. But, also to agree with Lacan’s interpretation of Freud that it is not operational to talk of a substance when talking of the psychic (the argument because of which Lacan considers Jung a failure), the problem actually isn’t at all in the substance, but in the border. In some sense, the entire philosophy of the subject is a debate over where the border of the subject shall be drawn. By border we do not mean a quantified border because already Lacan explains that the subject does not have a space that it inhabits in the Cartesian universe, there are no quantified dimensions, just maybe formulas, as the formula of the subject for Lacan is that it is the location or the place-interval between perception and consciousness. This of course works with a very important addition and actually a genius idea of Lacan’s, that the guarantee that the subject is (that he/she is as an inter-interval between perception and consciousness) lies in a point outside the subject unto itself, and that is the other. For Lacan the other is a guarantee of the subject due to two factors of the field of the other: the desire and the gaze.

Yet, there are at least two subjects that escape this determination, the schizophrenic and the autistic. The

Шизофреничарот во извесна смисла не е опфатен од ниеден дискурс, од ниедна социјална врска, бидејќи е единствениот субјект кој не се брани од реалното преку симболи, преку јазик, како што вели Жак Алан Милер. Ниту е одреден од другиот преку погледот, ниту од желбата. Тука сосема извесно имаме субјект, тоа е субјектот на шизофренијата, но нема поглед кој го одредува. Односно, има субјект и нема друг.

Од овие примери може да се изведат најмалку три импликации.

Првата и најважна е дека ако за субјектот на шизофренијата и аутизмот нема социјален контекст, не постои Друг, тоа е само затоа што шизофреничарот станува социјалност по себе, во смисла дека неговото искуство од другиот не е посредувано преку релации, тој има директно искуство од другиот, то ест искуство во кое се брише границата на субјектот и другиот. Тие би биле истовременост во едно.

Втората произлегува од оваа и денес е општо место: субјектот и другиот не се симетрични - до ова независно доаѓаат различни мислителци на постмодерната. Начиниот на кој тие не се симетрични е поливалентен: или е повеќе другиот, или е повеќе субјектот; или разделбата субјект-објект е „субјективна“, то ест неточна, односно сè е онтолошки воедно и субјект и објект; или, обратно на Аристотеловата логика, постои трета можност. Да се забележи дека третата можност овде исто така може да биде истовременоста на двете во едно.

Трето, другиот не е гарант за мојата извесност. Ова може да стане битна одредница за постлакановска-

schizophrenic, in a certain sense, is not included in any discourse, in any social relation, because he/she is the only subject that does not defend itself from the real through symbols, through language, as Jacques-Alain Miller puts it. Neither is he/she determined by the other through the gaze, nor by the desire. Here we most certainly have a subject, that is the subject of schizophrenia, but there is no gaze that defines it. That is, there is a subject and no other.

At least three implications can be drawn from these examples.

The first and most important one is that if for the subject of schizophrenia and autism there is no social context, there is no Other, that is only so because the schizophrenic becomes a sociality unto itself, in the sense that his/her experience from the other is not mediated through relations, he/she has a direct experience from the other, i.e. an experience in which the border between the subject and the other is erased. They would be a concurrence in one.

The second one comes from this one and today represents a general space: the subject and the other are not symmetric – various post-modern thinkers have independently come to this. The manner in which they are not symmetric is polyvalent: either the other is more or the subject is more; or the division subject – object is “subjective” i.e., incorrect, i.e. ontologically everything is both a subject and object; or, contrary to Aristotle’s logic, there is a third possibility. To mark that the third possibility here could also be the concurrence of the two in one.

As third, the other is not a guarantor of my certainty. This could be an important direction for the post-Laca-

та струја застапувана од Жак Алан Милер. Милер го исклучува другиот како гарант за извесноста на субјектот и го поставува симптомот како единствен гарант на несвесното. Како што пишувавме погоре, за Милер само симптомот не е зависен од интерпретацијата на другиот, оттука субјектот е одреден единствено од „осаменоста на симптомот“. Овој развој е интересен, бидејќи покажува дека линијата на мислата денес не ја радикализира интуицијата на Лакан дека нешто од субјектот лежи во полето на Другиот, туку ја враќа во телесноста на субјектот, и тоа не во кое било тело, туку во симптоматското тело. Овој чекор на медиализација на извесноста ја исклучува етичката димензија, која Лакан ја изведува како централна за Фројдовското несвесно. Симптомот ја затвора онтологијата како базирана исклучително на материјалност, материјалност на субјектот по себе, а извесноста се стационарира назад во корпоралното поле на субјектот.

Нека видиме и друга можност во постлакановската струја, која дозволува замислување уште покомплексни (и понестандардни) несоцијални субјекти. Возможноста од вакви субјекти ја читаме како консеквенца од отклонувањето од Лакан кај Аленка Зупанчич. Кај неа има едно место коешто гласи: „Ако (конститутивното) его е тоа што гледа, но по цена никогаш да не го види погледот, тогаш субјектот не е оној кој го гледа погледот, туку е самиот поглед.“

Ова е редукција на Лакановската локализација на субјектот како место интервал меѓу перцепцијата и свеста. Тука субјектот е ослободен од горната граница на свесноста, и е дефиниран само во однос на долната - перцепцијата; истовремено тука погледот е одвоен од другиот и вратен во сопственост на субјектот, односно идентичен е со него. Освен несоци-

nian stream represented by Jacques-Alain Miller. Miller excludes the other as a guarantor of the certainty of the subject and sets the symptom as the only guarantor of the unconscious. As we wrote earlier, for Miller only the symptom is not dependant on the interpretation of the other, therefore the subject is determined solely by the “solitude of the symptom.” This development is interesting because it shows that the line of thought today does not radicalise Lacan’s intuition that something of the subject lies in the field of the Other, but returns it to the bodily presence of the subject, and not just in any body, but in the symptomatic body. This step of medicalisation of certainty excludes the ethic dimension that Lacan draws as central for Freud’s unconscious. The symptom closes the ontology as based exclusively on materiality, materiality of the subject unto itself, and certainty stations itself back in the corporeal field of the subject.

Let us see another possibility in the post-Lacanian stream that allows the imagining of even more complex (and less standard) unsocial subjects. We read the possibility of such subjects as a consequence of the declination from Lacan in Alenka Zupancic. There is a place there that reads: “If the (constitutive) ego is the seeing one, but at the price of never seeing the gaze, then the subject is not the one looking at the gaze, but it is the gaze itself.”

This is a reduction of the Lacanian localisation of the subject as a place – interval between perception and consciousness. Here the subject is free from the upper border of consciousness and is defined only in relation with the lower – perception; at the same time the gaze is separated from the other and returned in ownership of the subject, i.e. is identical with it. Except for the unsocial

јалните субјекти на шизофренијата и аутизмот како можност од истовременост на субјект и друг, кај ова отклонување од Лакан читаме и можност од претпоставување други несоцијални субјекти, на пример овде поставуваме една теза: зошто да не се мисли како можно постоењето на еден, да го наречеме, „субјект-сон“?

Веќе Лакан во 11-от семинар сликовито ја опишува нашата перцепција и свесност во сонот на следниов начин: „Нашата положба во сонот е на оној кој не гледа“; таму има отсуство на хоризонтот, субјектот на сонот следи, и додека следи не може да каже „јас сум свеста на овој сон“. Но, ако ја свртиме гледната точка, таму има друго нешто што има легитимитет на субјект, а тоа е самиот сон. Имено, Лакан објаснува дека услов за да има поглед е да има покажување дека се гледа. Будноста е поглед кој никогаш не може да се види, но обратно, секое будно гледање вклучува покажување дека се гледа. Во сонот нема поглед бидејќи нема покажување дека се гледа, туку има само следење. Но, обратно, текстот на сонот гледа во сонувачот и покажува дека гледа, сонот има поглед, а има и текст и со тој текст ни зборува.

Зошто тогаш да не може да се мисли една ситуација во која постои еден друг субјект, „субјектот сон“. Тој го задоволува стандардот за субјект со тоа што покажува дека гледа, а во извесна смисла „зборува“ (една од дефинициите за субјект на Лакан е дека е тоа говорен субјект, а во сонот зборува текстот на сонот) и исто така сонот е дистинкција на психичка функција (во 11-от семинар, Лакан го дефинира субјектот и како дистинкција на психичката функција). Само

subjects of schizophrenia and autism as a possibility of concurrence of the subject and an other, in this declination from Lacan we also read the possibility of supposing other unsocial subjects, for example here we set a thesis: why not to think as possible the existing of one, let's call it, “subject-dream?”

Already Lacan in the 11th seminar vividly describes our perception and consciousness in the dream in the following manner: “Our position in the dream is of the one that does not see;” there is an absence of the horizon, the subject of the dream follows and as long as it follows it cannot declare “I am the consciousness of this dream.” But if we turn the viewpoint, there is something else there that has the legitimacy of a subject, and that is the dream itself. Namely, Lacan explains that the condition for there to be a gaze is to show that there is looking going on. The condition of being awake is a gaze that can never be seen, but the other way around, each awoken moment of looking involves an indication that there is looking going on. In the dream there is no gaze because there is no indication that any looking is going on, there is only following. But, the other way around, the text of the dream looks at the dreamer and shows that it looks, the dream has a gaze and it also has a text and with that text it speaks to us.

Why then cannot a situation in which there is another subject, the “subject-dream,” be thinkable. It satisfies the standard of a subject by showing that it is looking, and in a certain sense “talking” (one of Lacan’s definitions of a subject is that it is a talking subject, and in the dream it is the text of the dream talking) and also the dream is a distinction of a psychic function (in the 11th seminar Lacan defines the subject as a distinction of the psychic function as well). Only, that function in the dream does not

што таа функција во сонот не му припаѓа на оној кој сонува или халуцинира, туку му припаѓа токму на сонот. Тогаш, во моментот кога сонува, оној што сонува се претвора во извесен анти-субјект (што е јасно веќе од Фројд – во сонот се случува манифестација на несвесното). Но, овде додаваме една можност – сонот да биде структуриран како субјект без антропоморфен носител.

Сето ова што се рече за субјектот сон, може да се однесува и на субјектот халуцинација. Меѓу сонот и халуцинацијата постои тесна врска, што според некои истражувања, има ист органски извор.²

И таму нешто гледа и покажува дека гледа во оној што во дадениот момент е претворен во анти-субјект, и таму текстот на халуцинацијата зборува работи кои треба да ги слушне овој анти-субјект. Значи, во моментот кога се, тие будниот субјект го структурираат во анти-субјект, а самите се здобиваат со потенцијал на субјект.

Да се вратиме сега на спорниот сон кај Фројд. Зарем не е она нешто што се случува во спорниот сон на Фројд исто со она нешто што се случува во халуцинацијата? Халуцинацијата е перцепција што не се случува во смисол на една погодена реалност, субјектот исто така следи без да гледа, а е виден од погледот на халуцинацијата.

Зарем не е можноста од прифаќање на постоењето на вакви субјекти: субјект-сон и субјект-халуцинација еден од начините да се разреши спорниот сон кај Фројд? Во тој случај добиваме јасна онтичка супстанца. Секако, она што во нас се буни против неговото прифаќање е губењето на извесноста, за да ја прифатиме оваа можност, од нас се бара да го предадеме

belong to the dreamer or to the one hallucinating, but belongs exactly to the dream. It is then, in the moment of dreaming, the dreamer turns into a certain anti-subject (which is clear already from Freud – a manifestation of the unconscious occurs in the dream). But, here we add another opportunity – the dream to be structured as a subject without an anthropomorphic carrier.

All that was said for the subject dream may also concern the subject hallucination. Between the dream and the hallucination there is a close connection, which according to some research, is of the same organic source.²

There too, something is looking and shows that it is looking at the one that in the given moment is turned into an anti-subject, that is where the text of hallucination says things that this anti-subject should hear. They, in the moment when they are, structure the awake subject into an anti-subject and they themselves gain the potential of a subject.

Now back to the disputable dream in Freud. Isn't what goes on in Freud's disputable dream the same with what goes on in the hallucination? The hallucination is a perception that does not happen in the sense of a suited perception that does not occur in the sense of one suited reality, the subject also follows without looking but is seen in the gaze of the hallucination.

Isn't the possibility of accepting the existence of such subjects: subject-dream and subject-hallucination one of the ways of solving the disputable dream in Freud? In such cases we get a clear ontic substance. Of course, what rises up in us against its acceptance is the loss of the certainty, in order to accept this possibility we need to surrender our sense of ourselves as sovereign and

нашето чувствување на самите нас како суверени и единствени онтолошки можни битија.

Никој не вели дека тоа е лесно. Но, оваа можност отвора простор за погодени реалности. Не мораме едната реалност да ја нарекуваме промашена, таа е само реалност која постои во време на другиот субјект, во времето кога јас сум анти-субјект. Двете реалности погодуваат, само *погодуваат* два субјекта. Не постои промашена реалност, т.е. таа постои само во епистемолошка смисла, кога субјектот го затвораме во тесните рамки на класичната психоанализа.

Конечно, ако на сонот и халуцинацијата им доделиме статус на независни субјекти кои за момент го поништуваат будниот субјект, од нив автоматски е исклучена и димензијата на социјалното, за која гледаме дека постојано лебди околу дефиницијата за субјект.

Да се вратиме повторно на тоа место кај Жак Алан Милер, за кого сонот дури не е ниту доказ за несвесно. Тој вели дека за сонот може едноставно да се каже дека е тоа само сон, и дека тоа често им се случува и на психоаналитичарите. Но, неанализирањето на сонот не значи дека сонот престанува да биде феномен со важност. Напротив, тој можеби добива поголема вредност, или вредност независна од субјектот. Исто така, ако социјалноста ја нема во сонот и халуцинацијата, конечно и во симптомот како „осамен“, дали тоа не значи дека овие феномени, бивајќи нерелациони, ја содржат социјалноста по себе, односно другоста по себе? Слично како шизофреничарот и аутистот, само што овие вториве имаат тело.

Никаде не мора да се мисли субјектот како дел од телото. Односно, зошто да не мислиме ситуација на субјект тотално независен и неврзан за телото?

unique ontologically possible beings.

No one says that it is easy. But, this possibility makes space for suitable realities. We don't need to call one of the realities missed, it is only a reality that exists at the time of the other subject, at the time when I am an anti-subject. The two realities suit well, just they suit two subjects. There is no missed reality, i.e. it exists only in an epistemological sense, when we close the subject in the constricted frames of classical psychoanalysis.

Finally, if we give the dream and the hallucination status of independent subjects that for a moment destroy the awake subject, from them the dimension of the social of which we perceive that it always floats around the definition of the subject is automatically excluded.

To return to the place in Jacques-Alain Miller for whom the dream is not even a proof of the unconscious. He says that of the dream it can simply be said that it is just a dream, and that it often happens to psychoanalysts as well. But the act of not analysing the dream does not mean that the dream ceases to be a phenomenon of importance. On the contrary, it maybe gets a greater value, or a value independent of the subject. Also, if sociality is absent from the dream and the hallucination, finally in the symptom as “alone” as well, does that not mean that these phenomena being irrational contain sociality unto itself, i.e. the otherness unto itself? Similar to the schizophrenic and the autistic, only the latter have a body.

Nowhere does the subject need to be thought as a part of the body. That is, why not think of a situation of a subject totally independent of and unconnected to the body?

3. Две раѓања

Сега одиме малку подлабоко во една генеричка смисла - на почетоците на животот, кај пред-Едипалниот субјект. Тој е генерално толкуван од две струи во психоанализата, кои се во меѓусебен конфликт. Иако со извесна релативизација, тој конфликт лесно ќе го прогласиме за привид. Првата струја ја претставуваат Фројдистите (тука е и Пијаже), а подоцна и Лакан, чија теорија за огледалната фаза е радикализирање на оваа доктрина. Втората струја ја започнува Мелани Клајн и неа, со извесни ревизии, ја прифаќа, на пример, Јулија Кристева.

Што се случува во предобјектниот, див свет на почетокот на психичкиот живот? Сите мислители од првата струја велат дека свесноста не стартува заедно со почетокот на постоењето, туку најмалку 6 месеци подоцна. Сигмунд Фројд за новороденчето пишува како за Нарцис или несвесен егоцентризам, Ана Фројд зборува за недиференцијација како отсуство на психички центар - бебето нема свест за себе, нема свест за границата на внатрешниот и надворешниот свет и не прави разлика меѓу јас и другите, значи нема ниту идеја за другиот. Болдвин зборува за адуализам, Валон за симбиоза. Пијаже го допрецизира Фројд и вели дека наместо за почетен нарцизам, треба да се зборува за нарцизам без Нарцис.

Пијаже почетниот универзум на новороденчето го опишува како свет без објекти, постојат само слики кои се распрснуваат или неповратно, или за да се вратат, или исти, или слични, а на бебето ќе му требаат најмногу 18 месеци за да научи да се смести себеси како објект во свет исполнет со други објекти. Светот на бебето не познава време и простор во кој

3. Two Births

Now we go a bit deeper in a generic sense – to the beginning of life, to the pre-Oedipal subject. It is generally interpreted by two streams in psychoanalysis that are in mutual conflict, although with certain commonality, that conflict could easily be proclaimed an aberration. The first stream is represented by the Freudians (Piaget also belongs here) and later Lacan as well, whose theory of the mirror stage is a radicalisation of this doctrine. The second stream starts with Melanie Klein and is, with certain revisions, adopted by Julia Kristeva.

What went on in the wild world at the beginning of the psychic life, before objects came into being? All thinkers from the first stream say that consciousness does not commence together with the beginning of existence, but at least 6 months later. Sigmund Freud writes of the newborn as of a Narcissus or unconscious egocentrism, Anna Freud speaks of non-differentiation as absence of a psychic centre – the baby has no consciousness of itself, it has no consciousness of the border of the internal and outside world and does not differentiate between I and the others meaning that there is an absence of the idea of the other. J. M. Baldwin speaks of adualism, Walon of symbiosis. Piaget gives detail to Freud by saying that instead of early narcissism we should speak of a narcissism without a Narcissus.

Piaget describes the newborn's early universe as a world without objects, there are only images that disperse either forever, or to return, either the same or similar and the baby needs at most 18 months to learn to set itself in as an object in a world filled with other objects. The baby's world knows not of time and space in which objects and events exist, but only of a sum of heterogenic

се наоѓаат објектите и настаните, туку само збир на хетерогени простори сочинети од деловите на своето тело и некои временски впечатоци, на пр. чекање. Тоа нема идеја за каузалност, а почетната причинско-последична врска е магиско-феноменистичка.

Втората струја во толкувањето на психичкиот живот на новороденчето ја претставува единствената психоаналитичарка која се обиде пред-Едипалното дете да го види како сложено битие. За Мелани Клајн тоа има капацитет за сложени емоции кои веднаш добиваат свои функции во рано интегрираното его лоцирано во бебето, како и со јасна свест за објектите и за нивната употребност. Според Клајн, бебето рано диференцира два типа објекти: добри и лоши (првите, на пр. мајчинските гради и вторите, на пр. било што што не ѝ храни и не ѝ згрижува).

Тезата за отсутност на свеста за Јас во првите месеци ја поддржаа и реформаторите на Фројдовското учење, Јулија Кристева и Жак Лакан. Единствената клучна разлика кај Кристева е акцентирањето на врската на прото-субјектот со мајчинското тело, која во класичната психоанализа е третирана како која било врска. Фројдистите и когнитивците сметаат само со важноста на објектските односи, а веруваат дека бебето како субјект кој ќе биде ќе воспостави однос кон кој било афективен објект, сметајќи дека интеракцијата е независна променлива величина, додека факторот „мајка“ е неважен. Меѓутоа, зад оваа проста заменливост, парадоксално, се крие мета-вербата во извесноста на свеста, иако теоријата за дадениот старт на субјективноста е наменета да го зацврсти исклучувањето на иницијалната свест. Иако е точно дека детето ќе развие афективни односи кон кој било објект во својата околина, како и кон секое почесто присутно лице, неговата теорија може да стои сè

spaces made up of the parts of its body and some time impressions, for example waiting. It has no idea of causality and the early cause-effect relation is a magic-phenomenal one.

The second stream in the interpretation of the psychic life of the newborn gives us the only lady psychoanalyst that tried to view the pre-Oedipal child as a complex being. For Melanie Klein it has a capacity for complex emotions that immediately receive their functions in the early-integrated ego located in the baby, together with a clear consciousness of the objects and of their use. According to Klein the baby differentiates two types of objects at an early stage: good and bad (the first being, for example, the mother's breasts and the second being anything that does not feed and comfort).

The thesis on absence of consciousness of the I in the early months was also supported by the reformers of Freud's teaching, Julia Kristeva and Jacques Lacan. The only key difference in Kristeva is the stressing of the relation of the proto-subject with the mother's body which in classical psychoanalysis is treated just as any other relation. Freudians and cognitivists count only with the importance of the object relations and believe that the baby as a subject that shall be shall establish a relationship with any affective object, considering that the interaction is an independent changeable measure, while the factor "mother" is of no importance. Behind this ordinary interchangeability, hides the meta-faith in the certainty of the consciousness, although the theory of the given start of subjectivity is intended to strengthen the exclusion of the initial consciousness. Although it may be true that the child shall develop affective relations towards any object in its environment, as well as towards every more frequently present person, his theory might

додека веруваме дека постои симетрија меѓу субјектот и другиот. Но овој однос не е симетричен, како што покажавме погоре.

Но, овде се појавува и друго многу важно прашање: зошто стартот на субјектот е одложен, односно зошто има две раѓања - едно на физичкото тело, а друго на психичкото? Ако постојат две раѓања, тогаш овој период на празно постоење, на постоењето без свесност не може да биде без важност за конструкцијата на субјективноста. За да одговориме на ова прашање, освен што ја задржуваме досегашната дефиниција за субјект како што е сфатен кај Лакан (меѓуинтервал помеѓу перцепцијата и свеста), појаснуваме уште две дефиниции. 1. Свест - се приклонуваме кон оној дел од когнитивните научници коишто свеста ја сфаќаат најопшто како самосвест. Свесно е она што е свесно за самото себе. 2. Психичкото го сфаќаме во онаа дефиниција што ја дава Јунг во книгата „Архаичен човек;“ психичко е она што има волја да го промени рефлексното и инстинктивното.

За првата струја затоа е важна вербата дека субјектот не постои веднаш со постоењето на физичкото тело, бидејќи новороденчето не *перцепира* и нема *свеси* за свест за себе, значи нема свест ниту за другиот, значи нема свест. И исто така, тоа не е говорен субјект и нема да биде до 18 месеци. Но, ништо во овие теории не посведочува дека со самиот почеток на животот не почнува извесно психичко. Пијаже, кој бил пред сè заинтересиран за кодовите на сознанието, запишал чуден манир кај бебиња од 4 до 5 месеци. Кога сакаат да придвижат предмет кој се наоѓа во аголот на собата, тие го влечат јаженцето што виси над колевката. Од ова однесување кое не смета со просторната оддалеченост на предметите, Пијаже заклучил дека бебето нема идеја за каузалност, не ги познава законите на причина и последица и го сме-

stand as long as we believe that there is a symmetry between the subject and the other. But this relation is not symmetrical, as we presented earlier.

However, another very important question also appears here: why is the start of the subject suspended, i.e. why does it have two births – one of the physical body and the other of the psychic one? If there are two births, then this period of empty existence, of existence without consciousness cannot be insignificant to the construction of subjectivity. In order to answer this question, except for keeping the current definition of a subject as it is understood in Lacan (and inter-interval between perception and consciousness), we clarify two more definitions. 1. Consciousness – we incline towards the part of cognitive scientists that perceive, in the most general sense, consciousness as self-consciousness. Conscious is what is conscious for itself. 2. We comprehend the psychic in the definition that Jung gives in the book “Archaic Man;” the psychic is that which has a will to change the reflexive and the instinctive.

That is why for the first stream the believe that the subject does not exist immediately following the existence of the physical body is important, because the newborn does not *perceive* and has no *consciousness* of awareness of itself, meaning that it is not conscious of the other, meaning that it has no consciousness. Also, it is not a talking subject and won't be one until it is 18 months old. But nothing in these theories says that a certain psychic does not actually begin with the very beginning of life. Piaget who was primarily interested in the modes of cognition, recorded peculiar behaviour in four-and-a-half-month-old babies. When they want to move an object that is in the corner of the room, they pull the string that is hanging over the crib. From this behaviour that does not take into account the spatial distance of the objects, Piaget came to the conclusion that the baby has no idea

та своето единствено дејствување за центар на сите настани. Поради овој заклучок, тој наједноставно ја прогласил теоријата за недиференцираност од Фројдовската психоанализа за точна.

Но, нека ја погледнеме уште еднаш таа слобода во поведението која смета со можноста да дејствува на боговски начин, без оглед на концептите за време и простор. Што му дава право на бебето да мисли дека е семоќно во управувањето со просторот кој не му е физички досеглив? Зарем тоа не е нешто од доменот на психичкото? Психичкото никаде не подразбира дека станува збор за телесно можно, а желбата да се придвижи еден оддалечен предмет овде е јасен знак за волја како психичка активност. Ако бебето од 4,5 месеци има волева активност, тогаш е тоа минимум битие со психичка содржина.

Зошто да не претпоставиме дека бебето смета дека придвижувањето на далечниот предмет е возможно? Како што бебето има ниска физичка хомеостаза, така тоа има и ниска волева активност. (Имено, бебето на оваа возраст има ниска хомеостаза, иако таа не е најниска оти тоа би било ништавилото од каде штотуку доаѓа. Таа ниска хомеостаза се манифестира како непостоење јасна свест за границите на своето тело. Во педијатријата е одамна забележано дека новороденчињата стари неколку дена се плашат од своите раце, а се смета дека е тоа резултат на непознавањето на рацете како дел од своето тело. Лакан, подоцна и Кристева, пишуваат дека новороденчето не го чувствува своето тело како интегрално, туку поверојатно како фрагментирано). Но, ако сметаме со ниска физичка хомеостаза, тогаш треба да сметаме и со ниска психичка координација. Новороденчката волја еднакво можеби смета со паразитирањето на туѓата волја. Со други зборови, можно е новороденчето да

of causality, it does not know of the laws of cause and effect and regards its only action as a centre of all events. Because of this conclusion he simply proclaimed the theory of undifferentiatedness in Freud's psychoanalysis as correct.

But, let us once again take a look at that freedom in behaviour that counts on the possibility to act in a godly manner regardless of the concepts of time and space. What gives the baby the right to think that it is almighty in the administration of space that is not at its physical disposeure? Isn't that something that is from the psychic domain? It never underlies in the psychic that it actually concerns a bodily possibility, and the wish to move a distant object is here a clear sign of will power as a psychic activity. If a four-and-a-half-month-old baby has will power activity, then it is the minimum being with psychic content.

Why not suppose that the baby considers the moving of the distant object possible? Just as the baby has a low physical homeostasis it also has a low will power activity. (Namely, the baby at this age has a low homeostasis, although it is not the lowest one because that would be the nothingness from which it has just emerged. The low homeostasis is manifested as the non-existence of a clear consciousness of the boundaries of one's own body. In paediatrics it has long ago been noticed that new born babies just a few days old are afraid of their own hands, and it is considered that that is the result of the unawareness that the hands are part of one's own body. Lacan, and later Kristeva, write that the newborn does not feel its body as integral, but more rather as fragmented). But if we count on the low physical homeostasis, then we need to count on the low physical coordination. The will power of the newborn maybe equally interferes with the leaching of someone else's will power. In other words, it is possible that the newborn has an inbuilt psychic gift

има вградена психичка даденост со која верува дека е возможно извесно психичко „вмрежување“. Ние сме навикнати да сметаме со ширењето на психата навнатре, во правец на несвесното, а тоа е затоа што го доживуваме субјектот како некој кој пребива во едно дадено и готово тело. Треба да ја мислиме можноста - токму таа ниска кохерентност на волјата да е рано сведоштво за извесен капацитет за вонмедиумско комуницирање. Треба да го сметаме за можност капацитетот на психата да се шири нанадвор кон непознатото исто како што може да оди навнатре. Како што опстаночно бебето се користи со телото на мајката како со патерица, тоа еднакво може безмедиумски да се користи со туѓото психичко. Бебето му вели на Пијаже: ти си го ставил тој објект што свечка во аголот на собата, помогни ми да го дофатам! Влечење на јаженцето над колеката е знак на волја, а неговата психа смета со експериментаторот како со матрица на која ќе паразитира.

Чудесноста на оваа волја да се движи оддалечен предмет, дали таа не е потисната во име на научноста на експериментаторот? Но, ние денес знаеме дека експериментаторот не е лишен од субјективност и априори подложен на легитимитет, како што бил сметан во времето на Фројд, па и на Пијаже. Денес знаеме дека експериментаторот може да „го води“, да „го изнудува“ резултатот на својот експеримент, па бебето има право да се жали на толкувањата кои потоа ги изведува Пијаже! Овој пример е од рангот на Павловиот рефлекс, бидејќи и тој експеримент е посредуван во домените на психичкото. За кутрото животно на Павлов, Лакан пишува како за рез на желбата; експериментот во него може да предизвика цела низа психички нереди, но бидејќи не е битие кое зборува, не е прозвано да ја доведе во прашање желбата на експериментаторот. Исто така, во извесна

with which it believes a certain psychic “intertwining” possible. We are used to count on the expansion of the psyche inwards, towards the unconscious and that is because we experience the subject as someone that dwells in a given and ready-made body. We should consider the possibility – precisely that low coherence of the will of being an early witness of a certain capacity for communication that is outside the medium. We should consider as a possibility the capacity of the psyche to expand outwards towards the unknown just as it can go inwards. Just as the baby, as part of survival, uses the mother’s body as a cane, it can also without any medium use someone else’s psychic. The baby talks to Piaget: you have put that rattling object there in the corner of the room, help me reach it! The pulling of the string over the crib is a sign of will power and its psyche counts on the one conducting the experiment as a matrix on which it shall be a parasite.

The magnificence of this will power to move a distant object, isn’t it maybe suppressed in the name of the science by the one conducting the experiment? But, today we know that the one conducting the experiment is not deprived of subjectivity and a priori prone to legitimacy, as it was considered in the time of Freud and also of Piaget. Today we know that the one conducting the experiment can “direct,” can “force” the result of his/her experiment, so the baby has the right to complain on the interpretations that Piaget later draws from there! This example is similar to Pavlov’s reflex, because that experiment too is mediated in the domains of the psychic. Of Pavlov’s poor animal Lacan writes as if of a cut in the desire; the experiment may create in it a whole set of psychic turmoil, but because it is not a creature that speaks, it has not been called upon to question the wish of the one conducting the experiment. Also, in a certain

смисла, и телото на мајката не го посредува говорот, туку преговорот со туѓата желба чија врска ја раководат надворешните психизми. Ако потегнувањето јаженце што виси над колектата е гест на волја, еден рано посведочен зачеток на психичкото, во моментот кога се придвижува волјата, се случува првото видување, тоа е размена во доменот на психичкото. Тоа е псевдоидентификација која сепак мора да постои од некакви причини. Ако поставиме теза дека е возможно некакво допирање на психичкото, што го прави него возможно? Ако овој гест зборува за пренебрегнување на традиционалните граници на субјектот и ширење во неговото поле во доменот на не-субјектот, тогаш како настанува таа врска која не смета на просторните забрани?

4. Огледални неврони

Во средината на 1990-те години беше откриена една нова класа неврони, чија рана антиципација е поетскиот опис на Лакан, на постоењето на субјектот надвор од него. Еве како во еден научно-популарен стил (од статијата во списанието *Wired*) е опишана оваа невронска категорија: „Детето ја гледа мајката како ја подигнува играчката. Детето се смее: мама сака да си играме. Сопругот ја гледа жена си како ги подига клучевите за автомобилот од масата. Тој трепери: овојпат навистина си заминува. Медицинската сестра гледа како иглата се забодува во постар пациент. Прави гримаса: мора да болеше. Како овие луѓе знаат што мисли другиот? Како ги просудуваат нивните намери и чувства, како ги определуваат целите и вербата на другиот? Се чини едноставно, но детето исто така може да заклучи дека мама сака да замине, или сопругот да помисли дека жена му сака да си игра. Сепак, тие не грешат. Тие знаат“.

sense, the mother's body is also not mediated by speech, but by the negotiation with someone else's wish, the relation of which is directed by outside psychisms. If the pulling of the string hanging above the crib is a gesture of will power, an early recording of the conception of the psychic, at the moment when the will power sets in motion, the first seeing occurs, that is an exchange in the domain of the psychic. That is a pseudo-identification that yet must exist for some reason. If we set a thesis that some kind of touching of the psychic is possible, what is that that makes it possible? If this gesture speaks of the surpassing of the traditional borders of the subject and expansion in its field in the domain of the non-subject, then how does that relation that does not count on the spatial restriction occur?

4. Mirror Neurons

In the middle of the 1990s a new class of neurons was discovered the early anticipation of which is the poetic description of the existence of the subject out of itself of Lacan. Here is how this neuron category is described in sci-pop style (from the article in the *Wired* magazine): “The child looks at its mother as she picks up the toy. The child laughs “mommy wants to play’. The husband watches his wife as she picks up the car keys from the table. He trembles “this time she is really gone’. The nurse looks at the needle sticking into the elderly patient. She flinches “it must have hurt’. How do these people know what the other is thinking? How do they judge their intentions and feelings, how do they determine the goals and the trust of the other? It seems simple, but the child can also come to a conclusion that mommy wants to leave, or the husband can think that his wife wants to play. However, they are not mistaken. They know.”

Клучот за мистеријата на оваа способност за антиципација на туѓите намери е детектирана во случајното откритие на нова класа неврони од страна на една група италијански научници, кои кога започнале снимање на активноста на невроните во мозокот на мајмуните во раните 1990-ти не очекувале дека ќе најдат нешто вака радикално. Оваа нова класа неврони ја нарекле огледална. Огледалните неврони се активни кога субјектот извршува одредена задача, на пример подига рака, и во таа смисла се безначајни. Но, истите неврони се распапуваат кога нивниот сопственик гледа како некој друг ја извршува истата задача, на пример кога другиот подига рака. Тие се активираат од извесен тип емпатија, како извесна рефлексија на активноста на другиот, то ест како еден тип симулација на активноста на другиот.

Ваквата симулација посведочува дека меѓу мене и другиот кого што го набљудувам постои силна, безмедиумска врска. Однесувањето на другиот се продуцира и во истиот момент се репродуцира кај мене, што значи дека секое однесување секогаш настанува не како единечно и индивидуалистичко, туку секогаш како најмалку двојно, односно дуплирано. То ест меѓу мене и другиот постои врска која не е посредувана во физичка смисла, а во суштината е симулација. Меѓутоа, интересно е дека иако мозочната активност е идентична, сепак тој што набљудува нема во реалноста да ја подигне раката, како тој што е набљудуван. Во поголем дел од времето силна мозочна инхибиција ќе го спречи набљудувачот да ја активира сопствената моторика за да ја симулира активноста што ја набљудува. Но, нелагодноста што ја чувствуваме кога некој се мачи да стави конец во игла е доказ дека овие инхибитори не го блокираат секогаш и не со ист успех тој *примиџивен, безмедиумски дијалог* меѓу субјектот и другиот.

The key to the mystery of this capacity for anticipation of someone else's intentions is detected in the chance discovery of a new class of neurons by a group of Italian scientists which, when they started monitoring the activity of the neurons in monkeys brains in the early 1990s, did not expect to find anything as radical as this. They called this new class of neurons a mirror class. The mirror neurons are active when the subject is in the process of performing a certain task, for example, rising its hand, and in that sense they are insignificant. But the same neurons fire off when their owner sees someone else performing the same task, for example, how the other rises his/her/its hand. They are activated by a kind of empathy, as a certain reflection of the activity of the other, i.e. as a kind of simulation of the activity of the other.

Such simulation witnesses that between me and the other one that I am watching there is a strong, unmediated relation. The conduct of the other is produced and at the same moment reproduced in me, which means that each conduct always comes not as one and individualistic, but always as, at least, double, i.e. doubled. That is, between me and the other there is a relation that is not mediated in a physical sense, and in the essence is a simulation. It is interesting, however, that although the activity of the brain is identical, yet the one watching won't raise his/her/its hand in reality as the one that is watched. Most of the time, a strong brain inhibition shall stop the one watching from activating his/her/its motorics in order to simulate the activity he/she/it is watching. But, the unease that we feel when someone is struggling to thread a needle is proof that these inhibitors don't always block and not with the same success that primitive, unmediated dialogue between the subject and the other.

Овие неврони може да се покажат како многу важни за конституирање на субјективноста. Ако невронски, меѓу мене и другиот постои истовременост, тогаш таа истовременост не е само празна апстракција, туку и суштинска психичка синхронија, односно сродност. Тоа значи дека нашата временост е истородна, то ест има една повторена, односно дуплирана временост, само едната од двете запрена.

Новороденчето на Пијаже може да прима псевдоидентификација, то ест да функционира преку ваква идентификаторска матрица со другиот „готов“, говорен субјект. Тоа значи дека прото-субјектот е веќе потенцијален субјект во моментот кога околу него се наоѓа еден друг „готов“ субјект, на пример мајката. Односно дека потенцијалот за субјект, прото-субјектот го добива во моментот кога првпат ќе здогледа еден друг околу себе. Оваа огледална идентификација настанува за првпат како здогледување, то ест како последица на перцептивното. Еден дел од когнитивците кои го критикуваа тврдењето на Пијаже дека новороденчето не перцепира објекти околу себе, излегоа со експеримент правен на новороденчиња стари неколку дена. На нив им е прожектирана слика на камен кој паѓа накај новороденчињата, а тие пред таа прожектирана слика се поместуваат. Ова секако може да биде инстинктивно, рефлексно поместување, но сепак ова е доказ за извесна перцепција. Ако е перцепција, тогаш новороденчето не е целосно лишено од нешто што би го нарекле долна граница на субјектот - перцепцијата. Како прото-субјекти кои перцепираат, макар и рудиментирано, новороденчињата сосема извесно ја перцепираат и активноста на другиот, а преку огледалните неврони истата ја симулираат. Ако мајката како „готов“ субјект кренала рака, новороденчето иако прото-субјект, го завршува движењето во себе.

These neurons may appear as very important in the constituting of subjectivity. If, neurologically, there is concurrence between me and the other, then that concurrence is not just an empty abstraction, but an essential psychic synchrony, i.e. relatedness. That means that our timeliness are the same, i.e. there is one repeated, i.e. duplicated timeliness, and only one of the two is stopped.

The newborn in Piaget may receive pseudo-identification, i.e. may function through such an identification matrix with the other “ready-made” talking subject. That means that the proto-subject is already a potential subject at the moment when around it there is another “ready-made” subject, for example the mother. That is, the proto-subject receives the potential for the subject at the moment when it first sees someone else around itself. This kind of mirror identification happens for the first time as a seeing, i.e. as a consequence of the perceptive. One part of the cognitivists that criticised Piaget’s claim that the newborn does not perceive objects around itself, came forward with an experiment conducted on newborns just a few days old. An image of a falling stone was screened to the newborns and they moved before this screened image. This of course might as well be instinctive, reflex movement, but however it is proof of a certain perception. If it is perception, then the newborn is not entirely without something that we would call a down border of the subject – perception. As proto-subjects that perceive, even if it may be rudimentary, the newborn most certainly percept the activity of the other as well and through the mirror neurons simulate the same. If the mother as a “ready-made” subject has lifted her hand, the newborn as a proto-subject, finishes the movement within itself.

Тоа е симулација која не се случува во смисла на една реализираност, но се случува во смисла на една симулација на моторика. Лакан профетички го објаснува секое движење како уочување. Тој вели: „Погледот по себе, не само што ги завршува движењата, туку и ги прикрива.“ Тоа значи дека погледот е доволен и потребен услов за довршување на секоја активност на субјектот. Активноста на мајката е довршена од погледот на новороденчето, новороденчето го завршува и го уочува движењето на мајката, во еден „магепснички момент.“ Не само што овде станува збор за одземање од погледот, туку и за многу посуштествено инаугурирање на еден прото-субјект во субјект кој миметира во времето за кое се веруваше дека тоа не е способно за разлучување на себеси од другиот. Невролозите велат дека во моментот на раѓањето речиси сите неврони што еден мозок ќе ги има се веќе формирани, само што не се вмрежени. Со секое искуство, поглед, звук, допир, тие се распалуваат. Секогаш кога ќе се распалат тие градат врска со други неврони. Ако е така, тогаш новороденчето веќе многу рано може да „види“ активности кои ќе ги завршува во себе, то ест ќе се подготвува себеси за субјект кој еден ден ќе биде.

Зошто е важно ова? Затоа што очигледно е дека додека новороденчето невронски ја миметира секоја акција на другиот, тоа едновременно ја миметира и идејата за себство. Таа идеја за себство, тоа ја презема од другиот. Бидејќи е во моментот преслабо за физичка и психичка координација и кохерентност, тоа во себе само ги инхибира, то ест ги завршува претставите за себство преземени од другиот, а сè уште не ги имитира, еманира.

Една ревизија што ја предлагаме во однос на досегашната теориска психоанализа за почетокот

That is a simulation that does not happen in the sense of a realisation, but happens in the sense of a simulation of motorics. Lacan prophetically explains each movement as a freezing. He says: “The look in itself not only finishes the movements, but also hides them.” That means that the gaze is a sufficient and necessary condition for the completion of each action of the subject. The activity of the mother is completed by the newborn’s gaze, the newborn completes it and freezes the mother’s movement in a “magical moment.” We are not talking here only of the taking away of the gaze, but of a more substantial inauguration as well of a proto-subject in a subject that shows mimesis in the time which was considered that it is not capable of differentiating itself from the other. Neurologists say that at the time of birth almost all neurons that a brain will have are already formed, they are just not set “in place.” With each experience, look, sound, touch, they spark off and are set aflame. Always when they are set aflame they build a relationship with other neurons. If this is so, then the newborn can already very early “see” activities that it completes within itself, i.e. it prepares itself for the subject it will become one day.

Why is this important? Because it is obvious that the newborn neurologically mimes each action of the other, it at the same time mimes the idea of self as well. It takes over the idea of the self from the other. Due to the fact that it at that moment is too weak for physical or psychic coordination and coherency, it only inhibits them in itself, i.e. completes the notions of self taken over from the other, but does not just yet imitate or emanate them.

A summary that we suggest in relation to present theoretical psychoanalysis on the beginning of subjectivity

на субјективноста би гласела најнапред дека станува збор за скалибилност. Ако е така, тогаш откритието на себството не може да се случува во една спектакуларна слика („свезден спектакл“, како што го вика Лакан) некаде околу шестиот месец од животот на новороденчето, кога тоа наеднаш ќе се здогледа себеси во огледало, во тн. огледална фаза кај Лакан. Оваа нарација не е ништо поверодостојна од онаа на Фројд за ордата која го убива таткото. Станува збор за точка којашто е претворена во приказна. Ако зборуваме дека центарот на психичкото се презема од друго тело, и не е нужно ситуиран во сопственото тело, тогаш автоматски имаме дозвола да ја мислиме можноста од постоење на гореспоменатите истовремени субјекти, субјектот сон и субјектот халуцинација, за почеток, то ест, да мислиме такви субјекти кои во себе ја обединуваат можноста од другост и кои сведочат дека ние сме во темелна заблуда кога веруваме дека субјектот директно треба да се врзува за телесен субјект.

Белешки:

1. Оваа статија е дел од поголемо теориско истражување.
2. Кај еден случај на загубена способност за сонување, воден во Универзитетската болница во Цирих, што е опишан во „New Scientist“ од 10 септември 2004 година, е покажана можноста од органската врска меѓу сонувањето и халуцинацијата. Во овој случај губењето на способноста за сон кај една 73-годишна жена следел по чудната и необично јасна визуелизација за која таа не била сигурна дали е халуцинација или сон. Овој пример, меѓутоа, покажува дека сонот и халуцинаци-

would first and foremost be that we are dealing with scalability. If this is so then the discovery of the self cannot occur in a spectacular image (“star spectacle” as Lacan calls it) somewhere around the sixth month in the life of the newborn when it suddenly sees itself in the mirror, i.e. in Lacan’s mirror stage. This narrative is no more accurate than Freud’s one on the horde that murders the father. We are dealing with a point that is turned into a story. If we say that the centre of the psychic is being taken over from another body and is not necessarily situated in one’s own body, then we automatically have permission to think the possibility of the existence of the abovementioned concurrent subjects, the subject dream and the subject hallucination, as a start, i.e. to think of such subjects that within themselves unite the possibility of otherness and that witness that we are deep in fundamental deception when we believe that the subject should directly connect to a bodily subject.

Translated from Macedonian by Rodna Ruskovska

Notes:

1. This article is part of a larger theoretical investigation.
2. In a case described in the issue of “New Scientist” of 10 September 2004 of loss of dreaming conducted at the University Hospital in Zurich, the possibility of an organic connection between dreaming and hallucination. In this case the loss of dream capacity in a 73-year-old-woman followed after the peculiar and unusually clear visualization of which she was not conscious if it was a hallucination or a dream. This example however shows that the dream and the hallucination either mutually exclude themselves, or

јата или меѓусебно се исклучуваат, или се најавуваат, Ако е првото, тогаш можеби може да се трасира и извесно органско, корпореално исходиште на ваквиот субјект, иако веруваме дека тоа е и сосема неважно.

introduce themselves, if the case is the first, then maybe a certain organic, corporeal outcome of this kind of subject may be traced, although we believe that that is entirely irrelevant.

Жарко
Трајаноски

Сеништето на хомосексуалноста кружи над Македонија

Едно сениште кружи над Македонија - сеништето на хомосексуалноста. Сите сили на конзервативната Македонија стапија во свет сојуз за да го егзорцираат ова сениште: Македонската православна црква, Исламската верска заедница, етно-националистичките политички партии, дури и поранешниот Претседател на Република Македонија. Во прилогот што следи, ќе илустрирам како овие политички „истерувачи на духови“ беа поддржани од неколку креатори на јавното мислење кои понудија „неповивливи аргументи“ против хомосексуалноста, против човековите права на не-хетеросексуалците, па дури и против самиот концепт за човекови права.

Отворањето на јавната дебата за хомосексуалноста и човековите права на нехетеросексуалците беше провоцирано од публикацијата „Границите на слободата и изборот: Хомосексуалноста во Република Македонија.“¹ Во споменатата публикација беа претставени резултатите од спроведената анкета за перцепцијата на хомосексуалноста во Република Македонија.² Анализата на ставовите и мислењата на анкетираниите граѓани обелодени запрепаствувачки податоци: само 25,40 проценти од испитаниците изразиле согласност со ставот „Хомосексуалноста ја сметам за нешто нормално;“ дури за 64,1 процент

Zarko
Trajanoski

The Spectre of Homosexuality is Haunting Macedonia

A spectre is haunting Macedonia - the spectre of homosexuality. All the powers of conservative Macedonia have entered into a holy alliance to exorcise this spectre: the Macedonian Orthodox Church, the Islamic community, the ethno-nationalist's political parties, even the former President of the Republic of Macedonia. In the following contribution, I will illustrate how these political “ghost-busters” were supported by a few public opinion-makers who offered “irrefutable arguments” against homosexuality, against human rights of non-heterosexuals, and even against the very concept of human rights.

The opening of a public debate on homosexuality and the human rights of non-heterosexuals was provoked by the publication “The Boundaries of Freedom and Choice: Homosexuality in the Republic of Macedonia.”¹ The publication featured the results of a survey regarding the perception of homosexuality in the Republic of Macedonia.² The analysis of the beliefs and opinions of the surveyed individuals revealed shocking results: only 25.40 percent of those surveyed agreed with the statement “I consider homosexuality a normal thing,” 64.1 percent of the surveyed believe that “Homosexuality is a disease or psychological disorder,” whereas only 51.7 percent

од испитаниците „Хомосексуалноста е болест или психичко пореметување;“ а само 51,7 проценти не се согласуваат со ставот дека „Хомосексуалноста треба да биде казнива со закон!“ Иако хомосексуалните акти беа декриминализирани во 1996 год., со ставот дека хомосексуалноста треба да се пенализира се согласуваат дури 34,2 проценти од испитаниците (од кои 17,3 во целост)!³

Резултатите од публикацијата беа непосреден повод за да почне поотворено да се зборува во јавноста за сексот и за сексуалната ориентација.⁴ Резултатите од анкетата беа искористени и во јавната кампања на ЦГЧП која го промовираше слоганот „Соочи се со разликите!“ Непосредно потоа се случи формирање и на други организации, се спроведоа други истражувања, се покренаа други иницијативи. Неколку години подоцна, слободно можеме да кажеме дека Република Македонија не е веќе една од малкуте земји во светот каде што нема интензивна расправа за сексуалната еднаквост, за регулирањето на сексуалноста и иднината на семејството.⁵ Се отвори расправа и во печатените и во електронските медиуми, а во неа се вклучија и одреден број јавни личности и претставници на политички партии.

Во овој текст ќе разгледаме дел од аргументите кои се јавија како реакција на обидите за сензибилизирање на јавното мислење во поглед на проблемите со кои се соочуваат хомосексуалците.⁶ Аргументите се изнесени од три позиции: а) традиционалистичка, теолошко-националистичка позиција од страна на еден професор по философија; б) црковна, теолошка позиција на еден угледен Владика (член на Светиот синод на МПЦ); в) философска („есенцијалистичка“), позиција на еден угледен универзитетски професор по философија.⁷

disagree with the belief that “Homosexuality should be punishable by law.” Although homosexual acts were decriminalized in 1996, 34.2 percent agree that homosexuality should be penalized, whereas 17.3 fully agree with this statement.³

The results of the publication triggered a more open public discussion on sex and sexual orientation.⁴ These results were also used in the public campaign of the Center for Civil and Human Rights (CCHR) promoting the slogan “Face the differences!” Soon thereafter other organizations were formed, other surveys were carried out, and other initiatives took place. Several years later, it can be stated with much certainty that the Republic of Macedonia is no longer one of the few countries in the world lacking an intensive debate on sexual equality, regulation of sexuality and the future of the family.⁵ Such debates were opened in the printed and electronic media, and several public figures and representatives of political parties participated in them.

This text examines part of the arguments that appeared as a reaction of the attempt to raise public awareness regarding the problems faced by homosexuals.⁶ The arguments are presented through three points of view: a) the traditional, theological-nationalistic point of view of a philosophy professor; b) the church-oriented, theological point of view expressed by a respectable Bishop (member of the Holy Synod of the Macedonian Orthodox Church); c) the philosophic (“essentialist”) position of a respectable university professor of philosophy.⁷

Негирање на хомосексуалноста во Република Македонија

Еден од првите интелектуални обиди јавно да се аргументира против иницијативите за права на хомосексуалците, и против хомосексуалноста воопшто, го регистрираме во списанието „Форум“, во текстот со контроверзен наслов „Кој е овде, впрочем, хомосексуалец?“⁸ Уште со насловот, авторот на текстот антиципира еден од клучните аргументи против анализите на публикацијата „Границите на слободата и изборот: Хомосексуалноста во Република Македонија“ и против јавната кампања на Центарот за граѓански и човекови права (ЦГЧП):

„ЦГЧП секогаш оперира со фиктивни бројки, а притоа говори дека во Македонија има многу хомосексуалци, а се јавиле само тројца, бидејќи другите се плашат од нетолерантноста на општеството. Во принцип е несериозно да се ‘тероризира со претпоставки’.“

Авторот го користи фактот дека во Република Македонија тогаш нема јавни личности што ја декларирале својата хомосексуална ориентација. Една од основните претпоставки во текстот „Кој е овде, впрочем, хомосексуалец?“ е дека хомосексуалноста не му е својствена на Македонецот, дека хомосексуалноста е нешто својствено на друга цивилизација, што сега Македонецот е *принуден* да го прифати:

„Македонецот е далеку од ова. Затоа е бесмислено насила културолошки да се уништува, принудувајќи се себеси инфериорно да прифати сè од друга цивилизација.“

Очигледно, авторот на текстот има проблем со прифаќањето на фактот дека некои Македонци се хомосексуалци. За него, *свештаи* идеја на „македон-

Denying Homosexuality in the Republic of Macedonia

One of the first intellectual attempts to publicly argue against the initiatives for homosexual rights and homosexuality in general, appeared in the journal “Forum,” in the text with the controversial title “Who here, is in fact, a homosexual?”⁸ In the very title the author anticipates one of the key arguments against the analyses published in “The Boundaries of Freedom and Choice: Homosexuality in the Republic of Macedonia” and against the public campaign of the Center for Civil and Human Rights:

“CCHR always operates with fictive numbers, stating that in Macedonia there are many homosexuals, whereas only three registered because the rest are afraid of social bigotry. In general it is unprofessional to ‘terrorize with assumptions.’”

The author makes use of the fact that at that time in the Republic of Macedonia there were no public figures who openly declared their homosexual orientation. One of the basic assumptions of the text “Who here, is in fact, a homosexual?” is that homosexuality is something common for another civilization, and the Macedonians are *forced* to accept it:

“The Macedonians are far away from this. It is thus pointless for them to culturally destroy themselves by force, making themselves accept everything in an inferior way from a different culture.”

Obviously, the author of the text has a problem with accepting the fact that some Macedonians are homosexuals. For him, the *holy* idea of “being Macedonian” makes

ството“ е неспоива со *гревои* на „хомосексуализмот“. Повеќепати во текстот се сугерира дека хомосексуалноста е нешто туѓо за македонскиот народ.⁹ Туѓото се доживува како закана која што насила културолошки ќе го уништи Македонецот, кој е доведен во ситуација инфериорно, и некритички, да прифаќа сè што доаѓа од Европа:

„Се наметнува прашањето: дали ние, како народ-субјект (а не објект), можеме да останеме надвор од системот, дали мора некритички да го прифатиме секое ѓубре на Европа?“

Притоа, на хомосексуалноста не се алудира само како на „ѓубре на Европа,“ туку и како на закана која што може да доведе до пад на Македонецот како човек. Интересно, и не помалку симптоматично, е дека како „репрезентативен примерок“ на Македонец е земен токму прадедото на самиот автор, кој „...првпат се соочил со идејата за хомосексуализмот и за содомијата, тогаш кога некој пријател дошол од Париз и му кажал дека таму тоа е ‘ин’?!“ Дотогаш, ако му веруваме на прадедото на авторот, „Тој никогаш не можел да помисли дека човекот може да падне толку ниско.“ Во овој контекст, идејата за хомосексуалноста се доживува како најнизок морален пад на човекот.¹⁰ Притоа, доведени сме во ситуација да треба да прифатиме дека она што некогаш важело за прадедото на авторот, би требало да важи за сите сегашни Македонци.

Како што можеме да видиме, од една страна, анализите на резултатите од истражувачката анкета спроведена на репрезентативен примерок (2002 год.) се негирани како несериозно „тероризирање со претпоставки.“¹¹ Од друга страна пак, не станува збор за „тероризирање со претпоставки“ кога авторот тврди нешто за сите Македонци само врз основа на исказот

it impossible to relate to the *sin* of “homosexuality.” The text suggests many times that homosexuality is something foreign for the Macedonian people.⁹ What is foreign is seen as a threat which will, by force, culturally destroy the Macedonians, who are put in the position to accept all that comes from Europe in an inferior and uncritical way:

“The question is posed: whether we, as a people-subject (and not object), can remain outside the system; must we uncritically accept all of Europe’s trash?”

Meanwhile, homosexuality is not only alluded to as “Europe’s trash”, but also as a threat that may lead to the downfall of the Macedonians as people. Interestingly, and not in the least symptomatically, the choice for the “representative sample” of the typical Macedonian fell on the great-grandfather of the author, who “... for the first time faced the idea of homosexuality and sodomy when a friend of his came back from Paris and told him that over there such a thing was ‘in.’” Until then, if we trust the author’s great-grandfather, “He could never have imagined that man could fall so low.” In such a context, the idea of homosexuality is seen as the lowest moral fall of man.¹⁰ In the meantime, the readers are put in the position of having to accept that what was once the belief of the author’s great-grandfather is supposed to represent the belief of all Macedonians in the present day.

It is clear that, on the one hand, the analyses of the results from the survey carried out on a representative sample (2002) have been cancelled out as unserious “terrorizing with assumptions.”¹¹ On the other hand, “terrorizing with assumptions” is out of the question when a general statement regarding all Macedonians is based on the statement of the author’s great-grandfather, who neither

на неговиот прадедо, кој не живеел ниту во нашето време, ниту во постојните граници на Република Македонија.

Хомосексуалноста како опасност за „битието на Македонецот“

Употребувајќи несекојдневен сплет од националистички и теолошки аргументи, авторот на текстот „Кој е овде, впрочем, хомосексуалец?“ ги предупредува своите читатели за надоаѓачката опасност од Европа. Притоа, националистичките сентименти се искористени за да се обезвредни хомосексуалноста како „промашување на еросот“/„ничкосан ерос“, како „декадентна појава“, како „болест на душата“. ¹² Дури и да прифатиме дека секој народ има право на свој сопствен дискурс, авторот не кажува од каде токму тој има право да зборува во името на народот, и да го креира дискурсот на народот (народот сфатен исклучиво како *ethnos*). Толку бргу ли заборавивме на тоталитаристичките аргументи дека Евреите (но, и Ромите, Словените и хомосексуалците) се опасност за „битието на Германецот“, дека комунистите се опасност за „битието на Американецот“, и дека капиталистичката „буржоазија“ е најголема опасност за битието на пролетерските (социјалистички) народи?

Сентименталниот анти-индивидуализам ¹³ на авторот се крепи врз наци-аргументите дека хомосексуалноста е „биолошки ќорсокак“, ¹⁴ и дека „антивитализмот е погрешен поглед за еден народ кој е полн со животни сокови“. За жал, тој нема ниту духовен ниту интелектуален потенцијал за да ја согледа тесноградоста на сопствените националистички аргументи. Имено, ако ја следиме логиката на авторот, не

lived in the present time, nor in the existing boundaries of the Republic of Macedonia.

Homosexuality as a Danger to “the Existence of the Macedonians”

Through a curious mix of nationalistic and theological arguments, the author of the text “Who here, is in fact, a homosexual?” warns his readers of the approaching danger from Europe. At the same time, nationalistic sentiments are used to reduce sexuality to “missed eros” or “trampled eros,” to a “decadent phenomenon,” to “illness of the soul.” ¹² Even if one accepts the fact that every people has a right to its own discourse, the author does not state why it is precisely him that has the right to speak in the name of the people and to create its discourse (the people seen exclusively as an *ethnos*). The totalitarian arguments that Jews (and also Roma, Slavs and homosexuals) are a danger to “the existence of the Germans,” that the capitalist “bourgeoisie” is the greatest danger to the existence of the proletariat (socialist) nations – could these arguments have been forgotten so soon?

The sentimental anti-individualism ¹³ of the author feeds upon the Nazi-arguments that homosexuality is “a biological cul-de-sac,” ¹⁴ and that “anti-vitalism is the wrong point of view for a nation full of life’s fluids.” Unfortunately, the author possesses neither the spiritual nor the intellectual potential of grasping the narrow-mindedness of his own nationalistic arguments. Hence, by following the logic of the author, if homosexuality is “a biological

е само хомосексуалноста „биолошки ќорсокак“ туку и монаштвото. Дали тоа значи дека и монаштвото, со оглед на тоа дека не создава живот, е опасност по „битието на Македонецот?“

Ако можеме, како и авторот, да тврдиме дека „ослабената генетска структура на населението“¹⁵ во Шведска „се должи и на подемот на хомосексуализмот“, зошто истовремено да не тврдиме и дека подемот на монаштвото во Македонија може да ја ослаби „генетската структура на населението?“ Зошто, на пример, тој не предупредува и за опасностите од филозофијата и од теологијата - имајќи предвид колку многу философи и теолози одбрале да не остават потомство?

Културно обезвреднување на хомосексуалноста

Текстот „Кој е овде, впрочем, хомосексуалец?“ избобува со мноштво антологиски примери за културно обезвреднување на хомосексуалноста. Како што ќе видиме од неколкуте одбрани примери, употребените „аргументи“ повеќе зборуваат за презирот што го чувствува самиот автор, отколку за феноменот на хомосексуалноста.

1. Хомосексуалноста како психичка болест

Иако во текстот се зборува за хомосексуалноста и како за форма на „алтернативна“ (да не речам первертирана) сексуалност, честопати на неа се алудира како на степен на „психопатолошко нарушување“ или како на „психолошко нарушување и тип на психичка болест“. Приложениот контра-аргумент е антологиски пример како за злоупотреба на аргументацијата, така и за злоупотреба на медицински факти:

cul-de-sac,” this is also true for monasticism. Does this mean that monasticism, bearing in mind that it does not create life, is a danger to “the existence of the Macedonians?”

If it is possible to argue, just like the author, that the “weakened genetic structure of the population”¹⁵ in Sweden “is due to the advance of homosexuality,” isn’t it possible to argue that the advance of monasticism in Macedonia can weaken the “genetic structure of the population?” Why, for example, does the author not issue a warning against the dangers of philosophy and theology – bearing in mind how many philosophers and theologians chose not to leave descendants?

Cultural Devaluation of Homosexuality

The text “Who here, is in fact, a homosexual” abounds with a multitude of anthological examples of the cultural devaluation of homosexuality. As witnessed in the following selected examples, the employed “arguments” speak more of the contempt the author feels rather than of the phenomenon of homosexuality.

1. Homosexuality as a psychological illness

Although the text refers to homosexuality as a form of “alternative” (or even perverted) sexuality, it is usually alluded to as a stage of “psychopathological disorder” or as “mental disorder and type of mental illness.” The following counter-argument is an anthological example of argumentative abuse, as well as the abuse of medical facts:

„Истакнувањето на тоа дека хомосексуалците и лезбејките во светот се добро ситуирани и организирани групи кои одлично функционираат на своите работни места, не е доказ за психолошкото здравје, затоа што и исклучително љубоморните луѓе одлично работат во својата област, па сепак психијатријата говори за љубомората како за психолошко нарушување и тип на психичка болест.“

Ако го парафразираме овој контра-аргумент, ќе можеме полесно да видиме дека станува збор за грчевит ментален напор да се сугерира претставата за хомосексуалноста не само како за психолошко нарушување туку и како за тип на психичка болест:

Истио како истио за љубоморниите луѓе не можеме да кажеме дека се психички здрави (психијатријата вели дека илте се психички болни), иако одлично функционираат на своите работни места, така и за хомосексуалциите и лезбејкиите не можеме да кажеме дека се психички здрави, иако одлично функционираат на своите работни места.

Притоа, како „коллатерална штета“ не настрадаваат само принципите на аргументацијата туку и самата психијатрија. Експлицитната намера на авторот е да укаже на манипулација, но, имплицитно и самиот тој манипулира користејќи лажна премиса („психијатријата говори за љубомората како за психолошко нарушување и тип на психичка болест“)!

Всушност, љубомората не е на листата на психијатриски нарушувања,¹⁶ како што одамна не е ниту хомосексуалноста. Но, еве, дури и хипотетички да прифатиме дека и љубомората и хомосексуалноста се „тип на психичка болест,“ повторно останува нејасно зошто авторот не напишал текст „Кој е овде, впрочем, љубоморен?,“ во кој љубомората ќе се обезвреднува како опасност за „битието на Македонецот?“

“Stressing the phenomenon that homosexuals and lesbians in the world are well-situated and organized groups which function extremely well in their workplace is not proof of their psychological health, because even exceptionally jealous people work extremely well in their field, and yet psychiatry speaks of jealousy as a mental disorder and type of mental illness.”

If this counter-argument is paraphrased, it is easy to notice that it represents a frantic mental attempt to suggest a representation of homosexuality not only as a mental disorder, but also as a type of mental illness:

Just as it is impossible to say that jealous people are psychologically sane (psychiatry states that they are mentally ill), even though they perform well at their workplace, it is impossible to say that homosexuals and lesbians are sane, although they, too, perform well at their workplace.

In the meantime, not just the argumentative principles of the text suffer “collateral damage,” but also psychiatry. The explicit intent of the author is to point to manipulation, but implicitly he himself manipulates by using a false premise (“psychiatry speaks of jealousy as a mental disorder or type of mental illness”)!

In fact, jealousy is not on the list of mental disorders,¹⁶ just like homosexuality has not been for a while. But even if we accept hypothetically that jealousy and homosexuality are “a type of mental illness,” it is still unclear why the author did not write a text named “Who here, is in fact, jealous?” in which jealousy will be devalued as a danger to the “existence of the Macedonians?”

2. Хомосексуалноста како последица на „еректил-на дисфункција“

Во извесни моменти може да дојдете во дилема дали да продолжите да го читате текстот со сериозност, или просто затоа што станува неочекувано забавен:

„Денес, кај повеќето мажи, хомосексуализмот оди рака под рака со феноменот на еректилната дисфункција. Статистиките покажуваат дека тоа е честа појава.“

Со оглед на тоа што авторот не наведува од каде црпел вакви оригинални статистички податоци (со сигурност не од Државниот завод за статистика), останува сомнежот дека можеби тука станува збор повторно за некои податоци од неговиот прадедо (или од неговата прабаба, стрина или тетка). Во секој случај, обидете се само да си претставите како авторот си замислува хомосексуален однос во отсуство на ереkcија. Или такво нешто тој не може ни да си замисли?!

3. Аналниот секс како насилство врз телото

Не помалку антологиски (и симптоматичен) е приложениот аргумент против „автономијата над своето тело“:¹⁷

„Нашето тело е, всушност, далеку од тоа да биде наша сопственост, бидејќи по дефиниција не го создаваме ние, туку ни го подарува Бог - или природата, доколку некому му пречи теизмот. Дали навистина имаме право на насилство врз така создаденото сопствено тело? (Бесмисленоста и неприродноста на аналниот секс!?)“

Срцевината на аргументот е дека немаме право на насилство врз сопственото тело, кое не е наша сопственост, бидејќи ни е подарено од Бог (или од

2. Homosexuality as a result of “erectile dysfunction”

At times you may come to a dilemma of whether to continue to read the text seriously, or simply because it becomes unexpectedly amusing:

“Today, with many men, homosexuality goes hand in hand with the phenomenon of erectile dysfunction. Statistics show that this is a frequent occurrence.”

Bearing in mind that the author does not state the source of this original statistic data (surely not from the State Statistical Office), the doubt remains whether again this information comes from the author’s great-grandfather (or from his great-grandmother, aunt, or sister-in-law). In any case, try to picture how the author imagines homosexual relations in the absence of an erection. Or is it that he cannot even imagine such a thing?!

3. Anal sex as abuse of the body

The following argument against the “autonomy over one’s body”¹⁷ is just as anthropological (and symptomatic) as the previous ones:

“Our body is, in fact, far from being our property, since by definition we do not create it ourselves, rather it is given to us by God – or nature, if someone happens to mind theism. Do we really have the right to abuse our thus created body? (The absurdity and unnaturalness of anal sex!?)”

The core of the argument is that we do not have the right to abuse our own body, which is not our property, because it has been given to us by God (or Nature). At the

природата). Притоа, во заграда, аналниот секс (со сета своја „бесмисленост“ и „неприродност“) се сугерира како облик на насилство врз телото, кое ем е наше - „сопствено“, ем „не е наша сопственост!“

Значи, авторот нема когнитивен проблем со претставувањето на тоа како изгледа хомосексуалниот однос.¹⁸ Меѓутоа, очигледно е дека тој има проблем со концептот „насилство врз телото“. Останува нејасно, какво е тоа „насилство врз телото“, кога при доброволниот сексуален однос партнерите не чувствуваат болка туку задоволство кое може да доведе до оргазам? Можеби, ако телото е навистина само во сопственост на бог, бог доживува „насилство врз телото“ при анален секс. Кога хомосексуалците имаат секс бог доживува болка, а кога хетеросексуалците имаат секс, бог се радува?!

Исто така, авторот не ги загатнува следниве прашања што логично се наметнуваат: Како тоа хетеросексуалците не вршат насилство врз телото, а хомосексуалците вршат насилство? Дали само аналниот секс помеѓу хомосексуалци е насилство врз телото или и аналниот секс меѓу хетеросексуалци? Дали само аналниот секс е насилство врз телото или пак и оралниот секс?

4. Хомосексуалноста како знак за декадентна цивилизација

Културното обезвреднување на хомосексуалноста продолжува со конструирање на грандиозни транс-историски аргументи кои се повикуваат на „општата законитост за цикличност во историјата“. Така, според сознанијата на авторот, „хомосексуализмот“.

„[...] секогаш се јавувал како знак на декаденцијата на една цивилизација, како последица од распадот на

same time, in parentheses, anal sex (in all its “absurdity” and “unnaturalness”) is presented as a form of abuse of the body, which on the one hand is our – “own,” and on the other hand “is not our property!”

Therefore, the author does not have a cognitive problem in the presentation of the picture of homosexual relations.¹⁸ However, it is obvious that he definitely has a problem with the concept “abuse of the body.” It remains unclear what he means with “abuse of the body,” bearing in mind that during voluntary sexual relations the partners do not feel pain, rather pleasure that might lead to an orgasm? Perhaps, if the body is truly only God’s possession, God suffers “abuse over the body” during anal sex. When homosexuals have sex God experiences pain, and when heterosexuals have sex, God rejoices?!

Also the author does not touch upon the following questions that emerge logically: How is it that heterosexuals do not abuse the body, but homosexuals do? Is anal sex between homosexuals abuse of the body just as it is between heterosexuals? Is only anal sex abuse of the body, or is oral sex, too?

4. Homosexuality as an indication of a decadent civilization

The cultural devaluation of homosexuality continues with the construction of grandiose transhistorical arguments based on the “general law of historical repetitive cycles.” Thus, according to the author’s knowledge, “homosexuality.”

“[...] always appeared as an indication of the decadence of a separate civilization, as a result of the deterioration of the

етичките системи, како знак дека, во виталистичка смисла, цивилизацијата - којашто во прво време била доволно силна за да доминира во светот - се потрошила и дека почнува однатре да се гангренизира и да се распаѓа (на пример, старата грчка, римска, па и турската цивилизација), како некоја општа законитост за цикличност во историјата.“

Значи, прво треба да се согласиме дека „хомосексуализмот“¹⁹ ама баш секогаш се јавувал како знак на декаденцијата на една доминантна цивилизација (останува нејасно според кои статистики?). Ако го прифатиме тоа (хипотетички, се разбира), како и фактот дека сега хомосексуалноста е составен дел од „етичкиот систем“ на модерната „Европска“ цивилизација,²⁰ тогаш би морале да се согласиме и дека модерна Европа „почнува однатре да се гангренизира и да се распаѓа“, како што тоа претходно им се случило на „старата грчка,²¹ римска, па и турската цивилизација?!“

Накусо, прифаќањето на хомосексуалноста е претставено како почеток на цивилизацииска пропаст! Безмалку, со хомосексуалноста настапува и потопот, и само за оние кои ќе ја осудат и отфрлат хомосексуалноста ќе има спас во „царството небесно“.²²

Не ли се изнаслушавме доста вакви слични транс-историски „аргументи“ во едно не толку далечно време, кога врз основа на законите на „материјалистичката дијалектика“ се предвидуваше неминовна пропаст на капитализмот и доаѓање на комунизмот?

ethical systems, as a sign that, in a vitalistic way, civilization – which at first was strong enough to dominate the world – has elapsed and has started to rot and decompose from within (for instance, the old Greek, Roman and even Turkish civilizations), as some kind of general law of historical repetitive cycles.”

Thus, we first have to agree that “homosexuality”¹⁹ by rule always appeared as an indication of the decadence of a dominant civilization (the statistics of reference remain unclear). If we accept this (hypothetically, of course), as well as the fact that nowadays homosexuality is an integral part of the “ethical system” of contemporary “European” civilization,² then we would have to agree that contemporary Europe “has started to rot and decompose from within,” as that had previously happened to “the old Greek,² Roman, and even Turkish civilizations.”

In short, accepting homosexuality is presented as the beginning of the decline of civilization. Surely, homosexuality brings the flood, and only those who will condemn and reject homosexuality will find salvation in “the holy kingdom.”²²

Haven't we heard enough of similar transhistorical “arguments” in a time not so long ago, when based on the laws of “materialist dialectics,” the inevitable fall of capitalism and emerging of capitalism was foreseen?

5. Лезбејството како перверзија, нужно поврзана со феминизмот

Дека има нешто вистина во изреката „хартијата трпи сè“ сведочи и страницата на *Форум* каде што е објавена тезата дека лезбејството, како „женски хомосексуализам“ и „декаденција на еросот во первертиран секс,“ е „интересен феномен, затоа што е нужно поврзан со феминизмот (поинтелигентните и поженствените феминистки се евентуално бисексуалки)?!“ Накусо, сите лезбејки се феминистки, а само некои феминистки се, евентуално, бисексуалки?!!

И во овој случај повторно се наметнуваат прашањата: Според кои статистички извори нема феминистки хетеросексуалки - од извори блиски на прадедото на авторот? Според кои критериуми и статистички извори едни феминистки (бисексуалки) се „поинтелигентни и поженствени“ од други феминистки (лезбејки) - според критериумите и изворите блиски на прабабата на авторот? Или пак, можеби, на Филозофскиот факултет²³ има посебни критериуми (и статистички методи) за препознавање (и регистрирање) на „декадентните“ и „первертирани“ феминистки, и за разграничување на бисексуалките и лезбејките? Како ли се нарекува феминистичката философија на Филозофскиот факултет - „декадентна“ и „первертирана“ философија на неинтелигентни и неженствени лезбејки (и, евентуално, „поинтелигентни и поженствени“ бисексуалки)?!? Што ли станува пак со мажите феминисти – или такво нешто не може ни да се замисли?

Авторот на текстот се обидува да нè просветли и за причините за појавата на феминизмот. Според помладиот асистент по предметот „Современа филозофија,“ феминизмот се јавува затоа што „... машкоста

5. Lesbianism as perversion inevitably related to feminism

The truth behind the saying that “paper bears everything” can be seen in the page of “Forum” presenting the thesis that lesbianism, as “female homosexuality” and “the decadence of eros into perverted sex,” is “an interesting phenomenon, because it is inevitably related to feminism (the more intelligent and feminine feminists are by chance bisexuals)?!” In short, all lesbians are feminists, and merely some feminists are, by chance, bisexuals?

Here, too, some questions emerge: According to which statistical sources are there no heterosexual feminists – from sources related to the author’s great-grandfather? According to which criteria and statistical sources some feminists (bisexuals) are “more intelligent and feminine” than other feminists (lesbians) – according to the criteria and sources related to the author’s great-grandmother? Or, perhaps, the Faculty of Philosophy²³ has special criteria (and statistical methods) for recognizing (and registering) “decadent” and “perverted” feminists, and distinguishing between bisexuals and lesbians? How is feminist philosophy at the Faculty of Philology named – “decadent” and “perverted” philosophy of unintelligent and un-feminine lesbians (and, by chance, “more intelligent and feminine” bisexuals)? Then what is the case with male feminists – or is such a thing inconceivable?

The author of the text attempts to enlighten us in terms of the reasons for the emergence of feminism. According to the junior assistant of Contemporary Philosophy, feminism occurs because “... masculinity, as a principle

- како принцип - е дебалансирана и не може да најде начин како да го допре другиот пол, туку го фрустрира со својата духовна импотенција“. Во манири карактеристични за своите колеги од поранешната катедра за „марксистичка философија“, тој изјавува дека „отуѓеноста меѓу луѓето е причина за декаденција на еросот во первертиран секс, а не обратно; дека хомосексуализмот како ориентација создава отуѓеност меѓу хетеросексуалци и хомосексуалци“. ²⁴

Во случајов, ваквите јавни обиди за културно обезвреднување на хомосексуалноста и жените не би го заслужувале нашето внимание доколку не се изнесени од позиција на лице кое има лиценца да ги образува студентите за историјата на философијата на државниот универзитет во Скопје. Што би требало да заклучат студентите по философија кога ќе го прочитаат мислењето на својот педагог за „декаденцијата на еросот во первертиран секс“ кај лезбежките/феминистки како последица на нивната исфрустрираност од „кризата на машкоста?“ Каква претстава би добиле за жените, мажите и не-хетеросексуалците кога ќе се соочат со неговата согледба дека „Ниче би се потсмевал со една философија на евнуси (мажи кои не знаат да си играат со жени) којашто тврди дека ‘секој може да мине?’“

Дали претставувањето на мажите кои „не знаат да си играат со жени“ како „евнуси“, на жените како „играчки“, на феминистките како неинтелигентни и неженствени лезбејки (евентуално бисексуалки), на хомосексуалноста како „первертиран секс,“ може така лесно да мине не само во јавноста, туку и на Философскиот факултет во Скопје?

Најпосле, како ли се обработува Платоновите *Симпозиум* на катедрата за философија, вклучително

– is unbalanced and cannot find a way to touch the other sex, and only frustrates it with its spiritual impotence.” In the manner characteristic of his colleagues from the former Department of Marxist Philosophy, he claims that “alienation among people is the reason for the decadence of Eros into perverted sex, and not vice versa; homosexuality as an orientation creates alienation between heterosexuals and homosexuals.”²⁴

In this case, such public attempts to culturally devalue homosexuality and women would be unworthy of our attention were they not expressed from a position of a person who has a license to educate students in the history of philosophy at state University of Skopje. What would the students of philosophy have to conclude after reading their pedagogue’s opinion on the appearance of “the decadence of Eros into perverted sex” in lesbian/feminists due to their frustration from “the crisis of masculinity?” What kind of notion would they acquire of women, men and non-heterosexuals when facing his views that “Nietzsche would ridicule the philosophy of eunuchs (men who do not know how to play with women) which claims that ‘everyone can pass?’”

Is it possible that the presentation of men who “do not know how to play with women” as “eunuchs,” of women as “toys,” of feminists as unintelligent and un-feminine lesbians (by chance bisexuals), of homosexuality as “perverted sex” can pass so easily not just in the public, but also at the Faculty of Philosophy in Skopje?

Finally, how is Plato’s *Symposium* analyzed at the Department of Philosophy, including the idea that it is not

и идејата дека не е битно *кого* се љуби, туку *како* се љуби? Дали и Сократ (со неговите пријатели) би требало да се претставуваат како луѓе кои „лутаат со полот“, како „луѓе кои не ја сфаќаат разликата меѓу ерос и секс, и кои ја промашиле љубовта?“²⁵

За почитувањето на разликите и за правото да се биде поинаков

Првата кампања која ги промовираше сексуалните разлики поттикна бурни реакции и во пошироката јавност. Билбордите со пораката „Соочи се со различноста!“ предизвикаа револт не само кај дел од медиумите туку и кај дел од политичарите.

Притоа, негативните реакции кај некои медиуми се поткрепуваа со аргументот дека кампањата не ги промовира правата на не-хетеросексуалците, туку дека промовира не-хетеросексуални животни стилови - пред сè, дека ја промовира хомосексуалноста како животен стил. За жал, аргументот „Немаме ништо против правата на хомосексуалците, но имаме против промоцијата на хомосексуалноста како животен стил“ не беше деконструиран ниту од страна на организаторите ниту од страна на критичките мислители кои го обликуваат јавното мислење. Не беа вложени посебни напори за да се промовира правото на негување на поинаков животен стил. Ниту пак беше застапувано правото да се биде различен, како суштествен аспект на правото на приватност (кое подразбира и сексуална приватност и слобода на изразување на сексуалниот идентитет на личноста).

Негативните реакции кај дел од политичарите беа мошне индикативни. Најнапред, вистинска бура во јавноста предизвика изјавата на тогашниот прет-

important *who* you love, but *how* you love? Do Socrates and his friends deserve to be presented as people who “roamed with their sex,” as “people who do not perceive the difference between eros and sex, and who missed love?”²⁵

On Respecting Differences and the Right to be Different

The first campaign promoting sexual differences stirred up violent reactions in the wider public. The billboards carrying the message “Face the differences!” infuriated not just part of the media but also some politicians.

At the same time, the negative reactions of some media drew support from the argument that the campaign does not promote the rights of non-heterosexuals, rather it promotes non-heterosexual lifestyles – above all, promoting homosexuality as a lifestyle. Unfortunately, the argument “We have nothing against the rights of homosexuals, but we do have something against the promotion of homosexuality as a lifestyle” was not deconstructed neither by the organizers nor by the critical thinkers who shape public opinion. No particular effort had been put into promoting the right to follow a different lifestyle. Nor was the right to be different supported as an essential aspect of the right to privacy (which incorporates sexual privacy and freedom of expressing the individual’s sexual identity).

The negative reactions of some politicians were quite indicative. At first, the statement of the president at the time, Boris Trajkovski (a Christian minister himself)

седател Борис Трајковски (и самиот христијански свештеник), во која ја изрази својата запрепастеност што кампањата била поддржана од амбасадата на САД:

„Фондовите на даночните обврзници на САД не треба да се користат за промовирање на алтернативни животни стилови во мојата земја, а јас не верувам дека мнозинството Американци ќе го ценат ова. Ние имаме многу поприоритетни прашања за кои што можат да се искористат парите. Ова е крајно навредливо за најголемиот број луѓе во Македонија која претставува многу конзервативна мешавина на православно христијанска и муслиманска вера.“²⁶

Покрај аргументот дека промовирањето на алтернативни животни стилови претставува навреда за „конзервативното“²⁷ мнозинство, беше искористен и „политичкиот“ аргумент дека промовирањето на сексуалната различност не е приоритетно прашање. Ваквите аргументи беа застапувани и од претставници на некои опозициони партии.²⁸ Сличен аргумент, но во мошне порадикална форма, беше употребен и за да се дискредитира Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, со цел да се етикетира застапувањето на човековите права на хомосексуалците како „тероризирање“.²⁹

Сепак, најрадикалните аргументи против кампањата на ЦГЧП излегоа дури една година подоцна, во текстот со бомбастичен наслов „Не прифаќам различности, туку личности (и со не помалку претенциозен поднаслов „Големата лажна дилема“).³⁰ На овој текст ќе му посветиме посебно внимание, не само затоа што авторот на текстот е угледен Владика (и член на Светиот архиерејски синод на МПЦ), туку затоа што станува збор за интересна варијација на еден од класичните аргументи со кои културно се обезвреднува хомосексуалноста.

caused a true uproar. In this statement he expressed shock at learning that the campaign was supported by the US Embassy:

“U.S. taxpayer funds should not be used to promote alternative lifestyles in my country, and I do not believe that most Americans would appreciate this. We have many more pressing issues that the money could be used for. This is deeply offensive to most people in Macedonia which represents a very conservative mix of the Orthodox Christian and Muslim faiths.”²⁶

Apart from the argument that promoting alternative lifestyles was an insult for the “conservative”²⁷ majority, the “political” argument was used that promoting sexual difference is not a prioritized issue. Representatives from oppositional parties also supported such arguments.²⁸ A similar argument, but in a much more radical form was used to discredit the Helsinki Committee for Human Rights in Republic of Macedonia in order to label the support of the human rights of homosexuals as “terrorization.”²⁹

Nevertheless, the most radical arguments against the Center for Civil and Human Rights emerged a year later, in the text bombastically titled “I Do Not Accept Differences, But Personalities” (bearing a pretentious subtitle “The Great False Dilemma”).³⁰ We shall address particular attention to this text, not only because its author is a respectable Bishop (and member of the Holy Archpriest’s Synod of the Macedonian Orthodox Church), but also because it is an interesting variation of one of the classic arguments culturally devaluing homosexuality.

За лажните дилеми

Како што видовме и од анализата на текстот објавен во *Форум*, дебатата во врска со човековите права на хомосексуалците започна со противставување на „теолошки“ аргументи. Овој тренд продолжи и во двете ТВ-дебати на А1 телевизијата. Од една страна, дебатите беа искористени за промовирање на резултатите од новото истражување спроведено од МАССО и Хелсиншкиот комитет за човекови права. Истражувањето недвосмислено покажа дека во Република Македонија има значителен број лица кои имаат сексуални односи со лица од ист пол.³¹ Од друга страна, бевме сведоци и на првото „излегување“ во јавноста на една личност која беше подготвена отворено да зборува за својата хомосексуална ориентација и да ги застапува своите човекови права. При првото јавно истапување, аргументите на претседателот на МАССО (изведени токму од концептот на човекови права) беа оспорувани со изнесување на теолошки против-аргументи и сомнителни цитати од Библијата во кои експлицитно се спомнува зборот „хомосексуалец“.³²

Пристапот на Владиката Методиј во неговите колумни претставува продолжување на трендот за оспорување на човековите права на хомосексуалците со наведување на класични теолошки против-аргументи. Меѓутоа, неговиот пристап претставува и своевиден теориски и критички исчекор. Во неговите текстови не станува збор за класично повикување на некои православно-теолошки догми и цитирање на одделни делови од Светото писмо. Неговиот пристап не е обмислен како *догматски* туку како *критички* пристап. Станува збор за низа реторички чекори чија намера е да се разоткрие една голема манипулација („Големата лажна дилема“) и да се изнесат логички

Of False Dilemmas

As presented in the analysis of the text published in “Forum,” the debate regarding the human rights of homosexuals began with the opposition of “theological” arguments. This fashion continued with two television debates on A1 television. On the one hand, the debates were used to promote the results from the new survey carried out by MASSO and the Macedonian Helsinki Committee for Human Rights. The survey showed that in the Republic of Macedonia there is a significant number of people who have sexual relations with people from the same sex.³¹ On the other hand, we witnessed the first public “coming out” of a person who was prepared to openly discuss his homosexual orientation and advocate his human rights. During this public appearance, the arguments of MASSO’s president (derived from the concept of human rights) were opposed by setting forth theological counter-arguments and dubious quotes from the Bible explicitly referring to “homosexuality.”³²

The approach of Bishop Metodij in his columns continues the tradition of opposing the human rights of homosexuals by expressing classical theological counter-arguments. However, his approach is also a sort of theoretical and critical departure. His texts do not classically refer to particular orthodox-theological dogmas or quote parts from Holy Scripture. Bishop Metodij’s approach is not conceived as *dogmatic*, rather as *critical*. It involves a set of rhetorical steps aiming to unveil a great manipulation (“The Great False Dilemma”) and to put forward logically irrefutable arguments undermining the basic principles of the campaign “Face the differences!”

несоборливи аргументи кои ги подриваат основните принципи на кампањата „Соочи се со различноста!“

Најнапред, во шекспировски патос, читателот се иницира во темата со укажувањето дека „судбоносните прашања“ не си ги поставуваме самите ние („со черепот на Јорик и со прстот на чело“) туку „денес во тоа не испреваруваат билбордите“ („исклучително грдите рекламни паноа“). Потоа, со не помалку драматичен тон, кампањата „Соочи се со различноста!“ - која повикува на толеранција и прифаќање на различностите - е оценета како „провокација без преседан.“ Авторот на текстот искрено се обидува да одговори на оваа провокација, најнапред изложувајќи ги сопствените дилеми и „спекулации“³³ во однос на хомосексуалците, а потоа изнесувајќи го и сопствениот обмислен став.

Имено, постепено и сталожено, Владиката Методиј се обидува да изгради сопствено кохерентно стојалиште наспроти „големата лажна дилема.“ „Големата лажна дилема,“ според авторот, се крепи на интуицијата дека ни стојат на располагање само две позиции: позиција на „екстремни либерали“ (кои се залагаат за „лицемерна толеранција на различностите“) и позиција на „ригидни хомофобичари“ (кои се за тоа „проблемот да се решава по сокаци и со линч,“ „со екстерминирање на гнастите педеришта и лезбејки!“).

Владиката Методиј се обидува да изгради трета позиција која нема да биде ни „лицемерно“ либерална, ни „ригидно“ хомофобична. Всушност, тој започнува да ја гради својата лична позиција врз догмите на „христијанската аскетика.“ Најнапред, тој поаѓа од претпоставката дека сопствениот ерос е нешто што треба да се преобрази, и дека сите сме

At first, with a Shakesperean pathos, the reader is drawn into the topic by the explanation that “questions of fate” are not posed by ourselves (“with Yorick’s skull and the finger on the temple”), but rather “today billboards cheat us into this” (“the exceptionally ugly commercial ads”). Then, with no lesser dramatic tone, the campaign “Face the differences!” – calling for tolerance and acceptance of differences – is deemed “an unprecedented provocation.” The author of the text attempts to sincerely reply to this provocation, at first putting forward his own dilemmas and “speculations”³³ regarding homosexuals, and later presenting his own well-developed opinion.

Calmly and steadily, Bishop Metodij attempts to create his own coherent viewpoint as opposed to “the great false dilemma.” “The great false dilemma,” according to the author, feeds upon the intuition which indicates only two possible positions: the position of “extreme liberals” (supporting “hypocritical tolerance of differences”) and the position of “rigid homophobes” (supporting “a solution of the problem on the streets and by means of lynching,” “by exterminating the disgusting little faggots and dykes!”).

Bishop Metodij attempts to construct a third position which is neither “hypocritically liberal”, nor “rigidly” homophobic. In fact, he builds his own personal position on the dogmas of “Christian asceticism.” His initial hypothesis is that one’s own eros is something that should be transformed, and this is something we are all called upon to do.³⁴ Then, he states that some things are “a gift,

повикани да го направиме тоа.³⁴ Потоа, поаѓа од тоа дека некои работи се „дар, а не опција“ (не се опција: „нашата специфичност како пол, нашата сексуална ориентација, телесниот аспект на љубовта“). На крајот, во самите негови премиси е забележителен обидот да се деградира различноста: Да се биде различен е да се биде несличен на сопствената природа! Гревот е она што не прави различни!³⁵

Аргументот на Владиката Методиј, барем на прв поглед, не е насочен кон хомосексуалноста општо земајќи го, туку кон претставувањето на хомосексуалноста како избор, како опција. По воведното сугестивно прашање „Дали од суштинско значење е нашиот избор или нешто друго?“ тој ни ги предочува опасностите што ќе произлезат ако прифатиме дека „нашата специфичност како пол, нашата сексуална ориентација, телесниот аспект на љубовта“ се опција, а не дар („голема светиња“). Имено, ако прифатиме дека нашата сексуална ориентација е опција, тогаш, предупредува Владиката Методиј, „не постои феномен што не може да се оправда“:

„Ако дечињата ги освестиме за изборот да бидат хомосексуалци или хетеросексуалци, зошто не би можеле да им ја понудиме можноста да се ориентираат кон многу постари од себе, на пример? Да ги прифатиме различностите и да ја озакониме педофилијата? Ако децата можат да избираат, иако се неискусни, зошто реципрочно тоа не им го дозволиме и на возрасните?“

По посочувањето на првата голема опасност за дечињата - педофилијата, аргументот продолжува со посочување на уште некои опасности, на уште некои феномени „што не може да се оправдаат“:

and not an option” (these are not an option: “our specific features as a sex, our sexual orientation, the bodily aspect of love”). In the end, his own premises exhibit the attempt to degrade difference: To be different is to be unlike one’s own nature! Sin is what makes us different!³⁵

Bishop Metodij’s argument, at least at first glance, is not aimed at homosexuality in general, rather at the presentation of homosexuality as a choice, as an option. After the opening suggestive question “Is our choice of essential meaning, or is something else in question?,” he points out the upcoming dangers of accepting that “our specific features as a sex, our sexual orientation, the bodily aspect of love” are an option, and not a gift (“a great holiness”). Namely, if we accept that our sexual orientation is an option, then, Bishop Metodij warns, “there is no phenomenon that cannot be justified”:

“If we enlighten the little children about the choice of being homosexuals or heterosexuals, why should we not be able to offer them the possibility of orienting themselves to people much older than them, for example? Should we accept differences and legalize pedophilia? If children can choose, although inexperienced, why, in turn should we not let adults choose as well?”

After indicating the first great danger for little children – pedophilia, the argument continues with the indication of several other dangers, several other phenomena “that cannot be justified”:

„Или да им укажеме дека, со извесен ризик по генетската структура на потомството, можат да изберат и некого од блиското сродство. Нешто што почнува на ‘и’.“

По предочувањето на опасноста „што почнува на ‘и’“ - инцестот, аргументот на Владиката Методиј против хомосексуалноста како избор, црпи морална енергија и од за него очигледната неприфатливост на други можни сексуални различности:

„Нашата толеранција и фантазија може да одат и дотаму да понудиме или да прифатиме некој да ја реализира својата ориентација и кон разни видови дифтарчиња и жбитачиња, како и кон егземплари од домашниот крупен и ситен добиток. Какви варијации и пермутации, и тоа само во рамките на сексуалноста.“

Цитатот претставува несекојдневен пример за користење на реторички фигури во аргументативни цели. Но, авторот на текстот „Неприфаќам различности, туку личности“ не забира тука, туку продолжува да набројува и други закани и опасности со кои што ќе се соочат „дечињата“ ако со прифаќањето на различноста прифатиме и дека сексуалната ориентација е избор:

„Трансвестижата и транссексуалноста не ги ни спомнавме. Но, тука ништо не завршува. Замислете што се може да им понудиме, или да толерираме и да озакониме во контекст на политичката свест (фашизам, расизам, дефетизам, нихилизам, макијавелизам...), на културните матрици (канибализам, фетишизам, садизам...), на социјалните и интелектуалните раслојувања итн. Да ги прифатиме различностите! Сарказмот едноставно е неизбежен.“

Аргументот завршува во саркастичен стил со отфрлање на она што Владиката Методиј го чувствува како морално „непристоен предлог“ - „Да ги прифатиме

“Or should we point out to them, that with a certain risk to the genetic structure of their descendants, they may choose someone from their next of kin. Something beginning with the letter ‘i.’”

After warning of the danger “beginning with the letter ‘i’” – incest, Bishop Metodij’s argument against homosexuality as a choice draws moral energy from what is to him the obvious unacceptability of other possible sexual differences:

“Our tolerance and fantasy can go as far as to offer or accept someone to realize their orientation towards different types of brutes and wild creatures as well as towards other examples of livestock. What sorts of variations and permutations there are just in the realms of sexuality.”

The quote is an unusual example of the use of rhetorical figures in argumentative purposes. However, the author of the text “I Do Not Accept Differences, But Personalities” does not stop here, rather he continues to name other dangers and threats “little children” will face if by accepting difference we accept sexual orientation as a choice:

“We have not even mentioned transvestism and transsexuality. However, things do not stop here. Imagine all we could offer, tolerate and make legal in regard to political consciousness (fascism, racism, defeatism, nihilism, machiavellism...), to cultural schemes (cannibalism, fetishism, sadism), to social and intellectual disintegrations. Let us accept differences! Sarcasm here is simply inevitable.”

The argument closes sarcastically, by defying what Bishop Metodij feels as a morally “indecent proposal” – “Let us accept differences!”³⁶ The structure of the argument

различностите!“³⁶ Структурата на аргументот можеме да ја согледаме како вез во кој се испреплетуваат две нишки: *рационална* нишка (имаме ли критериум за разграничување на различностите?)³⁷ и *иррационална* нишка (мобилизирање на стравовите со користење на реторичкиот ефект „отворање на Пандорината кутија“). Како што напредува аргументот, така полесно можеме да согледаме дека рационалната нишка се користи во функција на потхранување на ирационалното - за мобилизирање на стравовите кај читателот какви се опасности ги демнат невините „дечиња“. Постепено, и реторички умешно, Владиката Методиј го соочува читателот со „проклетството на изборот“ во поглед на тоа што е морално прифатливо а што не е!

Имено, ако читателот прифати дека сексуалната ориентација (но, и полот, и „телесниот аспект на љубовта“) е избор, тогаш *штој самиот* ја отвора „Пандорината кутија на злото“. Ако прифати дека хомосексуалноста е избор мора да ги прифати како можен избор и педофилијата, инцестот, зоофилијата, трансвеститијата, транссексуалноста... Ако прифати да ги изложи невините дечиња на ставот дека хомосексуалноста е избор, тогаш ги изложува на опасност и од многу други „изми“ што демнат во истата Пандорина кутија: фашизмот, расизмот, дефетизмот, нихилизмот, макијавелизмот, канибализмот, фетишизмот, садизмот...

Владиката Методиј проникливо забележува дека кампањата „Соочи се со различноста!“ не нуди етички критериум според кој ќе знаеме каде да ја поставиме границата во огромниот дијапазон на различности. Врз основа на тоа, и врз основа на сопственото убедување дека сексуалната ориентација е лична работа,³⁸ тој ја промовира сопствената парола наместо

can be seen as a veil in which two threads intertwine: *the rational* (do we have criteria for determining differences?)³⁷ and *the irrational* (activating fears by using the rhetorical effect of “opening Pandora’s box”). As the argument progresses, we can see more clearly that the rational thread has a function of nourishing the irrational – activating the reader’s fears of what danger awaits the innocent “little children.” Steadily and with rhetorical skill, Bishop Metodij faces the reader with the “curse of choice” regarding what is morally acceptable and what is not.

Namely, if the readers accept that sexual orientation (as well as sex and “the bodily aspect of love”) is a choice, then *they themselves* open “Pandora’s box.” If they accept homosexuality as a choice, they must accept pedophilia, incest, zoophilia, transvestism, transsexuality as possible choices. If they accept to expose the innocent little children to the opinion that homosexuality is a choice, then they expose them to the danger of many other “-isms” lurking in Pandora’s box: fascism, racism, defeatism, nihilism, machiavellism, cannibalism, fetishism, sadism...

Bishop Metodij perceived sharply that the campaign “Face the differences!” does not offer an ethical criterion setting the limits in the great variety of differences. Based on this, and based on his own belief that sexual orientation is a personal issue,³⁸ he promotes his own slogan instead of a conclusion: “I do not accept differences. I accept personalities!”

заклучок: „Не прифаќам различности. Прифаќам личности!“

Недоследност во пристапот

Недоследноста во пристапот е очигледна: Владиката Методиј го прави истото она што им го забележува на своите опоненти. На пример, од една страна тој укажува дека е апсурдно „... прашањето за хомосексуализмот и хомосексуалноста да се сведува на тоа дали ние нешто прифаќаме или не.“ Од друга страна пак, неговиот заклучок „Не прифаќам различности“ може да се толкува како одговор токму на такво прашање. Имено, ако различноста произлегува од грев, а хомосексуалноста е различност, неприфаќањето на различноста имплицира неприфаќање на хомосексуалноста!

Исто така, еден од неговите главни приговори е дека пораката „Соочи се со различноста!“ не воспоставува морална граница помеѓу различности. Меѓутоа, наместо Владиката Методиј да понуди етички критериум според кој ќе знаеме каде да ја поставиме границата во огромниот дијапазон на различности, тој ги отфрла сите со паролата „Не прифаќам различности!“ Едноставно, за него секоја различност произлегува од грев и како таква е морално неприфатлива.

Но, што е тогаш прифатливо за Владиката Методиј? Што всушност прифаќа тој кога вели дека прифаќа „личности?“ Дали тој допушта можност хомосексуалците да бидат „личности!“ За него, хомосексуалноста е грев кој нè прави различни - неслични на нашата природа! Хомосексуалноста е различност, а Владиката Методиј не прифаќа различности, исто како што не прифаќа ни гревови. Од ваквата можна интерпретација произлегува не само дека не ја прифаќа хо-

Inconsistency of Approach

The inconsistency of approach is obvious: Bishop Metodij does the same thing for which he criticises his opponents. For instance, on the one hand he points out that it is absurd “to reduce the question of homosexuality to whether we accept something or not.” On the other hand, his conclusion “I do not accept differences” can be interpreted as an answer to such a question. Namely, if difference originates from sin, and homosexuality is difference, not accepting difference implies not accepting homosexuality!

Also, one of his chief objections is that the message “Face the differences!” does not set moral limits among differences. However, instead of offering an ethical criterion setting the limit in the great realm of differences, Bishop Metodij casts everyone away with the slogan “I do not accept differences!” For him, every difference originates from sin and as such is morally unacceptable.

Then what is acceptable for Bishop Metodij? In fact, what does he really accept when he says he accepts “personalities?” Does he give homosexuals the opportunity to be “personalities?” For him, homosexuality is a sin making us different – unlike our nature! Homosexuality is difference, and Bishop Metodij does not accept differences just like he does not accept sins. This possible interpretation implies not only that he does not accept homosexuality as a choice, but homosexuality in general!

мосексуалноста како избор, туку дека не ја прифаќа воопшто!

Друга можна интерпретација е дека неговата парола „Прифаќам личности“ сепак, барем во зародиш, содржи некаков морален критериум според кој можат да бидат прифатени и луѓето со поинаква сексуална ориентација. Имено, ако „личности“ се оние кои ќе одлучат да го преобразат сопствениот ерос (според принципите на христијанската аскетика), оние кои ќе прифатат дека нивната сексуална ориентација не е опција (туку „дар“), и оние кои нема да се „размавтуваат“ со неа („како со знаме“), тогаш сексуалната ориентација воопшто не би била битна во проценката дали некој е „личност“ или не е!

Според оваа поблагонаклона интерпретација, Владиката Методиј би можел да ги прифати како „личности“ дури и оние луѓе кои решиле да го преобратат својот хомосексуален ерос со тоа што ќе се замонашат. Имено, ако некој одбере асексуален аскетски живот за да го преобразува сопствениот ерос (без разлика дали е хомосексуален или хетеросексуален), тогаш би можел да биде награден како „личност“ од Црквата. Поточно, од оние црковни „личности“ кои имаат критериум, власт и моќ да одлучуваат што е „нашата природа“, што е слично а што неслично на нашата природа, што е грев и што не е и, најпосле, кои луѓе се, а кои не се „личности“.

Но, позицијата на Владиката Методиј се соочува и со уште една парадоксална последица. Ако можат да бидат прифатени како „личности“ само оние кои ќе ги прифатат принципите на христијанската аскетика и ќе живеат според нив, тогаш испаѓа дека Владиката Методиј не ги прифаќа ниту мнозинството хетеросексуалци кои се обидуваат на најразличен можен начин да го изразат сопствениот сексуален ерос.

Another possible interpretation is that his slogan “I accept personalities,” still, at least in its origin contains a moral criterion which suggests the accepting of people with different sexual orientations. Namely, if “personalities” are those who decide to transform their own eros (according to the principles of Christian asceticism), those who accept that their sexual orientation is not an option (but rather, a “gift”), and those who will not “wave it around” (“like a flag”), then sexual orientation would not be important in judging whether someone is a “person” or not!

According to this more favorable interpretation, Bishop Metodij would accept as “personalities” even those who decided to transform their homosexual eros by taking monastic vows. Namely, if someone chooses an asexual ascetic life in order to transform their own eros (regardless of whether it is homosexual or heterosexual), then they will be rewarded as “personalities” by the Church. More precisely, by those “personalities” of the Church who have the criteria, authority and power to decide what “our nature” means, what is like and what unlike our nature, what is sin and what is not, and finally, which people are, and which are not “personalities.”

However, Bishop Metodij’s position faces us with another paradoxical consequence. If only those accepting and living by the principles of Christian asceticism can be accepted as “personalities,” then it turns out that Bishop Metodij also does not accept the majority of heterosexuals who try to express their own sexual eros in many different ways.

Реторички манипулации и категоријални грешки

„Некои лоши аргументи никогаш не умираат!“³⁹ – проникливо забележа Корвино посочувајќи на аргументот дека прифаќањето на хомосексуалноста води кон прифаќање и на полигамијата, бестијалноста и инцестот. Привлечната моќ на ваквите „аргументи“ се состои токму во тоа што тие ништо не докажуваат, туку се обидуваат да го префрлат товарот на доказот на спротивната страна. Сега сме ние доведени во ситуација да докажуваме зошто не би била прифатлива и полигамијата, бестијалноста и инцестот. На сличен начин и Владиката Методиј се обидува да го префрли товарот на доказот: ако хомосексуалноста (како избор) е морално прифатлива, зошто тогаш да не бидат прифатливи и педофилијата, инцестот, зоофилијата, трансвестијата, транссексуалноста, и уште еден цел куп страшни „-изми?“ Сега ние сме на ред да докажуваме цел куп работи!

Аргументот на Владиката Методиј е варијација на една класична реторичка манипулација: Ако А (прифаќањето на хомосексуалноста како избор) може да се случи, тогаш и Б (прифаќањето на педофилијата, инцестот, зоофилијата... како избор) неизбежно ќе се случи. Најнапред умешно се креира „лизгав терен“ (slippery slope), и се комбинира со маневарот „плашило“: Б е погрешно, затоа и А е погрешно („плашило“ - straw man)! Ваквите манипулации се омилени кај противниците на какви било социјални промени, кои секој предлог за менување на *ситуација* кво ситуацијата го гледаат како обид за отворање на Пандорината кутија на злото. Ваквите „аргументи“ не нудат никакво оправдување зошто хомосексуалноста логички би требало да ја поврземе со педофилијата, инцестот, зоофилијата... Без воспоставување на такви логички врски, ваквите привидни „аргументи“ не се ништо друго освен чисти реторички манипулации.

Rhetorical Manipulation and Category Mistakes

“Some bad arguments never die!”³⁹ – was Corvino’s witty remark in pointing out that accepting homosexuality leads to accepting polygamy, bestiality and incest. The appeal of such “arguments” lies in the fact that they do not prove anything, rather attempt to shift the burden of proof on the opposite side. Thus, we are put in the position to prove why polygamy, bestiality and incest would be unacceptable. Similarly, Bishop Metodij attempts to shift the burden of proof: if homosexuality (as a choice) is morally acceptable, then why aren’t pedophilia, incest, zoophilia, transvestism, transsexualism and a whole lot of other scary “-isms?” Now it is our turn to prove a whole lot of things.

Bishop Metodij’s argument is a variation of a classic rhetorical manipulation: If A (accepting homosexuality as a choice) can occur, then B (accepting pedophilia, incest, zoophilia... as a choice) will inevitably occur, as well. At first, a “slippery slope” is skillfully created, and combined with the “straw man”: B is wrong, thus A is wrong too! Such manipulation is favored among the opposers of any type of social change. They see every initiative for changing the *status quo* of a situation as an endeavour to open Pandora’s box. Such “arguments” offer no excuse as to why homosexuality should be logically linked to pedophilia, incest, zoophilia... Without establishing such logical links, these seeming “arguments” amount to mere rhetorical manipulation.

Покрај тоа, реторичката манипулација на Владиката Методиј не е имуна ниту од категоријални грешки - ставање на категории од еден логички тип во ист кош со категории од друг логички тип. Хомосексуалноста (заедно со хетеросексуалноста и бисексуалноста) е категорија од логичкиот тип *сексуална ориентација*. Педофилијата, инцестот, зоофилијата се категории од друг логички тип - *парафилија*. Фашизмот, расизмот, дефетизмот, нихилизмот, макијавелизмот, канибализмот, фетишизмот, садизмот... - сите завршуваат на „-изам“, но повторно станува збор за категории од мошне различни логички типови. Ставањето на една сексуална ориентација во ист кош со *парафилија*, и во ист кош со еден куп разнородни „-изми“, без да се воспостави било каква логичка врска помеѓу нив е мошне провидна реторичка манипулација.

„Аргументот“ на Владиката Методиј е модерна верзија на древните „аргументи“ дека содомијата е најодвратен криминал на телото, и предвесник на чума, глад, колера и земјотреси.⁴⁰ Содомијата со векови била најостро казнувана како грев и како злостор против природата,⁴¹ а со тој термин било означувано секое неконформистичко сексуално поведење: не само аналниот секс, туку и оралниот секс, мастурбацијата, па во некои случаи дури и хетеросексуалниот однос помеѓу Евреин и христијанка. Тврдењето дека прифаќањето на хомосексуалноста како избор води кон прифаќање на фашизмот, расизмот, дефетизмот, нихилизмот, макијавелизмот, канибализмот... е логички исто толку засновано како и тврдењето дека мастурбацијата, оралниот секс, аналниот секс..., се предвесници на чума, глад, колера и земјотреси.

In addition, Bishop Metodij's rhetorical manipulation is not immune to category mistakes – putting categories of one logical type in the same basket with categories of another logical type. Homosexuality (together with heterosexuality and bisexuality) is a category of the *sexual orientation* logical type. Pedophilia, incest and zoophilia are categories of another logical type - *paraphilia*. Fascism, racism, defeatism, nihilism, machiavellism, cannibalism, fetishism, sadism... - all end in “-ism,” however they belong to categories of different logical types. Putting sexual orientation in the same basket with *paraphilia*, and in the same basket with a whole lot of different “-isms” without establishing any kind of logical link among them whatsoever is an extremely transparent rhetorical manipulation.

Bishop Metodij's “argument” is a modern version of the ancient “arguments” that sodomy is the most detestable act of crime over the body, prophesying plagues, hunger, cholera and earthquakes.⁴⁰ Sodomy was severely prosecuted as a sin and as a crime against nature,⁴¹ and this term marked every unconventional sexual behavior: not just anal sex, but also oral sex, masturbation, and in some cases even the heterosexual relations between a Jewish man and a Christian woman. The claim that accepting homosexuality as a choice leads to the accepting of fascism, racism, defeatism, nihilism, machavelism, cannibalism, etc., is just as logically sound as claiming that masturbation, oral sex, anal sex, etc., prophesy plagues, hunger, cholera and earthquakes.

(Зло)употребувајќи го инцестот против „ненормалната“ хомосексуалност!

Некои реторички манипулации навистина не умираат: Ако го прифатиме хомосексуалниот брак, тогаш зошто да не го прифатиме и инцестот? Кој е логичкиот разлог за исклучување на инцестот помеѓу двајца возрасни? Жестоките противници на хомосексуалните бракови во САД го изнесоа следниов „против-аргумент“: Ако двајца мажи можат да стапат во брак, тогаш „Маж и жена - според сопствена одлука, со наполнети 25 години, кои се брат и сестра - не треба да бидат дискриминирани затоа што имаат генетичка врска“.⁴²

Варијациите на тема инцест vs. хомосексуалност станаа особено популарни и на нашите простори. Една таква хипотетичка варијација изнесува универзитетскиот професор Ферид Мухиќ при промоцијата на книгата на Кенет Довер „Грчка хомосексуалност“. Хипотетичките размислувања на професорот во меѓувреме прераснуваат во круцијални „против-аргументи“ кои со воинствен, боксерски жаргон ги застапува во својата колумна објавена во „Црногорски монитор“:

„Да претпоставиме дека сите три услови се исполнети: партнерите се и полнолетни, и сакаат да стапат во однос со слободна одлука, а покрај тоа и се сакаат. Предлагам да се претпостави уште само една ситуација (во пар варијанти) дека тоа се: а. татко и ќерка; б. мајка и син; в. сестра и брат; татко и син; г. мајка и ќерка; д. брат и брат; е. сестра и сестра!“⁴³

(Ab)using Incest against “Abnormal” Homosexuality!

Some rhetorical manipulations indeed never die: if we accept homosexual marriages, why cannot we accept incest, too? What is the logical reason for ruling out incest between two adults? The fervent opponents of homosexual marriages in the USA presented the following “counter-argument”: if two men can wed, then “a man and a woman - consensual, 25 years old, who are brother and sister - should not be discriminated against because they have a genetic relationship.”⁴²

The variations on the theme incest vs. homosexuality became increasingly popular in our regions, as well. Such a hypothetical variation was presented by the university professor Ferid Muhic during the promotion of the Kenneth J. Dover’s book “Greek Homosexuality.” The hypothetical ponderings of the professor meanwhile developed into crucial “counter-arguments”, supported with a belligerent, boxer jargon in his column published in “Montenegrin Monitor”:

“Let us presume that all three pre-requirements have been met: the partners are adults and want to engage in a relationship by free will; in addition to this they also love each other. I suggest we presume the existence of another trivial matter (in two variations), that these are: a) father and daughter; b) mother and son; c) sister and brother; d) father and son; e) mother and daughter, f) brother and brother; g) sister and sister!”⁴³

The philosophy professor intends to establish a very simple and rhetorically convincing logical consequence. Namely, if homosexual relations are normal, then,

Професорот по философија сака да воспостави мошне едноставно и реторички уверливо логичко следство. Имено, ако хомосексуалните врски се

нормални, тогаш би требало да следува и дека инцестуозните врски се нормални:

„Има ли макар еден бранител на тезата за хомосексуалноста како сосем легитимна, нормална врска, која по ништо не се разликува од хетеросексуалната, кој ќе се согласи со тоа врз основа на сопствените премиси да го извлече заклучокот за нормалноста на ваквите односи!?“

Потоа следува класичниот маневар од омилената игра на професорот по философија - партија тенис во која наместо топче, со ироничен замав се префрла преку мрежата товарот на докажувањето: Ако има некој кој ќе се согласи дека и инцестуозните односи се нормални, „[...] ќе биде многу забавно да се следи како се обидува да ја промовира сопствената инцестуозност во нормален однос.“ Ако пак нема бранител на тезата дека инцестуозните односи се нешто нормално, „каде е разликата на која го гради своето одбивање да ги поистовети овие односи со своето залагање за нормалноста на хомосексуалноста?“

Значи, мал реторички маневар, и оние што сметаат дека хомосексуалните врски не се нормални не треба ништо да докажуваат туку оние што сметаат дека се исто толку нормални како и хетеросексуалните врски. Вториве треба да докажат или дека и инцестуозните врски се нормални, или пак да објаснат зошто одбиваат да ја прифатат инцестуозната врска кога и таа ги задоволува ограничувачките услови што самите ги поставуваат: полнолетни партнери, слободна одлука, заемна љубов.

Како што укажува и Корвино, ваквите „аргументи“ не се ниту нешто ново ниту непознато. Инцестот како „плашило“ своевремено е користен и во реторичките маневри против прифаќањето на браковите помеѓу

accordingly, incestuous relationships are also normal:

“Is there at least one upholder of the thesis regarding homosexuality as a completely legitimate, normal relationship, in no way differing from the heterosexual, who will agree to draw a conclusion on the normality of such relationships on the basis of their own premises?!”

This is followed by the philosophy professor’s classic manoeuvre – a game of tennis in which instead of a ball, the burden of proof is ironically tossed over the net: If there is anyone who agrees that incestuous relationships are normal “[...] it will be fun to see how they try to promote their own incestuousness as a normal relationship.” If, on the other hand, there is no upholder of the thesis that incestuous relationships are something normal, “where is the difference upon which they base their refusal to associate these relationships with their support of the normality of homosexuality?”

Thus, this is a small rhetorical manoeuvre attempting to prove that those who consider homosexual relationships as something not normal have nothing to prove, unlike those who believe that these relationships are just as normal as heterosexual ones. The latter have to prove that incestuous relationships are normal, or explain why they refuse to accept incestuous relationships when they, too, meet the restricting requirements set by themselves: adult partners, free decision, mutual love.

As pointed out by Corvino, such “arguments” are neither new nor unfamiliar. Incest is also used as a “straw man” in rhetorical manoeuvres against accepting inter-racial marriages. Incest is used as a “straw man” against the

лица од различни раси. Инцестот како „плашило“ се користи и против легализацијата на проституцијата. Инцестот како „плашило“ беше искористен и во едно контроверзно интервју на еден сенатор на САД.⁴⁴ Впечатливоста на ваквите „аргументи“ се заснова врз или-или ефектот при поставувањето на лажната дилема: *или* безгранична сексуална слобода за сите (вклучително и инцест, педофилија, зоофилија, бигамија, полигамија, прељуба...) *или* пак отфрлање на хомосексуалноста! Моралната неприфатливост на безграничната сексуална слобода кај мнозинството автоматски би требало да имплицира морално отфрлање на хомосексуалноста.

Ваквите „аргументи“ ја користат системската слабост на оние што се обидуваат да ги легитимираат хомосексуалните врски со „чекирање“ на клучните ограничувачки услови што важат и за хетеросексуалните врски. Посочувањето на забраната на инцест покажува дека наведените ограничувачки услови (полнолетството на партнерите, слободното одлучување и заемната љубов) се само неопходни, но не и доволни услови за легитимирање на хомосексуалните врски.⁴⁵

Меѓутоа, ако посочувањето на инцестот може да има некаква аргументативна тежина при оспорувањето на хомосексуалноста, тоа би требало да има потполно иста аргументативна тежина и при оспорувањето на хетеросексуалноста. Во првите три од седумте варијанти што ги наведува професорот Мухиќ (а. татко и ќерка; б. мајка и син; в. сестра и брат) станува збор токму за забранети видови хетеросексуални врски! Професорот како да е когнитивно слеп за принципите на еднаквост и доследност: ако инцестот може да се искористи како аргумент против хомосексуалните врски, тогаш тој е исто толку силен аргумент и

legalization of prostitution. Incest was used as a “straw man” in a controversial interview of an American Senator.⁴⁴ The striking outcome of such “arguments” is based on the either-or effect in setting the false dilemma: *either* unlimited sexual freedom for all (including incest, pedophilia, zoophilia, bigamy, polygamy, adultery...), *or* rejecting homosexuality! The moral unacceptability of limitless sexual freedom by the majority should automatically imply moral rejection of homosexuality.

Such “arguments” employ the systematic weakness of those who attempt to make homosexual relationships legitimate by ticking off the key restrictive conditions applied to heterosexual relationships. Pointing out the prohibition of incest indicates that the listed restrictive conditions (adult partners, free decision and mutual love) are necessary, but not sufficient conditions for making homosexual relationships legitimate.⁴⁵

However, if the reference to incest bears any argumentative weight in challenging homosexuality, it should bear the same argumentative weight in challenging heterosexuality. The first three out of the seven variations listed by professor Muhic (a) father and daughter; b) mother and son; c) sister and brother) are in fact prohibited sorts of heterosexual relationships! It seems that the professor is cognitively blind to the principles of equality and consistency: if incest is used as an argument against homosexual relationships, it stands in an equally strong position in opposing heterosexual relationships.⁴⁶ If the incest taboo applies to heterosexuals, why can't it equally

против хетеросексуалните врски!⁴⁶ Ако инцест-табуто важи за хетеросексуалците, зошто тогаш не би важело подеднакво и за хомосексуалците? Или, пак, професорот Мухиќ поседува некои податоци (можеби од прадедото на неговиот асистент) дека хомосексуалниот инцест е далеку позастапен од хетеросексуалниот?⁴⁷

Како и да е, „аргументот“ на професорот Мухиќ докажува повеќе отколку што е првобитно замислен. Ако го парафразираме неговиот омилен философ Хегел, со истурањето на „нечистата“ вода (хомосексуалноста), тој го исфрла и детето (хетеросексуалноста)!

Реториката на гнасењето

Меѓутоа, завршните согледби на текстот на професорот Мухиќ даваат основа за поинаков заклучок. Неговото експлоатирање на реториката на митскиот хорор на инцест-табуто може да се сфати поскоро како обид за легитимирање на личното чувство на одвратност кон самата помисла на истополов секс, отколку како обид за критичко делегитимирање на хомосексуалноста:

„Правете што ќе посакате, но не оспорувајте ја автентичноста на чувствата на сите оние мажи и жени на кои им е гнасна и самата помисла за сексуален однос со личности од ист пол!“

Стравот дека некој се обидува да ја оспорува автентичноста на чувствата на професорот Мухиќ е бездруго ирационален. Кој впрочем се обидува да ги оспорува чувствата на гнасење кај сите оние мажи и жени кога ќе помислат на сексуален однос со личности од ист пол? Културното обезвреднување на хомосексуалноста е типично проследено со изра-

apply to homosexuals? Or is it that professor Muhic has obtained some data (perhaps from the great-grandfather of his assistant) that homosexual incest is far more common than heterosexual incest?⁴⁷

Whatever the case, the “argument” of professor Muhic proves more than initially conceived. If we paraphrase his favorite philosopher Hegel, he throws out the baby (heterosexuality) with the bathwater (homosexuality)!

The Rhetoric of Disgust

Nevertheless, the ending conclusion of professor Muhic’s text provides grounds for a different understanding. His exploitation of the rhetoric of the mythical horror of the incest taboo can be seen more as an attempt to legitimize the personal feeling of disgust at the very thought of same-sex relations, rather than an attempt to critically delegitimize homosexuality:

“Do what you will, but do not challenge the authenticity of the feelings of all those men and women who find the very thought of sexual relations with people of the same sex disgusting!”

The fear that someone is trying to challenge the authenticity of professor Muhic’s feelings is of undoubtedly irrational. Who, in fact, is trying to challenge the feeling of disgust in all those men and women when they think of sexual relations with people of the same sex? The cultural devaluing of homosexuality is typically accompanied by the expression of those very types of feel-

зување на токму такви чувства. Она што е особено интересно, е обидот на професорот да го легитимира чувството на гнасење како да е рационално засновано чувство. Во случајов, убедливоста на реториката на гнасењето се крепи врз имплицитен аргумент по аналогија: Како што е оправдано нашето чувство на гнасење при самата помисла на инцест, исто така е оправдано и нашето чувство на гнасење при самата помисла на истополов секс!

За жал, уверливоста на ваквиот начин на расудување како да е имуна на забелешките дека аргументите по аналогија не испорачуваат секогаш логичка извесност. Да не беше така, немаше да бидат толку популарни аргументите дека табуто против хомосексуалноста функционира на сличен начин како и табуто против инцестот, и дека тоа врши исто толку полезна социјална функција како и инцест-табуто.⁴⁸

Инцистот не се јавува само во аргументите по аналогија туку, како што видовме претходно, и во реториката која ја експлоатира метафората на „лизгавиот терен“. Некои аналитичари проникливо забележаа дека инцестот честопати зазема привилегирана позиција во ваквите аргументи не затоа што аргументите „зализгување кон инцест“ се логички уверливи, туку „поради еноормната моќ на инцестот да побуди гнасење“.⁴⁹ Всушност, оние кои настојуваат да ги поистоветат истополовите односи со инцестот, го користат инцестот како „потентен симбол на одвратност“, за поттикнување на негативни емоции кај читателот кон некој контаминант што треба да се инкорпорира или асимилира (во случајов, хомосексуалноста).⁵⁰

ings. What is particularly interesting is how the professor attempts to legitimize the feeling of disgust as if it is a rationally based feeling. In this case, the convincing rhetoric of disgust feeds upon an implicit argument by analogy: the justification of our own feeling of disgust at the very thought of incest is analogous to the justification of our feeling of disgust at the thought of same-sex intercourse!

Unfortunately, the persuasiveness of such judgement seems immune to the remarks that the arguments based on analogy do not always deliver logical certainty. Otherwise, the arguments that the taboo against homosexuality functions similarly to the taboo against incest and that it has just as useful a social function as the incest taboo would not be so popular.⁴⁸

Incest is not only mentioned in the arguments based on analogy, but also, as previously presented, in the rhetoric which exploits the metaphor of the “slippery slope.” Some analysts cleverly noted that incest frequently takes up a privileged position in such arguments not because the arguments of “the slippery slope to incest” are logically convincing, but because of “the enormous power of incest to elicit disgust.”⁴⁹ In fact, those who insist to associate same-sex relations with incest use it as “a potent symbol of disgust” in order to elicit negative emotions in the reader towards a certain contaminant which is to be incorporated or assimilated (in this case, homosexuality).⁵⁰

We have here at our disposal various strategies of weakening the persuasiveness of rhetorical manoeuvres which exploit incest as a mechanism for eliciting disgust. We

На располагање ни стојат најразлични стратегии за обеснажување на уверливоста на реторичките маневри кои го експлоатираат инцестот како ме-

ханизам за провоцирање на гнасење. Веќе испробавме некои стратегии за формално разоткривање на „логичката извесност“ на која пледираат ваквите аргументи. Полезно е и посочувањето на историски примери каде што инцестот веќе потфрлил во аргументацијата - на пример, во аргументите дека државата има право да го забранува бракот помеѓу лица од различни раси.⁵¹ По декриминализирањето на бракот помеѓу лица од различни раси потопот не ја уништи државата Мисури, иако е извесно дека бил најавуван од поборниците на реториката на „лизгав терен.“ И тие, не се сомневаме во тоа, имале автентични чувства на гнасење при самата помисла на брак помеѓу „бела“ жена и „црн“ маж.

Друга можна стратегија е разобличувањето на аргументите во кои одвратноста се јавува како разлог за нелегалност, како што го прави тоа Марта Нусбаум во поглед на аргументите за криминализирање на „обсценоста“ и хомосексуалните односи помеѓу возрасни лица.⁵² Исто така, може да се оспорува и реторичката употреба на „автентичните чувства на гнасење“ во аргументативни цели. Несомнено, можат да се наведат многу историски примери на автентични чувства на гнасење од самата помисла на „содомијата“. Дали таквите бездруго автентични чувства на гнасење при самата помисла на мастурбација и орален секс (како облици на „содомија“) можат да бидат поттик за професорот Мухиќ морално да ги осуди мастурбацијата и оралниот секс денес? Или дури да повика на нивно повторно криминализирање?

Исто така, оние што настојуваат да ја поистоветат хомосексуалноста со „одвратниот“ инцест честопати пренебрегнуваат една мошне битна разлика. Актите на инцест претставуваат кривично дело, за разлика од хомосексуалните акти кои во најголем дел од све-

already tested some strategies of formally unveiling the “logical certainty” these arguments claim. It is also useful to point out historical examples where incest already failed in argumentation - for instance, in the arguments that the state has the right to forbid marriages between people of different races.⁵¹ After decriminalizing marriage between people of different races, the flood did not destroy the state of Missouri even though it had been announced by the supporters of the “slippery slope” rhetoric. They too, without doubt, experienced authentic feelings of disgust at the very thought of marriage between a “white” woman and a “black” man.

Another possible strategy is exposing the arguments where disgust functions as a reason for illegality, as done by Martha Nussbaum regarding the arguments for criminalizing “obscenity” and homosexual relationships between adults.⁵² Also, the rhetorical use of “authentic feelings of disgust” in argumentative purposes can be challenged. Undoubtedly it is easy to evoke many historical examples of authentic feelings of disgust at the very thought of “sodomy.” Have these unquestionably authentic feelings of disgust at the very thought of masturbation and oral sex (as forms of “sodomy”) triggered professor Mucic to morally condemn masturbation and oral sex today, or even call for their re-criminalization?

In addition, those who insist on associating homosexuality with “disgusting” incest often ignore a very important difference. The acts of incest are a criminal offence, whereas homosexual acts in most parts of the world have been decriminalized. The results of the com-

тот се декриминализирани. Резултатите од компаративната анализа на различни законски решенија за инцестот се доволно илустративни за тоа дека немаме недвосмислен концепт за „одвратниот“ инцест. На пример, дали негениталната пенетрација и оралниот секс се подразбираат во дефиницијата на „инцестот?“⁵³ Потоа, дали забраната на инцестот би требало да се однесува само на крвни сродници или и на членови од семејството кои не се во крвно сродство?⁵⁴

„Аргументите“ дека „одвратниот“ инцест ќе ни се измолкне од Пандорината кутија на злото ако ја толерираме не помалку „одвратната“ хомосексуалност, претпоставуваат дека инцестот е непроблематичен поим, каде што границите се мошне јасно поставени. Но, инцестот не е проблематичен само како правна категорија, туку и како психоаналитички поим. Навистина, што претставува инцестот – дали е тоа порекната фантазија или извршен акт; дали е тоа меморија, настан, или желба?⁵⁵ Ако за Џудит Батлер има недоумици во поглед на нашето поимање на инцестот, за неа нема недоумици во поглед на тоа како инцест-табуто може да служи како инструмент за исклучување на хомосексуалната љубов:

„Имено, ако за инцест табуто исто се претпоставува дека го инсталира субјектот во хетеросексуална нормативност, и ако, како што тврдат некои, ова инсталирање е овозможувачкиот услов за симболички или културно интелигибилен живот, тогаш хомосексуалната љубов се јавува како неинтелигибило во рамките на интелигибилното: љубов за која нема место во името на љубовта, позиција во рамките на фамилијарноста што не е никаква позиција.“⁵⁶

Можниот заклучок дека хомосексуалната љубов е симболички и културно неинтелигибилна форма на

parative analysis on different legal regulations of incest sufficiently illustrate the fact that we have an ambiguous concept of “disgusting” incest. For instance, are non-genital penetration and oral sex under the definition of “incest?”⁵³ Also, would the ban over incest apply only to blood relations or also to members of the family that are not related by blood?⁵⁴

The “arguments” that “disgusting” incest will sneak out of Pandora’s box if we do not tolerate the equally “disgusting” homosexuality, assume that incest is an unproblematic concept with clearly set boundaries. However, incest is not only problematic as a legal category, but also as a psychoanalytical concept. Truly, what is incest – is it a disavowed fantasy, or a performed act; is it a memory, event, or desire?⁵⁵ If Judith Butler doubts our perception of incest, she has no doubts over the incest taboo as an instrument of excluding homosexual love:

“For if the incest taboo is also what is supposed to install the subject in heterosexual normativity, and if, as some argue, this installation is the condition of possibility for a symbolically or culturally intelligible life, then homosexual love emerges as the unintelligible within the intelligible: a love that has no place in the name of love, a position within kinship that is no position.”⁵⁶

The possible conclusion that homosexual love is symbolically and culturally an unintelligible form of life is

живот, следува од сомнителните психоаналитички премиси дека инцест-табуто го „инсталира субјектот во хетеросексуална нормативност“ и дека таквото инсталирање е „овозможувачки услов за еден симболички или културно интелигибилен живот“. Токму затоа, Батлер се залага за преиспитување и повторно промислување на улогата на забраната за инцестот во психоанализата. Во таа насока, таа ја промислува забраната за инцестот и како заштита од злоупотреба (експлоатација на љубовта на детето), и како инструмент за злоупотреба (исклучување на хомосексуалната љубов од хетеросексуално-нормативната сфера прифатена како образец за интелигибилноста).

Стратегијата на Батлер е радикално субверзивна: наспроти тенденциозните „аргументи“ дека уривањето на едно табу (хомосексуалноста) води кон уривање на други табуа (инцестот), таа се надева дека демистифицирањето на еден психоаналитички мит (за формативната улога на инцест-табуто) ќе овозможи де-табуизирање на хомосексуалната љубов. Стратегијата на Батлер е насочена против инструментализацијата на инцест-табуто во функција на обезбедување поткрепа на настојувањата за културно обезвреднување на хомосексуалната љубов. Демистификувањето на инцестот (како феномен чие споменување е доволен разлог за предизвикување на гнасење кај огромен број конзервативци), е неопходно за „трансгресирање на границите“ на хетеросексуалната нормативност и за создавање на симболички и културен простор за хомосексуалната љубов како легитимна и културно интелигибилна форма на достоинствен живот.

a result of the dubious psychoanalytic premises that the incest taboo “installs the subject in heterosexual normativity” and that such installment is “a condition of possibility for a symbolically or culturally intelligible life.” It is precisely for this reason that Butler supports the reviewing and reconsidering of the role played by the prohibition of incest in the psychoanalysis. Hence, she reconsiders the ban over incest both as protection from abuse (exploitation of the love of the child) and as an instrument of abuse (excluding homosexual love from the heterosexual-normative sphere accepted as the matrix of intelligibility).

Butler’s strategy is radically subversive: in opposition to the tendentious “arguments” that the destruction of a taboo (homosexuality) leads to the destruction of other taboos (incest), she hopes that demystifying a psychoanalytical myth (about the formative role of the incest taboo) will enable the taboo of homosexual love to be lifted. Butler’s strategy is directed against the instrumentation of the incest taboo in providing support for the attempts for cultural devaluation of homosexual love. The demystification of incest (as a phenomenon whose mention is sufficient reason to elicit disgust in a large number of conservatives) is necessary for “transgressing the boundaries” of heterosexual normativity and creating a symbolical and cultural space for homosexual love as a legitimate and culturally intelligible form of respectable life.

Translated from Macedonian by Rumena Bužarovska

Белешки:

1. *Границиите на слободата и изборот: Хомосексуалноста во Република Македонија* (Скопје: Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија и Центар за човекови права и разрешување на конфликти, 2002).
2. Анкетата е изведена со 1600 испитаници (што претставува најмал репрезентативен примерок за популацијата на Република Македонија), претставници на четирите најголеми етнички заедници во Република Македонија (македонска, албанска, турска и ромска), со приближно еднаков број на жени и мажи и рамномерна застапеност на четири возрастни групи (18-25, 26-37, 38-50 и над 50 години).
3. Според анализата „Овој став го застапуваат 24.6% од анкетираниите со високо образование, наспроти 68% од анкетираниите со незавршено основно образование. Разликата е исто така многу голема кај припадниците на различни етнички заедници (12.30% Македонци наспроти 45% Албанци).“
4. И покрај тоа што само 48,1% од учесниците не го застапуваат ставот дека „За сексот и сексуалните определби не треба [воопшто] да се зборува.“
5. Види Anthony Giddens, *Runaway World* (New York: Routledge, 2000), 70.
6. Пред сè, проблемот на дискриминацијата врз основа на сексуална ориентација и постојаната закана за социјално исклучување во сите сфери од животот. (Според резултатите од анкетата, 46% од анкетираниите сметаат дека хомосексуалците во Македонија се дискриминирани.)
7. Заедничко за авторите на аргументите што ќе ги анализираме во овој текст е тоа што станува збор за високо-квалификувани едукатори кои се непосредно вклучени во образовниот процес на младите.

Notes:

1. *The Boundaries of Freedom and Choice: Homosexuality in the Republic of Macedonia* (Skopje: Helsinki Committee for Human Rights in the Republic of Macedonia and Center for Human Rights and Conflict Resolution, 2002).
2. The survey was carried out with 1600 surveyed individuals (the smallest representative sample for the population of the Republic of Macedonia), representatives of the four largest ethnic communities in the Republic of Macedonia (Macedonian, Albanian, Turkish and Roma), with an approximately equal number of men and women and equal distribution of the four adult groups (18-25, 26-37, 38-50 and over 50).
3. According to the analysis “This is the opinion of 24.6% of the surveyed with higher education, as opposed to the 68% who have not completed their elementary education. The difference is large with members of different ethnic groups (12.30% Macedonians as opposed to 45% Albanians).”
4. Even though only 48.1% of the participants did not agree that “Sex and sexual orientation should not be discussed [at all].”
5. Cf. Anthony Giddens. *Runaway World* (New York: Routledge, 2000), 70.
6. Mainly, the problem of discrimination based on sexual orientation and the continuous threat of social exclusion in all realms of life. (According to the results of the survey, 46% of the surveyed believe that homosexuals in Macedonia are discriminated against.)
7. What is common about the authors of the analyzed arguments in this text is that they are highly qualified educators directly involved in the education of the youth.

8. Солунчев, Ристо, „Кoj е овде, впрочем, хомосексуалец?“, *Форум* 146 (2004).
8. Солунчев, Ристо, „Кoj е овде, впрочем, хомосексуалец?“, *Форум* 146. (2004). (Risto Solunchev, “Who here, is in fact, a homosexual?,” *Forum* 146, 3 March, 2004.)
9. Дури и за народните приказни каде што се говори за истополов секс, „со сигурност се знае дека се прифатени од другите народи“. (Парафразиран е Кирил Пенушлиски).
9. Even in folk tales where same-sex intercourse is mentioned, “it is certain that they are accepted by other nations.” (Paraphrase of Kiril Penushliski).
10. Она што го крепи Македонецот да не падне толку ниско, според авторот, е тоа што „сме сè уште свесни за паднатоста на човековиот ерос“.
10. What keeps Macedonians from not falling so low, according to the author, is that “we are still conscious of the low fall of the human eros.”
11. Според овие резултати, 44,3% од испитаниците (55,6% - од 18-25 години) одговорице потврдно на прашањето „Дали некогаш сте запознале некој хомосексуалец?“
11. According to these results, 44.3% of the surveyed (55.6 % in the age span 18-25) replied positively to the question “Have you ever met a homosexual?”
12. „Македонецот е сега на распаке, во опасност да излезе од битието и да го промаши својот ерос... Антивитализмот е погрешен поглед за еден народ кој е полн со животни сокови, а дури сега му претстојат мегдани за покажување на креативноста. Тој народ има право на свој сопствен дискурс, кој го гледа хомосексуализмот и сите други декадентни појави како ничкосан ерос и како болест на душата [...]“
12. “The Macedonian today is at a crossroad, facing the danger of exiting the being and missing the eros... Anti-vitalism is a wrong aspect for a people full of the juices of life, a people that has only now begun to face prospects for exhibiting creativity. This people has the right to its own discourse which sees homosexuality and all other decadent phenomena as toppled eros and as illness of the soul [...]”
13. „[...] јасно е дека индивидуата не може да биде поголема од својот народ [...]“
13. “[...] it is clear that the individual cannot be greater than its nation [...]”
14. „Многу е јасно дека хомосексуализмот е биолошки кор-сокак, бидејќи двајца од ист пол не можат да создадат живот - едноставно, затоа што природата не игра на тој начин.“
14. “It is quite clear that homosexuality is a biological cul-de-sac, since two people from the same sex cannot create life – simply because nature does not play in that way.”
15. Повторно ли толку бргу забравивме кој сè се служеше со „генетски“ аргументи?
15. Have we forgotten so soon who employed such “genetic” arguments?
16. Авторот не прави разлика меѓу симптом и нарушување, а на моменти ниту помеѓу психологијата и психијатријата.
16. The author again fails to make a distinction between a symptom and a disorder, at moments between psychology and psychiatry, as well.

17. „Во брошурата се парадират со синтагмата ‘автономија над своето тело’, што подразбира дека треба да ни се овозможи со него да правиме што сакаме.“
 18. Сепак, останува да виси во воздух неогвореното прашање: што ли прават во кревет повеќето мажи кои станале хомосексуалци како резултат на еректилна дисфункција?
 19. Што и да значи тоа. Бездруго, во случајов не станува збор за уште еден философски „изам.“
 20. Модерната „Европска“ цивилизација се базира токму врз етиката на човековите права, и забраната на дискриминација врз сите основи - вклучително и врз основа на сексуалната ориентација.
 21. Бездруго, и империјата на Александар Македонски („грчка“ или не - тука е сеедно) почнала да се распаѓа во моментот кога Александар заедно со својот љубовник Хефајстон (по примерот на Ахил и Патрокле) тргнале во историскиот поход за освојување на дотогаш познатиот свет.
 22. Во „царството небесно“, во кое секогаш се наоѓало место, и за оние што војувале во името на христијанскиот бог, и за оние што војувале во името на исламскиот бог.
 23. Каде што е образуван и образува студенти авторот на овој текст како асистент по Историја на философијата.
 24. Ете уште една можност за примена на марксистичката теорија за отуѓувањето, толку популарна на катедрата на која што работи авторот.
 25. Ристо Солунчев, „Тешкото, Хајдегер и Хегел (Харемот Македонија)“ *Форум* 152, 2 септември, 2004.
17. “The brochure parades with the phrase ‘autonomy over one’s own body’ suggesting we should be allowed to do whatever we desire with it.”
 18. Nevertheless, the question remains unanswered: what do the men who became homosexuals due to erectile dysfunction do in bed?
 19. Whatever that means. Clearly, this case does not suggest another philosophical “ism.”
 20. Contemporary “European” civilization is based on the ethics of human rights and the prohibition of all types of discrimination – including the discrimination on the basis of sexual orientation.
 21. Surely, Alexander the Great’s empire (“Greek” or not – it makes no difference here) began to fall apart when Alexander and his lover Hephaestion (following Achilles and Patroclus’ example) set out on the historical expedition to conquer the yet unknown world.
 22. There was always room in the “Kingdom of Heaven” for all those who waged war in the name of the Christian God as well as for those who waged war in the name of the Islamic God.
 23. Where the author of this text was educated and currently educates students himself as an assistant professor in History of Philosophy.
 24. This is another opportunity to practice the Marxist theory of alienation so popular at the Department where the author teaches.
 25. Ристо Солунчев, „Тешкото, Хајдегер и Хегел (Харемот Македонија)“ *Форум* 152, 2 септември, 2004. [Risto Solunchev, "The Heavy One, Heidegger and Hegel (Haarem Macedonia), *Forum* 152, September 2, 2004]

26. Kerri Houston, "Diplomatic Missteps: The State Department works for the American Left in Macedonia," January 06, 2004. <http://www.nationalreview.com/comment/houston200401060853.asp>
27. Иако зборот „конзервативен“ во нашиот секојдневен говор се употребува првенствено во омаловажувачка смисла.
28. Даниел Дончев, „Соочи се со различноста!“, *Уџирински Весник*, бр. 1317, 8 ноември 2003. „Погрешно е тоа што амбасадата на САД дава пари за билборди кои го промовираат хомосексуалниот начин на живеење, погрешно е што тоа се прави во една земја со поконзервативни вредности и погрешно е затоа што постојат огромен број други поважни економски и социјални проблеми“.
29. „Во Македонија е нормално дури и еден Хелсиншки комитет да нè тероризира со правата на хомосексуалците, а притоа за истиот да не е толку суштински проблемот на 40% невработени, на кои им е ускратено правото на работа и на леб.“ (Ристо Солунчев, „Тешкото, Хајдегер и Хегел (Харемот Македонија)“, *Форум*, број 152, 2 септември, 2004.) Се разбира, авторот на овој аргумент не објаснува зошто и самиот тој одлучил да напише обемен текст во кој ќе не „тероризира“ со не толку суштински проблеми, наместо да напише „суштински текст“ за тоа како да се разреши проблемот на 40% невработени.
30. Владика Методиј Златанов, „Не прифаќам различности, туку личности,“ *Неделно време*, 11 декември, 2005, 20-21.
31. „Идентификување на ЛГБТ популацијата во Република Македонија - 2004/2005 година (резултати од спроведена анкета)“ (Скопје: Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија & MASSO, 2005).
26. Kerri Houston, "Diplomatic Missteps: The State Department works for the American Left in Macedonia," January 6, 2004. <http://www.nationalreview.com/comment/houston200401060853.asp>
27. Although the word "conservative" in everyday speech is primarily used pejoratively.
28. Daniel Doncev, "Face the difference!," *Utrinski Vesnik*, No. 1317, November 8, 2003. (Даниел Дончев, „Соочи се со различноста!“, *Уџирински Весник*, бр. 1317, 8 ноември 2003.): "It is wrong for the US Embassy to sponsor billboards promoting a homosexual way of life, it is wrong to do this in a country cherishing more conservative values and it is wrong because there are an enormous number of other, more important economic and social problems."
29. "In Macedonia it is even normal that the Helsinki Committee can terrorize us with the rights of homosexuals, but at the same time act as if the problem of 40% unemployed without the rights of work and bread is not so essential" (Risto Soluncev, "The Heavy One, Heidegger and Hegel (Haarem Macedoni)," *Forum* 152, 2 September, 2004). Of course, the author of this argument does not explain why he himself decided to write a lengthy text in which he will "terrorize" us with not so essential problems, instead of writing an "essential text" about solving the problem of the 40% unemployed.
30. Владика Методиј Златанов, „Не прифаќам различности, туку личности,“ *Неделно време*, 11 декември, 2005, 20-21. (Bishop Metodij Zlatanov "I Do Not Accept Differences, But Personalities" *Nedelno Vreme*, December 11, 2005, 20-21).
31. "Identification of LGBT population in the Republic of Macedonia - 2004/2005 (results from a survey taken)," (Skopje: Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia & MASSO, 2005). According to the

(“Identification of LGBT* population in the Republic of Macedonia - 2004/2005 (results from a survey taken)” (Skopje: Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia & MASSO, 2005). Според резултатите од истражувањето, 151 лице од 1573 испитаници потврдно одговорило на прашањето „Дали сè уште имате сексуални односи со лице од ист пол?“ Од нив, 43 лица ја дефинирале својата сексуална ориентација како „исклучиво хомосексуална“, 25 како „првенствено хомосексуална“, а 70 како „бисексуална“.

results of the survey, 151 out of 1573 surveyed replied positively to the question “Do you still have sexual relations with a person from the same sex?” Out of these 43 defined their sexual orientation as “exclusively homosexual,” 25 as “primarily homosexual, and 70 as “bisexual.”

32. На А1 телевизијата, во дебатната емисија „Чуму“.
33. Уште еден исчекор во однос на претходно анализираниот текст е дека „спекулациите“ на Владиката не го негираат постоењето на хомосексуалци во Република Македонија: „Познавам луѓе за кои знам дека се хомосексуалци. Што мислам јас за нив? Би ги осудил ли на смрт? Дали се виновни ако се родени како хомосексуалци? Би ги казнил ли? Би ги присилил ли на поправно хетеросексуално однесување? Дали би ги затворил во хомосексуални гета или логори? Би се правел ли дека не знам дека се поинакви? Дали се хомосексуалци ако чувствуваат таков афинитет или ако се реализирани во својата ориентација? Би се плашел ли да не се заразам од педерски вирус или слично? Би се плашел ли да не испаднам сељак ако кажам дека се фрикови? Би се трудел ли да не испаднам латентен хомо ако се обидам да ги оправдам? Би се трудел ли да ги разберам, наместо да ги оправдувам? Дали е најкул слепо да ги прифатам? Дали со тоа би ги изневерил своите принципи?“
34. „Според христијанската аскетика, сите сме повикани да го преобразуваме сопствениот ерос [...]“
35. „Она што не прави различни, односно неслични на нашата природа е гревот“.
36. Иако кампањата на ЦГЧП сугерираше само *соочување* со различноста.
32. During the debate show “Chumu” on A1 Television.
33. Another advance in comparison with the previously analyzed text is that the ‘speculations’ of Bishop Metodij do not deny the existence of homosexuals in the Republic of Macedonia: “I am acquainted with people that I know are homosexuals. What do I think of them? Would I condemn them to death? Are they guilty for being born as homosexuals? Would I punish them? Would I force them to corrective heterosexual behavior? Would I imprison them in homosexual ghettos or concentration camps? Would I pretend I don’t know they are different? Are they homosexuals because they feel such inclinations or because they have realized their orientation? Would I be afraid of contracting a fag virus or something? Would I be afraid I’d look like an idiot if I say they are freaks? Would I try not to sound like a latent homo if I try to justify them? Would I try to understand instead of justify them? Is the coolest thing to blindly accept them? Would I let down all my principles if I did this?”
34. “According to Christian asceticism, we are all called upon to transform our own eros [...]”
35. “What makes us like or unlike our nature is sin.”
36. Even though the CCHR campaign only suggested *facing* differences.

37. „Човечкото паметење изобилува со огромен дијапазон од различности. Дали имаме критериум според кој ќе знаеме каде да ја поставиме границата на компромисот?“
38. „Секоја ориентација и преокупација е премногу лична и премногу скапоцена за со неа да се мавта како со знаме.“
39. “Some bad arguments never die.” John Corvino, “No Slippery Slope,” *Gay & Lesbian Review Worldwide*, Vol. 7, Issue 3 (Summer 2000).
40. Cf. Donald J. West and Richard Green, *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-nation Comparison*. (New York: Kluwer Academic Publishers, 2002): 6.
41. Cf. Federico Garza Carvajal, *Butterflies Will Burn: Prosecuting Sodomites in Early Modern Spain and Mexico*. (Austin: University of Texas Press, 2003): 2.
42. Аргументот се припишува на Д-р Лаура. Цитирано според John Corvino, “No Slippery Slope,” *Gay & Lesbian Review Worldwide*, Vol. 7, Issue 3 (Summer 2000).
43. Ferid Muhić, “Brda legla, doline se digle”, *Crnogorski Monitor*, 781, 2005. (http://www.monitor.cg.yu/arhiva/a_781_14.html)
44. “Sen. Rick Santorum’s Comments on Homosexuality in an AP Interview.” The Associated Press, April 22, 2003, <http://www.sodomylaws.org/santorum/snnews006.htm>:
 „Ако Врховниот суд вели дека имате право на консензуален (геј) секс во вашиот дом, тогаш вие имате право на бигамија, имате право на полигамија, имате право на инцест, имате право на прељуба. Имате право на било што.“
37. “Human memory abounds with a great range of differences. Are there criteria to determine where to set the limits of compromise?”
38. “Every orientation and preoccupation is too personal and too precious to wave around like a flag.”
39. “Some bad arguments never die.” John Corvino, “No Slippery Slope,” *Gay & Lesbian Review Worldwide*, Vol. 7, Issue 3 (Summer 2000).
40. Cf. Donalds J. West and Richard Green, *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-nation Comparison* (New York: Kluwer Academic Publishers, 2002): 6.
41. Cf. Federico Garza Carvajal, *Butterflies Will Burn: Prosecuting Sodomites in Early Modern Spain and Mexico*. (Austin: University of Texas Press, 2003): 2.
42. The argument is ascribed to Dr. Laura. Quoted in John Corvino, “No Slippery Slope,” *Gay & Lesbian Review Worldwide*, Vol. 7, Issue 3 (Summer 2000).
43. Ferid Muhić, “Brda legla, doline se digle”, *Crnogorski Monitor*, 781, 2005. (http://www.monitor.cg.yu/arhiva/a_781_14.html)
44. “Sen. Rick Santorum’s Comments on Homosexuality in an AP Interview.” *The Associated Press*, April 22, 2003, <http://www.sodomylaws.org/santorum/snnews006.htm>:
 “If the Supreme Court says that you have the right to consensual [gay] sex within your home, then you have the right to bigamy, you have the right to polygamy, you have the right to incest, you have the right to adultery. You have the right to anything.”
45. „Аргументот“ ја губи својата тежина ако како ограничувачки услов за сексуалните врски (и хетеросек-
45. “The argument” loses its value if non-incestuousness is added as a restricting condition for sexual relationships

суалните и хомосексуалните) се надополни не-инцестуозноста. На пример, како што укажува Корвино: “[...] we homosexuals are not asking to engage in polygamy, incest, or bestiality. We are simply asking to engage in monogamous, non-incestuous relationships with people we love — just like heterosexuals do.” (<http://www.indegayforum.org/authors/corvino/corvino59.html>). Тука, во манир на професорот (барање влакно во јајце), би можеле да му забележиме: а што ако врската не е консензуална, или ако не е бинарна? Како одговор, Корвино само би ги дополнил овие ограничувачки услови што важат и за хетеросексуалните врски.

(both heterosexual and homosexual). For instance, as pointed out by Corvino: “[...] we homosexuals are not asking to engage in polygamy, incest, or bestiality. We are simply asking to engage in monogamous, non-incestuous relationships with people we love — just like heterosexuals do.” John Corvino, “First Gays, Then Polygamists?” (<http://www.indegayforum.org/authors/corvino/corvino59.html>). Here, in the manner of the professor (nit-picking), we could remark: what if the relationship is not consensual and not binary? Instead of replying, Corvino would add the restricting conditions that apply to heterosexual relationships, as well.

46. Така, ако професорот се согласува дека инцестуозните односи се нормални, ќе биде многу забавно да се следи како самиот тој се обидува да ја промовира сопствената инцестуозност во нормален однос. Ако пак не ја брани тезата дека инцестуозните односи се нешто нормално, тогаш и самиот треба да каже каде е разликата на која го гради своето одбивање да ги поистовети овие односи со своето залагање за нормалноста на хетеросексуалноста!
47. Корвино го тврди токму спротивното: „[...] има далеку повеќе хетеросексуален инцест отколку хомосексуален инцест.“ (John Corvino, “Homosexuality and Morality, Part V: Retaining the Moral High Ground”, <http://www.indegayforum.org/authors/corvino/corvino3e.html>)
48. Cf. Stanley Kurtz, “The Libertarian Question: Incest, homosexuality, and adultery,” *National Review*, April 30, 2003. <http://www.nationalreview.com/kurtz/kurtz043003.asp>. Според Курц, како што табуто против инцестот ги штити децата од сексуална злоупотреба од другите членови на семејството, така и табуто против хомосексуалноста има полезна функција – го штити бракот. Според него, ерозијата на едно табу може да доведе до ерозија на другите социјално полезни табуа.
49. Courtney Megan Cahill, “Same-Sex Marriage, Slippery Slope Rhetorical, and the Politics of Disgust: A Critical
46. Thus, if the professor agrees incestuous relationships are normal, it will be amusing to follow his attempt to promote his own incestuousness into a normal relationship. If he does not defend the thesis that incestuous relationships are a normal thing, then he has to state the difference on which he bases his refusal to associate these relationships with his support of the normality of heterosexuality!
47. Corvino claims the exact opposite: “[...] there is far more heterosexual incest than homosexual incest.” (John Corvino, “Homosexuality and Morality, Part V: Retaining the Moral High Ground,” <http://www.indegayforum.org/authors/corvino/corvino3e.html>).
48. Cf. Stanley Kurtz, “The Libertarian Question: Incest, homosexuality, and adultery,” *National Review*, April 30, 2003. <http://www.nationalreview.com/kurtz/kurtz043003.asp>. According to Kurtz, just as the taboo against incest protects children from the sexual abuse of other members of the family, the taboo against homosexuality has a useful function – it protects marriage. According to him, the erosion of a taboo can lead to the erosion of other socially useful taboos.
49. Courtney Megan Cahill, “Same-Sex Marriage, Slippery Slope Rhetorical, and the Politics of Disgust: A Critical

Perspective on Contemporary Family Discourse and the Incest Taboo," *Northwestern University Law Review*, Vol. 99, No. 4 (2005): 1561

50. Cf. *Ibid.*, 1581.
51. Врховниот суд на Мисури, на пример, во образложението на својата пресуда *Државата против Џексон* (1883) наведува дека „државата го има истото право да го регулира бракот во овој поглед како што има право и да го забрани бракот помеѓу братучеди и други крвни врски“ (“the State has the same right to regulate marriage in this respect that it has to forbid the intermarriage of cousins and other blood relations.”) (Cf. *Ibid.*, 1556).
52. Martha C. Nussbaum, “Danger to Human Dignity: the Revival of Disgust and Shame in the Law.” *Chronicle of Higher Education*; June 8, Vol. 50 Issue 48 (2004): “Such acts should be illegal, it has often been said, because the ‘average man’ feels disgust when he thinks about them.”
53. На пример, Кејхил наведува судски пресуди во кои инцестот се третира само како пенисно-вагинална пенетрација (Cf. Cahill, 1560). Законската одредба против инцест („родосквернавење“) во Република Македонија подразбира генитална пенетрација („обљуба“), додека „родосквернавењето“ со дете (под 14 год.) подразбира и „друго полово дејство“.
54. Дали забраната за инцест треба да се однесува и на очувот и маќеата, полубратот и полусестрата? Што станува со разведените очуви, како во случајот на Вуди Ален? Во зависност од правните норми, она што во некоја држава се смета за инцестуозно, во друга држава тоа може да не потпаѓа под дефиницијата на инцестот.
55. Cf. Judith Butler, “Quandaries of the Incest Taboo” in *Undoing Gender* (New York: Taylor & Francis Routledge, 2004): 153.
56. *Ibid.*, 160.

Perspective on Contemporary Family Discourse and the Incest Taboo,” *Northwestern University Law Review*, Vol. 99, No. 4 (2005): 1561

50. Cf. *Ibid.*, 1581.
51. The Supreme Court of Missouri, for instance, in the explication of its verdict *State vs. Jackson* (1883) claims that “the State has the same right to regulate marriage in this respect that it has to forbid the intermarriage of cousins and other blood relations.” (Cf. *Ibid.*, 1556).
52. Martha C. Nussbaum. “Danger to Human Dignity: the Revival of Disgust and Shame in the Law.” *Chronicle of Higher Education*; June 8, Vol. 50 Issue 48 (2004): “Such acts should be illegal, it has often been said, because the ‘average man’ feels disgust when he thinks about them.”
53. For example, Cahill mentions court verdicts in which incest is regarded only as a penis-vagina penetration (Cf. Cahill, 1560). The legal regulations against incest in the Republic of Macedonia refers to genital penetration, whereas incest with a child (below the age of 14) refers to “other sexual action” as well.
54. Should the prohibition of incest refer to the stepfather and stepmother, the half-brother and half-sister? What about divorced stepfathers, such as in Woody Allen’s case? Depending on legal norms, what one country may consider incestuous, may not be under the definition of incest in another country.
55. Cf. Judith Butler, “Quandaries of the Incest Taboo” in *Undoing Gender* (New York: Taylor & Francis Routledge, 2004):153.
56. *Ibid.*, 160.

к С у л т у р и

identities

c u l t u r e s K

Дебра Л.
Шулц

Особен интерсекциски феминизам: Креирање на активистичка политика на Ромките во Европа

*„Ромките ќе мора да избираат помеѓу својата
етничка и родова припадност.“*

Млад активист Ром од Романија, септември 2005

„Не, не можам да го сторам тоа, ниту пак сакам.“

Млада активистка Ромка од Македонија,
септември 2005

Контекст

Денес во Средна и Југоисточна Европа¹ постојат најмногу неколку стотици жени кои за себе би кажале дека се Ромки активистки. Сепак, нивното влијание е значајно и постојано расте, како дел од постсоветското движење за правата на Ромите во текот на последнава декада, но и надвор од него.

Овој текст се фокусира врз еден уште помал дел од оваа група, а тоа се оние Ромки активистки во Средна и Југоисточна Европа кои се борат да ги артикулираат своите проблеми во рамките на женските човекови права и глобалниот феминизам. Со оглед на расизмот, екстремната сиромаштија и исклучувањето од општеството на коишто се изложени Ромите, а сево ова придружено од патријархалните односи вгнездени во некои ромски традиции, тие имаат пред себе

Debra L.
Schultz

An Intersectional Feminism of Their Own: Creating European Romani Women's Activism

*“Roma women are going to have to choose between their
ethnicity and their gender.”*

Young male Romanian Roma leader, September 2005

“No, I cannot and I will not.”

Young female Macedonian Roma leader,
September 2005

Context

In Central and South Eastern Europe¹ today, there are probably no more than several hundred women who would self-identify as Romani women activists. Yet, their influence is significant and growing, within and beyond the post-soviet Roma rights movement of the last decade.

This article focuses on an even smaller subset of this small group—those Romani women activists in Central and Southeastern Europe who are struggling to articulate their issues within the framework of women's human rights and global feminism. Given the racism, extreme poverty, and social exclusion to which Romani people are subjected, coupled with the patriarchal relations embedded in some Romani traditions, theirs is a daunting task. Their stories, insights, conflicts, contradictions, and

извонредно тешка задача. Нивните животни приказни, сознанија, контрадикции и победи претставуваат важен извор во големата приказка за борбата на жените за човекови права.

Во мигов спроведувам интервјуирање според методологијата на женската усна историја што ќе биде вклучено во мојата книга за активистки Ромки којашто наскоро ќе биде објавена.² Цитатите користени во текстов се преземени од интервјуата со следниве жени: Николета Биту (Романија), Ениса Еминова (Македонија), Ангела Коце (Унгарија) и Азбија Мемедова (Македонија). Тие се јавни личности во своите средини и активни се на локално, национално и меѓународно ниво. Она што го кажуваат може да има последици – и позитивни и негативни – и за нив лично и за целите на нивната борба. Им благодарам за нивната великодушност и довербата што ја искажаа при нивното споделување на своите животни приказни со мене, со надеж дека нивните искуства ќе придонесат за зајакнувањето на положбата на Ромките и глобалните феминизми.

Во книгата на којашто во моментов работам, вршам документирање на современата историја во мигот на нејзиното создавање, т.е. на она коешто во ретроспектива ќе може да се согледа како раѓање на ромското женско движење. Но сепак, го имам на ум и електронското писмо кое Азбија Мемедова од Ромскиот центар во Скопје го испратила на личноста која транскрибирала едно нејзино неодамнешно излагање. „Не зборував за ромското женско движење,“ напишала со прекорен тон, „зборував за активизмот на Ромките“.

Феминистичката теорија со право му дава предимство на гласот на жените кои ја толкуваат својата сопствена реалност, затоа што таа навистина е епистемички

victories represent an important resource in the grand narrative of women's struggle for human rights.

I am in the process of conducting oral history interviews for a forthcoming book on Romani women activists.² The women whose interviews are excerpted in this article are Nicoleta Bitu (Romania), Enisa Eminova (Macedonia), Angela Kocze (Hungary), and Azbija Memedova (Macedonia). These women are public figures, active at local, national, regional and international levels. Telling their stories may have ramifications—both positive and negative—for them personally and for their activist goals. I thank them for their generosity and trust in sharing their stories with me in hope that their experiences will contribute to the empowerment of Romani women and global feminisms.

The book I am working on is documenting contemporary history in the making—what may be seen retrospectively as the birth of a Romani women's movement. Yet I am mindful of the email sent by Azbija Memedova of the Roma Center of Skopje to someone who transcribed a recent talk she gave. “I did not speak of a Romani women's movement,” she scolded, “I talked of Romani women's activism.”

Feminist theory rightfully gives precedence to the voice of women interpreting their own realities, for they do indeed have epistemic privilege. However, as a feminist

привилегирана. Меѓутоа, како феминистичка историчарка со чувство за „неизбежното одобрување кое ја модулира политиката заснована врз симпатија“³ сепак ќе ризикувам и ќе ги поставам моите убедувања паралелно со толкувањето на Азбија. Верувам дека активизмот на Ромките сигнализира еден значаен историски миг – најверојатно раѓање на едно движење – и, во секој случај, е облик на женски активизам од кој феминистичката теорија и феминистичкиот активизам може да имаат голема полза.⁴

Во изминатава декада Ромките работеа поединечно како активистки на локално ниво и во рамките на движењето за правата на Ромите. Во средината на деведесеттите, неколку Ромки, вклучувајќи ја и Николета Биту, прелиминарно го покренала прашањето на Ромките на ниво на Европа. Во јуни 1998 год. „Мрежата“ на Фондацијата Сорос ја свика првата меѓународна конференција за Ромките во Будимпешта. Учесничките од голем број земји имаа различни искуства и мислења за културата и идентитетот во зависност од земјите од кои доаѓаа, но сите беа посветени на подобрувањето на животот на Ромките и ромските деца. Меѓу учесничките Ромки беа и Азбија Мемедова и Николета Биту, кои подоцна помогнаа во основањето на „Ромската женска иницијатива“ во 1999. „Ромската женска иницијатива“ (проект на „Мрежната женска програма“ на Институтот „Отворено општество“) работи на развивањето, поврзувањето и катализацијата на јадрото коешто го сочинуваат посветени лидерки Ромки – вклучувајќи и неколку динамични млади жени – со цел да се унапредат човековите права на Ромките во Средна и Источна Европа.

Од особена важност е да се прикажат животните приказни на Ромките лидерки како контра-приказни.

historian sensitive to “the inevitable appropriations that inflect a politics based on empathy,”³ I will nevertheless risk placing my conviction alongside Azbija’s interpretation. I believe that Romani women’s activism signals a significant historical moment—possibly the birth of a movement—and in any case, a form of women’s activism from which feminist theory and feminist activism can benefit greatly.⁴

For the last decade, Romani women have been working individually as activists at the local level and within the Roma rights movement. In the mid-1990s, a handful of Romani women, including Nicoleta Bitu, began to raise Romani women’s issues tentatively at the European level. In June 1998, the Soros foundations network convened the first international conference of Romani women in Budapest. The women who attended from many countries had different experiences and opinions about culture and identity depending on where they came from, but all were committed to improving the lives of Romani women and children. Among the Romani women participants were Azbija Memedova and Nicoleta Bitu, who would help found the Roma Women’s Initiative in 1999. The Roma Women’s Initiative (a project of the Network Women’s Program of the Open Society Institute) has worked to develop, link, and catalyze a core group of committed Roma women’s leaders—including many dynamic young women—in an effort to improve the human rights of Roma women in Central and Eastern Europe.

It is of particular importance to present stories of Romani women leaders as counter-narratives. As is the of-

Како што е често случај со Афро-американките во САД, стереотипите за Ромките функционираат како конструкциски јадра во европската културолошка имагинација. Овие стереотипи вклучуваат сексуално обоени и демонизирани слики на Ромки (питачки, гатачки и крадачки на деца). Животните приказни на Ромките не само што им се спротиставуваат на овие груби стереотипи, туку се значајни и за де-есенцијализацијата на ромскиот идентитет зашто, всушност, Ромките активистки се навистина една разнородна групација.

Додека животните приказни на родово освестените Ромки активистки можеби изгледаат како еден „кус политички расказ“ сместен во „големата политичка приказна“ за Европа која се проширува, прашањата со кои се занимаваат Ромките активистки се мошне значајни. Поместувањето на Ромките „од маргините кон центарот“, како што сугерира бел хукс, афро-американска феминистичка теоретичарка, ги открива трагите на една долготрајна патолошка состојба што Европа ја игнорира на своја сопствена штета. Навистина е неверојатно дека една заедница од приближно 10.000.000 луѓе, сегашни и идни граѓани на Европа, може да биде изложена на такви насилства, исклучување, расна омраза, сиромаштија и маргинализација на какви што се изложени Ромите само шеесет години по холокаустот.“⁵

Односот кон Ромите го става под знак прашање тврдењето на угледниот историчар Тони Јудт во неговата најнова книга *Postwar: A History of Europe Since 1945*⁶ која доби извонредни критики („По војната: историја на Европа по 1945 година“). Тој вели дека европската свест за сопственото историско наследство ја прави Европа еден од најсилните светски бедеми против тоталитаризмот. Со таква

ten the case for African American women in the United States, stereotypes of Romani women function as core constructs in the European cultural imagination. These stereotypes include sexualized images of Romani women and demonized images of Romani women (begging, telling fortunes, and stealing babies). The stories of Romani women activists not only challenge these gross stereotypes, but they serve to de-essentialize Romani identity, for in truth, Romani women activists are a very diverse lot.

While the stories of gender-aware Romani women activists would seem a very “small political narrative” embedded in the “grand political narrative” of an enlarging Europe, the issues addressed by Romani women activists are quite significant. Moving Romani women from “margin to center” as suggested by African American feminist theorist bell hooks, reveals vestiges of persistent pathologies which Europe ignores at its peril. That a community of approximately 10 million current and aspiring EU citizens can be subject to the kind of violence, exclusion, racial hatred, poverty, and marginalization endured by Romani people only sixty years after the holocaust is astounding.⁵

The treatment of Roma challenges the argument of prominent historian Tony Judt, in his highly-acclaimed new book, *Postwar: A History of Europe Since 1945*.⁶ Judt claims that Europe’s cognizance of 20th century historical legacies makes it one of the world’s best bulwarks against totalitarianism. With such blatant disregard for endemic racism and such resistance to changing it, that cannot be the case. Given the current state of the world,

безобсирна рамнодушност кон ендемскиот расизам и со таков отпор кон промените на тоа поле, Европа секако не може да биде таков бедем. Со оглед на сегашната ситуација во светот, Европа, всушност, може на крајот на краиштата да биде еден од бастиионите на прогресивни можности (ова може и да се чини привлечно фрлајќи го погледот од САД раководени од сегашниот претседател) но тоа не значи и дека ситуацијата е многу утешна. А јас би рекла дека токму местото каде што се вкрстуваат расизмот и сексизмот е она место каде што треба да ги бараме барометрите на демократската трансформација.

Како што покажува дијалогот на почетокот на овој текст, некои Роми (и Ромки) активисти веруваат дека сосредоточувањето врз прашањето на Ромките го свртува вниманието од примарното прашање на исклучувањето на Ромите од европските општества. Едновремено, постои и растечка свест за тоа дека ромското женско прашање е легитимен дел од програмата за правата на Ромите. Сепак, продолжува дебатата (класична за општествените движења на малцинските групи) за тоа дали вклучувањето на таквите „интерни“ проблеми како што е насилството врз жените во кршењето на човековите права им одговара на расистите решени Ромите да останат презрени малцинство.

Во рамките на Работилницата за правата на Ромките одржана во март 2004 год. и потпомогната од Европскиот центар за правата на Ромите (ЕЦПР) и „Мрежната женска програма“, Димитрина Петрова, основач и директорка на ЕЦПР и еден од водечките стратегии во борбата за правата на Ромите ја постави оваа дилема пред петнаесет млади Ромки, учеснички во работилницата. Мнозинството од нив тврдеше дека е дојдено времето отворено да се справи со овие прашања.

Europe *may* actually be one of the bastions of progressive possibilities (it looks appealing from the vantage point of the U.S. under our current president), but that should not give much cause for comfort. And I would argue, exactly, that the intersection of racism and sexism is the place to look for barometers of democratic transformation.

As the exchange that opens this article demonstrates, there are some Romani men (and women) activists who believe that focusing on Romani women diverts attention from the primary issue of Roma exclusion in European societies. At the same time, there is also a growing recognition that Romani women's issues are a legitimate part of the Roma rights agenda. Still the debate continues (classic in minority social movements) about whether framing as human rights violations such "internal" problems as violence against women plays into the hands of racists determined to keep Roma a despised minority.

At a March 2004 workshop on Romani women's rights co-sponsored by the European Roma Rights Center (ERRC) and the Network Women's Program, Dimitrina Petrova, ERRC's founding director and one of the leading strategists of Roma rights litigation, posed this dilemma to 15 young Romani women participants. The majority insisted the time had come to deal with such issues openly.

И, така, програмата за правата на Ромите постепено вклучува сè поголем број теми поврзани со сексуалните и репродуктивните права на Ромките. Меѓутоа, дури и на ова поле постојат различни тенденции. На пример, општа поддршка ѝ се дава на кампањата за повикување на одговорност на владите на Чешка и Словачка за присилна или под притисок извршена стерилизација на Ромките. Бидејќи (не без причина) ова прашање навлегува во силно присутниот страв од обидите да се контролира растот на ромската популација (со сеништето на геноцидот и холокаустот покрај нас) не е воопшто тешко да се мобилизира целото движење за ромски права во дискусијата на оваа тема.

Меѓутоа, прашањата како што се проверка на девственоста, рано мажење и домашно насилство, опасно се доближуваат до родово обоени односи на моќта во ромските заедници. Додека во различните подгрупи на Роми во целиот регион постои различна пракса, спроведувањето на проверката на девственоста е сè уште мошне раширено. Обичајот налага младите Ромки во брак да влезат како девици и затоа мора да бидат „прегледани“ од лекар или жена роднина пред или веднаш по првата брачна ноќ, за да се потврди дека го испочитувале обичајот.

Под менторство на Азбија Мемедова и Марија Савовска (не-Ромка која работи за Фондацијата „Отворено општество Македонија“, Ениса Еминова и дванаесет други млади Ромки ги истражуваа начините на кои овој обичај ги ограничува нивните животи. Пред неколку години тие ја формираа групата „Млади водачи“ и го започнаа проектот наречен „Проект девственост: слобода да се избира“. Денес во овој истражувачки и акционен проект со кој раководат самите Ромки и кој се фокусира на прашањето

And so increasingly, the Roma rights agenda includes issues related to Romani women's sexual and reproductive rights. However, even within that arena, there are different tendencies. For example, there is near universal support for campaigns to hold the Czech and Slovak governments accountable for the forced or coerced sterilization of Romani women. Because this issue plays into deep (and not unreasonable) fears about efforts to control Roma population growth (with the spectre of genocide and the holocaust), it is easy to mobilize the entire Roma rights movement to address it.

However, issues like virginity testing, early marriage, and domestic violence come more dangerously close to questioning gendered power relations within Roma communities. While there are different practices among various sub-groups of Roma across the region, the practice of virginity testing is still fairly widespread. The tradition dictates that young Romani women must be virgins before marriage and they are “examined” by a doctor or female relative prior to or immediately after the wedding night to ensure their conformity to this custom.

With mentoring from Azbija Memedova and Marija Savovska (a non-Romani woman working for the Foundation for an Open Society Macedonia), Enisa Eminova and twelve other young Romani women explored how this tradition constricts their lives. Several years ago, they formed the group “Young Leaders” and founded the Virginity Project: Freedom to Choose. This Roma-led research/action project addressing sexual traditions and taboos in Roma communities has now been shared with young people in Bulgaria, Hungary, Montenegro, Serbia,

на традицијата во областа на сексуалните односи и табуата се вклучени и младите од Бугарија, Унгарија, Црна Гора, Србија, Словачка и Украина.⁷ Проектот ја отвори табу темата на изборот во сексуалните односи и образованието на начин за кој малкумина веруваа дека е воопшто можен. Едновремено, како потврда на правата на Ромките да го доведат во прашање постоечкиот ред во односите меѓу половите во ромските заедници, овој проект крена и многу прашина.

Кога еднаш ја прашаа Николета Биту дали прашањето на односот меѓу половите треба да дојде на дневен ред подоцна, откако ќе се утврдат и заштитат основните права на Ромите, таа одговори: „Веќе е подоцна! Токму за тоа цело време зборувам. Прашањето на односите меѓу половите беше ставено на маса во 1998 и 1999. Сега Декадата [на вклучувањето на Ромите – европска иницијатива за интеграција на Ромите] нуди нова можност тоа прашање да се отвори и разгледува систематски. Упорното тврдење дека треба да причека е една од моите најстрашни ноќни мори.“⁸

Друга тактика која се користи за да се дискредитираат Ромките кои дејствуваат од позицијата на глобалниот феминизам е обвинувањето дека тие некритички го прифаќаат западниот феминизам. Ромките активистки со кои соработувам не се двоумат да му се спротивстават на расизмот на регионалните или меѓународните женски движења. Едновремено, владеејќи го англискиот јазик и дејствувајќи во еден мошне елитен свет на меѓународен активизам во борбата за човековите права, тие постојано ја преиспитуваат својата привилегираност и се соочуваат со својата одговорност пред поширокото членство.

Јазикот е прашање од примарно значење – и за Ромките активистки во нивната работа и за мојот

Slovakia, and Ukraine.⁷ It has opened up the taboo discourse on sexual choice and education in ways that few would have thought possible. And its assertion of young Romani women’s right to question the gender order in Roma communities has ruffled quite a few feathers.

When asked by an interviewer whether gender issues should be dealt with later once basic Roma rights are established and protected, Nicoleta Bitu replied: “It is already later! That’s what I’m saying. Gender issues were put on the table in 1998 and 1999. Now the Decade [of Roma Inclusion—a European effort to integrate Roma] offers a new chance to bring them up and address them systematically. The insistence that we need to keep waiting is one of my worst nightmares.”⁸

Another tactic used to discredit Romani women operating from a global feminist perspective is the accusation that they have uncritically adopted western feminism. The Romani women activists I have worked with do not hesitate to challenge the racism of regional or international women’s movements. At the same time, as English speakers active in a fairly elite world of international human rights activism, they constantly interrogate their own privilege and challenge themselves to be accountable to grassroots communities.

Language is a primary issue—both for the Romani women activists in their working lives and for my feminist

феминистички етнографски проект за и со Ромките. Со Ромките активистки можам да соработувам на англиски јазик зашто тој е моментално хегемонскиот јазик во меѓународниот активизам во борбата за човекови права. За да добијат средства од меѓународни агенции, ромските активисти мора да бидат оспособени да пишуваат квалитетни предлози за проекти на англиски јазик. За да им бидат достапни местата каде што се дефинираат начини на дејствување и каде што се случуваат промените, ромските активисти, исто така, треба да го зборуваат англискиот јазик.

Едно такво место беше и конференцијата „Ромите во Европа во процесот на проширување“ организирана од Институтот „Отворено општество“ и Светската банка во јуни 2003 со која беше воведен проектот „Декада на вклучување на Ромите“, голема европска иницијатива за активности и начела на дејствување, осмислена со цел да се обезбеди рамноправен пристап на Ромите до образованието, домувањето, вработувањето и здравствената заштита до крајот на декадата 2005-2015.⁹ И покрај фактот што Ромките активистки одржаа целодневен собир насловен „Форум за начелата на дејствување во однос на ромското женско прашање“ непосредно пред оваа конференција, ја загубија битката за вклучување на ромското женско прашање како еден од главните „столбови“ на Декадата. Прашањето на родот беше прогласено за „интердисциплинарна“ тема во Декадата на Ромите и во моментот нивните поддржувачи водат битка тоа да добие форма на конкретни дејства кои ќе го подобрат нивниот живот.

ethnographic project on and with Romani women. I am able to work with Romani women activists in English, because English is currently the hegemonic language for international human rights activity. In order to receive funding from international agencies, Roma activists must write good proposals in English. In order to access policy venues where change happens, Roma activists must usually speak English.

One such policy venue was the July 2003 Open Society Institute/World Bank conference “Roma in an Expanding Europe,” which introduced the “Decade of Roma Inclusion,” a major European policy and activist initiative designed to ensure Roma equal access to education, housing, employment and health care by the end of the Decade 2005-2015.⁹ Despite the fact that Romani women activists conducted a full-day Roma Women’s Policy Forum immediately prior to the July 2003 conference, they lost the fight to have women’s issues as one of the major “pillars” of the Decade. Gender was declared a “cross-cutting” issue in the Decade and Romani women and their allies are currently fighting to make sure this translates into concrete policies that improve the lives of Romani women.

While sensitivity to grassroots perspectives is not the sole province of Romani women activists, they are among the most eloquent proponents of diverse representation

најелоквентните поддржувачи на разнобразното претставување на Ромите на најважните места на кои се донесуваат одлуки, како што се Европскиот парламент и Европската комисија. На пример, Ангела Коце, во тоа време извршна директорка на Европската ромска информативна канцеларија, имаше елоквентно обраќање на една конференција организирана од Европската унија на високо ниво во Брисел во април 2004 година, две недели пред приемот на десет нови држави што на Европската унија ѝ донесе два милиона нови граѓани Роми:

„Патот до тука не беше лесен. Имаше доста пречки што мораа да се поминат; некои од нашите луѓе мораа да поминат низ долготрајни и понижувачки процедури за визи. Барањето учесниците да ги поднесат своите излагања на англиски јазик не беше лесно да се исполни, зашто дискриминацијата спречува многумина од нас да го довршме своето образование и голем број од нашите најдобри луѓе остануваат надвор. Ова место тука е место каде што повеќето од нашите луѓе не би се осмелиле ниту да стапнат, а веројатно би биле веднаш избркани и доколку тоа случајно би го сториле. Но, ние сме сега тука и среќни сме што е така и што можеме да ги споделиме некои од своите размислувања и искуства со вас.“¹⁰

Ваквите случаи на вклучување се пример на поимот „интерсекционалност“ кој е воведен во феминистичката теорија во последнава декада, поим којшто некои го сакаат, а за некои е одбивен поради неговата неразбирливост, а со кој се означува сложеното заемно дејство на повеќеслојните форми на дискриминација и потчинување, како на пример оние кои се засноваат на расата, полот, класата и половиот идентитет. Ако веќе смислата на самиот поим се покажала како проблематична за пренесување, тогаш неговото пренесување во начела на дејствување и пракса ќе биде крајно тешка задача.

of Roma people in major policy venues such as the European Parliament and European Commission. On the issue of language, for example, Angela Kocze, then Executive Director of the European Roma Information Office, spoke eloquently to a high-level EU conference in Brussels in April 2004, two weeks before the accession of ten states would add two million new Roma citizens to the European Union:

“The trip here was not an easy one. Obstacles had to be overcome; some of our people had to undergo lengthy and humiliating visa procedures. The requirement that the speakers should be able to make their presentation in English was not easy to fulfill, since discrimination prevents many of us from completing school education and has kept many of our best people out. The place here is a place where most of our people would not dare to put their feet and would probably be immediately chased away if they would happen to do so. But we are here and happy to be so and to share some of our thoughts and experiences with you.”¹⁰

Such inclusive practice exemplifies what has been introduced into feminist theory in the last decade as “intersectionality.” The term, loved by some, reviled by others for its opacity, denotes the complex interplay of multiple forms of discrimination and oppression, such as those based on race, gender, class, and sexual identity. If the concept itself has been difficult to convey, its translation into policy and practice is extremely daunting.

Повеќето рамки за човекови права се фокусираат врз поединечните оски на дискриминација. Движењето за правата на Ромите, потпирајќи се на повеќе начини на граѓанските права и меѓународните движења за човекови права, пред сè се фокусира врз расната дискриминација. Но сепак, како што забележала Кимберли Креншо, една од најзначајните теоретичарки на прашањето на расата, потребно е да се извршат интерсекциски анализи за да се оствари вистинскиот дух на меѓународното право за човекови права:

„Иако голем број сегашни закони и конвенции за човекови права се тесно толкувани со цел да зафатат само еден облик на дискриминација, овие толкувања им противречат на експлицитните намери на понудените инструменти, чија цел е заштита од дискриминација. Градењето на еден вистински ефикасен систем на човекови права бара разгледување на недостатоците во претходните рамки и развивање толкувања на одредбите за еднаквост, кои би биле контекстуализирани во поголем степен.“¹¹

Ромките активистки придонесуваат кон „градењето на еден вистински ефикасен систем“ со своето спротиставување на ограничувањата на сегашните системи и со предлагање алтернативи. Тие се во првите борбени редови, едновременно борејќи се против расната омраза, расизмот, сексизмот, насилството врз жените, сегрегацијата во образованието, сиромаштијата и екстремното исклучување на Ромите од општеството. Тие тоа го прават со ограничени извори на финансирање, при амбивалентни односи и со главната струја во движењата на Ромите и со женските движења, како и со сосема мал број модели на однесување кои би можеле да ги следат. Во овој миг во историјата, активизмот на Ромките во Европа е исклучително значаен затоа што има за цел да

Most human rights frameworks address only one axis of discrimination at a time. The Roma rights movement, drawing in many ways on the civil rights and international human rights movements, focuses primarily on racial discrimination. Yet, as critical race theorist Kimberle Crenshaw has noted, intersectional analyses must be developed to fulfill the true spirit of international human rights law:

“Although many current laws and human rights conventions have been interpreted narrowly to only capture a single form of discrimination at one time, these interpretations contravene the explicit intentions of instruments intended to protect against discrimination. Building a truly effective human rights system requires addressing the shortcomings of past frameworks and developing more contextualized interpretations of equality provisions.”¹¹

Romani women activists are contributing to building a “truly effective human rights system” by challenging the limitations of current systems and proposing alternatives. They have been on the frontlines simultaneously fighting ethnic hatred, racism, sexism, violence against women, educational segregation, poverty, and extreme social exclusion. They do so with limited resources, ambivalent relations with both the mainstream Roma and women’s movements, and with few role models to call on before them. European Romani women’s activism at this moment in history is extremely significant because it seeks to implement intersectional agendas at the level of public policy (e.g. at the national level, the European Union, and the United Nations) and at the level of social movement activism.

се спроведат интерсекциските програми на ниво на јавна политика (на пр. на национално ниво, во Европската унија и Обединетите нации) и на ниво на активизам во рамки на социјални движења.

Кои се денес Ромките активистки кои работат на прашањето на родот? Како станале лидерки? Од какви позиции дејствуваат за да влијаат на ставовите и јавната политика во Европа?

Висока, сталожена, со орловски нос, Азбија Мемедова ужива да ги предизвикува луѓето да размислуваат вон нивните стереотипи. Обожува да влегува во дуел со некритички претпоставки! Во нејзините виолетови панталони извапсани со врзување во јазол, Че Гевара маица и пирс на јазикот што го ставила во Прага, Ениса Еминова ужива да провоцира. Но сепак, таа му приоѓа на секој поединец со огромно трпение и широчина на духот кои се реткост и кај луѓе двапати постари од неа. Срдечна и љубезна, Николета Биту се смее со целото тело. Покрај бреговите на европската ромска политика таа го води својот брод со јасна цел и тактика кои се неопходни и поради нејзината улога на партнер на висок дипломат во европската ромска политика.¹² Ангела Коце има нежен глас и зборува со мелодичен унгарски акцент, а сепак умее да искаже бескомпромисни и политички софистицирани обвиненија против расизмот соодветни на секој контекст.

Сознанието дека се различни: Ромски идентитети

Активистите за правата на Ромите се согласни дека нивен најитен приоритет е потребата за спротиставување на раширените стереотипи и стигматизацијата на Ромите како идентитет. Една можна стратегија е промоцијата на постоењето на различни ромски иден-

Who are today's Romani women activists working on gender issues? How did they become leaders? How are they now positioned to affect attitudes and public policy in Europe?

Tall and composed with an aquiline profile, Azbija Memedova delights in challenging people to think beyond their stereotypes. She loves skewering uncritical assumptions! In her purple tie-dye pants, Che Guevara T-shirt and tongue pierced in Prague, Enisa Eminova enjoys provoking dialogues. Yet, she encounters each individual with enormous patience and a generosity of spirit rarely found in people twice her age. Warm and affable, Nicoleta Bitu laughs with her whole body. Then she navigates the shoals of European Roma politics with the clarity and tact necessitated by her role as partner to the senior Roma diplomat in Europe.¹² Angela Kocze speaks in a gentle voice inflected with a lilting Hungarian accent, yet she can deliver an uncompromising and politically sophisticated indictment of racism tailored to each specific context.

Learning They Were Different: Roma Identities

Roma rights advocates agree that the need to challenge popular stereotypes and the stigmatization of Roma identity is an urgent priority. One strategy for doing so is to affirm the multiplicity of Roma identities, defying an essentialist view of a complex people whose religious,

титети и спротиставување на есенцијалистичкото гледање на еден народ чии религиозни, економски, јазични и семејни матрици се разликуваат во голема мерка. Еден од посебно значајните аспекти на современиот ромски активизам е обидот да се креира унифицирана политика во рамките на големите разлики меѓу Ромите – и во нивните земји и во нивните заедници во земјите во кои живеат.

Прашањето на разликите силно одекнува во животните приказни на Ромките активистки. Понекогаш се чувствувале различни затоа што се Ромки, а тоа во различен степен влијаело на нивниот активизам. Но, тие се чувствувале различни и меѓу самите Роми. Можеби токму оваа повеќекратна различност и им го развила критичкото размислување кое ги оспособило да се сочат со голем број традиционални верувања во нивните семејства, нивните заедници и во движењата за правата на Ромите и правата на жените.

Ангела Коце, родена на 23.02.1970 год. во Фехерѓармат, пораснала во Киспалад, село со 500 жители во источна Унгарија, на седум километри оддалеченост од главниот град Будимпешта, блиску до границата со Украина и Романија. Населението се состоеше од точно една половина Роми и една половина не-Роми. На крајот од единствената улица во Киспалад (на која имаше црква, продавница, пошта, но не и училиште) се наоѓаше ромската населба. „Живеевме на крајот од селото... сите знаеја дека е тоа ромска населба и јас таму пораснав.“

Родена е во осиромашено унгароромско семејство (што значи дека нејзините родители и баби и дедовци потекнуваат од група унгарски Роми кои не го зборуваа ромскиот јазик). Таа беше најмлада од трите сес-

economic, linguistic, cultural, political, and familial patterns vary widely. One of the outstanding things about contemporary Roma activism is the attempt to create a unified politics out of striking diversities among Roma people—within countries and within their own communities.

The question of difference resonates strongly in the stories of Romani women activists. Sometimes they felt different because they were Roma and that had varying degrees of impact on their subsequent activism. But they also felt different among Romani people. And this multiple sense of difference may have led to the kind of critical thinking that enabled them to challenge a variety of orthodoxies in their families, their communities, and in the Roma rights and women's rights movements.

Born February 23, 1970 in Fehérgyarmat, Angela Kocze grew up in Kispalad, a small village of 500 people in eastern Hungary, seven hours from the capitol Budapest and close to the Ukrainian and Romanian borders. The population was evenly divided between Roma and non-Roma people. At the end of Kispalad's one street (which housed a church, shop, post office but no school) was the Roma settlement. "We were living in the end of the village... everybody knew that that was the Roma settlement and this was the place where I was raised."

She was born into an impoverished Romungro family (meaning that her parents and grandparents came from the group of Hungarian Roma who did not speak the Romani language). She was the youngest of three sis-

три. Татко ѝ, неписмен работник без струка, патувал во потрага по работа во Будимпешта, и на крајот од секоја недела се враќал фрустриран и пијан. Мајка ѝ била тешко болна од астма. Еден ден, во 1987 година, додека татко ѝ бил во другото село да најде доктор, таа умрела во рацете на Ангела борејќи се за воздух. Ангела имаше само седумнаесет години.

И покрај тешкото детство, а можеби и токму поради тоа, Ангела пораснала свесна за обесправеноста на Ромите, но се чини дека тоа не го попречило развивањето на нејзината самосвест. За училиштето вели, „Па добро, знаевме дека сме Роми, но тука немаше никаков посебен проблем“. Учителите во основното училиште ја поддржувале, а родителите ја истакнувале важноста на образованието и ја поттикнувале да отиде во животот подалеку од нив, нагласувајќи дека секогаш ќе мора да докажува дека е двапати по-добра од другите.

Иако беше очигледно дека, како што вели, „ние си го имаме своето место во селото и тоа мораме да го прифатиме“, во семејството на Ангела всушност не се зборувало за прашањето на ромскиот идентитет. Таа првпат сфатила дека се различни кога „отидовме со баба ми кај не-Ромите, чии куќи... таа ги чистеше. Баба ми се однесуваше како роб и тоа навистина ме вознемируваше. Едноставно не можев да сфатам зошто така се однесува. Неверојатно е што тоа ми остави толку длабок печаток што уште се сеќавам на тие мигови“. Сфатила дека „ние сме на некој начин под нив, под не-Ромите и дека припаѓаме во некоја инфериорна група, а не со нив“.

Ангела се чувствувала различна и од ромските момчиња и девојчиња. „Мислев поинаку и се облекував поинаку. Секогаш сакав да се разликувам. Никогаш

ters. Her father, an illiterate unskilled worker, traveled in search of work to Budapest and beyond each week, returning home frustrated and drunk on the weekends. Her mother suffered terribly from asthma. One day in 1987, while her father went to the next village to find a doctor, Angela's mother died gasping for air in her arms. Angela was only 17.

Despite this difficult childhood or perhaps because of it, Angela grew up with an understanding of the disadvantaged position of Roma which did not seem to damage a strong evolving sense of self. In school, “OK we know that we are Roma but there was no big thing about it.” Her elementary school teachers were supportive and her parents emphasized the importance of education, encouraging her to go beyond their stations in life, and hammering home the point that she would always have to prove that she was twice as good as anybody else.

Though it was evident that “we have our place in the village and we have to accept that,” Angela's family did not really talk about Roma identity. She first realized that they were different when “I went with my grandmother to the non-Roma and she was... cleaning their houses. My grandmother was behaving like a slave and it was really disturbing for me. I just couldn't understand why she is behaving in such a way. It's unbelievable that it made such a deep impression inside me that I still remember those moments.” She realized that “we are somehow beyond them, beyond the non-Roma and somehow we belong to the inferior group and not to them.”

Angela also felt different from the other Roma boys and girls. “I was thinking in a different way and wearing different clothes. I always wanted to distinguish myself. I

не ја сакав вообичаената облека што сите сакаа да ја носат. Секогаш сакав да носам нешто што е шокантно или различно... Сè носев на необичен начин. Се сакавам дека носев панталони кои ги пикав во чорапите, а тоа беше нешто многу чудно во селото, ама мене навистина ми се допаѓаше. Носев маици со долги ракави и преку нив маици со куси ракави. Знаеме дека денес тоа е модерно, но во тоа време не беше. Носев панталони, а врз нив носев фустан... Во тоа време, пред петнаест години, тоа беше навистина невообичаено.“ Ангела со задоволство ги кажува овие приказни, а неа и денес ја карактеризира оригинално чувство за стил.

Иако не почувствувала нетрпеливост поради тоа што е Ромка, тоа почнало да се чувствува во гимназијата каде што таа била единствен Ром, а дотогаш не се случило некој припадник на ромската заедница да стигне толку далеку. „Мислам дека тоа беше критичен период во мојот живот. Поминував низ период на криза на идентитетот. Сите знаеја дека сум Ромка, но никој не сакаше да зборува за тоа. Наместо тоа, шепотеа [зад мојот грб] и јас секогаш едноставно ја чувствував напнатоста.“ Иако била одлична ученичка, ниту еден професор не ја поттикнувал да продолжи на факултет. „Не мислам дека ме мразеа. Мислам дека мислеа оти не е реално да се очекува дека ќе одам на некој универзитет или факултет... А јас чувствував дека мислат дека јас сум Ромка и дека е веќе доволно и самото тоа што завршив гимназија.“ Сепак, и покрај огромните пречки, Ангела изнајде начин да го продолжи своето образование. Моментално работи врз својата докторска дисертација по социологија на Средноевропскиот универзитет.

За разлика од Ангела Коце, Nicoleta Bitu пораснала во релативно поповолни околности како ќерка

didn't really like these mainstream clothes and what everybody wanted to wear. I always wanted to wear something which is shocking or different... I was wearing everything in a strange way. I remember I was wearing trousers and I put into my sock the trousers and that was something very weird in the village but I really loved that. I was wearing long sleeve t-shirts and above that I'd wear a short sleeve tee shirt. I know that now it's trendy but in that time it wasn't. I was wearing trousers and on top of that, I was wearing a dress.... In that time, fifteen years ago, it was something really strange.” Angela relishes telling these tales and she carries with her today her unique sense of style.

Although she did not experience hostility because of her Roma identity, it did start to make more of a difference in high school where Angela was the only Roma student and no one remembered any other Roma person making it that far. “I think that period was very critical in my life. I went through an identity crisis. Everybody knew that I am Roma but nobody wanted to talk about it. Rather, they were whispering behind [my back] and I just always felt the tension.” And even though she was an excellent student, none of her teachers encouraged her to go to college. “I don't think that they hated me. I think... that they thought it's unrealistic for me to go to university or college... And I felt that they thought that I'm Roma and that it's already a big thing to finish high school.” Nevertheless, Angela would find ways to continue her education despite tremendous obstacles. Currently, she is pursuing a Ph.D. in Sociology at the Central European University.

In contrast to Angela Kocze, Nicoleta Bitu grew up in a relatively advantageous position as the daughter of one

на еден од малкуте полицајци Роми во Романија на Чаушеску. Родена на 3.01.1970 год. како најстара од трите деца во проширено ромско семејство, таа се сеќава: „Бев разгалено дете, многу, многу разгалено дете. Не можете да замислите колку бев разгалена и од двете страни во семејството. Пред сè, мислам дека тоа беше така зашто бев одлична ученичка. Сите викаа, ‘О, колку е само умна! О, таа е наше дете’. Јас не бев само дете на мама и тато. Бев ѕвездата во семејството, целото мое големо семејство... Баба ми ме обожуваше, јас бев и нежно дете, мислам, бев многу умна, сите ме сакаа.“ Од друга страна, пак, таа вели: „Но, немав вистинско детство. Не излегував да си играм. Бев опседната од учење“.

Татко ѝ на Николета потекнува од традиционално семејство Калдераши кои го зборуваа ромскиот јазик и кои и од порано биле немиграциски земјоделци. Баба ѝ од татковата страна била гатачка, а дедо ѝ чевлар. Татко ѝ, кој имал пет браќа од кои двајца загинале во Втората светска војна, избегал во Букурешт против родителската волја, за да оди на училиште. Кога ја прашав дали во педесеттите години на 20-от век било невообичаено Ром да се школува за полицаец, Николета одговори: „Да, беше невообичаено, многу, многу невообичаено“. На почетокот од кариерата бил добро прифатен и познат по својата професионалност и исклучителни квалитети во ноторно корумпираната полиција.

Познат како „Циганот Биту“, понекогаш бил фатен во стапица помеѓу двата света, ромскиот и не-ромскиот. Се бореше „и против ромските и против романските крадци“, се сеќава Николета, а тоа некогаш создаваше проблеми и за него и за неговото семејство. „Понекогаш ромската заедница многу се плашеше од него, што мене не ми беше баш многу пријатно...

of the few Roma police officers in Ceaucescu’s Romania. Born January 3, 1970, the eldest of three children in a large extended Roma family, Nicoleta recalls: “I was a spoiled child, a very, very spoiled child. You cannot imagine how spoiled I was by both families. I think, first, because I was smart in school. Everybody was, like, oh she’s so smart. Oh, she is our child. I was not only the child of my mom and father. I was the star of the family, the large family... My grandma was very in love with me and I was also a gentle child, I mean I was a very wise child and everybody loved me.” On the other hand, Nicoleta says, “I didn’t have a real childhood. I didn’t go out to play. I was obsessed with homework.”

Nicoleta’s father comes from a traditional Romani-speaking Kalderash family; they had become sedentary agricultural workers long before. Her paternal grandmother told fortunes and her grandfather repaired boots. One of six brothers, two of whom were killed during World War II, Nicoleta’s father ran away to Bucharest to attend school against his father’s wishes. When asked if it was unusual for a Roma person to be trained as a police officer in the 1950s, Nicoleta replied: “Yes, it was very unusual, very, very.” He was well-received at the beginning of his career, famous for his professionalism and honesty, outstanding qualities in a notoriously corrupt police force.

Known as “Bitu Czigano” (the Gypsy Bitu), he was sometimes caught between the Roma and non-Roma worlds. He fought “against Roma thieves as well as Romanians,” recalled Nicoleta and this sometimes caused friction for him and his family. “Sometimes Roma communities... were very afraid of him, which was not very comfortable for me... Also, they were saying that he was a traitor

Исто така, викаа дека е предавник на Ромите... Татко ми беше многу чесен полицаец. Затоа и бевме многу сиромашни, зашто полицијата беше мошне корумпирана. Се сеќавам како дома ни доаѓаа луѓе да бараат помош од него, и ако се осмелеа да донесат нешто, тој ги буткаше низ вратата велејќи, 'Не го сакам тоа, не го земам тоа' зашто како полицаец-Ром, како полицаец од ромската заедница, мислам дека се плашеше дека е посомнителен од другите, и затоа сакаше да биде подобар од другите."

Мајка ѝ на Николета потекнува од големо семејство Роми Лаутари, музичари, кои исто така водеа голема грижа за својата професионалност и балансираа меѓу ромскиот и не-ромскиот свет. „Тие беа со нешто поаристократско однесување меѓу Ромите затоа што беа првите кои дојдоа во контакт со мнозинството. Мажите секогаш беа убаво облечени, многу пристојни. Во тие семејства беше многу важно да си пристоеен.“

Семејството на Николета го развиваше чувството на гордост на својата припадност. „Кога семејството на татко ми дојде во нашиот град, во нашата куќа, знаев дека се различни затоа што беа поинаку облечени и меѓу себе зборуваа ромски и затоа јас не се срамеа да бидам со нив и да одам со нив по улица. Тоа мајка ми постојано ми го всадуваше и јас сум ѝ многу благодарна за тоа. Затоа што семејствата кои беа интегрирани ги отфрлуваа своите традиции и нивните врски со потрадиционалните семејства, но моето семејство беше многу интересен случај... Татко ми беше познат Ром, беше јавна личност, но ни тој не се откажуваше од својот идентитет. Не се срамеа. Ни мајка ми, ни таа не се срамеа што е Ромка.“

Сепак, Николета дознала уште како многу мала „дека Романците не ги сакаат Ромите“ и дека луѓето

to Roma... My father was a very honest police officer. That's why we were poor because the police were quite corrupted. I remember that there were people coming to our house asking for help from him and if they would dare to bring something to us he would just put them in the door, saying 'I don't want this, I don't take this' because being a Roma police officer, being a police officer of Roma identity, I think he was afraid he was more suspect than others, so he wanted to be better than others."

Nicoleta's mother's large family of Lautari Roma musicians also promoted high standards of performance and negotiated between the Roma and non-Roma worlds. "They were a little more aristocratic behaving among Roma because they were the first ones to get contact with the majority. The men were always very well dressed, very proper. Being proper was a very important thing in these families."

Nicoleta's family promoted a sense of pride in Roma identity. "When my father's family came to our town, to our house, I knew that they are different because they are differently dressed first of all and they spoke Romanes between them so at the same time, I wasn't ashamed being next to them and to walk with them on the street. This is what my mom gave me all the time and I'm very grateful for this. Because the integrated families, they denied their traditions and their connections with more traditional families but my family was a very interesting case... My father was well known as Roma and he was a public figure and also, he didn't deny his identity. He was not ashamed. My mom, also, she was not ashamed of being Roma."

Nevertheless, Nicoleta learned from a very early age that "Romanians did not like Roma" and that people

ја гледаат поинаку. Вели дека првпат доживеала шок поради својата различност „кога имав четири години и ми беше многу тешко. Си играл надвор со некои другарчиња пред зградата... а кога им стана здодевно, почнаа да викаат по мене ‘Циганка’ и ‘Ѓупка’, а мене не ми беше јасно зошто. Отидов кај мајка ми и ѝ реков што ми викаа и плачев зашто не сфаќав што се случи. Мајка ми рече: ‘Слушај ваму, нема зошто да се срамиш. Ние сме различни. Тоа не значи дека ти не чиниш. Можеш да бидеш двапати подобра од нив.’ Од тој миг, моето детство се смени. Ви реков дека никогаш не играл надвор со другите деца. Играл само со своите роднини кога се собиравме кај баба ми и дедо ми... но дури и тие денес ме прапуваат кога ќе се сретнеме, сега кога имам триесет и некоја година, зошто бев толку сама, до толку што дури и тогаш ме сметаа за различна“.

Некои Ромки активистки пораснале со чувство дека се разликуваат и од ромската и од не-ромската заедница, и со тоа беа во позиција да преоѓаат преку одредени граници. Оваа улога стана карактеристична за Ромките воопшто, поради тоа што токму тие обично посредуваат и преговараат со мнозинската заедница, особено кога се во прашање образованието, социјалната грижа и здравствените работници. Тие се длабоко свесни за расизмот и повеќе од подготвени да се соочат со него именувајќи го со вистинското име но, едновременно, тие се и отворени за соработка со потенцијални соработници кои не ѝ припаѓаат на ромската заедница. Николета вели дека во основно училиште не почувствувала дискриминација и дека наставниците многу ја сакале и многу се интересирале за неа. „Мислам дека како Ромка не сум националистка затоа што имав многу добри наставници, не-Роми, кои многу ме поттикнуваа. Тие беа прекрасни луѓе... Многу сум им благодарна затоа што тие ми ја

perceived her differently. The first time she experienced the shock of being different, “I was four years old, and it was very hard. I was outside playing with some friends in front of the block of flats... and when they got bored they started to call me ‘Ciganka’ and ‘Gypsy’ and I didn’t understand why this happened. I went to my mother and I said they called me this and I was crying because I didn’t understand. My mother said, ‘Look, you don’t have to be ashamed about it. We are different. This doesn’t mean you are not good. You can be twice as good as they are.’” From that moment, my childhood turned. I told you I never played outside with other children. My only playing was with my cousins when we got together in my grandparent’s house... but even my cousins now they are still asking me when I meet them now in my 30’s, why I was so isolated that they perceived me even then as a kind of different person.”

Several Romani women activists grew up feeling different from both Roma and non-Roma communities, positioning them to be boundary-crossers. This role has become typical of Romani women in general, as they are usually the ones who mediate and negotiate with majority communities, especially with educators and social service and health workers. While profoundly aware of racism and more than willing to challenge people by naming it, these women are also open to working with potential non-Roma allies. Nicoleta says she did not experience discrimination in elementary school and was much beloved by a number of teachers who took great interest in her. As she recalls, “I think I am not a nationalist Roma because I had very good teachers, non-Roma teachers, who encouraged me a lot. They were very kind human beings... I am very grateful to them because they gave me the base to start in life.”

дадоа основата за добар почеток во животот“, се потсетува таа.

Азбија Мемедова е родена во Драчево во Македонија во 1971 година во семејство кое, според кажувањето, било од турско потекло. Татко ѝ потекнува „од група Роми кои се декларираат како Турци“. Родителите на Азбија првпат се сретнале кога и двајцата работеле во една македонска телевизија, што значи дека имале свое занимање. Кога мајка ѝ на Азбија се омажила „таа морала да се откаже од својот [ромски] идентитет бидејќи татко ми беше многу строг околу тоа. Не знам премногу за тоа, затоа што немам доволно информации поради татко ми. Но, знам дека морала да научи турски и дека со мене морала да зборува турски.“ Турскиот бил единствениот јазик што Азбија го зборувала до возраст од пет и пол години кога починал татко ѝ, а брат ѝ имал само шест месеци. Тогаш мајка ѝ морала да ја научи да го зборува македонскиот јазик за да може да оди на училиште. „Одев во градинка и мислам дека тоа беше мојот прв контакт со она што од сегашнава гледна точка и од оваа позиција би можела да го наречам расизам, зашто се чувствував поинаква. Не знаев зошто, но чувствував дека односот на учителките и другите деца беше како да сум поинаква“.

Мајка ѝ на Азбија потекнува од големо и почитувано ромско семејство кое дошло од Гњилане на Косово. Таа била единствената од четирите сестри која завршила средно училиште, и покрај притисокот од нејзиното традиционално семејство да го напушти школувањето. За Азбија, мајка ѝ била многу важен пример во однесувањето и силно влијаела врз неа - таа инсистирала по смртта на мажот да се пресели во свој стан и сама ги одгледала двете деца. Живееја во населба со мешан национален состав, во која за-

Azbija Memedova was born in Drácevo, Macedonia in 1971 to what she was told was a family of Turkish origin. Her father was “from the group of Roma who are declaring themselves as Turks.” Azbija’s parents originally met when they both worked in a Macedonian TV station, so they were professionals. When Azbija’s mother got married, “she had to deny her [Roma] identity because my father was very strict about it. I don’t know too many things because of lack of information that I had because of my father. But, I know that she had to learn the Turkish language, she had to speak in the Turkish language with me.” Turkish was the only language Azbija spoke until her father died when she was five and a half and her brother was only six months old. At that point her mother had to teach her Macedonian so she could go to school. “I went to kindergarten and I think that was my first contact with something I can call from this point, from this position, racism because I felt that different. I didn’t know why but I felt that the attitude from the teacher, the other kids was that I was different.”

Azbija’s mother comes from a large and respected Roma family originally from Gñilane, Kosovo. She was the only one of four sisters to finish high school, despite pressure from her traditional family to leave school early. A strong role model and influence on Azbija, she insisted on moving to her own apartment when her husband died and she raised her two children on her own. They lived in a mixed settlement of Albanians, Turks, Roma, and Macedonians. “All of my friends, most of my friends, were Macedonians,” recalls Azbija.

едно живееја Албанци, Турци, Роми и Македонци. „Сите мои пријатели, повеќето мои пријатели, беа Македонци“, се сеќава Азбија.

Во исто време, на возраст од шест до десет години, Азбија, мајка ѝ и брат ѝ го посетувале поширокото семејство на мајка ѝ во населбата Шуто Оризари, ромското гето во Скопје, во Македонија, и најголемата ромска населба во Европа. Тие посети ѝ биле пријатни, но и збунувачки:

„Го слушав јазикот, и не знам како, но сепак го разбирав. Тој беше во мојата глава и сè уште е тука. Но никогаш не се обидов да го зборувам и мислам дека тоа претставува еден вид бариера, затоа што растев на еден друг начин, мислам, сосема различен од животот на ромската заедница и имав чувство дека не припаѓам таму и бев, се сеќавам, самата некако различна. Не знам зошто, но чувствував дека некако сум различна од сите. Знаете, кога сте со Македонци, различни сте, кога сте со Ромите, пак сте различни и долго време имав проблеми да ме прифатат, и исто така долго време требаше да се борам со својот идентитет. Не ми беше јасно што се случува. Кога одев кај дедо ми, тие велеа дека сме... Турци. Кога одев надвор, мислам во друштво, на училиште, чувствував дека Турците се прифатени, а Ромите не се. Никој, всушност, не ме прашал што сум. Никогаш не велев што сум, но сите знаеја дека сум Ромка.“

Ениса Еминова е родена во Скопје, главниот град на Македонија, на 22.08.1981 год. Семејството на мајка ѝ потекнува од Куманово, „од подгрупа ковачи кои секогаш биле многу богати и почитувани меѓу Ромите“. Семејството на татко ѝ потекнува од друга ромска подгрупа. Нивното име значи „селани, и тие биле сиромашни и работеле на туѓи ниви, за што не

At the same time, from age six to ten, Azbija, her mother and brother visited her mother's large extended family in Shuto Orizari, the Roma ghetto in Skopje, Macedonia and the largest Roma settlement in Europe. This was a source of comfort but also confusion:

“I was listening to the language and I don't know how, but I knew the language. It was in my head and it is still there. But I never tried to speak the language and I think it's a kind of a barrier because I was growing up one way. I mean, totally different from the life in the Roma community and I had the feeling that I don't belong in this community and I was, as I remember for myself, I was different. I don't know how but I felt that I'm different somehow from everybody. You know, when you're among Macedonians, you're different, when you're among Roma, you're different again and for a long time, I had problems to be accepted and also I had to struggle for a long time with my identity. I didn't know what was happening. When I was going to my grandfather's, they were saying that... we are Turks. When I was going outside, I mean in the society life, in the school, I felt the Turks are accepted, the Roma are not accepted. I didn't know why. In the elementary school, everybody knew that I am Roma. Nobody asked me actually, what am I? I never said what I am but everybody knew that I am Roma.”

Enisa Eminova was born in Skopje, the capitol of Macedonia on August 22, 1981. Her mother's family comes from Kumanovo, from “the sub group of blacksmiths who are always very rich and a very respected group of Roma.” Her father's family comes from a different subgroup of Roma. Their name “means villagers and they were poor and working on other people's fields and they

биле ни платени, туку им давале храна. Мислам дека тоа беше договорен брак... Татко ми беше делумно и со албанско потекло, што беше дури и полошо за овие Роми од Куманово“.

И покрај резервираноста на семејството на мајка ѝ, тие се венчале. Татко ѝ на Ениса, кој завршил средно образование, работи во хемиска лабораторија во една железарница, а мајка ѝ, која завршила петто одделение, е хигиеничарка во едно основно училиште. Како едно од постарите деца во семејството, мајка ѝ на Ениса морала да го напушти училиштето во шесто одделение за да помогне во грижата за своите шест браќа и сестри.

Во улога невообичаена за Ромките во тоа време, баба ѝ на Ениса од мајчината страна патувала надалеку за да ги продава производите на својот маж кој бил ковач. Не само што патувала низ цела Македонија, туку и во соседна Србија. Ениса вели дека баба ѝ не наидувала на неодобрување во ромската заедница затоа што живееја во населба со мешан национален состав. И Ениса пораснала во таква средина, со околу 15.000 жители, претежно Македонци и Албанци, и со дваесет ромски семејства кои очигледно биле малцинство.

На прашањето на кој јазик зборуваат дома (каде што живее со родителите, братот, неговата жена и детето), Ениса одговара: „Па, зависи кој со кого разговара. Моите родители знаат да свртат од ромски на македонски, зашто баба ми и дедо ми живеат во истиот двор... Местото е многу големо и ако баба ми и дедо ми се со татко ми, тие можат да зборуваат на ромски, албански или на македонски. Ако баба ми и дедо ми се сами, зборуваат на турски, ромски, босански, бугарски, македонски или албански јазик. Зависи кој

were not even getting paid but they were getting some food. I think it was an arranged marriage... My father had some Albanian origin also, which was even worse for these Roma in Kumanovo”.

Despite her mother's family's reservations, they married. Enisa's father, a high school graduate, works in a chemistry laboratory in a factory that produces iron and her mother, who completed 5th grade, works as a cleaning person in an elementary school. As one of the older children in her family, Enisa's mother had to drop out of school when she was in the sixth grade to help care for her six siblings.

In an unusual role for Romani women at that time, Enisa's maternal grandmother traveled widely to sell the products produced by her blacksmith husband. Not only did she travel all around Macedonia, but she sold the products in neighboring Serbia as well. Enisa commented that her grandmother was not subject to disapproval from the Roma community because they lived in a very mixed neighborhood. Enisa also grew up in a mixed neighborhood of about 15,000 people, predominantly Macedonian and Albanian, with 20 Roma families clearly in the minority.

When asked what language her family speaks at home (where she lives with her parents, brother, his wife and child), Enisa replies: “Well, it depends on who is talking to whom. My parents, they could switch from Romani to Macedonian because my grandparents also live in the same yard... It's a huge place and if it is my grandparents with my father, they could [speak] in Romani, Albanian, Macedonian. If it is my grandparents only, they would speak Turkish, Romani, Bosnian, Bulgarian, Macedonian, Albanian. It depends on who wants to say what. If

што сака да каже. Ако е нешто тајно, ако станува збор за мене, нема да зборуваат на албански зашто разбираам, и ќе зборуваат на турски, но ако станува збор за брат ми, може да зборуваат и на албански, турски или дури ромски, зашто брат ми не зборува ромски, и така во моето семејство сè е испомешано. Користиме многу јазици“.

Меѓутоа, нејзиното семејство никогаш не ја научи Ениса ромски; како млада девојка, таа подоцна го научи сама. Нејзините родители инсистираа со децата да зборуваат македонски „затоа што веруваа дека ќе ни биде полесно кога ќе тргнеме на училиште и дека подобро ќе се вклопиме во заедницата. Ние секогаш знаевме дека сме Роми и на тој начин си го чувавме идентитетот.“ Ениса секогаш внимавала да им каже на луѓето, „Јас сум многу мала, не зборувам ромски, но јас сум Ромка и знам по нешто за Ромите“. Во нејзиното училиште таа била единствената Ромка и не почувствувала дискриминација сè додека не тргнала во средно училиште.

Во основното училиште никому не му било важно што Ениса е Ромка. „Едноставно бевме премногу мали. И бевме последната генерација на Титовите пионери и нè учеа дека сме сите исти и дека треба да ги почитуваме начелата на братство и единство... Тоа беше навистина многу, многу добро, но јас не можев да разберам зошто сум единствената Ромка во училиштето. Што се случи со другите Роми?“

Во средно училиште, кога Ениса била на возраст од петнаесет години, една од професорките на Ениса кажала расистичка шега за Ромите. Кон неа, како единствената Ромка меѓу 37-те ученици, вели таа, „се свртеа сите и гледаа во мене, а јас ништо не разбирав. Требаше ли да кажам нешто?“ Тогаш Ениса не напра-

it is something secret, if it is me, they won't use Albanian because I can understand but they will use the Turkish language but if it is my brother, Albanian, Turkish, even Romani is fine, because my brother doesn't speak Romani so everything is really mixed up in my family. We're using many languages”.

However, Enisa's family never taught her Romani; she taught herself later as a young adult. Her parents insisted on speaking to their children in Macedonian “because they believed that it would be easier for us when we go to school and just to integrate better within the community. We always knew we were Roma so we kept identity in that way.” Enisa made sure to tell everybody, “I'm too young, I don't speak the language, but I'm Roma and I know something about Roma.” Enisa was the only Roma student in her school and she did not really experience discrimination until she was in high school.

In primary school, nobody really cared that Enisa was Roma. “We were just too young. And we were the last generation of Tito's pioneers and we were taught that you are not different and you have to obey the principles of brotherhood and solidarity... That was very, very good but I could not understand like why am I the only Roma in this school. What happened to the other Roma?”

In high school, when she was 15, one of Enisa's teachers told a racist joke about gypsies. The only Roma among 37 students, “they all turned and looked at me and I just didn't understand. Am I supposed to say something?” That time Enisa did nothing but the next time the teacher asked Enisa, “How come you're not dressed like your

ви ништо, но следниот пат, вели Ениса, кога професорката ја прашала, „Како тоа да не си облечена како другите Роми?“ „... јас реков, ‘Што ви значи тоа? Како треба да се облекувам?’ А таа ми вика, ‘Па, во долги здолништа, ти не се шминкаш, и не носиш обетки’. Јас ја прашав, ‘Што ѝ фали на мојата облека, можеби не е нова, но е чиста и убава’. И потоа им реков на моите што се случило, а тие само ми рекоа, ‘Добро е, нема проблем, а дали таа ти се извини?’ Не, не ми се извини, но претпоставив дека нема да се повтори. А потоа, од некоја причина, ѝ станав омилена ученичка.“

Поболно беше нејзиното искуство во спортот, каде што постигнуваше одлични успеси во фрлање диск, ѓуле и копје. Нејзиниот прв тренер ѝ рекол дека не може да влезе во националната репрезентација затоа што тоа „треба да биде македонска национална репрезентација што ќе ја претставува земјата, а таа била ‘ебана Циганка.“ Го цитирам, вели таа. „Таа е ебана Циганка“. Ениса добила друг тренер кој подоцна станал нејзин ментор, а таа станала негова штитеничка. Ја советува да продолжи да тренира и ѝ ветил дека ќе влезе во репрезентацијата. Ениса била скептична, зашто нејзиниот прв тренер бил во селекторската комисија. Откако комисијата ја одбрала, двајцата тренери „имаа голема караница, а потоа тој рече, честито, доаѓаш со нас ова лето во Турција да ја претставуваш земјата и ќе бидеш единствената која ќе фрла и копје, и ѓуле и диск зашто обично одат двајца, а во овој случај бев само јас, зашто бев добра во сите три дисциплини... диск, ѓуле и копје.“ Кога слушнала за караницата, заклучила, „значи ако сум Ромка не треба да ја претставувам земјата...[но] јас сум Македонка, а потоа сум Ромка“.

Roma fellows’ and I was like, ‘what does it mean? How am I supposed to be dressed?’ She was like, ‘The long skirts, you don’t wear any make up and you don’t have any earrings.’ I asked her, ‘what’s wrong with my clothes, maybe they’re not brand new, but they’re clean and they’re fine.’ And then I told my parents what happened and they just told me, ‘okay fine, and did she apologize?’ No, she did not apologize but I assumed it’s not going to happen ever again. And then, I became her favorite student for some reason.”

More troubling was Enisa’s experience in competitive sports, where she excelled in discus, shot-put, and javelin. Her first coach said she could not enter the national team because “It should be a national Macedonian team to represent the country and ‘she is fucking Gypsies.’ I’m quoting. ‘She is fucking Gypsies’” Enisa changed to another coach who would later become her mentor and advocate. He counseled her to keep training and promised she would make the team. Enisa was skeptical because her first coach was on the selection committee. After the committee selected her, the two coaches had a “huge fight, then he said, congratulations, you are coming with us this summer in Turkey to represent the country and you are going to be the only one who’s going to throw the javelin, shot-put and discus because usually it’s two people going and in this case, it was only me because I could do all three of them...discus, shot-put and javelin.” When she heard about the fight she concluded, “so I’m not supposed to represent the country if I’m Roma... [but] I am Macedonian and then I am Roma.”

Ениса се чувствуваа отугена и од ромската заедница. „Кога имав седумнаесет години, го имав всушност првиот контакт со ромската населба [Шуто Оризари] ... ги имав таму моите роднини, но многу ретко одев да ги посетам. Тие доаѓаа кај мене да ме посетат, но јас не одев таму зашто бев како изрод. Никој не ме сакаше зашто не зборував ромски, а бев многу мала и моите роднини и нивните соседи во ромската населба велеа дека се преправам дека сум *гаџе* и јас едноставно не сакав да одам таму и не сакав да ме навредуваат затоа што не знам ромски и решив да не одам таму.“

Средба со сексуалната политика

Животното искуство на Ромките предводнички на женското движење, во голема мерка влијаеше врз ромското женско прашање. Тие жени беа многу чувствителни на прашањето на сексуалната политика на којашто беа сведоци во своите семејства и заедници. Штом стапија во допир со интелектуални и политички рамки (како, на пример, дискурсот за човекови права) коишто им помогнаа да ги разберат своите права, тие беа подготвени да проговорат. Тие сега освојуваат нови територии потпирајќи се врз голем број дискурси – на пример, дискурсот на човековите права, правата на Ромите, женските права и глобалната феминистичка теорија – за да го дефинираат курсот на ромското женско движење.

Николета го гледала страдањето на мајка ѝ како сопруга и мајка и мисли дека улогата што ја имал татко ѝ како јавна личност му дала за право да верува дека може да прави што сака. „Беше агресивен, пиеше, имаше [вонбрачни] врски, но имаше свои добри и лоши страни... Баба ми и дедо ми влијаеја во голема

Enisa also felt alienated from the Roma community. “When I was 17, it was actually my first contact with the Roma neighborhood [Shuto Orizari]... I had my cousins but I would hardly ever go and see them. They would come to my house and visit me but not me going there because I was the freak. Nobody liked me because I didn’t speak the Romani language and I was very young and my cousins and their friends in the Roma neighborhood would say that I was pretending to be *gadje* and I just didn’t want to be there and I didn’t want to be offended because of not speaking the language and I chose not to go there.”

Encountering Sexual Politics

The life experiences of Romani women leaders shaped their view of Romani women’s issues. They felt very deeply about the sexual politics they witnessed in their families and communities. They were primed to speak out once they encountered intellectual and political frameworks (such as human rights discourse) that helped them make sense of their experiences. They are charting new ground in drawing from a variety of discourses—human rights, Roma rights, women’s rights, and global feminist theory—to chart the course for Roma women’s activism.

Nicoleta witnessed her mother’s suffering as a wife and mother. She believes her father’s public persona gave him a sense of entitlement to do what he wanted: “He was aggressive, he drank, he had extra [marital] relations but he had good and bad points... My grandparents played a very important role in them staying together

мерка тие двајца да останат заедно, зашто мајка ми, кога бев мала, сакаше да се разведе, но баба ми рече дека тогаш јас ќе раснам без татко. И така, таа остана и имаа уште две деца.“

Николета вели дека нејзината свест за односите меѓу половите доаѓа од набљудувањето на врската меѓу нејзините родители, но и од тоа што гледала како нејзините чичковци ги тепаат стрините. „Се сеќавам дека имав десет или дванаесет години, а на четиринаесет години бев поагресивна со чичковците, зашто им викав, ‘Зошто го правите тоа?’ ‘Како можете да го правите тоа?’ Не можев да ги гледам жените како страдаат зашто во моето големо семејство имаше многу страдање. Речиси сите мои тетки, стрини и вујни беа тепани. Не ми е јасно како преживеаја.“

За разлика од повеќето ромски девојчиња, родителите очекувале од Николета успех на училиште и завршување на образованието. Но, врз неа исто така влијаеше и култот на девственоста, зашто „мајка ми очекуваше да влезам во брак невина“.

Иако Ангела не се сеќава дека во семејството отворено се зборувало за култот на девственоста, во нивната заедница имаше многу срам околу прашањето на сексуалноста. „Сестра ми остана бремена на осумнаесет години и мајка ми ја однесе во болница на абортус, и тоа беше многу срамна работа. Мислам дека не кажаа никому во селото. Само ние знаевме за тоа и тоа беше таков срам. Навистина беше тешко да носиш во себе толку голема тајна во селото... Не се сеќавам дека зборувавме конкретно за девственоста, но тоа беше секако важно прашање кое висеше во воздухот,“ се сеќава Ангела.

Проектот „Девственост“ ѝ даде шанса на Ениса да патува низ Источна Европа и да ја применува мето-

because my mom, when I was little, she wanted to separate but my grandma said I will grow up without a father. So she stayed in the relationship and they had two other children.”

Nicoleta says her sensitivity to gender relations comes from observing her parent's relationship but also from seeing her uncles beat her aunts. “I remember I was ten years or twelve years and at fourteen, I was more aggressive with my uncles because I said, “Why [do] you do this?” “How could you do this?” I couldn't bear seeing women suffering because [there] was a lot of suffering in my big family. Almost all my aunts were beaten. I don't know how they survived.”

Unlike the majority of Romani girls, Nicoleta experienced high expectations from her parents about achieving in school and becoming a professional. However, she was also affected by the virginity cult, because “my mom wanted me to be a virgin when I got married.”

Though Angela does not remember her family talking explicitly about the virginity cult, there was a lot of shame in the community surrounding sexuality. She recalls: “My sister became pregnant when she was 18 years old and my mother took her to the hospital to have an abortion and it was such a shameful thing. I think they didn't tell anyone in the village. We were the only ones who knew about it and it was such a big shame. It was really heavy to carry this kind of secret in the village... I don't remember that we had a talk specifically about virginity, but it was important, certainly, in the air.”

The Virginity Project afforded Enisa the opportunity to travel throughout Eastern Europe, sharing the metho-

дологијата на овој проект со други групи млади Ромки (а на крај и млади Роми). Таа го наведува своето искуство во Војводина во Србија, во август 2002 година, како еден од најзначајните моменти во нејзината кариера како активистка. При нејзината средба со селскиот старешина во ромската заедница, таа можела целосно да се повика на својот ромски идентитет и да го стави во служба на политиката на односите меѓу половите.

„Кога отидов да ги видам девојките [кои требаа да вршат истражување за проектот „Девственост“] во Војводина, тие можеа да дојдат дури попладне и јас решив да одам наоколу и да истражувам. Првата работа што сакав да ја дознаам беше каде се наоѓаат Ромите. Луѓето ме убедуваа да не одам зашто е далеку и Ромите се многу лоши, ќе ми направат нешто, а се разбира, не знаеја дека сум Ромка. Од некоја причина мислеа дека не сум Ромка. А јас земав такси и отидов таму. Работата беше што таму имаше огромен ѕид што ги одделува Ромите од главиот пат, а ромската населба беше само едно поле и шума и... импровизирани куќи.

Отидов таму, а луѓето викаа, која си па ти сега, зборуваш ли ромски ако велиш дека си Ромка? Во тоа време зборував ромски... и знаев дека зборуваа на еден од дијалектите, и така само се претставив. Не ми веруваа, немаа доверба во мене, која си па ти, ти си ромска активистка, знаеме ние што прават ромските невладини организации за нас. Нашата ситуација само се влошува, не се подобрува. Не ти веруваме. Добро, во ред, не морате да ми верувате. Не сум дојдена за тоа.

Потоа ме поканија на кафе и на селскиот старешина му рекоа дека е дојдена една девојка која патува

dology of the project with other groups of young Roma women (and eventually young Roma men too). She cites her experience in Vojvodina in Serbia in August 2002 as one of the highlights of her activist career. In her encounter with a male elder of the Roma community, she was able to fully claim her Roma identity in the service of her gender politics.

“When I went to see the girls [who would be conducting research for the Virginity Project] in Vojvodina, they could not meet me until the afternoon and I decided to just go and wander and explore. The first thing I asked was where is the Roma community here? People were trying to discourage me not to go there because it’s far away and Roma are very bad, they’re going to hurt me and of course, they didn’t know I was Roma. For some reason, they didn’t think I was Roma. And then I got a cab and went there. And the thing was that there was a huge wall dividing the Roma community and the main road but the Roma community was nothing else but field and forest and... improvised houses.

I went there and people were, like who the hell are you now and are you speaking any Romani if you are saying that you are Roma? At the time I did speak Romani... and I knew that they were speaking one of the dialects, so I just introduced myself. They wouldn’t believe me, they wouldn’t trust me, who the hell are you, you’re a Roma activist, we know what the Roma NGOs are doing for us. Our situation is getting worse instead of better. We don’t trust you. Okay, fine, you don’t have to trust me. That’s not why I came here.

Then they invited me for coffee and then they told the leader of that community that there was a girl who was

сама, која е дојдена да ги посети без никаква посебна причина и само сака да се напије кафе. Старешината, кој имаше околу осумдесет години, дојде да ме поздравува и ми искажа голема почит и одеднаш сите го сменија однесувањето и покажуваа почит кон мене и го сменија односот поради старешината... А јас можев да му искажам почит со тоа што ги знаев сите тие стари ромски зборови и старите начини на искажување почит од младите кон постарите.

Потоа, некако се случи да дојде до тоа со овој старец да зборуваме за сексот затоа што тука имаше една бремена девојка со дете на раце, и нешто се стеснуваше и се плашеше од мене од некоја причина и не сакаше да зборува со мене. А јас пак, му велам, еј, старешино, кажи ми зошто оваа девојка е тука, а не седнува со нас. Дали е тоа затоа што не е поканета или пак не е од твоето семејство? Тој рече: 'Не, веројатно поради тебе'. Јас прашав: 'А кажи ми, инаку, колку години има?' А тој рече: 'Седумнаесет'. А јас реков: 'Нејзино дете ли е тоа, или е првпат бремена?' Тој рече: 'Не, има две деца, а ова ќе ѝ биде трето'. Потоа јас реков: 'А знаете ли за некави средства за заштита?' А тој рече: 'Како мислиш?' А тогаш јас не размислував многу и не ми беше ни страв ни срам да кажам, и реков: 'Па, кондоми и контрацептивни средства'. Тој рече: 'Дали си ти нормална?' Јас реков: 'Зошто?' 'Затоа што така жената би му кажала на мажот дека не го почитува и не го сака'. И потоа со овој старец се расправав повеќе од четириесет минути дека љубовта нема врска со планирањето на семејството, иако јас те почитувам и тебе и твоето мислење и ромската заедница и нејзините вредности... Навистина не мислев дека ќе ме сослушаат, но тогаш еден од младите машки рече, па таа има право, таа е Ромка и ние ќе ѝ веруваме и ќе имаме доверба во неа. И така, бев многу горда што за два часа успеав да се

traveling *alone* coming to visit this community for no reason and just wanted to have coffee. The leader, who was in his 80's, came to greet me and he showed respect very much and then all of a sudden, everybody else changed their behavior and respect and attitude for me because of the leader... I was able to show respect to him by knowing all these old Roma words and old ways of showing respect like from young person to old person.

Then, somehow, I ended up discussing sex with this man because there was a girl who was pregnant and she had another child in her arms and she was hesitant and she was scared of me for some reason and she didn't want to talk to me. And I was like, hey leader, tell me why this girl is staying there and she's not coming here to sit with us. Is it because she's not invited or she's not from your family? He said, 'No, it's probably because of you.' I asked, 'By the way, how old is she?' And he said, 'She is 17.' I said, 'Is that her child or she's pregnant for the first time?' He said, 'No she has two children and this is going to be her third.' Then I said, 'Do you know of any ways of protection?' and he said, "What do you mean?" And then I didn't think and I wasn't scared and I wasn't ashamed to say, 'Well condoms and contraceptives.' He said, 'Are you crazy?' I said, why? 'Because then the woman would tell the husband that she doesn't respect him and that she doesn't love him.' Then I was arguing with this old guy for more than 40 minutes that love has nothing to do with family planning, although I respect you and your opinion and the Roma community and its values... I didn't think they would listen to me, honestly, but then one of the young guys was like, she's right, she's a Roma and we will believe in her and we trust her. So it made me proud that within two hours I could build a good reputation and I could communicate with the leader in the way he wanted me to for some reasons but also that I could

стекнам со углед во нивните очи и што воспоставив комуникација со нивниот старешина на начин на кој тој тоа го очекуваше од мене, но и поради тоа што се здобив со неговата доверба и почит, така што тој можеше да зборува за секс и жени и за положбата на младите девојки и контрацепцијата и за сексуалните права и репродуктивното здравје со мене. А јас имав дваесет и една година. Во тоа време имав дваесет и една година“.

Додека помладите Ромки активистки на провокативен начин ја водат својата борба преку проектот „Девственост“, „постарата“ генерација Ромки активистки изнајде свој начин за да ја истакне својата индигнација кон двојните аршини по прашањето на сексот и односите меѓу половите. Како во социјалните движења во шеесеттите години во САД, така и жените во движењето за правата на Ромите согледаа одредени контрадикторности во сексистичкото однесување на своите колеги.¹³

Николета почна да зборува повеќе за женското прашање околу 1994 година поради, како што таа ја нарекува, „некохерентноста“ помеѓу личниот и политичкиот дискурс – со други зборови, „во релациите во работата на некои ромски организации чиј дискурс е наводно анти-дискриминаторски... Мислам дека преокупацијата со правата на жените најпрвин започна со доведувањето во прашање на универзалноста на човековите права во случајот на Ромите, во случајот на моите колеги Роми, колеги мажи но, морам да кажам, и жени, мои колешки. И така, станував сè посвесна за ситуацијата и реков дека нешто мора да се смени. Мислам, станува збор за човечко достоинство и не ми се допаѓаше кога мои колешки беа понижувани од мажи...

get his trust and respect so that he could discuss the issue of sex and women and the position of young girls and contraception and sexual rights and reproductive health with me. I was 21, I was 21 at that time.”

While young Romani women are leading the way provocatively through the Virginitiy Project, the “older” generation of Romani women activists found their own way to express indignation about sexual double standards. As was true in the social movements of the 1960s in the United States, women in the Roma movement saw some contradictions in their male colleagues’ sexist behavior.¹³

Nicoleta began to speak out more on women’s issues around 1994, because of what she calls the “incoherence” between personal life and political discourse—in other words “the working relations in some Roma organizations pleading anti-discrimination discourse... I think that the women’s rights preoccupation started first from questioning the universality of human rights in the case of Roma, in the case of my Roma colleagues, male colleagues and women also, I have to say. So that’s how I became more and more aware about the contradictions and I said that something has to be changed. I mean, it’s about human dignity and I didn’t like when colleagues of mine were humiliated by men...

Мислам дека исто така бев навредена од јазикот на еден мој колега активист. Ме нерече курва затоа што бев во врска со друг човек пред да се омажам... Тоа беше многу непристојно и му реков, „Што ти е тебе проблемот?“ „Ти не си мојот татко, ти не ми даваш да јадам и кој е твојот проблем“. Тој човек ја обвинил Николета за „нарушување на угледот на нашето движење“. Згадена од неговото однесување, му рекла никогаш повеќе да не ѝ се обрати. Оттогаш не разговараат. Сепак, Николета во тоа време не дискутирала за овој настан со своите колешки. „Мислам дека стануваше збор повеќе за мојата перцепција на нештата отколку за потребата [sic!] за тоа да се зборува меѓу нас.“ Можеби таквата дискусија ќе вроди со плод на полето на издигнувањето на свеста на жените во однос на оваа тема како колективна и политичка, а не само лична.

Помладата генерација Ромки ги гледа патријархалните односи како извор на системски проблеми. Тие се борат за слободата на избор и сексуално ослободување на младите Ромки и Роми, повикувајќи ги и младите Роми да го дадат и својот прилог на ова поле.

Остварување на правата на Ромките

На конференцијата „Ромите во Европа во процесот на проширување“ одржана во јули 2003 година, Азбија Мемедова ги презентираше заклучоците од Ромскиот женски форум, историски собир на повеќе од 100 учеснички, пред претставниците на Европската заедница, Светската банка, Институтот „Отворено општество“, регионалните влади и ромското граѓанско општество. На панел дискусиите на Ромскиот женски форум беа разгледувани

I think also I was offended by the language of one of my activist colleagues. He called me a whore because I had a relationship with someone before I got married... It was very rude and I said, ‘What is your problem? You are not my father, you didn’t give me anything to eat and what is your problem?’” The man accused her of “destroying the image of our movement.” Disgusted, she told him never to speak to her again. And they have not spoken since. Nevertheless, Nicoleta did not discuss these dynamics with her women colleagues at the time. “I think it was more my individual perception of the thing than borning [sic!] a discussion among us.” Such a discussion might have borne fruit in raising women’s awareness of these issues as collective and political, rather than personal.

The younger generation of Romani women sees patriarchal relations as the source of a systemic problem. And they are fighting for freedom of choice and sexual liberation for young Romani women and men, challenging young Romani men to see their stake in these issues as well.

Realizing Romani Women’s Rights

At the July 2003 conference “Roma in An Expanding Europe,” Azbija Memedova presented the conclusions from the Roma Women’s Forum, a historic gathering of over 100 participants, to representatives of the European community, the World Bank, the Open Society Institute, regional governments and Roma civil society. The Roma Women’s Forum panels addressed education, economic empowerment, health and sexuality, grassroots leadership and political participation.

образованието, економската моќ, здравството и сексуалноста, лидерството во пошироката заедница и учеството во политиката.

Притоа, Азбија Мемедова го кажа следново: „Ромското женско прашање е предизвик за дискурсот и на женските и на ромските движења. Програмите на Ромките ја ставаат под знак прашање претпоставената универзалност на дискурсот на човековите права за оние кои ги бранат, а кои важат и за жените и за Ромите. Ромките активистки не сакаат да создадат посебно женско ромско движење, туку имаат за цел да го воведат ромското женско прашање во главните текови на сите нивоа и во сите структури важни и за жените и за Ромите. Положбата на Ромките, како и на ромската заедница како целина, се влошува. Сиромаштијата ги оневозможува Ромките да си ги подобрат условите и можностите, како своите сопствени, така и на нивните семејства и заедници“.

По неколку години работа на регионално ниво како консултант за Ромската женска иницијатива на „Мрежната женска програма“ при Институтот „Отворено општество“, Азбија го сврте своето внимание кон Македонија. Во соработка со „Мрежната женска програма“, Европскиот центар за правата на Ромите (ЕЦПР) и УНИФЕМ, Азбија раководи со тимот млади Ромки кои го спроведоа истражувањето што послужи како основа за еден извештај во сенка за Ромките што е доставен до телото на Обединетите нации коешто го надгледува спроведувањето на Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жените (CEDAW). Комитетот ќе го разгледа извештајот во 2006 година, кога македонската влада ќе го достави својот извештај до ОН. Како и во Хрватска во 2005 година, постои уверување дека владата ќе мора сериозно да го земе предвид ромс-

She said: “Roma women’s issues represent a challenge for both women’s and Roma movement discourses. Roma women’s agendas call into question the assumed universality of human rights discourse for those involved in defending human rights for both women and Roma. Roma women activists do not want to create a separate movement of Roma women but rather seek to mainstream Roma women’s issues into all levels and structures for both women and Roma. The situation of Roma women, as the situation of Roma community as a whole, is declining. Poverty makes it impossible for Roma women to improve conditions and opportunities for themselves, their families, and communities.”

After several years working on the regional level as a consultant for the Roma Women’s Initiative of OSI’s Network Women’s Program, Azbija has focused her attention in the last year on Macedonia. In collaboration with NWP, the European Roma Rights Center (ERRC), and UNIFEM, Azbija has led a team of young Roma women who conducted research that formed the basis for a shadow report on Roma women that has been submitted to the United Nations treaty body monitoring the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). The Committee will consider the shadow report in 2006, when the Macedonian government reports to the U.N. As in Croatia in 2005, it is hoped that the government will be challenged to take Roma women’s issues seriously, requiring intersectional policy approaches to improving Roma women’s lives.

кото женско прашање и дека ќе побара интерсекционски пристап во својата политика, со цел да се подобри животот на Ромките.

Кога Николета Биту се декларираше како Ромка феминистка на еден собир на Ромки во Европскиот парламент во јуни 2005 год., еден искрено шокиран, но симпатичен машки член на парламентот праша: „Зарем тоа не ви го компликува животот?“ Со карактеристична искреност, Николета одговори потврдно. Кога ја слушате Николета како искажува контроверзни ставови, ја чувствувате нејзината потреба за потврдување на сопствениот интегритет што ја наследила од својот татко полицаец, затоа што знае дека има потреба одреден став да биде и искажан.

Таа вели дека некои од нејзините колеги се чувствуваат непријатно кога таа ја споредува борбата за правата на Ромите со борбата за правата на жените, зашто тоа звучи многу феминистички. „Сакам да кажам дека борбата за правата на Ромите има повеќе сличности со борбата за правата на жените отколу со борбата за правата на малцинствата воопшто, на националните малцинства, зашто правата на жените не се поврзани со територијални прашања. Кога зборуваме за правата на Ромите, станува збор за дискриминација. Ние, всушност, не бараме културна автономија. Не го поставуваме прашањето на границите на ниедна држава... исто е и во борбата за женските права. Жените сакаат исти плати, исти права како и мажите, а ние сакаме исти права како и мнозинството. Мислам дека овие движења се многу, многу слични.“

Како и Азбија, Ениса и Ангела, и Николета ги развива своите ставови следејќи ги информациите за другите жени во светот. „Информациите за искуствата на не-Ромките, за жените кои се припаднички

When Nicoleta Bitu declared herself a Romani feminist at an event on Romani women at the European Parliament in June 2005, one sincerely shocked but sympathetic male MEP asked, “Doesn’t that make your life difficult?” With characteristic honesty, Nicoleta agreed that it did. One senses the drive for integrity inherited from her policeman father when listening to Nicoleta put forth controversial positions, because she knows something needs to be said.

Nicoleta reports that some of her colleagues get uncomfortable when she compares the fight for Roma rights to the fight for women’s rights because this sounds very feminist. “I mean the fight for Roma is very similar to the fight for rights for women more than for minorities in general, national minorities, because women’s rights are not territorially-related. When we speak about the rights of Roma, it’s about discrimination. We don’t really want cultural autonomy. We are not questioning the borders of any states... like women’s rights. They want equal payment, they want access to equal rights as men and we want equal rights as majorities. I think it’s very, very similar.”

Like Azbija, Enisa, and Angela, Nicoleta develops her thinking by seeking information about other women globally. “For me it’s very rich when I learn the experience of non-Roma women, like minority women, like

на различни малцинства, муслиманките, или Далит жените во Индија, за мене се големо богатство. Она што го научив од нив многу ме збогатува и од нив сфатив дека во таа смисла, ние не сме единствени, Мислам дека затоа... имам развиено чувство за отворање на ромското прашање кон другите... Не ме плашат споредби.“

Во октомври 2005 год. во Бангкок во Тајланд, Ениса Еминова беше првата Ромка која зборуваше на пленарната седница на глобалниот феминистички Форум на асоцијацијата за женските права во развој (AWID). На овој 10-ти форум (кој се одржува секои три години) 1.600 жени и мажи од целиот свет се соочија со прашањето „Како се случуваат промени?“ Во нејзиниот коментар, Ениса го кажа следново:

„Има многу жени кои се плашат да не ги наречат феминистки, но јас не сум една од нив. Стојам зад Ф-зборот но самата си ги избирам своите битки. Но, не сакам ниту да бидам 'Ромка' по професија, како што не сакам ни никакви други рамки... Основно е да се добие поддршка за себе-дефинирање и себе-идентификување – и да се даде отпор на наметнати етикети, што е само друго лице на угнетувањето.“¹⁴

Ромките феминистки и активистки за женски права го ставаат пред движењата за правата на Ромите, светските движења за правата на жените, Европската унија и Обединетите нации предизвикот на развивањето на повеќедимензионални анализи, пракса и политика со кои ќе се подобри животот на Ромките, на нивните семејства и заедници. Во текот на овој процес, тие го даваат својот придонес кон новите демократски процеси во своите земји, како и кон програмите за работа на сите оние кои се посветени на борбата против расизмот, сексуалната дискриминација, сиромаштијата и исклучување

Muslim women, like Dalit women from India. It was very rich for me to learn from them and to realize that we're not unique in this sense. I think that's why... I am sensitive to opening the Roma issue to others... I'm not afraid of making comparisons.”

In October 2005 in Bangkok, Thailand, Enisa Eminova became the first Roma woman to speak at a plenary session at the global feminist Forum of the Association for Women's Rights in Development (AWID). At this 10th AWID Forum (they are held every three years), 1,600 women and men from around the world, grappled with the question of “how does change happen?” In her remarks, Enisa said:

“There are many women who fear to be called feminists but I am not one of them. I stand behind the F-word but I choose my battles. I don't want to be a full-time “roma” either, as I don't want any frames... The key is to support self-definition and self-identification—and to resist labels which are imposed, which is just another facet of oppression.”¹⁴

Romani feminists and women's rights activists are challenging the Roma rights movement, the global women's movement, national governments, the European Union, and the United Nations to develop multi-dimensional analyses, practices, and policies that will improve the lives of Roma women, their families, and communities. In the process, they are contributing to the nascent democracies in their countries, as well as to the agendas of all those dedicated to fighting racism, sexism, poverty, and exclusions of all kinds. This is a contribution to Europe writ large and to the global feminist movement.

од општеството од секаков вид. Ова претставува голем придонес како за Европа воопшто, така и за феминистичкото движење во светот.

Превод од англиски јазик: Рајна Кошка Хот

Белешки

1. Во дискриминацијата на Ромите во Западна и Источна Европа постојат многу сличности, особено кога се во прашање жените, но сепак постојат значајни разлики кои се резултат на различни историски и политички траектории. Јас се сосредоточувам врз Ромки активистки во оние земји од Средна и Југоисточна Европа во кои работев: новите земји-членки на Европската унија (Република Чешка, Словачка, Унгарија), земји-кандидати (Романија и Бугарија) и земји-аспиранти (Србија, Црна Гора, Македонија, Косово, Хрватска, Босна и Херцеговина).
2. Мојата книга *Going South: Jewish Women in the Civil Rights Movement* (New York University Press, 2001) е на повеќе начини претходничка на книгата за Ромки активистки што во мигов ја пишувам. *Going South* за мене значеше многу нешта: тоа беше прв обид да се документира и анализира улогата на Еврејките во движењето за граѓанските права во САД во шеесеттите години; медитација за значењето на паметењето како политика за американските Евреи; истражување на расната етика на секуларните Евреи; личен/феминистички обид „да го промислам минатото преку моите мајки“ (со благодарност до Вирџинија Вулф и Алис Вокер). Оваа книга се појави кон средината на мојата активност во „Мрежната женска програма“ (NWP) на Институтот „Отворено општество“ (Фондацијата Сорос), каде што ја започнав работата како помошник директор, а сега сум директор на програмите.

Додека работев за „Мрежата“ (NWP) ја имав таа среќа да можам да придонесам кон мисијата на „отвореното

Notes:

1. While there are many similar issues of discrimination for Western and Eastern European Romani people, especially among women, the differences are significant because of different historical and political trajectories. I focus on Romani women activists in the Central and Southeastern European countries where I have worked: the new EU member states (Czech Republic, Slovakia, Hungary), the accession states of Romania and Bulgaria, and the aspiring states of Southeastern Europe (Serbia, Montenegro, Macedonia, Kosovo, Croatia, Bosnia and Herzegovina).
2. My book *Going South: Jewish Women in the Civil Rights Movement* (New York University Press, 2001) was in many ways a precursor to my current book project on Romani women activists. *Going South* was many things: the first attempt to document and analyze the role of Jewish women in the U.S. civil rights movement of the 1960s; a meditation on the politics of memory for American Jews; an exploration of the racial ethics of secular Jews; and a personal/feminist attempt to “think back through my mothers” (with thanks to Virginia Woolf and Alice Walker). *Going South* appeared mid-way through my time at the Open Society Institute (Soros Foundation) Network Women’s Program, where I began as Assistant Director and currently serve as Director of Programs.

While at NWP, I have been fortunate to contribute to the “open society” mission in ways that resonate with my in-

општество“ на начин којшто се совпаѓа со моите интелектуални и политички интереси. Можев да помогнам во поддршката на развојот на родови студии и воведувањето на методологијата на женската усна историја на Балканот, во Средна Азија, на Кавказот и во другите делови на поранешниот Советски Сојуз. Освен тоа, помагав и во развојот и поддршката на Ромската женска иницијатива, раководена од Ромки активистки. Тоа е и јадрото на мојата работа, зашто со неа се дава придонес кон анти-расистичката феминистичка агенда, чие и претставување и одраз е мојата студија *Going South*.

3. Marianne Hirsch and Valerie Smith, “Feminism and Cultural Memory: An Introduction,” *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28, no. 1, Autumn 2002, 13.
 4. Како страсна читателка на литературата за феминистичката етнографија, морам да кажам дека не сум неутрална учесничка/набљудувач. Освен што сум феминистичка историчарка и поддржувач на анти-расистите, исто така сум и колешка и „финансиерка“, скромен поттикнувач на настани и потенцијално плодни врски, но и личност која има пристап до одредени типови средства и моќ што можат да направат промени. Моите симпатии за Ромките доаѓаат од неколку длабоки извори: од фактот што сум Еврејка, анти-расистичка феминистка како и од мојата професионална работа на полето на меѓународни човекови права. Сите овие мои различни идентитети носат свој критички набој, но тоа може да биде тема на некој друг напис.
 5. Светската банка проценува дека во Европа има 7 до 9 милиони Роми, но со оглед на проблемите во прибирањето точни податоци за Ромите поради законите за заштита на податоци за етницитетот и стигматизацијата на Ромите, бројката е најверојатно поголема. Види кај Dena Ringold, Mitchell Orenstein and Erika Wilkens, eds., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle* (Washington, DC: World Bank, 2003).
- tellektual and political passions. I have been able to help support gender studies development and the introduction of women’s oral history methodology in the Balkans, Central Asia, the Caucasus, and other parts of the former Soviet Union. Additionally, I have helped develop and support the Romani Women’s Initiative, led by Romani women activists. This has been the heart of my work, for it contributes to the anti-racist feminist agenda of which *Going South* was both representation and reflection.
3. Marianne Hirsch and Valerie Smith, “Feminism and Cultural Memory: An Introduction,” *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28, no. 1, Autumn 2002, 13.
 4. As an avid reader of the literature on feminist ethnography, I must state that I am not a neutral participant observer. In addition to being a feminist historian and an anti-racist ally, I also play the role of colleague and “funder,” a modest enabler of events and potentially generative connections but also a person with differential access to some types of resources and power. My empathy for Romani women comes from several deep sources: my Jewishness, my anti-racist feminism, and my professional work in the field of international human rights. All of these identities bear critical reflection, but that is a subject for another article.
 5. The World Bank estimates that there are 7 to 9 million Roma in Europe but given the challenges of collecting accurate data about Roma because of ethnic data protection laws and the stigma attached to Romani identity, it is likely that the numbers are higher. See Dena Ringold, Mitchell Orenstein and Erika Wilkens, eds., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle* (Washington, DC: World Bank, 2003).

6. Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Press, 2005).
7. Види подетално на www.romawomensinitiatives.org
8. “Romani Women No Longer Willing to Wait on Gender,” Interview with Nicoleta Bitu, *Open Society News*, Summer/Fall 2005, 10-11.
9. Февруари 2005 година го означува почетокот на Декадата на вклучување на Ромите, 2005-2015, по иницијативата на Институтот „Отворено општество“ и Светската банка, а поддржана од премиерите на Бугарија, Хрватска, Чешката Република, Унгарија, Македонија, Романија, Србија и Црна Гора и Словачка. Иницијативата е поддржана и од Европската комисија, Советот на Европа и УНДП.
10. Angela Kocze, “Will Tomorrow Be A Better Day?” Speech at the European Parliament, Brussels, April 2004. In possession of the author.
11. Од “Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice,” *Women’s Rights and Economic Change*, No. 9, August 2004, a publication of the Association for Women’s Rights in Development (AWID), Toronto, Canada, 4.
12. Николета Биту е мажена за Николае Георге, еден од водечките теоретичари на современите движења за правата на Ромите кој моментално работи како лице за контакт за ромски/Синти прашања за ОБСЕ.
13. Sara Evans, *Personal Politics: The Roots of Women’s Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left* (New York: Vintage Books, 1980).
14. За конференциските материјали посетете ја веб-страницата на Асоцијацијата за женски права во развој (Association for Women’s Rights in Development - AWID)
6. Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945* (New York: Penguin Press, 2005).
7. For further information, see www.romawomensinitiatives.org.
8. “Romani Women No Longer Willing to Wait on Gender,” Interview with Nicoleta Bitu, *Open Society News*, Summer/Fall 2005, 10-11.
9. February 2005 marked the launch of the Decade of Roma Inclusion, 2005-2015, an initiative of the Open Society Institute and the World Bank, endorsed by the prime ministers of Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Hungary, Macedonia, Romania, Serbia and Montenegro, and Slovakia. It is supported by the European Commission, the Council of Europe, and the United Nations Development Program.
10. Angela Kocze, “Will Tomorrow Be A Better Day?” Speech at the European Parliament, Brussels, April 2004. In possession of the author.
11. From “Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice,” *Women’s Rights and Economic Change*, No. 9, August 2004, a publication of the Association for Women’s Rights in Development (AWID), Toronto, Canada, 4.
12. Nicoleta Bitu is married to Nicolae Gheorge, one of the leading theorists of the contemporary Roma rights movement who currently serves as the Contact Point for Roma/Sinti Issues for the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE).
13. Sara Evans, *Personal Politics: The Roots of Women’s Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left* (New York: Vintage Books, 1980).
14. See the website of the Association for Women’s Rights in Development (AWID) for materials from the conference.

Библиографија:

- Association for Women's Rights in Development (AWID), "Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice." *Women's Rights and Economic Change*, No. 9, August 2004.
- Bitu, Nicoleta. "Romani Women No Longer Willing to Wait on Gender: Interview with Nicoleta Bitu." *Open Society News*, Summer/Fall 2005.
- Evans, Sara. *Personal Politics: The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left* (New York: Vintage Books, 1980).
- Hirsch, Marianne and Valerie Smith. "Feminism and Cultural Memory: An Introduction." *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28, no. 1, Autumn 2002.
- Interview with Nicoleta Bitu, March 6, 2004.
- Interview with Enisa Eminova, February 4, 2004.
- Interview with Angela Kocze, July 4, 2004.
- Interview with Azbija Memedova, March 9, 2004.
- Judt, Tony. *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Press, 2005).
- Kocze, Angela. "Will Tomorrow Be A Better Day?" Speech at the European Parliament, Brussels, April 2004.
- Ringold, Dena, Mitchell Orenstein and Erika Wilkens, eds., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle* (Washington, DC: World Bank, 2003).
- Schultz, Debra. *Going South: Jewish Women in the Civil Rights Movement* (New York University Press, 2001).
- www.romawomensinitiatives.org.

References:

- Association for Women's Rights in Development (AWID), "Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice." *Women's Rights and Economic Change*, No. 9, August 2004.
- Bitu, Nicoleta. "Romani Women No Longer Willing to Wait on Gender: Interview with Nicoleta Bitu." *Open Society News*, Summer/Fall 2005.
- Evans, Sara. *Personal Politics: The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left* (New York: Vintage Books, 1980).
- Hirsch, Marianne and Valerie Smith. "Feminism and Cultural Memory: An Introduction." *SIGNS: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28, no. 1, Autumn 2002.
- Interview with Nicoleta Bitu, March 6, 2004.
- Interview with Enisa Eminova, February 4, 2004.
- Interview with Angela Kocze, July 4, 2004.
- Interview with Azbija Memedova, March 9, 2004.
- Judt, Tony. *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Press, 2005).
- Kocze, Angela. "Will Tomorrow Be A Better Day?" Speech at the European Parliament, Brussels, April 2004.
- Ringold, Dena, Mitchell Orenstein and Erika Wilkens, eds., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle* (Washington, DC: World Bank, 2003).
- Schultz, Debra. *Going South: Jewish Women in the Civil Rights Movement* (New York University Press, 2001).
- www.romawomensinitiatives.org.

Јелена Лужина

**Своевидно театарско чудо:
Триесет и пет години Театар
на Ромите „Пралипе“
(1971-2006)**

Приказната за почетоците на Театарот на Ромите „Пралипе“ и за неговото постапно *освојување* на сопственото место под ѕвездите е, просто, нестандартна. Преприказана од рецентнава временска дистанца, таа денес звучи како сказна: повеќе легендарна отколку реална историја. Ова се нејзините клучни топови:

Во една од таканаречени „приградски“ населби, на работ на Скопје, во едно од оние полу-урбанизираните општожитија што беа импровизирани околу поширокото градско јадро во годините по катастрофалниот скопски земјотрес од 1963 год., живеела, главно – Роми. Впрочем, тие и денес живеат на истото место, само што самото место, затоа што постојано била во секаква смисла, битно се има сменето. Меѓу другото, и поради ноторниот факт што во изминативе четириесетина години се има зголемено барем за десетпати. Традиционалните ромски балади, претоварени со добра доза романтика, честопати пеат и за животот во ваквите населби, опевајќи го секогаш стереотипно: како скуден, ама весел. Оваа иста баладична горчливо-слатка квалификација постојано ја рециклираат (но, „попатно“ и ја *сипереоипиизираат*, правејќи ја квазиегзотична!) ама баш *сипе* популарни филмови за балканските

Jelena Lužina

**A Unique Theatre Miracle:
Thirty-five Years of the
Romany Pralipe Theatre
(1971-2006)**

The story of the beginnings of the Romany Pralipe Theatre and its gradual *conquering* of its own place under the sky is, simply, atypical. Retold from today's perspective, it sounds like a fairy tale: it is more of a legend than a real story. These are its key topoi:

In one of the so-called “neighbourhoods” on the outskirts of Skopje, in one of the semi-urbanised settlements that were improvised around the wider city centre after the catastrophic earthquake which struck Skopje in 1963, lived mainly the Romany population. They, in fact, still live there, but the place has significantly changed because it has proliferated in many ways. Among other things, its population has grown over the last forty years by at least ten times. The traditional Romany ballads saturated in romantic feelings often speak of the life in such settlements in the same way, as meagre but merry. This very same balladic and bitter-sweet milieu is constantly recycled (but also, “by the way”, *stereo-typified*, making it quasi-exotic) in absolutely *all* the popular films on the Balkan Romanies, including those made by some of the most inventive Balkan film directors: Aleksandar Petrović (*Feather Gatherers*, 1967), Emir Kusturica (*Time of the Gypsies*, 1988) or Stole Popov (*Gypsy Magic*, 1997).

Роми, дури и оние што се потпишани од некои од најинвентивните балкански режисери: Александар Петровиќ („Собирачи на пердуви“, 1967), Емир Кустурица („Дом за бесење“, 1988) или Столе Попов („Gipsy Magic“, 1997)...

Е, токму во тој и таков горчливо-сладникав перифериски скопски амбиент, во секоја смисла на *работи*, во фамозната скопска населба Шуто Оризари, популарна како Шутка, во специфична атмосфера каква што владееше во оптимистичките шеесетти години на минатиот век, започнува и неверојатната сказна за Театарот на Ромите „Пралипе“.

Нејзиниот иницијатор и клучен протагонист, нејзиниот неспорен лидер, воедно и нејзиниот добар дух, тогаш има дваесет и неколку години. Тој е момче коешто интензивно се обидува да открие некаква своја вистинска животна преокупација. Ама не каква било, туку токму онаква што би му овозможила успешно да го пропатува патот од седумте милји: од периферијата до центарот на општествениот живот. Кажано со други зборови, приказната за „Пралипе“ започнува токму во овој оптимистички историски миг, кога – среде паушалниот оптимизам на динамичните социјалистички години, па уште и среде вечно оптимистичката Шутка – момчето за кое станува збор бива соочено со едно од најкрупните прашања што го детерминираат сечиј живот, прашањето на идентитетот. Се разбира, момчето притоа не е свесно за суштината, ама ја чувствува (интуитивно) загатката пред којашто застанало, истата онаа *автентична ѝегобност* којашто ја чувствувал и Едип застанат пред Сфингата. Сериозните теории елаборираат дека основната недоумица при објаснувањето на поимот *идентитет* е имплицирана во прашањето „дали е идентитетот *причина* (претпоставка) или *последица* (резултат) на

It is precisely in this, bitter-sweet ambience on the periphery of Skopje which is in every sense of the word *on the outskirts*, in the famed Skopje settlement of Šuto Orizari, widely known as Šutka, that the incredible story of the Romany Pralipe Theatre begins in a quite specific atmosphere, as it was in the optimistic 1960s.

Its founder and key protagonist and its undisputed leader and, at the same time, its genie, was twenty-something at the time. He was a young man who was trying very hard to find his own vocation. Not just any vocation, but of the kind that would enable him to travel the seven mile road: from the periphery to the centre of the social life. In other words, the story of the Pralipe Theatre begins in this optimistic historical moment – amidst the ungrounded optimism of the Socialist environment and, on top of that, in the ever optimistic settlement of Šutka, where the young man was faced with one of the essential questions that determine everyone's life, the question of identity. Of course, the young man was not aware at that time about the essential nature of the question, but he felt (intuitively) the riddle he was faced with and the very same *authentic anxiety* felt by Oedipus when he faced the Sphinx. Serious theories claim that the basic perplexity in the explanation of the concept of *identity* is implied in the question as to “whether identity is the *cause* (assumption) or the *consequence* (result) of a certain sequence of different readings, i.e., whether it is possible to establish a certain regularity between identity and its readings (Biti, 2000:190).

определена низа од различни прочитувања, односно, дали е возможно помеѓу идентитетот и тие негови прочитувања да се воспостави некаква законска врска“ (Biti, 2000:190).

Се разбира, момчето од оваа сказна е Рахим Бурхан. Роден 1948 год. во Скопје. Жител на Шутка. Ром по етничка, јазичка, културна и секоја друга припадност. Горделив Ром. Еден од најгорделивите што ги знам.

Од сите инфраструктурни урбани содржини (со исклучок на понекогаш парче асфалт, водовод, канализација, струја...), во Шутка и денес има само една амбуланта и едно основно училиште со стигматично име „26 Јули“. Денес, најверојатно, веќе никој не памети кој му го дал на училиштето ова фатумско име коешто ја меморира датата на катастрофалниот скопски земјотрес од 1963 год. По тектонските пореметувања од тој 26 јули 1963 год., бездруго како дел од некои футуристички проекти за развојот на градот, некој на некое моќно место ја дефинирал далекусежната политичка одлука: сите скопски Роми да бидат собрани на едно место, во сосема нова и дотогаш непостоечка населба, бутната на самиот раб на најоддалечената можна периферија. Дури и сега, по толку изминати години, во текот на кои градот постојано и се доближува на Шутка, оваа населба скопјани ја доживуваат безмалку како гето.

Во таква (гетоизирана) Шутка и во тоа нејзино училиште со стигматично име, Рахим Бурхан започнал да ги бара и собира своите први следбеници: момчиња и девојчиња што ќе го споделат неговиот сон, ќе го поддржуваат неговото безгранично воодушевување за театарот. Се сеќава дека со момчињата било полесно отколку со девојчињата: освен

Of course, the young man from the beginning of this story is Rahim Burhan. He was born in 1948 in Skopje, in the settlement of Šutka. In terms of ethnical, linguistic, cultural or any other type of affiliation, he is Romany. A proud Romany. One of the proudest I have met.

Today, in Šutka, in terms of infrastructural development (with the exception of several pieces of asphalt road, water supply, sewage and electricity) there is still only one polyclinic and one elementary school with the stigmatic name “26th of July.” No one remembers any more who gave the school this ill-fated name that honours the memory of the catastrophic earthquake which struck Skopje in 1963. After the tectonic strike that happened on this date, someone, from a clearly powerful position and as part of some futuristic projections concerning the development of the city, made a political decision that would have long-term consequences: all the Romanies in Skopje were to be gathered in a single settlement, the then new and, until then, non-existent suburb that was pushed to the very edge of the most remote periphery of the city. Even today, after so many years during which Skopje has moved closer to it, the citizens of Skopje perceive it almost as a ghetto.

It was in this settlement of Šutka (ghettoised as it was) and in this school with the stigmatic name that Rahim Burhan began to look for and find his first followers – young boys and girls who would follow his dream and support him in his inexhaustible admiration of the theatre. He remembers that it was easier with the boys than with the girls; besides the practical reasons (they were

There Was and There Is; theatricalization of the motifs from the prose work of M. A. Asturias; dramatised and directed by Rahim Burhan; produced by the Romany Pralipe Theatre, Skopje, 1976.

Беше и има; театрализација на мотивите од прозата на М. А. Астуриас; драматизација и режија Рахим Бурхан; продукција: Театар на Ромите „Пралипе“, Скопје, 1976 год.

од практични причини (демек, ги мажеле на ептен млади години), родителите на женски деца не гледале којзнае колку беневоолентно на театарските егзалтации на своите ќерки, напротив!

Како и да било, кон крајот на 1969 година, поддржани и помогнати од неколкумина интелектуалци од градот, Бурхан и неговите содружници од периферијата успеале да стасаат до најстрогиот центар на Скопје: во тогаш престижниот Дом на градежници ја прикажале својата прва продукција. Во театрографијата на идниот прв ромски театар на светот, таа продукција е евидентирана како *Вечер на ромска-ша ѝоезија*. Изборот на поетските творби, изборот на музиката и режисерскиот концепт ги потпишал самиот Бурхан. Интересно е да се забележи дека актерите-натуршчици (актерите-аматери) ги кажувале избраните ромски стихови на три јазици: ромски, турски и македонски. Дури и во мигот на својата симболична иницијација, Театарот „Пралипе“ го демонстрирал својот прагматичен интеркултурен концепт. Впрочем, таквиот концепт се отчитува и од самото име: на ромски, зборот *ѝралиѝе* значи *брај-сѝво*! Произлегува, ете, дека – сосема интуитивно и сосема *брајски* – театарот „Пралипе“ го промовирал

to be married at an early age), the parents were not too happy with the theatrical exaltations of their daughters – in fact, it was quite the opposite!

Be as it may, towards the end of 1969, encouraged and supported by several intellectuals from the city, Burhan and his followers from the periphery managed to make it to the city centre: at the then prestigious Construction Workers' Cultural Centre they showed their first production. In the annals of the future first Romany theatre in the world, this production is recorded as *An Evening of Romany Poetry*. The poems and the music were selected by Rahim Burhan himself, who also directed the event. It is interesting to note that the *naturshchik* actors (amateur actors) spoke the lines in three languages: Romany, Turkish and Macedonian. Even in the very moment of its symbolic initiation, the Pralipe Theatre demonstrated its pragmatic intercultural concept. In fact, this concept is manifested in their name itself: in Romany, the word *pralipe* means *brotherhood*! Thus – quite intuitively and in the spirit of *brotherhood* – the Pralipe Theatre promoted the very same trans-European and multicultural model that would become trendy (read: politically correct) two or three decades later.

токму оној трансевропски мулти-култи модел што ќе стане трендовски (читај: политички подобен) дури две-три децении подоцна.

Регрутирани како аматери во најчистата и најбуквална смисла на зборот (*amateur*, фран. = љубител), во текот на наредните две години (1970, 1971), сè пофанатичните актери на „Пралипе“ (предводени од Рахим Бурхан и поддржувани од сè поширок круг почитувачи на нивниот автентичен занес; банално е да се рече, просто, ентузијазам), продолжија да се експонираат и во нови поетски и/или колажни продукции. Одржаа вечер на поезија на турскиот класик Назим Хикмет (1970), стиховите ги говореа на турски и на ромски јазик; за првпат се соочија со песните на Гарсија Лорка (1970); театрализираа колаж од антивоени текстови со наслов „Не, не!“ (1971). Околу оваа претстава имаше и некои ситни недоразбирања со власта, ама тие денес се споменуваат како сипматични анегдоти.

Пролетта 1972 год., токму во истото она училиште во Шутка во кое и започна сè, театарот „Пралипе“ ќе достаса и до своја прва „вистинска“ целовечерна претстава. За жал, од неа не останале „поцврсти“/„материјални“ траги (текст, плакат, фотографии, критики...) – останале само интензивни, силно емотивни сеќавања коишто сугерираат дека токму во тој миг, играјќи ја оваа чудна претстава („Маутје“, или, во превод, „Божица на виолина“), театарот за првпат успеа докрај да ја прикаже онаа вибрантна, чувствителна, сосема неповторлива колективна игра, по која потоа ќе стане препознатлив, каде и да се појави.

„Маутје“ е претстава којашто претставува пресвртница во историјата на „Пралипе“, но и во кариерата на самиот Бурхан. Дури и без да биде свесен што

Recruited as amateurs in the purest and most literal sense of the word (*amateur*, Fr. = lover of something) in the course of the two following years (1970 and 1971), the ever more fanatic actors from the Pralipe Theatre (led by Rahim Burhan and encouraged by a growing circle of supporters of their authentic enthusiasm) continued to present new poetic and/or collage performances. They staged an evening of poetry by the renowned Turkish poet Nazim Hikmet (1970) in Turkish and Romany; they experienced for the first time on stage the poetry of Garcia Lorca (1970); they staged a collage of anti-war texts entitled *No, no!* (1971). This performance caused some friction with the authorities, but today it is remembered with sympathy as merely an anecdote.

In the spring of 1972, at the very same school in Šutka where it all began, the Pralipe Theatre produced its first “real” full-length performance. To our regret, no “hard”/“material” evidence remains from this production (text, poster, photographs, reviews etc.) – there are only powerful and emotional memories which suggest that, at that very moment, with this strange play (*Mautye* or the *Goddess of the Violin*) the theatre succeeded for the first time in fully presenting that vibrant, sensitive and quite unrepeatable collective performance which would become its trademark wherever they performed.

Mautye is a performance which marks the turning point both in the history of the Pralipe Theatre and in Rahim Burhan's career. Without being aware of what he had

всушност направил, поставувајќи ја „Маутје“ тој успеал сосема интуитивно и сосема сам – и тоа за првпат во својата театарска практика – да ја развие токму онаа специфична поетика која дефинитивно ќе ги определи не само исказот/изразот на неговиот ансамбл, туку и причините за постоење на неговиот театар. За да ја „раскаже“ приказната за божицата на виолината – митската ромска божица, која што ги следи и чува само најхрабрите, носејќи им среќа – Бурхан не се потпираше на конвенционалната драмска приказна ниту ја следел драматуршката линија на текстот (бидејќи текст одвај и да имало!), туку се занимавал исклучително со театрализација на традиционалните ромски митови и легенди, поточно – со атмосферата (мистика!) на тие митови и легенди. Во времето кога тоа го направил за првпат (1972), тој не ни знаел дека го прави истото што пред него и/или напоредно со него го правеле и живите класици на светската театарска авангарда: Гротовски (Grotowski), Барба (Barba), Шекнер (Schechner), Брук (Brook).

Следната година (1973), „Пралипе“ ќе ја одигра митската драма на Лорка „Крвави свадби“. По претходниот опит со поезијата на најголемиот и во светот најпознат шпански поет на дваесеттиот век, Бурхан ќе посегне и по една од неговите најзагадочни, најстрасни, просто *најдемонски* пиеси. Подобро би било да се рече: по една од најkomplикуваните пиеси на целокупната светска драматика, по пиеса исткаена од темни страсти и нагони, од бес и од патос, од мистика и безнадежна трагика... „Крвави свадби“ се една од оние „проколнати драми“ во кои не е важно она што се случува на сцената, туку само она што се насетува и се чувствува, ама не се гледа со голо око. Предлошка од ваков тип – емотивна, интензивна, во основа „нераскажлива“... – насочува накај заумното.

done by staging this play, he succeeded quite intuitively and on his own – and for the first time in his theatre practice – to develop the specific poetics which would define not only the form of expression characteristic of his ensemble as a theatrical statement, but also the reasons for its existence. In order to “narrate” the story of the goddess of the violin – a mythical Romany goddess that follows and watches over only the brave – Burhan did not rely on the conventional dramatic story, nor did he follow the dramaturgical line of the text (one could hardly speak of one!); instead, he focused only on the theatricalization of traditional Romany motifs and legends or, more precisely, on the atmosphere (mysticism!) of those myths and legends. At the time when he did it for the first time (1972), he was not aware at all that he was doing the same that has been done before/at the same time by the living classics of the world theatre avant-garde – people like Grotowski, Barba, Schechner, Brook and others.

The following year (1972) the Pralipe Theatre staged Lorca’s mythical play *Blood Weddings*. Having experimented with the poetry of the greatest and best known Spanish poet of the 20th century, Burhan decided to tackle one of his most mystifying, most passionate and, simply, *most demonic* plays or, rather, one of the most complicated plays of all world drama, a play woven of dark passions and instincts, of fury and pathos, of mysticism and hopeless tragedy...*Blood Weddings* is one of those “cursed plays” in which only the things that can be sensed and felt, but not seen with the naked eye matter, and not that which takes place on the stage. The textual substance of this type – emotional, intensive and, basically, impossible to be “retold” - suggests the imaginary. Instead of being dramatized in a “classical” way (by be-

Blood Weddings by Federico Garcia Lorca; directed by Rahim Burhan; produced by Theater an der Ruhr, Mulheim, 1991.

Крвави свадби, Федерико Гарсија Лорка; режија Рахим Бурхан; продукција: Theater an der Ruhr, Mulheim, 1991 год.

Наместо да се театрализира на „класичен“ начин (така што ќе биде „раскажана“ како приказна за нешто), таа треба да биде, просто, ритуализирана.

И – бидува ритуализирана!

Следејќи ја само сопствената интуиција и приклучувајќи му се исклучително на својот незауздан/жесток темперамент наместо на стекнатите знаења за театарот и неговите техники/технологии, (впрочем, каде можеле да ги стекнат?), чувствувајќи дека треба да го прават токму тоа што го прават, ама не знаејќи (точно) во што ги баат и што притоа откриваат, Бурхан и неговите следбеници од скопската периферија во нашава балканска театарска практика тогаш го „внесоа“ ритуалниот театар!

ing “narrated” as a story about something) it must be simply ritualised.

And ritualised it was!

By following only his own intuition and adhering strictly to his unrestrained/fierce temperament instead to acquired knowledge about the theatre and its techniques/technology (where could they acquire it, after all?), feeling that they should do exactly what they were doing, without being aware what they were groping for and what it was that they discovered in the process, Burhan and his followers from the periphery of Skopje “brought into” our Balkan theatrical practice the ritual theatre!

Ритуализација наместо конвенционална („академска“) театрализација – тоа ќе да е онаа наједноставна „програмска основа“, поетична и естетичка „платформа“ врз која се потпира театарот на Бурхан во текот на сите години од своето постоење. За да може тоа да го прави успешно, но и доследно, на Бурхан-гуру му се неопходни следбеници а не актери. Нему му требаат поддржувачи и навивачи коишто нема да играат според академските правила – онака како што се учи по театарските академии – туку онака како што самиот тој ќе ги едуцира „попатно“, во текот на процесот на правење на секоја претстава. Бурхан може да соработува само со актери кои беспоговорно му веруваат (дури и кога не е во право), кои безрезервно го следат во секоја негова авантура, коишто умеат да ги споделуваат неговите идеи, неговите чувства и неговите хирови.

Знаејќи го сето ова, полесно ќе го разбереме и најважниот факт:

Имено, од своите архајски/романтични почетоци, лоцирани во скопската перифериска населба Шутка, па до денес, кога овој театар професионално работи во Келн, Германија, а работи со доста тешкотии, ансамблот на „Пралипе“ по својот кадровски потенцијал или состав преодминантно е „натурален“. Имено, составен е, главно, од вљубеници/љубители/аматери. Макар што безмалку во сите нивни претстави играат и по неколкумина актери коишто имаат и поинакви сценски/театарски искуства (актери со претходно завршена академија, или коишто членувале во други професионални трупи), промотивните актери на Бурхан се, најчесто, натуршчици.

Во таканаречената *иницијална, прва или македонско-југословенска фаза* од развојот на театарот

Ritualization instead of the conventional (“academic”) theatricalization – it seems that this is the simplest “agenda”, the poetic and aesthetic “platform” on which Burhan’s theatre has relied throughout its existence. In order to be able to do this successfully, but also consistently, Burhan the guru needs followers, not actors. He needs supporters and fans who will not act by following academic rules – the way it is taught at academies of drama – but the way he himself would teach them “in passing”, while the production of each respective play is in progress. Burhan can work only with actors who unconditionally trust him (even when he is not right) and who unreservedly follow him in his every adventure and who can share his ideas, feelings and whims.

Bearing this in mind, we find it easier to understand the following fact:

Since its archaic/romantic beginnings in the suburb of Šutka at the periphery of Skopje until the present day, when this theatre is professionally engaged in Koeln in Germany, where it is currently experiencing certain problems, company members have mainly been “naturals;” in other words, they are mostly theatre lovers/amateurs. Despite the fact that almost in all plays there are customarily several actors who have had different stage/theatrical experiences (actors who have graduated from schools of drama or who have been members of other theatrical companies), Burhan’s leading actors have traditionally been *naturshchiks*.

During the *initial, first or Macedonian-Yugoslav* phase in the development of the Pralipe Theatre (between 1973

„Пралипе“, онаа што се реализира помеѓу 1973 и 1991 година – што значи пред тие дефинитивно да ја напуштат Македонија и да преминат во Милхајм (Mulheim) за да станат дел на еден од најекспонираниите германски театри (Theater an der Ruhr, кого веќе дваесетина години успешно го раководи натурализираниот Италијанец Роберто Чули) – Бурхан и неговите актери успеале да одиграат точно дванаесет премиерни постановки. Навидум и на прв поглед – малку: за полни осумнаесет години само дванаесет претстави.

Сепак, историјата на ниту еден театар на овој свет не може и не смее да се разгледува само од статистичка гледна точка. Ниту пак може, само врз основа на статистичките показатели, да се заклучува за дострелите на некој театар или за неговиот придонес кон театарската уметност на една заедница, сеедно која.

Меѓутоа, треба да се евидентира дека меѓу посочените дванаесет претстави од таканаречената *иницијална/ прва/македонско-југословенска фаза* од развојот на театарот „Пралипе“ стојат – и тоа колку цврсто и високо позициониарни – дури четири претстави чиешто значење е безмалку антологиско. Зборувам за веќе споменатата „Крвави свадби“ од 1973 год., но и за претставите „Соске“ (1977, Рахим Бурхан како автор на текстовната предлошка и режисер; „Цар Едип“ (1983, адаптација на текстот на Софокле, режија на Рахим Бурхан; и „Луѓе и гулаби“ (1984, текст на Ирфан Бельур, режија на Рахим Бурхан). Низ овие четири претстави театарот „Пралипе“ како систематски да ја развиваше својата „ригуална поетика“, но и таквата своја поетика да ја дотера до нејзините максимални дострели. До онаа висока точка на креативната усвитеност, после која настапува неизбежната и неодминлива етапа на *автороференцијално* (зошто да

and 1991, i.e., before they definitively left Macedonia and moved to Mulheim to become, eventually, part of one of the best known German theatres, Theater an der Ruhr, which has been successfully led by the naturalised Italian Roberto Ciulli for over twenty years) Burhan and his actors staged exactly twelve premieres. At first sight, but only seemingly, very few: over eighteen years, only twelve plays.

Nevertheless, no history of any theatre in the world can or should be discussed only from the statistical point of view. Nor can any conclusions be made about the achievements of a theatre or its contribution to the theatrical art of any community on the basis of statistic indicators only.

However, it should be noted that, among these twelve productions from the so-called initial/first/Macedonian-Yugoslav phase in the development of the Pralipe Theatre, there are as many as four which are practically seminal, still standing tall in the theatrical world. I have in mind *Blood Weddings* that I have mentioned above (1973), as well as *Soske* (1977, with Rahim Burhan as the author of the script and director), *Oedipus Rex* (1983, adaptation of Sophocles' play, directed by Rahim Burhan) and *People and Pigeons* (1984, text by Irfan Belyur, directed by Rahim Burhan). It seems that through these plays the Pralipe Theatre systematically developed its “ritual poetics,” taking it to its zenith. Once achieved, this point of creative red heat is inevitably followed by the phase of self-referential (why not call it Mannerist?) recycling of that which has already been said and shown...

не речеме и *манирисџичко*?) рециклирање на веќе кажаното и покажаното...

Интересно е да се посочи и кон индикативното, но и сосема логично совпаѓање: имено, токму четирите селектирани претстави може да се сметаат и за најсигнификантни, оттука и најсоодветно/најквалитетно валоризирани и наградувани „производи“ на театарот „Пралипе“. Токму овие четири претстави им ја донесоа на Бурхан и на неговите најголемата слава, па соодветно ги понесоа и најважните и најстимулативни награди што овој театар ги има добиено во Македонија и во некогашната заедничка југословенска државна заедница, награди коишто дефинитивно ја афирмираа неговата *зачудувачка* поетика и естетика. Меѓу нив се и тогаш мошне посакуваните и респективни награди на фестивалите во Загреб (1977, плакета на елитното театарско списание „Пролог“ за претставата „Соске“), Сараево (1984, Златен ловор венец на МЕСС за претставата „Цар Едип“), Нова Горица (1983, Златна роза за истата претстава)...

Помеѓу 1985 и 1991 година, кога од скопската железничка станица дефинитивно и (по сè изгледа) неповратно ќе тргнат кон север – во Германија, каде што сè уште делуваат – членовите на тогаш сè уште единствениот ромски театар во Европа сè поретко ќе играат во Скопје и во Македонија. Имено, по добивањето на споменатите награди и стекнатата слава, тие ќе станат нешто-како ромски театар со југословенски предзнак. Точноста на оваа теза ја докажуваат и продуцентските аранжмани што ги овозможуваа нивните претстави од тој шестгодишен период: од вкупно шест претстави, само една е поставена на нивната тогашна матична сцена (Дом на младите во Скопје); останатите пет беа продукција на КПГТ од Суботица (две), Град-театар Будва (две) и Студенстки културен центар од Белград (една).

We should also point to an indicative and quite logical coincidence: it was precisely these four productions that proved the most significant and, hence, the most appropriately valued and awarded “products” of the Pralipe Theatre. It was these four productions that brought Rahim Burhan his greatest fame and, with it, the most important and most inspiring awards that this theatre has won in Macedonia and the former Yugoslavia, awards which definitively established and confirmed its *amazing* poetics and aesthetics. These include the then coveted and respected awards from the theatre festivals in Zagreb (1977, Certificate of Recognition from *Prolog*, the elite theatrical journal for *Soske*), Sarajevo (1984, Golden Laurel Wreath of the MESS Theatre Festival for *Oedipus Rex*) and Nova Gorica (1983, Golden Rose for *Oedipus Rex*).

Between 1985 and 1991, when they definitively and, it seems, with one-way tickets, departed from the Skopje railway station and headed north – to Germany, where they still work – the members of the only Romany theatre in Europe at the time came to Skopje and to Macedonia less and less often. Having won awards and fame, they became something of a Romany theatre with Yugoslav attributes. The validity of this statement can be proved with the production contracts that made possible their performances during this six-year period. Of the total of six productions, only one was staged at their home theatre (Youth Cultural Centre in Skopje); the other five were the productions of KPGT from Subotica (two), Grad Teatar from Budva (two) and the Student Cultural Centre from Belgrade (one).

People and Pigeons by Irfan Belyur; directed by Rahim Burhan; produced by the Romany Pralipe Theatre, 1964.

Луѓе и тулаби, Ирфан Бељур; режија Рахим Бурхан; продукција: Театар на Ромите „Пралипе“, Скопје, 1964 год.

Потоа Југославија започнува дефинитивно да се распаѓа, ама на сцената наврапито излегува Роберто Чули и, како во мелодрамите со среќен крај, ансамблот се префрла во прозаичниот, но богат Милхајм. Со тоа започнува таканаречената *зрела/втора/германска фаза* од развојот на „Пралипе“.

Воопшто не е случајно, напротив, што новиот продуцент, уметничкиот директор на театарот во Милхајм, искусниот Роберто Чули, одбира оваа фаза да започне токму со нова постановка на претставата „Крвави свадби“ – со истата онаа заумна пиеса со која Бурхан и неговите актери дефинитивно ја пречекорија тенката црвена линија што битно го разделува театарното и ритуалното (а само малкумина умеат да ја пречекорат вдахновено и навистина креативно). Одбирајќи на Германија и на Европа да им го претстави театарот „Пралипе“ токму преку нова, високопрофесионална, раскошно, дури и перфекционистички спакувана продукција на „Крвави свадби“ (патем, Бурхан, веројатно, никогаш во својата кариера немал подобри ус-

And then, the dissolution of Yugoslavia began; however, as in a melodrama with a happy ending, enter Roberto Ciulli, and the theatre is hastily transferred to the prosaic but prosperous city of Mulheim. This marks the beginning of the so-called *mature/second/German phase* in the development of the Pralipe Theatre.

It is obvious that Roberto Ciulli, the experienced art director of the theatre in Mulheim, deliberately chose to begin this phase with a new production of *Blood Weddings*, the very same play with which Burhan and his actors definitively crossed the thin red line that divides the theatrical from the ritual (and few are those who can cross it in an inspired and genuinely creative way). By choosing to present the Pralipe Theatre to Germany and to Europe through this, highly professional production, lavishly wrapped up with perfectionism (incidentally, Burhan had never had better working conditions than during this phase) Roberto Ciulli evidently intended to present his *Romany acquisition* to the European cultural public in the best and most profitable way.

лови за работа отколку во текот на оваа фаза), Чули несомнено цели својата *ромска аквизиција* да ѝ ја пласира на европската културна јавност на најдобар и најпрофитабилен можен начин. Претставата веднаш добива блескави одгласи (вклучувајќи и цела серија награди од германската критика), но и покани од сите страни, па започнува да гостува од едниот до другиот крај на континентот: од Шведска до Швајцарија, од Унгарија и Полска до Англија и Романија. Во еден важен миг, во 1998, таа ќе биде одиграна на фестивалот во Гранада, Шпанија, каде што ќе се здобие со исклучително важната Награда на Лорка... Од 1991 год. до денес оваа блескава претстава доживеала околу 450 репризни изведби, станувајќи најизведувана претстава во 35-годишната историја на театарот „Пралипе“.

За жал, идиличните односи помеѓу „Пралипе“ и новиот продуцент - театарот во Милхај, предводен од неговиот уметнички директор Роберто Чули - ќе траат само додека трае и декадата на мултикултуралноста, којашто Театар ан дер Рур ја определил за своја програмска платформа за периодот 1991-2001. Откако таа платформа беше исцрпена и заменета со нова („Театарот на патот на свилата“, која, мислам, во Милхајм (Mulheim) сè уште се прагматизира), „Пралипе“ мораше да се прости со стабилноста и безбедноста на големата продуцентска куќа, чијшто организациски и технички апарат наметнува одредени правила (понекогаш тие умеат да бидат мошне строги), но затоа пак овозможува спокојство коешто неминовно резултира со максимална концентрација, оттука и со максимална креативност.

The performance immediately received rave reviews (including a whole series of awards from German theatre critics), as well as invitations from all over the world. And so, the company began touring the continent: from Sweden to Switzerland, from Hungary and Poland to England and Romania. At one important point, the production received the highly important Lorca's Award in Granada in Spain, in 1998. Since 1991 until the present, this brilliant production has been performed about 450 times, thus becoming the play with the highest number of performances in the history of the Pralipe Theatre.

Unfortunately, the idyllic relations between the Pralipe and its new producer, the theatre in Mulheim led by its artistic director Roberto Ciulli, lasted only until the end of the decade of multiculturalism which the Theater an der Ruhr defined as its programme platform for the period 1991-2001. Once this platform was exhausted and replaced with a new one (*The Theatre on the Silk Road* which, I think, is still exploited at Mulheim) the Pralipe Theatre had to bid farewell to the stability and safety provided by the big theatre production company whose organizational and technical apparatus imposes certain rules (which can sometimes be quite strict) but, in turn, provide the tranquillity which inevitably results in maximum concentration and, hence, maximum creativity.

Во текот на десетте „милхајмски години“, Театарот на Ромите „Пралипе“ оствари дури петнаесет претстави, од кои барем три треба да се сметаат за

During its Mulheim years the Pralipe Theatre staged as many as fifteen productions of which at least three should be considered extremely successful: *Blood*

исклучително успешни: спомнатите „Крвави свадби“ (1991), „Големата вода“, драматизација на романот на Живко Чинго (1993) и „Јерма“, пак на Гарсија Лорка (1998).

По излегувањето од „милхајмската оаза“, театарот „Пралипе“ влегува во последната фаза од својот развој, фаза којашто би можеле да ја атрибуираме како *third/European*. Повторно сами и соочени со редица крупни проблеми – од егзистенцијални (во буквална смисла) до организациски и технички, но и со оние суптилни и вечни прашања на идентитетот, Бурхан и неговите следбеници настојуваат својот театар да го одржат во форма (што не е секогаш едноставно), но и да изнајдат некои нови и поинакви модели на неговото идно функционирање. Треба да се забележи дека својата прва претстава по осамостојувањето од Роберто Чули (2001) ја одиграа под нова егида: името на театарот го сменија во Европски ромски театар „Пралипе“ (Europa Roma Teater „Pralipe“). По обидите да опстане и домицилно да дејствува во Берлин и Диселдорф, од 2003 година театарот најпосле го лоцира своето седиште во Келн.

Досегашните театролошки истражувања упатуваат на доста сигурен заклучок дека овој необичен, по сите свои битни карактеристики нетипичен, по својот сценски исказ целосно нестандартен театар – накусо, театар чијшто организациски и естетички концепт не може да се споредува со ниту еден друг – може да се смета за *оригинален/автентичен* пример на театар кој докрај му припаѓа на оној театарски модел што го дефинираме како *режисерски*. Не е претерано, дури, да го определеме и како наша – балканска и македонска – варијанта на славниот *Один* на Барба.

Weddings (the production mentioned above, 1991), *Great Water* (dramatization of Živko Čingo's novel, 1993) and *Yerma*, also by Lorca (1998).

After leaving the “Mulheim oasis,” the Pralipe Theatre entered the last phase in its development, the phase that could be defined as *third/European*. Alone again, and faced with a number of problems – from (literally) existential to organizational and technical, as well as those eternal and subtle ones concerning identity, Rahim Burhan and his followers strove to keep their theatre in shape (which is not always simple) and to find new and different models for its future functioning. It should be noted that they performed their first play after becoming independent from Roberto Ciulli (2001) under a new aegis – The European Romany Pralipe Theatre (Europa Roma Teater “Pralipe”). After attempts to survive and work in Berlin and Duesseldorf as its home, in 2003 the theatre finally established its seat in Koeln.

Theatrical research that has been carried out so far points to a quite safe conclusion that this theatre, which is atypical in all its important facets and absolutely non-standard in its theatrical expression – in short, a theatre whose organizational and aesthetic concept can be compared to no other – can be considered an *original/authentic* example of a theatre which unreservedly belongs to the theatrical model that we have defined as directors' theatre. It would not be an exaggeration to define it as our – Balkan and Macedonian – variety of Barba's *Odin Theatre*.

Soske, by Rahim Burhan; directed by Rahim Burhan; produced by the Romany Pralipe Theatre, Skopje, 1977.

Соске, текст и режија: Рахим Бурхан; продукција: Театар на Ромите „Пралипе“, Скопје, 1977 год.

За разлика од сите театри што функционираат во Република Македонија, а кои – без исклучок – беа конституирани по административен пат (со одлука на некој државен или локален центар на политичка моќ), театарот „Пралипе“ се конституирал „однатре“ или, поточно, самиот од себе. Како и сите алтернативни културни појави – а „Пралипе“ е, несомнено, една од нив – овој театар е резултат на автентичниот авторски импулс на неговиот вистински „творец“ Бурхан, кој најпрвин го „измислил“, потоа околу својата „измислица“ умеел да собере група даровити и решителни *испомисленици/подржувачи*, за (нај-после) целата „програма“ да успее да ѝ ја наметне (и продолжува да ѝ ја наметнува) на секогаш индиферентната средина...

Приказната за театарот „Пралипе“ е пример на мошне убава и возбудлива театарска приказна која изгледа успешна („среќна“), каква што навистина и е, ама само доколку се гледа од пристојна дистанца. Имено, од свите најрани претстави до денес, дејноста на театарот безмалку постојано ја следеле не само блескави успеси и уште поблескави европски награ-

In contrast to all the theatres in the Republic of Macedonia which- without exception – were constituted administratively (with the decree from some state or local center of political power), the Pralipe Theatre was constitute from the “inside” or, more precisely, it constituted itself. As all alternative cultural phenomena – and the Pralipe Theatre is undoubtedly one such phenomenon – this theatre is the result of the authentic authorial impulse of its real “creator”, Rahim Burhan who first “invented” it, then knew how to gather around this “invention” a group of talented and decisive supporters/like-minded persons, and (eventually) managed to impose the whole “programme” (and he continues to do so) on the always indifferent environment...

The story of the Pralipe Theatre is a beautiful and exciting theatrical story which seems like a success story (with a “happy ending”) as it truly is, but only if observed from a proper distance. Namely, from its earliest performances until the present day, the activity of this theatre was practically constantly followed by brilliant successes and even more brilliant European awards, as well as with cer-

ди, туку и некои мошне прозаични, крајно сериозни, безмалку нерешливи проблеми од егзистенцијален карактер. Накратко: од 1971 до 1990, кога „Пралипе“ работи во Македонија, но и од 1991 до денес, кога ансамлот и неговоиот водач/гуру работат во Германија, театарот не успеал да реши некои од најелементарните статусни прашања. Колку и да ја афирмирал својата оригинална естетика (и тоа во најшироки европски рамки), промовирајќи ја интеркултуралноста како свој авторски и творечки принцип, овој театар сепак не успеа соодветно да се етаблира во ниту едно од општествата на кои рамноправно им припаѓа: интернационалната ромска заедница, македонската мултикултурална/интеркултурална средина, поранешно југословенска утопија на *збрајќимени* и *единсџвени* народи и народности, германскиот и западноевроскиот културен контекст...

Понекогаш, особено во некои егзалтирани новинарски текстови, среќаваме дури и романтичарски интонирани коментари кои се воодушевуваат од фактот што театарот „Пралипе“ никогаш не се институционализирал на начин на кој домашните театарски институции си го обезбедуваат својот опстанок. Бидејќи, наводно, таквата вонституционалност му го овозможила на театарот токму ова што го има и што самиот го изградил: апсолутната слобода во творењето.

Меѓутоа, триесет и петгодишното искуство на Бурхан и неговите следбеници повеќекратно потврдува дека апсолутната слобода не само што е невозможна, туку – дури и кога навидум постои – таа имплицира ограничувања коишто исклучително тешко се надминуваат. Со исклучок на десетгодишниот период на сигурност (1991-2001), кога „Пралипе“ функционира како еден од амблемските проекти на моќната театарска институција на Роберто Чули,

tain quite prosaic, highly serious and almost impossible to solve existential problems. In brief: from 1971 until 1990, when the Pralipe Theatre worked in Macedonia, as well as from 1991 until the present, i.e., since the theatre and its leader/guru have moved to Germany, the theatre has not been able to solve some of the basic problems concerning its status. Regardless of how much the theatre has promoted its original aesthetics (in the widest European framework) by upholding multiculturalism as its authorial and creative principle, it nevertheless did not succeed in establishing itself in any of the societies to which it equally belongs: the international Romany community, the Macedonian multicultural/intercultural environment, the former Yugoslav utopia of peoples and nationalities united together in brotherhood and unity, the German and Western European cultural context...

Sometimes, especially in certain exalted newspaper articles, we encounter romantically intoned comments whose authors are thrilled by the fact that the Pralipe Theatre has never become institutionalised in the way the local theatrical institutions have been since, allegedly, this extra-institutional status has given this theatre what it has today and what it has built itself: absolute creative freedom.

However, the thirty-five years of experience of Rahim Burhan and his followers have confirmed in many ways that absolute freedom is not only impossible but that – even when it seems to exist – it has its limitations that are extremely difficult to overcome. With the exception of the ten years of stability (1991-2001) when the Pralipe Theatre functioned as one of the emblematic projects of Roberto Ciulli's powerful theatre, Teater an der Ruhr in Mulheim, in the prosperous German province of Nor-

Teater an der Rur, сместена во Милхајм, во богатата германска покраина Северна Рајна Вестфалија, сите останати години Бурхан и неговите ги поминаа и ги поминуваат во исцрпувачка борба за професионален опстанок. Само во текот на таа „милхајмска декада“, кога Чули активно експериментираше со концептот којшто во тој миг на германската и на европската културна политика и се гледаше интересен/конјунктурен (концепт на експлицитната театарска мултикултуралност, своевиден „сеевропски“ *mainstream*), театарот на Бурхан работеше во професионално стабилни и институционално коректни услови.

За жал, најпродуктивниот и најорганизиран период во 35-годишната историја на овој театар заврши во мигот кога дотогашниот мултикултурален театарски концепт (*mainstream*) се „потроши“, за да биде заменет со некој друг. Во тој миг (крајот на 2005 година), „Пралипе“ си го „поврати“ несигурниот статус на *troupe*.

Каков театар е, всушност, „Пралипе“?

Ромски по својата етничка/културна припадност и по јазикот на својата практика; вонинституционален/алтернативен по својата организација; режисерски според театарскиот модел што го следи и според поетиката што ја гради и афирмира; автентичен според својот сценски/театарски исказ; македонски по своето потекло; во моментот, германски по својата локација; *интеркултурален* по својот став/однос кон секоја автентична традиција (не само балканска и ромска, но ромска најмногу); *интернационален* по својата мисија...

drhein Westfalen, Burhan and his followers spent the other years in the exhausting battle for professional survival. It was only during the “Mulheim decade”, when Ciulli actively experimented with a concept which seemed at that time interesting/profitable to the German and European cultural policy (the concept of explicit theatrical multiculturalism, a unique “pan-European” mainstream) that Burhan’s theatre worked in professionally stable and institutionally proper conditions.

To our regret, the most productive and the most original period in the thirty-five-year long history of this theatre ended in the moment when the theatrical concept that was until then multicultural (*mainstream*) was “spent” and replaced by another one. At that moment (end of 2005) the Pralipe Theatre “got back” once again its precarious status of a theatrical *troupe*.

What Kind of Theatre is, in fact, the Pralipe Theatre?

It is Romany in terms of its ethnical/cultural affiliation and the language of its theatrical practice; it is extra-institutional/alternative in its organization; it is directors’ theatre in terms of the theatrical model that it follows and the poetics that it creates and promotes; it is authentic in its stage/theatrical expression; it is Macedonian in its origin and, at the moment, German in terms of its location; it is *intercultural* in its attitude/position in relation to every authentic tradition (not only Balkan and Romany, but mainly Romany); it is *international* in its mission...

Translated from Macedonian by Rajna Koška Hot

Репертоар на Театарот на Ромите „Пралипе“ (1969-2005)

– театрографски податоци:

1. *Вечер на ромската поезија*; режија Р. Бурхан; јазици: ромски, турски, македонски; Дом на градежници, Скопје; 1969/70.
2. *Вечер на Назим Хикмет*; режија Р. Бурхан; јазици: турски, македонски; Дом на градежници, Скопје; 1970.
3. *Вечер на Лорка*; режија Р. Бурхан; јазик: ромски; Работнички дом, Скопје; крај на летото 1970.
4. *Не, не* – колаж на антивоени текстови; автор на текстот: Франчек Брошник (Словенец); режија: Р. Бурхан; јазик: македонски; школа во Шуто Оризари, Скопје; пролет 1971.
5. *Матје (Божница на виолина)* – театрализација на ромските митови и ритуали; сценарио и режија Р. Бурхан; јазик: ромски (прва целовечерна претстава одиграна на ромски јазик!); школа во Шуто Оризари; пролет 1972.
6. *Ratvale Bijava (Крвави свадби)*, Ф.Г. Лорка; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; Дом на млади, Скопје; 1973.
7. *Bibahtali (Кобна жена)*, Халим Мехмет; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; Дом на млади, Скопје; 1976.
8. *Sine hem isi (Беше и има)*, театрализација на мотивите од романите на М. А. Астуриас; драматизација: Р. Бурхан, Сами Осман и О. Мамут; јазик: ромски; режија: Р. Бурхан; Дом на млади, Скопје; 1976.
9. *Soske (Зошто)*, текстот и режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; Дом на млади, Скопје; 1977.
10. *Manuseskoro Dzivdipe (Животој на човекој)*, Леонид Андреев; јазик: ромски; режија: Р. Бурхан; Дом на млади, Скопје; 1981.
11. *Цар Едиј*, Софокле; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; Дом на млади, Скопје; 1983.
12. *O manusa thaj o golubja (Луѓе и гулаби)*, Ирфан Бељур; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; Домот на младите, Скопје; 1984.

Repertory of the Pralipe Roma Theatre (1969-2005)

– Theatrographic information:

1. *Roma Poetry Evening*; director R. Burhan; languages: Roma, Turkish, Macedonian; House of Civil Engineers, Skopje; 1969/70.
2. *Hazim Hikmet Evening*; director R. Burhan; languages: Turkish, Macedonian; House of Civil Engineers, Skopje; 1970.
3. *Lorca Evening*; director R. Burhan; language: Roma; Workers' House; Skopje; end of summer, 1970.
4. *No, no* – collage of anti-war texts; author of the Text: Francek Broshnik (Slovenian); director: R. Burhan; language: Macedonian a school in Shuto Orizari, Skopje; spring 1971.
5. *Mautje (Goddess Playing the Violin)* – theatre adaptation of Roma myths and rituals; scriptwriter and director R. Burhan; language: Roma (first full-length play staged in the Roma language!); a school in Shuto Orizari, Skopje, spring, 1972.
6. *Ratvale Bijava (Blood Weddings)*, F. G. Lorca; director: R. Burhan; language: Roma, House of the Youth, Skopje, 1973.
7. *Bibahtali (Fatal Woman)*, Halim Hikmet; director: R. Burhan; language: Roma, House of the Youth, Skopje; 1976.
8. *Sine hem isi (There Was and There Is)*, theatre adaptation of M. A. Asturias's novels; dramatisation: R. Burhan, Sami Osman and O. Mamut; language: Roma; director: R. Burhan; House of the Youth, Skopje; 1976.
9. *Soske (Why)*, scriptwriter and director: R. Burhan; language: Roma; House of the Youth, Skopje; 1977.
10. *Manuseskoro Dzivdipe (Life of Man)*, Leonid Andreev; language: Roma, director: R. Burhan, House of the Youth, Skopje; 1981.
11. *Oedipus Rex*, Sophocles; director: R. Burhan; language: Roma; House of the Youth, Skopje; 1983.
12. *O manusa thaj o golubja (People and Pigeons)*, Irfan Beljur; director: R. Burhan; language: Roma; House of the Youth, Skopje; 1984.

13. *Bituvjardo (Непушач)*, хрватски автор, натуршчик; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; КППТ Суботица; 1985.
14. *Biagoresko pushipa (Бесконечно прашање)*, Јелена Влатковиќ; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски, германски; Дом на млади, Скопје; 1986.
15. *Tebakeri tragedija (Тебанска трагедија: Цар Едиј, Едиј на Колон; Антигона)*, Софокле; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на КППТ Суботица; 1986.
16. *Orestija*, Есхил; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на Град-театар Будва; 1988.
17. *Mara/Sad*, Петер Вајс; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на СКЦ Белград; 1988.
18. *Ježujka*, М. Ветрановиќ и Н. Пелегриновиќ; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на Град-театар Будва; 1989.
19. *Ratvale Bijava (Крвави свадби)*, Ф. Г. Лорка; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на Theater an der Ruhr TADR, Милхајм; премиера: 7 јануари 1991.
20. *Othello*, В. Шекспир; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 27 ноември 1991.
21. *Sedummina protiv Tebe/Antigona*, Есхил/Софокле; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 17 октомври 1992.
22. *O Baro Phani (Голема вода)*, Живко Чинго; драматизација и режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; копродукција со TADR и фестивалот во Лудвизбург; премиера: 20 мај 1993, Лудвизбург.
23. *Romeo и Julija*, В. Шекспир; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 17 март 1994.
24. *Chonane (Вештерки)*, драматизација на романот на Г. Маркес „за љубовта и другите демони“; драматизација и режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 19 декември 1994.
25. *Tetovirime Vogja (Тетовирани души)*, Горан Стефановски; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција: TADR, Милхајм; премиера: 25 јануари 1996.
13. *Bituvjardo (Non-smoker)*, Croatian author, nonprofessional, director: R. Burhan; language: Roma; KPGT Subotica; 1985.
14. *Biagoresko pushipa (An Eternal Question)*, Jelena Vlatkovic; director: R. Burhan; languages: Roma, german; House of the Youth, Skopje, 1986.
15. *Tebakeri tragedija (Theban Tragedy: Oedipus Rex, Oedipus at Colonus, Antigone)*, Sophocles; director: R. Burhan; language: Roma; KPGT Subotica production; 1986.
16. *Orestea*, Aeschylus; director: R. Burhan; language: Roma; production of Budva Theatre-City; 1988.
17. *Mara/Sad (Mara/Sad)* Peter Weiss; director: R. Burhan, language: Roma; a SKC Belgrade production, 1988.
18. *A Gypsy*, M. Vetranovic and N. Pelegrinovic; director: R. Burhan, language: Roma, produced by Budva Theatre-City; 1989.
19. *Ratvale Bijava (Blood Weddings)* F. G. Lorca; language: Roma; produced by Theater an der Ruhr, Milheim; premiere: 7 January 1991.
20. *Othello*, W. Shakespeare; director: R. Burhan; language: Roma, a TADR Milheim production; premiere: 27 November 1991.
21. *Seven against Thebe/Antigone*, Aeschylus/Sophocles, director: R. Burhan; language: Roma, a TADR Milheim production, premiere: 17 October 1992.
22. *O Baro Phani (The Great Water)*, Zivko Cingo; adapted and directed by R. Burhan; language: Roma; a TADR and Ludwigsburg co-production; premiere: 20 May 1993, Ludwigsburg.
23. *Romeo and Juliet*, W. Shakespeare; director: R. Burhan, language: Roma; a TADR Milheim production; premiere: 17 March 1994.
24. *Chonane (Witches)*, dramatisation of the novel by G. Markes, “Of Love and Other Demons”; dramatised and directed by R. Burhan; language: Roma, a TADR Milheim production; premiere: 19 December, 1994.
25. *Tetovirime Vogja (Tattooed Souls)*, Goran Stefanovski; director: R. Burhan; language: Roma; a TADR Milheim production; premiere: 25 January, 1996.

26. *O Drumo (Паї)*, сценска „рекапитулација“ на некои од најиграните претстави на „Пралипе“ (по повод 25-годишнината од постоењето на театарот); режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 31 мај 1996.
27. *E Bakhe (Bakhe)*, Еврипид; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски и германски; продукција: TADR, Милхајм; премиера: 15 јануари 1997.
28. *Jerma*, Ф.Г. Лорка; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција: TADR, Милхајм; премиера: 11 јануари 1998.
29. *Der Klassenfeind (Класен нејријајџел)*, Нигел Вилиамс; режија: Р. Бурхан; јазик: германски; продукција: TADR, Милхајм; премиера: 5 мај 1998.
30. *Der Streit (Кавга)*, Пјер де Мариво; режија: Р. Бурхан; јазик: германски и ромски; продукција: TADR, Милхајм; премиера: 28 октомври 1998.
31. *Djangos Raptimes*, според „Михаел Колуас“ од Х. Фон Клајст; адаптација и режија: Р. Бурхан; јазици: ромски, српски, германски, романски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 7 август 1999.
32. *Kosovo – mon amour 2000*, Јован Николиќ и Руждија Сејдовиќ; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски, српски; продукција на TADR, Милхајм; премиера: 23 мај 2000.
33. *Guiskard*, драматизација на новелата „Роберт Гујскард“ од Х. Фон Клајст; драматизација и режија Р. Бурхан; јазик: ромски; премиера: 9 јули 2000; последна претстава во продукција на TADR.
34. *Z 2001 Die Tinte unter meiner Haut (Масџило под мојата кожа)*, Миленко Горановиќ (според документите за Роми-жртви во концентрациони логори – 7 приказни); режија: Р. Бурхан; јазик: германски; продукција на Europa Roma Teater “Pralipe” ETRP; премиера: 10 март 2001, Берлин.
35. *Мајка Храброси*, Бертолт Брехт; режија: Р. Бурхан; јазик: германски, ромски, српски, хрватски; копродукција со Позориште младих, Мостар; премиера: 14 јули 2001, Фестивал во Будва.
26. *O Drumo (Path)*, scenic “recapitulation” of some of Pralipe’s most performed shows (marking the 25th anniversary of the Theatre); director: R. Burhan; language: Roma; a TADR Milheim production; premiere: 31 may, 1996.
27. *E Bakhe (Bachae)*, Euripides; director: R. Burhan; languages: Roma and German; a TADR Milheim production; premiere: 15 January 1997.
28. *Jerma*, F.G. Lorca; director: R. Burhan; language: Roma; a TADR Milheim production; premiere: 11 January 1998.
29. *Der Klassenfeind (Class Material)*, Nigel Williams; director: R. Burhan; language: German; a TADR Milheim production; premiere: 5 May, 1998.
30. *Der Streit (Conflict)*, Pierre de Miravaux; director: R. Burhan; languages: Roma and German; a TADR Milheim production; premiere: 28 October 1998.
31. *Djangos Raptimes*, based on “Michael Kohlhaas” by H. von Kleist, adapted and directed by R. Burhan; languages: Roma, Serbian, German, Romanian; a TADR Milhaim production; premiere: 7 August, 1999.
32. *Kosovo – mon amour 2000*, Jovan Nikolic and Ruzdija Sejdovic, director: R. Burhan; languages: Serbian, Roma; a TADR Milhaim production, premiere: 23 May, 2000.
33. *Guiskard*, dramatisation of the novel “Robert Guiskard” by H. von Klaist; dramatised and directed by R. Burhan; language: Roma; premiere: 9 July 2000; last play produced by TADR.
34. *Z 2001 Die Tinte unter meiner Haut (Ink under My Skin)*, Milenko Goranović (based on the documents on Roma concentration camp victims – 7 stories); director: R. Burhan languages: Roma, German, a Europa Roma Teater “Pralipe” production; premiere: 10 March, 2001, Berlin.
35. *Mother Courage*, Bertolt Brecht; directed by R. Burhan, languages: German, Roma, Serbian, Croatian, co-produced with the Youth Theatre, Mostar; premiere: 14 July 2001, Budva Festival.

36. *Кармен*, драматизација на расказот на П. Мериме; автор на драматизацијата: Русомир Богдановски; режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција E RTP; премиера: 8 март 2002, Милхајм.
37. *Калеа*, Драгица Поточник; режија Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција E RTP; премиера: 24 октомври 2002, Виена.
38. *Khamoro - Auf dem Weg der Sonne*, сценско-музичка претстава со стихови од Рамајана и песни од Ф.Г. Лорка, Р. Ѓуриќ, И. Јовановиќ, С. Берберски, Ј. Николиќ (српски/косовски Роми) и оркестарот на Роми Синти; драматургија и режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција на E RTP; премиера: 21 јуни 2002.
39. *Шехерезада*, Иво Светина; режија Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција E RTP; премиера: 3 април 2003, Келн.
40. *Jashar Roi (Кралоџи Јашар)*, драматизација на ромската легенда; драматизација и режија: Р. Бурхан; јазик: ромски; продукција: E RTP; премиера: 31 декември 2003, Келн.
41. *Среќни Роми*, драматизација според сценариото за истоимениот филм на Александар Петровиќ; автор на драматизацијата: Русомир Богдановски; режија: Рахим Бурхан; продукција: Универзална сала, E RTP, MOT; премиера: 12 октомври 2004, Скопје.
36. *Carmen*, dramatisation of P. Merime's short story; dramatised by: Rusomir Bogdanovski; directed by: R. Burhan; language: Roma; an E RTP production; premiere: 8 March 2002, Milheim.
37. *Calea*, Dragica Potocnik; directed by R. Burhan; language: Roma; an E RTP production; premiere: 24 October 2002. Vienna.
38. *Khamoro - Auf dem Weg der Sonne*, stage-musical show with verses from Ramayana and poems by F. G. Lorca, R. Gjuric, I Jovanovic, S. Berberski, J. Nikolic (Serbian, Kosovo Roma) and the Sinti Roma orchestra; dramaturgist and director: R. Burhan; language: Roma, an E RTP production; premiere: 21 June 2002.
39. *Scheherazade*, Ivo Svetina; directed by R. Burhan; language: Roma; an E RTP production; premiere: 3 April, 2003. Köln.
40. *Jashar Roi (King Jashar)*, dramatisation of a Roma legend; dramatised and directed by R. Burhan; language: Roma, an E RTP production; premiere: 31 December 2003, Köln.
41. *Happy Roma*, dramatisation based on the script for Aleksandar Petrovic's film with the same title; dramatised by Rusomir Bogdanovski; directed by Rahim Burhan; a Universal Hall, E RTP, MOT production; premiere: 12 October, 2004, Skopje.

Библиографија:

- Barba, Eudenio. 1996. *Pozorišna antropologija*. Во: Barba-Savareze, "Rečnik pozorišne antropologije/Tajna umetnost glumca" (прев.. А. Јовићевиќ, I. Vujić), Beograd: FDU.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Girc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura 1-2* (прев.). Beograd: Biblioteka XX vek.

References:

- Barba, Eudenio. 1996. *Pozorišna antropologija*. In: Barba-Savareze, "Rečnik pozorišne antropologije/Tajna umetnost glumca" (trans. A. Jovičević, I. Vujić), Beograd: FDU.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Girc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura 1-2* (trans.). Beograd: Biblioteka XX vek.

- Лужина, Јелена. 2004. „Интеркултурален театар во Македонија (1950-2004).“ Во: Старделов-Лужина-Цепароски, *Театарот на почвата на Македонија од антиката до денес*. Скопје: МАНУ, 257-276.
- Pavis, Patrice. 1997. *Gledališki slovar* (прев. I. Lampret). Ljubljana: MGL.
- Semprini, Andrea. 1999. *Multikulturalizam* (прев. V. Injac-Malbaša). Beograd: Klio.
- Лужина, Јелена. 2004. „Интеркултурален театар во Македонија (1950-2004).“ In: Старделов-Лужина-Цепароски, *Театарот на почвата на Македонија од антиката до денес*. Скопје: МАНУ, 257-276.
- Pavis, Patrice. 1997. *Gledališki slovar* (trans. I. Lampret). Ljubljana: MGL.
- Semprini, Andrea. 1999. *Multikulturalizam* (trans. V. Injac-Malbaša). Beograd: Klio.

Надежда
Георгиева

Негативно медиумско прикажување на Ромите во Бугарија

Nadezhda
Georgieva

Negative Media Representation of the Roma in Bulgaria

1. Вовед

Неоспорен е фактот дека влијанието на водечките медиуми во сите земји од Централна и Источна Европа е претежно негативно, дека ги засилуваат стереотипите и предрасудите и создаваат основа за етничко непријателство и конфликт. Оттука, сметаме дека е неопходно да се изложат ефектите на таквите медиуми и нивните доминантни прикажувања, напоредно со добрите медиумски практики. Вниманието ќе биде насочено главно кон бугарскиот печат и на тоа како водечките дневни весници ги претставуваат ромските бунтови во Столипиново во 2002 година.

Истражувањето има за цел да ги проучи структурните, дискурзивните и идеолошките услови за негативното медиумско претставување на Ромите. За да се исполни оваа задача, ќе бидат применети неколку аналитички приоди. Прво, неопходно е да се признае придонесот на медиумските културни студии како целина, бидејќи се обидуваат да обезбедат разбирлива и исцрпна слика на повеќекратните влијанија во создавањето на медиумските дискурси. Ова претпоставува проучување на сложените врски меѓу медиумските институции, медиумските текстови, политиката, публиката и социо-културниот контекст

1. Introduction

It has been an undeniable fact that the influence of the mainstream media in all Central and East European countries has been a predominantly negative one, reinforcing stereotypes and prejudice and creating the basis for ethnic hostility and conflict. Therefore, we consider it as necessary to present the effects of such media and their dominant representation alongside good media practices. Attention will be shifted mainly to the Bulgarian press and the representation of the Roma riots in Stolipinovo in 2002 by the mainstream dailies.

The research aims to explore the structural, discursive and ideological conditions for the negative media representation of the Roma. Several analytical approaches will be employed in order to fulfill this task. Firstly, it is necessary to recognise the contribution of media cultural studies as a whole, as it attempts to provide a comprehensive and exhaustive picture of the multiple influences in the creation of media discourses. This presupposes the study of the complex relationship between media institutions, media texts, politics, audiences and the socio-cultural context (Kellner 1995: 37). The analysis of media institutions requires directing the attention to the

(Kellner, 1995:37). Анализата на медиумските институции бара вниманието да го насочиме кон шемите на сопственост и контрола во новите бугарски медиуми, кон законите за медиуми, медиумска етика и кон прашања на медиумските правила и одговорност.

Второ, ќе биде применето критичко читање (van Dijk, 1998) на медиумските текстови со цел да се деконструираат површните значења и да се прифатат основните претпоставки од нивните политички ефекти, кодирани за или декодирани од посебно таргетирана публика. Ќе се расправа за врамувањето¹ на текстовите. Текстовите ќе бидат интерпретирани во однос на нивните меѓусебни врски, контекстот во кој тие се јавуваат, несогласувањата во кои влегуваат и дискурсите од кои се кодирани (McQuail, 2000: 325-327). Откривањето на идеолошка пристрасност и на скриените значења, како и примената на поставените агенди извршена од страна на медиумите, бара понатамошно внимание. Искривувањето на реалноста и медиумската пристрасност се најексплицитни во известувањата за прашања поврзани со расата, етничката припадност, криминалот и насилството (ibid., 322). Мора да се воспостави врската помеѓу краткотрајните медиумски ефекти, како што е врамувањето, и поставување агенда за долготрајните ефекти, како што се колективната реакција, социјална контрола, определбата за реалноста и ефектите врз социјална интеграција (ibid., 425-428).

Кон сите споменати цели ќе се стремиме преку споредување на медиумските содржини на некои од најтиражните весници во Бугарија од доцните 90-ти години и од почетокот на новиот век. Главниот аргумент е дека закрепените реформи на медиумските правила и недостигот од соодветни средства за постигнување одговорност имаа негативен ефект

patterns of ownership and control in the new Bulgarian media, to media legislation, media ethics and questions of media regulation and accountability.

Secondly, critical discourse analysis (van Dijk, 1998) of media texts will be applied with the purpose of deconstructing surface meanings and embracing the underlying assumptions of their political effects, encoding for or decoding by particular targeted audiences. The framing¹¹ of the texts will be discussed. Textual interpretation will be pursued in terms of relationships between texts, the context, within which they occur, the oppositions they enter into and the discourses they are encoded by (McQuail, 2000, 325-327). The detection of ideological bias and the latent meanings, as well as the practice of agenda setting performed by the media need further attention. The distortion of reality and media bias are most explicit in reporting issues related to race, ethnicity, crime and violence (ibid, 322). The link between short-term media effects, such as framing and agenda setting to long-term effects, as collective reaction, social control, reality definition and effects on social integration must be established (ibid, 425-428).

All the aforementioned objectives will be pursued by means of comparing the media content of some of the highest circulation newspapers in Bulgaria in the late 1990s and the beginning of the new century. The main argument is that the botched reform in media regulation and the lack of appropriate means for accountability have exerted a negative effect on journalistic ethics. Market ac-

врз новинарската етика. Пазарната оправданост и потрошувачката се сметаат за најсилни фактори за постоечкиот степен на пристрасност и стереотипизирање. Убедливоста на медиумските дискурси за Ромите е наметната од искористувањето на механизмите на општественото познание, кои целат кон особени очекувања, норми и вредности на публиката и ги врамуваат Ромите како крајно Другиот, како жртвено јагне неправедно стигматизирано како паразит и нарушувач на мирот во контекст на политичката и економска нестабилност. Особено медиумите и печатот постојано се обидуваа да ги исклучат Ромите од јавниот дискурс со тоа што преку јазикот и двосмисленото претставување наметнуваа класификувачки нормативен ред врз реалноста. Ова доведе кон пристрасна, искривена слика која, во услови на општествени конфликти, беше засилена и со која лесно се манипулираше.

2. Сопственост, регулатива и контрола на медиуми

Може да се смета дека структурната организација на масовните медиуми, постојните шеми на сопственост и контрола ја условуваат интеракцијата помеѓу политичките, економските и медиумските елити и така влијаат врз конструирањето на медиумските дискурси изразени во различни облици на медиумско врамување, предизвикувајќи разновидни ефекти и реакции. И покрај фактот што бугарските медиуми надминаа голем дел од негативното наследство на тоталитарното новинарство, новата слика за медиумите изобилува со аргументи дека тоа и понатаму зависи од државните, политичките или економските сили.

На исклучителната политичка зависност на медиумите беше посочено во неколку државни извештаи

countability and consumption are seen as the strongest determinants for the existing degree of bias and stereotyping. The persuasiveness of media discourses on Roma is dictated by the exploitation of mechanisms of social cognition, of targeting particular expectations, norms and values in audiences, and framing the Roma as the ultimate “Other,” a scapegoat stigmatised as a parasite and peace-violator in a context of political and economic instability. The media and the press, in particular, have continuously attempted to exclude the Roma from public discourse by imposing a classifying normative order on reality through language and ambivalent representation. This has led to a biased, distorted image, easily manipulated and reinforced in the conditions of social conflict.

2. Media Ownership, Regulation and Control

The structural organisation of the mass media, the existing patterns of ownership and control, can be considered as preconditioning the interaction between political, economic and media elites, thus, influencing the construction of media discourses expressed in different forms of media framing, causing a variety of effects and responses. Despite the fact that the Bulgarian media have overcome many of the negative legacies of the totalitarian press, the new media picture is replete with arguments of the continued dependence on state, political or economic powers.

The extreme political dependency of the media has been pointed out in several country reports (*Kapital*, #13 April,

(*Капитал*, бр.13 април, 2002; *Капитал*, бр.10 март, 2002). Тие ја истакнаа испреплетеноста на политички притисок, економските проблеми и хаотичното законодавство во сите земји на Југоисточна Европа (Brunnbauer and Grandits, 1999). Последица на ова се очигледните облици на цензура и неволноста да се критикуваат владините политики (ibid.). Изнесено е мислењето дека еден од инструментите што му наметнуваат строги прописи на медиумското известување е Националниот комитет за радио и телевизија (НКРТ) (*Капитал*, бр.10, март 2002). Иако печатот веќе се смета за политички независен,² тоа не го исклучува политичкиот конформизам на новинарите со одредени уредувачки политики (ibid.).

Итната медиумска реформа на работата на НКРТ и притисокот за дополнување на Законот за медиуми се меѓу првите чекори што ги презема владејачкото Национално движење на Симеон II (НДСВ) за да завладе со државните медиуми (Попова, *Капитал*, бр. 39, септ. 2001; *Капитал*, бр. 05, фев. 2002). Се смета дека наследникот на НКРТ - Советот за електронски медиуми (СЕМ), врши директна контрола, наместо да биде надзорно тело (ibid.). Од друга страна, пак, не се смета дека работи ефикасно за разрешување на проблемите на политичка контрола и цензура (ibid.).

Изгледа дека, со поддршка на легислативни средства, политичките интереси се спојуваат со економските, особено во случаите на поставување раководен персонал и тела за надзор на медиумите (Попова, *Капитал*, бр. 10, март, 2002). Така, на пример, промените во легислативата за медиуми беа бавни и придружени со голем број скандали, поврзани со процедурите за избор на членови на НКРТ, СЕМ, Бугарската национална телевизија (БНТ) и Бугарското на-

2002; *Kapital*, #10 March, 2002). They emphasise the combination of political pressure, economic problems and chaotic legislation in all Southeastern European countries (Brunnbauer and Grandits, 1999). This results in overt forms of censorship and reluctance to criticise governmental policies (ibid.). One of the instruments for imposing strict regulation on media performance is stated to be the National Committee on Radio and Television (NCRT) (*Kapital*, #10, March 2002). Although the press is already assumed to be politically independent,² this does not preclude the political conformity of journalists to a particular editorial policy (ibid.).

The hasty media reform in the work of the NCRT and the pressure for amendments to the Media Law are seen as some of the first steps undertaken by the ruling National Movement Simeon II (NDSV) for conquering the state media (Popova, *Kapital*, #39, Sept. 2001; *Kapital*, #05, Feb. 2002). The successor of the NCRT, the Council for Electronic Media (CEM), instead of being a supervisory body is seen as exerting direct control (ibid.). On the other hand, its work is not found to be efficient in solving the problem of political control and censorship (ibid.).

Political interests seem to merge together with economic, supported by legislative means especially in the case of appointing managerial staff and media supervisory bodies (Popova, *Kapital*, #10, March, 2002). Thus, for example, changes in media legislation have been slow and accompanied by a number of scandals, related to the procedures of electing members of the NCRT, CEM, the BNT and the Bulgarian National Radio (BNR), and to the legitimacy of their work (*Kapital*, #42, Oct. 2001; #43,

ционално радио (БНР) и со легитимноста на нивната работа (*Капитал*, бр. 42, окт. 2001; бр. 43, окт. 2001; *Дневник*, фев.11, 19, 20, 21, 2002). Во овој контекст, Валериј Најденов смета дека наводниот голем успех на „новиот“³⁶ печат во стекнување политичка независност не постои, туку дека печатот останува скриено политички под превезот на приватната сопственост на медиумите (*Капитал*, бр. 06, феб. 2002).

Честопати се тврди дека легислативните мерки или, едноставно, недоволната примена на мерките пропишани од законодавните органи го попречуваат функционирањето на медиумите. Еден пример е проблемот на моделот на јавен сервис во Бугарската национална телевизија, којшто веќе неколку години е во ќорсокак. Ова значи дека не била обезбедена специјална легислативна заштита која би се спротиставила на секаква државна или владина интервенција. Следните мерки во овој правец би се однесувале на заштита од олигархиски и монополски пазарни структури. Одолговлекуваната и неефикасна работа на Комисијата за монополи во контекст на целосно отсуство на воспоставена регулатива за монополи, овозможи појавување на неколку монополи на медиумскиот пазар. Одреден напредок во моделот на јавниот сервис е постигнат само во претставувањата за прашања за етничките малцинства и во емитувањето на 10 минутните дневни вести на турски јазик на БНТ.⁴ Сепак, БНТ сè уште се смета за зависна, бидејќи е директно финансирана од државата.

И покрај постојаните барања за дополнување на постоечкиот Закон за медиуми, изготвен во 1997 год., тој води грижа за неколку важни прашања кои се однесуваат на етничките малцинства: еднаквата заштита на културата и интересите на сите бугарски државјани, без дискриминација врз етничка основа

Окт. 2001; *Dnevnik*, Feb.11, 19, 20, 21, 2002). In this context, the assumed great successes of the ‘new’³ press of gaining political independence is seen by Valery Naidenov as non existing but remaining covertly political in the guise of private media ownership (*Kapital*, #06, Feb. 2002).

The functioning of the media has often been claimed to have been obstructed by legislative measures or by the mere lack of implementation of the measures posed by legislation. One example is the problem of the public service model in the Bulgarian National Television (BNT), which has been in a cul-de-sac for several years now. This means that special legislative safeguards have not been provided to oppose any state or governmental interference. Further measures in this direction also concern the protection against oligopolistic and monopolistic market structures. The delayed and inefficient work of the Monopolies Commission in the context of a complete absence of established monopolistic regulation, has allowed for the establishing of several monopolistic cases on the media market. Certain progress in the public service model has been achieved only in the representation of ethnic minority issues and the broadcasting of the ten-minute daily news in Turkish language on the BNT.⁴ Still, the BNT is seen as dependent, since it is directly funded by the state.

Despite the constant demands for amendments to the existing Media Law drafted in 1997, it provides for several important issues concerning ethnic minorities: the equal protection of the culture and interests of all Bulgarian citizens, without discrimination on the basis of ethnicity (Art. 6(3)), the provision for the culture and language

(чл. 6(3)), мерките на БНТ и БНР (чл. 7(2)) за културата и јазикот на бугарските етнички малцинства, мерката против нетолеранција (чл. 10(5)) и против поттикнување национална, политичка, етничка, религиска и расна нетолеранција во програмските содржини (чл. 17, (2)) (*Службен весник*, бр.138, ноем. 24, 1998: 1-16). Ке бидат осмислени и специјални програми на јазиците на малцинствата за бугарските граѓани чиј мајчин јазик не е бугарскиот (Art. 12 (2)). Сепак, ваквите одредби се однесуваат само за БНТ и БНР, не и наводно независните медиумските куќи.

Регулирањето на печатот беше предмет на интересирање. И покрај неколкуте предлози да се драфтува предлог Закон за печат во раните 90-ти (Rangelov in *Bulgarian Media Knowledge*, 1996: 193),⁵ неодамнешните случувања во дебатите на новинарите одведоа речиси до консензус дека саморегулирањето е единствената посакувана и ефикасна форма на доброволно наметната контрола (Лозанов и Бехар на веб страницата на Бугарската медиумска коалиција (<http://bmc.bulmedia.com>), Сесија 3: 1-15; Наиденов, *Култура*, бр. 07, фев. 2002). Бугарската медиумска коалиција (БМК) исто така неодамна објави декларација во која ја изнесува својата решеност да се спротистави на секаква владина или политичка интервенција во облик на Закон за печат (*Sega*, јули 29, 2002). Авторегулирањето претпоставува независност на печатот од каква било владина, политичка или законска форма на контрола и зацврстување на облиците на професионална и јавна одговорност. Сепак, ефикасното функционирање на неодамна усвоениот Новинарски кодекс за работа што ќе ги регулира активностите на новинарите, сè уште останува само нејасна идеја која не обезбедува прецизно разбирање на принципите на новинарската етика, ниту не-статутарни советодавни тела пред кои

of Bulgarian ethnic minorities by the BNT and the BNR (Art. 7(2)), provisions against intolerance (Art. 10(5)) in programme content and against inducing national, political, ethnic, religious and racial intolerance (Art. 17, (2)) (*Official Gazette*, #138, Nov. 24, 1998: 1-16). Special programmes in minority languages are also to be designed for Bulgarian citizens, whose mother tongue is not Bulgarian (Art. 12 (2)). Such regulations, however, concern only the BNT and the BNR, and not the assumed self-regulating press.

Press regulation has been a point of concern. Despite several proposals to draft a Press Law in the early 90s (Rangelov in *Bulgarian Media Knowledge*, 1996:193),⁵ recent developments in the press debate have led almost to a mutual consensus that self-regulation is the only desirable and efficient form of voluntarily imposed control (Lozanov and Behar in BMC Website (<http://bmc.bulmedia.com>), Session 3, 1-15; Naidenov, *Kultura*, #07, Feb. 2002). The Bulgarian Media Coalition (BMC) has also recently issued a declaration in which it stated its determination to oppose any governmental or political intervention in the form of a Press Law (*Sega*, July 29, 2002). Self-regulation presupposes the independence of the press from any governmental, political or legislative form of control and strengthening forms of professional and public accountability. Nevertheless, the efficient functioning of the recently adopted Journalistic Code of Practice to regulate press activities still remains only a vague idea with no precise understanding of the principles of media ethics and non-statutory advisory bodies it should be accountable to. The long absence of established professional rules of media ethics can be ascribed to different reasons. On the one hand, journalists had been seen as too passive and slow in taking the issue in their hands (Lozanov, *ibid.*, Session 3:7). On the other,

новинарите ќе бидат одговорни. Долгото отсуство од востановени професионални правила на медиумска етика може да има повеќе причини. Од една страна, новинарите се сметаат за премногу пасивни и бавни во преземањето на работите во свои раце (Лозанов, *ibid.*, сесија 3:7). Од друга страна, депрофесионализацијата на новинарите и недостигот од соодветна новинарска обука можат да се сметаат за веродостојни причини (Б. Борисов, *ibid.*, сесија 3: 24).

Слободата на медиумите и одговорноста се централни проблеми, особено во услови на политички, економски, законски и уреднички притисок (Лозанов, *ibid.*, сесија 3:1). Така, на пример, сè до неодамна медиумската легислатива обезбедуваше прекумерни мерки во случаи на клевета, како што е затвор до 3 години. Ранливоста на истражувачките новинари пред криминалните групи, во овој случај, поттикна масовна кампања за дополнување на неколку членови на Криминалниот кодекс и за усвојување на добро дефинираниот Кодекс за работа на новинарите. Како и да е, последните значајни промени се случиле дури пред 4 години, кога случаите на клевета предизвикаа голем интерес на национално и на меѓународно ниво. Единствената промена досега е заменувањето на затворската казна со огромни парични казни за новинарите.

И покрај тоа што Унијата на бугарски новинари прифати одредени Правила на новинарската етика, некои проблематични области се однесуваат на фактот дека за разлика од други новинарски кодекси, каков што е оној на Комисијата за поплаки на британските новинари (PCC) (на веб страницата на БМЦ), бугарските новинари ја снесат целата одговорност за своите постапки. Се тврдеше дека е неопходно да се прифати правилото за уредничка и институцио-

the increasing lack of professionalism within the realm of journalism and the lack of appropriate journalistic training can be seen as a plausible reason (B. Borisov, *ibid.*, Session 3, 24).

Media freedom and responsibility are central problems, especially in conditions of political, economic, legislative and editorial pressure (Lozanov, *ibid.*, Session 3, 1). Thus, for example, media legislation until recently provided for excessive measures in cases of libel and defamation, such as imprisonment for up to three years. The vulnerability of investigative journalists to criminal groupings, in this case, provoked a massive campaign for amending several articles of the Criminal Code and for the adoption of a well-defined Code of Practice for journalists. However, no significant changes have occurred for more than four years now, when libel cases provoked serious concerns on national and international levels. The only change so far has been the replacement of the prison sentence with excessive fines for journalists.

Despite the adoption of certain Rules of Journalistic Ethics by the Union of Bulgarian Journalists, some problematic areas concern the fact that unlike other journalistic codes, such as that of the British Press Complaints Commission (PCC) (on the BMC Website), Bulgarian journalists bear the whole responsibility for their actions. It has been argued that it is necessary to accept the rule of editorial and institutional responsibility rather than personal, as the individual journalist can hardly be held

нална одговорност, наместо за лична одговорност, бидејќи тешко дека поединечниот новинар/ка може да се смета за одговорен за генералната политика што ја спроведува институцијата (Унија на бугарските новинари, *Правила на новинарската етика*, март, 1994, веб страницата на БМК).

Друг проблем е неопходноста експлицитно да се формулира дека споменувањето на расата, етничката припадност, возраста и полот на една личност е оправдано единствено кога таквите информации се строго релевантни (како што е специфицирано во Британскиот кодекс на однесување на интернет страницата на BMC). Општо земено, новинарите гледале на усвојувањето на Етичкиот кодекс, регулиран со Законот за медиуми (1998, Чл. 49), како на тоталитарна мерка (Чолаков на веб страницата на БМК, сесија 2: 7). Од друга страна, било признаено дека некои политички и медиумски елити уживаат привилегија на поголем пристап до масовните медиуми (ibid.).

Некои експерти за медиуми, прашањето за медиумската етика го сметаат за централен, но сè уште нерешен проблем (Табакова; Лозанов на веб страницата на БМК, сесија 3). Тие, исто така, истакнуваат дека бугарските мас-медиуми не придонесуваат за процесот на либерализација во општеството. Георги Лозанов, поранешен член на Националниот комитет за радио и телевизација (НКРТ), ситуацијата во бугарските мас-медиуми ја опишува како „цедење“ на моќта на медиумите од други форми на моќ, како што се економската, политичката и законодавната (ibid.). Од друга страна, дури и моќта на медиумите не се смета за толку претерана, на масовните медиуми сè уште се гледа како на најважни алатки за создавање и материјализирање на нова општествена

liable for the overall policy pursued by the institution (Union of Bulgarian Journalists, Rules of Journalistic Ethics, March, 1994 in BMC Website).

Another problem is the necessity to state explicitly that the mentioning of a person's race, ethnicity, age and gender is justified only when such information is strictly relevant (as specified in the British Code of Conduct in the BMC Website). The adoption of a Code of Ethics, regulated by the Media Law (1998, Art. 49) has generally been seen as a totalitarian measure by journalists (Cholakov in BMC Website, Session 2, 7). On the other hand, it has been acknowledged that certain political and media elites enjoy the privilege of having better accessibility to the mass media (ibid.).

Some media experts consider the question of media ethics as a central but still unresolved problem (Tabakova; Lozanov in BMC Website, Session 3). They also point out that the Bulgarian mass media does not contribute to the process of liberalisation in society. Georgy Lozanov, former member of the National Committee for Radio and Television (NCRT), defines the situation in the Bulgarian mass media as a process of “draining” media power by other forms of power, such as the economic, the political and the legislative (ibid.). On the other hand, even if the power of the media is considered not that excessive, mass media are still viewed as the most important tools for producing and materialising a new social reality, characterised by the dominance of quasi-mafiotic structures (ibid., Session 3, 2-3).

реалност, која се одликува со доминацијата на квази-мафијашките структури (ibid., сесија 3: 2-3).

Сите економски и законски бариери можат да се сметаат за одговорни за недостигот на соодветно професионално однесување и за опаѓањето на медиумските вредности и етиката во современите бугарски медиуми (Stamov in *Bulgarian Media Knowledge*, 1996: 159).

Либерализацијата на медиумскиот пазар доведе до друг феномен типичен за 90-те - влегувањето на странскиот капитал и концентрирање на сопственоста на медиумите (Спасов, во Лозанов и др. 2000: 103; Филева, 1999: 38). Најочигледен пример е германскиот конзорциум *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* (WAZ), кој ги купи најтиражните весници во Бугарија: *Труд* и *24 Часа* и така воспостави монополска позиција на бугарскиот пазар на весници, искористувајќи ги непрецизните закони за монопол. Конзорциумот привлече околу една третина од читателската публика на целиот бугарски печат и управува со 38,5% од рекламниот пазар (*Капитал*, бр. 24, април, 2002). Умешните пазарни и законски маневри на конзорциумот предизвикаа постojани законски процеси против WAZ, кои започнаа уште во 1996 год. Во 1996 год. весниците на WAZ водеа медиумска војна против остатокот на печатот намалувајќи ги цените. Џон Дауни (John Downey) (in Thussu ed., 1998: 56) стратегијата на WAZ ја толкува како пример на западна колонизација на печатот во Бугарија, слично на другите земји, како што се Унгарија и Чешка. Економската доминација на печатот на WAZ, понатаму ја расплекува Алфандари како добро прикриена политичка манипулација чија цел е промената на нивната уредувачка политика преку симулирање на банкрот и наоѓање нови сопственици.

All economic and legislative barriers could be held as accountable for the lack of adequate professional behaviour and the decline of media values and ethics in contemporary Bulgarian media (Stamov in *Bulgarian Media Knowledge*, 1996, 159).

The liberalisation of the press market has led to another typical phenomenon of the 90s – the advent of foreign capital and the concentration of media ownership (Spasov, in Lozanov et al. 2000:103; Fileva, 1999:38). The most conspicuous example is the German consortium *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* (WAZ), which bought the highest circulation Bulgarian newspapers: *Trud* (*Labour*) and *24 Chasa* (*24 Hours*), and by such means established a monopolistic position within the Bulgarian newspaper market by taking favour of the imprecise monopolies legislation. It attracted about one-third of the readership of the whole Bulgarian press and commands 38.5% of the advertising market (*Kapital*, #24, April, 2002). The skilful market and legislative manoeuvres of the consortium have provoked continuous legal procedures against WAZ, starting as early as 1996. In 1996 WAZ newspapers waged a media war against the rest of the press by lowering their prices. John Downey (in Thussu ed., 1998, 56) interprets the strategy of WAZ as an example of Western colonisation of the press in Bulgaria, similar to other countries, such as Hungary and the Czech Republic. The economic dominance of WAZ press is further unravelled by Alfandari (2000, 143) as a well-disguised political manipulation with the purpose of changing their editorial policy by simulating bankruptcy and finding new owners. For him (ibid, 144), this meant a continuation of the previous state monopoly on the

За него (ibid., 144) ова претставуваше продолжување на претходниот државен монопол на новинарскиот пазар, во кој WAZ играше само улога на медиумски „посредник“. По создавањето на новите приватни медиуми, WAZ се смета за втор „инструмент на оние кои имаат моќ дискретно да владеат со јавниот простор со помош на печатот“ (ibid.). Како последица од оваа стимулативна приватизација, државниот монопол прикриено се воспостави во сите медиумски сектори: националниот и регионалниот, државниот и приватниот, секторот на електронските медиуми и на печатот (ibid., 144-145). За Алфандари, ова е главната причина за отсуството на јавен медиумски сервис и на општествено одговорни новинари (ibid., 145). Двата весници на WAZ, *Труд* и *24 Часа*, за авторот (ibid., 142) се двете најмоќни медиумски алатки за воспоставување монополски статус во јавната сфера и за насочување на јавното мислење и на реакциите на луѓето преку создавање масовна психоза и прераспределување на политичкиот, медиумскиот и економскиот простор (ibid.).

Да сумираме: и покрај усвоените мерки, постојните проблеми во медиумите во однос на почитувањето на медиумската етика и однесувањето на новинарите се сè уште проблематични. Постои недоволна чувствителност на публиката за поединечните случаи на дискриминација, клеветата и стереотипизирање во медиумите. Уште повеќе, медиумите ретко се сметаат за одговорни за ваквите прекршоци. Нивниот нерешен статус помеѓу државни и јавни медиумски сервиси, несигурноста на слободниот пазар и лошата легислатива се некои од причините за одолговлекување со реформата на медиумите и за продолжената практика на новинарски пречекорувања. Дури неодамна усвоениот Закон против дискриминација дава малку надеж за унапредување и контролирање на медиум-

press market, in which WAZ played only the role of a media “intermediary”. After the creation of the new private press, WAZ is seen as the second “instrument of those in power to discreetly rule over the public space with the help of the press” (ibid.). As an effect of this simulative privatisation, state monopoly is established covertly in all media sectors: the national and the regional, the state and the private, the electronic media and the press (ibid., 144-145). This is the main reason for Alfordari for the absence of public service media and socially responsible journalists (ibid., 145). The two WAZ newspapers, *Trud* and *24 Chasa*, are for the author (ibid., 142), the most powerful media tools for establishing a monopoly status in the public sphere and directing public opinion and people’s reactions by creating mass psychosis and redistributing political, media and economic space (ibid.).

To summarise, despite the adopted measures, the existing problems in the media concerning the observation of media ethics and journalistic behaviour are still problematic. There is lack of sensitisation of audiences to particular cases of discrimination, labeling or stereotyping in the media. Furthermore, the media are hardly held accountable for their misdemeanors in this respect. Their undecided status between state and public service media, the precariousness of the free market and poor legislation are some of the reasons for the delay in media reform and the continued practice of journalistic excesses. Only the recently adopted Anti-discrimination legislation gives certain hope for improving and controlling media discourses concerning the Roma. Overall, the problems in the Bulgarian media are related to political

ските дискурси кои се однесуваат на Ромите. Сè на сè, проблемите во бугарските медиуми се поврзани со политичкиот притисок, со пазарот, со хаотичните закони за медиуми, како што е случај и во повеќето Источноевропски земји (Braunbauer, Grandits, 1999).

3. Политиките на медиумско претставување

Структурните форми на сопственост и контрола на медиумите и вредностите на професионалната новинарска етика на симболичко ниво директно се изразуваат во медиумското врамување на вестите. Медиумите имаат моќ да креираат митологизирани информации, со дискурзивни средства заматувајќи ја дистинкцијата помеѓу илузијата и реалноста и предизвикувајќи бројни толкувања и субјективни позиции (Мичева, *Култура*, #30, авг. 4, 2002). Тие често покажуваат претерана слика на реалноста „фиксирајќи се на трауматичните места и преувеличувајќи ги“ (ibid.). Сличните толкувања се фокусираат не на комуникативната и информативната функција на медиумите, туку поскоро на ритуалната функција што тие ја вршат, создавајќи особен светоглед и актерски улоги (Кари, 1989 во М. Василева, 2000: 8).

Анализата на медиумските текстови го насочува вниманието и на природата на текстовите и на начините на кои јавноста ги интерпретира, како и на посебните психолошки механизми кои ја претпоставуваат нивната потрошувачка. Современата теорија за медиумите ја нагласува дијалогската природа на врска-та помеѓу текстовите и публиките (Tester, 1994: 58) и повеќезначноста што го создаваат. За Фиске (Fiske) (1987: 14 во Tester, 1994: 68), еден медиумски текст

pressure, the market and chaotic media legislation as in most of the Eastern European countries (Braunbauer, Grandits, 1999).

3. The Politics of Media Representation

The structural forms of media ownership and control and the values of professional journalistic ethics find a direct expression at the symbolic level in the media framing of news. It is within the power of the media to create mythologised information, blurring the distinction between illusion and reality and provoking numerous interpretations and subject positions by discursive means (Micheva, *Kultura*, #30, Aug. 4, 2002). They often present an exaggerated picture of reality “fixing on and magnifying traumatic spots” (ibid.). Similar interpretations focus not on the communicational and informational function of the media, but rather on the ritualistic function they perform, creating a particular worldview and actor positions (Carey, 1989 in M. Vassileva, 2000, 8).

The analysis of media texts directs the attention to both the nature of texts and the modes of interpretation by audiences, as well as to the particular psychological mechanisms that presuppose their consumption. Contemporary media theory emphasises the dialogic nature of the relationship between texts and audiences (Tester, 1994, 58) and the polysemy of meanings they create. For Fiske, (1987: 14 in Tester, 1994, 68), a media text is “a site of struggle for meaning that reproduces the conflicts

е „место на борба за значење кое го репродуцира конфликтот на интереси помеѓу производителите и конзументите, што се создава во самиот процес на читање или толкување“ (ibid.). Стјуарт Хол (Stuart Hall) (во Stevenson, 1995: 35) тврди дека масовните медиуми ја претставуваат главната идеолошка институција во современото општество, обезбедувајќи симболична област за создавање на доминантниот консензус. Според Хол (во Morris and Thornton eds., 1996: 57-61), декодирањето на значењата на медиумските текстови зависи од врската помеѓу институциите, техничката опрема и професионалните кодекси и процедурите. Нивното толкување може да се согласува со имплицитното хегемонистичко значење, да му противречи или да создава договорно толкување.

Расистичките дискурси се идеолошки, доминантни дискурси кои при наметнувањето на претпочитаното значење за публиката во водечките медиуми се потпираат на разновидни стратегии. Новиот вид расизам често не е експлицитен, туку по својата природа е суптилен, симболичен и скриен (van Dijk in Cottle, ed., 2000: 34). Тој се потпира на оддалеченоста и на недостигот од информации за посочениот етнички или расен субјект. Расистичките медиумски дискурси се особено моќни во случаи кога не постојат алтернативни извори на информирање или поне- посредно искуство на читателите со малцинствата (ibid., 36). Поларизацијата на дискурсот на *Hue* и *Tue* и нагласувањето на различноста може да се набљудува и како дел од процесот на конструирање на идентитетот.⁶ Уште повеќе, во контекст на слабо и немоќно малцинство со ограничен пристап до медиумите, дикурзивната и когнитивна хегемонија на расистичкиот говор е речиси целосна и достигнува ниво на консензус (ibid., 37). Фактите во новинарските текстови се добро структурирани во одделни

of interests between producers and consumers, which is created in the very process of reading or interpretation” (ibid.). Stuart Hall (in Stevenson, 1995, 35) contends that the mass media represent the main ideological institution in contemporary society, providing a symbolic realm for creating the dominant consensus. The encoding of meanings of media texts, according to Hall (in Morris and Thornton eds., 1996, 57-61), depends on the relation between institutions, technical equipment and professional codes and procedures. Their interpretation can be in accordance with the implied hegemonic meaning, opposing it, or creating a negotiated interpretation.

Racist discourses are ideological, dominant discourses, which rely on a variety of strategies for imposing a preferred meaning on audiences in the mainstream media. The new type of racism is often not explicit but subtle, symbolic and covert in nature (van Dijk in Cottle, ed., 2000, 34). It relies on enstrangement and the lack of information about the targeted ethnic or racial subject. Racist media discourses are especially powerful in cases where there are no alternative sources of information or a more close experience of the readers with minorities (ibid, 36). The polarisation of *Us* and *Them* discourses and the emphasis on difference can be further seen as a part of an identity construction process.⁶ In addition, in a context of a weak and powerless minority, with restricted media access, the discursive and cognitive hegemony of racist discourses is almost complete and reaches a level of consensus (ibid: 37). Facts in news discourses are well-structured in particular topics and rely on different strategies and stylistic rhetorical devices. Topicalisation is selective and biased in racist texts. They rest on a number of authorities to confirm the veracity of the

теми и се потпираат на различни стратегии и стилски реторички средства. Во расистичките текстови тематизирањето е селективно и пристрасно. За потврда на вистинитоста на понудената информација, тие се потпираат на голем број авторитети. Негативно претставување и кодификацијата на особени зборови или речничка селекција, како воениот речник, се средства за воспоставување на одредени локални значења (ibid., 39), со цел да се создаде посакувано прикажување. Други значајни средства за дешифрирање на идеолошките импликации на еден расистички текст се самата структура на текстот, неговата кохерентност, функционалните врски, улогите кои им се доделени на учесниците и контрастите на генерализациите (ibid., 40). Анализите на дискурсот понатаму го претпоставуваат разгледувањето на графичката поставеност, стилистичките елементи, синтаксата и реторичките фигури и стратегиите на артикулација (van Dijk, 1993:12).

Расните и етнички стереотипи, како дел од расистичкиот дискурс, функционираат во хегемонистички поредок, конструирајќи различни позиции на субјектот, на зависност или отпор (Bhabha, 1994:66). Тие се потпираат на „постојаноста“, на лесното размножување и идеолошкото конструирање на другоста, овозможувајќи вистинитост и веројатна вистина (ibid.). Питер Бергер (Peter Berger) и Томас Лукман (Thomas Luckmann) (1967 во Dyer: 246), сметаат дека особеното уредување на реалноста е управувано од моќта, со оглед на тоа дека окупирачките, доминирачки општествени позиции имаат повеќе средства да наметнат особен поглед на реалноста, која е упростена и лесно сфатлива и разбирлива форма на претставување (ibid., 246-247). Општествената функција на стереотипите е определена како „покус пат“ за упростување на реалноста. Моќта на стерео-

proffered information. Negative presentation and the codification of particular words or lexical selection, such as war register, are means for establishing certain local meanings (ibid, 39), with the purpose of creating a desired representation. Other important means of decoding the ideological implications of a racist text is the very construction of the text, its coherence, the functional relations, the roles assigned to participants, and the contrasts or generalisations (ibid, 40). Discourse analysis further presupposes the consideration of graphic layout, the stylistic devices, the syntax and the rhetorical figures and strategies of articulation (van Dijk, 1993, 12).

Racial and ethnic stereotypes, as part of racist discourses, function in a hegemonic order by constructing different subject positions of dependence or resistance (Bhabha, 1994, 66). They rely on the ‘fixity’, easy proliferation and the ideological construction of otherness, providing veracity and probabilistic truth (ibid.). The particular ordering of reality by stereotypes is also seen as power-ridden by Peter Berger and Thomas Luckmann (1967 in Dyer, 1996, 246), since those occupying dominant social positions have more resources to impose a particular vision of reality, which is a simplified form of representation, easy to grasp and comprehend (ibid., 246-247). The social function of stereotypes is defined as a ‘short cut’ simplification of reality. The power of stereotypes operating in a hegemonic order lies in their capacity to provide consensus about certain values and social groups (ibid., 248). Besides, invoking such a de-

типите кои постојат во хегемонистичкото уредување, лежи во нивниот капацитет да овозможат консензус за одредени вредности и општествени групи (ibid., 248). Покрај тоа што стереотипите повикуваат на таков степен на согласување, една од нивните најважни функции е да ги одредат општествените граници, инсистирајќи на нивната строгост, особено таму каде што ни една не е видлива (ibid., 250). Даер (Dyer) ја нагласува улогата на стереотипите во толкувањето на она што е невидливо и јасно видливо (ibid., 250) како средства за подигање на свесноста за опасноста што демнее, која е создадена од Другиот, со цел да се пречекори стабилниот поредок на Себе/Истиот. Строгоста на стереотипот го открива степенот на закана што тој ја претставува за дадена перцепција на доминантниот општествен поредок (ibid.). Затоа, амбивалентноста може да биде согледана како најопасна за строго зацртаните категории кои преовладуваат во општеството.

Стигматизацијата и стереотипизирањето на Циганите не е неодамнешна појава. Летописите од 15 век (Liegeois, 1994: 134-135) ги опишуваат новонаселените Цигани како „најдолни дивјаци“, валкани, мрзливи и сурови. Колективните форми на оцрнување ги означуваат нив како крадци, измамници и кавгачии, што се рефлектираше исто така и на употребата на pejоративни ознаки за Циганите во различни јазици (ibid., 203). Напротив ова, постои еднакво штетна слика, за романтичните Цигани кои се страсни, уметници, креативни, убави, водат безгрижен живот, но само како дел од митскиот свет на уметноста и фолклорот (ibid., 205). Современите филмови и приказни во голем степен придонесуваат во одржувањето и зголемувањето на ваквата слика. Стереотипизацијата, амбивалентноста и ограниченоста, исто така, можат да бидат конструирани со политички и законски средства.

gree of agreement, one of the most important functions of stereotypes is to define social boundaries, insisting on their rigidity, especially where none can be observed (ibid., 250). Dyer emphasises the role of stereotypes in rendering what is invisible and fluid visible (ibid., 250) as a means of awareness-raising of the lurking dangers, created by the Other, intending to transgress the stable order of the Self/Same. The rigidity of a stereotype is revealing of the extent of threat it presents to a given perception of the dominant social order (ibid.). Therefore, ambivalence could be seen as most dangerous to the strictly delineated categories prevalent in a society.

The stigmatisation and negative stereotyping of Gypsies are not recent phenomena. Chronicles dating back to the early 15th century (Liegeois, 1994, 134-135) described the newly settled Gypsies as the “most ignoble savages,” dirty, lazy and brutish. Collective forms of denigration defined them as pilferers, swindlers and wranglers, which was reflected also in the pejorative designations for Gypsies in different languages (ibid., 203). A contrary, though an equally harmful image is that of the romantic Gypsy, passionate, artistic, creative, beautiful, leading a care-free existence, but only as a part of a mythic world of art and folklore (ibid., 205). Contemporary film and fiction contribute to a great degree in the sustaining and proliferating of this image. Stereotyping, ambivalence and liminality can also be constructed by political and legal means.

Етничките категории и особено состојбата на Ромите во бугарското општество, можат да бидат сфатени во таква светлина. Од друга страна пак, етничките разлики кои се забележливи во изгледот, начинот на живеење и јазикот на Ромите се доволни претпоставки за нивно идентификување како туѓ елемент на општеството. Сепак, постојаните практики на државата за хомогенизација, не го дозволуваат нивниот статус на национално малцинство и од комунистичката влада, која беше на власт до 1989 год. и од владата од посткомунистичкиот период, кога и покрај ратификацијата на Рамковната конвенција на националните малцинства во 1999 год., Парламентот додаде декларација за заштита од напади на територијалниот интегритет на Бугарија (Малцинствата во Југоисточна Европа, Ромите од Бугарија, авг. 2000). Постоеното на етнички малцинства е исто така негирано, само е заменето со ознаката „бугарски државјани чиј мајчин јазик не е бугарскиот (ВНС, 1999, *ibid.*). Ромите, немајќи своја држава која би ги подржала нивните интереси, беа првите кои не влегоа во категоријата етнички малцинства. Од друга страна пак, на нив се гледаше како на субјект на интеграција, во согласност со новите идеологии. Симулираните политики на интеграција, исто така, повеќе овозможија некадарно и негативно нагласување на етничките разлики, отколку подобрување на условите на Ромите. Ромите во Бугарија се поврзуваат културолошки со ориенталните, турските или азиските традиции, додека во исто време се праваат асоцијации со западниот поредок од страна на наметнатата идеологија на мултикултурализам и етничка фаворизација, така дискриминирајќи ги наспроти осиромашените бугарски граѓани во целина. Разликите меѓу Ромите и не-Ромите, дополнително беа продлабочени од влошувањето на социјалните услови. Така, комбинацијата од законски, политички

Ethnic categories and the position occupied by the Roma in Bulgarian society, in particular, could be perceived in such a light. On the other hand, ethnic difference observable in the appearance, way of life and language of the Roma are sufficient prerequisites for identifying them as an alien element in society. Nevertheless, persistent homogenising state practices have denied their status of a national minority, both before 1989 by the communist government and in the post-communist period, when despite ratifying the Framework Convention on National Minorities in 1999, Parliament attached a declaration to safeguard against harming the territorial integrity of Bulgaria (*Minorities in Southeastern Europe, Roma of Bulgaria*, Aug. 2000). The existence of ethnic minorities is also denied in the Constitution of Republic Bulgaria, only to be replaced by the designation “Bulgarian citizens whose mother tongue is not Bulgarian” (ВНС, 1999, *ibid.*). The Roma, having no actual country to support their interests, were the first not to fall into the category of national minorities. On the other hand, they have been seen as a subject of integration, according to the new ideologies. Simulated policies of integration have also proved inefficient and negatively highlighting ethnic difference, rather than improving the conditions of the Roma. A further glance at the imagologically created position of the Roma in Bulgaria link them culturally to oriental, Turkish or Asian traditions, while at the same time associating them with a Western order by the imposed ideology of multiculturalism and ethnic favouritism, thus discriminating against the impoverished Bulgarian citizens in general. Contrasts between Roma and non-Roma have additionally been exacerbated by the aggravation of the social conditions. Thus, a combination of legislative, political and cultural measures has contributed to the construction of the liminal position of the Roma standing between East and West, Orient and Occident, by “orientalising” them and at the same time

и културни мерки, придонесе за создавање на гранична позиција на Ромите стоејќи помеѓу Истокот и Западот, Ориентот и Западот, ориентализирајќи ги, а во исто време создавајќи негативни западни дискурси. Заканата од пречекорување на положбата на Ромите во општеството е онаа на „ставање на она што е надвор во она што е внатре“ (Bauman, 1991: 56), предизвикувајќи надвисната опасност и распад на конвенционалниот категориски ред, станувајќи синтеза на „блискост и оддалеченост“ (ibid., 60), хибрид кој припаѓа на категоријата „ниту/ни“, но исто така разоткривајќи ја погрешноста на традиционалните хиерархии. Вообичаените реакции за двозначноста на Ромите како гранични ликови се процесите на хомогенизација од страна на нацијата-државата, обидувајќи се да ги избрише етничките разлики или стигматизирањето, наметнувајќи општествен идентитет, што носи силни негативни асоцијации кои имплицираат срам и валканост (ibid., 67).

4. Ромите во „новиот“ бугарски печат

Во овој дел би сакале да ги нагласиме разликите во претставувањето на Ромите во најтиражните бугарски дневни весници и во неколку квалитетни весници во последните пет години и промените кои дополнително се случуваат во новиот општествен и политички контекст.

Прво, сакаме да дадеме преглед на заклучоците од едно мое претходно истражување за претставување на ромското малцинство во бугарскиот печат како основа за споредување со современите форми на претставување (Georgieva, 2000).⁷ Нашиот аргумент е дека влошувањето на општествените односи помеѓу Ромите и не-Ромите во 2002 год., потстрекнато во

producing negative occidental discourses. The threat of transgression Roma pose in society is that of “bringing the outside into the inside” (Bauman, 1991: 56), causing impending danger and a collapse of conventional categorical order, being a synthesis of both “nearness and remoteness” (ibid, 60), a hybrid, belonging to the category of “neither/nor” (ibid.), but also exposing the falseness of traditional hierarchies. Common responses to the ambiguity of the Roma as liminal figures are processes of homogenisation by the nation-state, seeking to erase ethnic differences or of stigmatisation, of imposing a social identity, carrying strong negative associations, implying of shame and disgrace (ibid., 67).

4. The Roma in the “New” Bulgarian Press

In this section I would like to contrast the representation of the Roma in the highest circulation Bulgarian daily press and in several quality newspapers of the last five years and the changes that have subsequently occurred in the new social and political context.

Firstly, I want to present a summary of the findings of a previous research of mine on the representation of the Roma minority in the Bulgarian press as the basis of comparison with contemporary forms of representation (Georgieva, 2000)⁷. Our argument is that the exacerbation of social relations between Roma and non-Roma in 2002, goaded to a great extent by the ‘new’ Bulgar-

голема мера од „новото“ бугарско новинарство, доведе не само до нови форми на стереотипизирање, неправедно обвинување и стигматизирање на Ромите во влошените општествени, политички и економски услови, туку и создаде соперништво и конфликт помеѓу малцинството и мнозинството.

Неколку поенти можат да бидат извлечени од медиумското претставување на Ромите во периодот помеѓу декември 1997 год. и февруари 2000 год. Информациите беа распоредени во голем број наслови според зачестеноста на нивните појавувања: општествена интеграција, дискриминација, криминал, култура, избори, сиромаштија и невработеност. Обично беа објавувани на насловните страници или во специјализираните оддели за криминал и сензации, нагласувајќи ги необичните, скандалозни, егзотични или оскудни информации за Ромите. Второ, криминалитетот беше согледуван главно како етничка категорија, како што е во расистичките дискурси, давајќи можност за врска помеѓу криминалното однесување и етничката припадност. Ромите беа третирали и како соучесници и како жртви на бројни криминални групирања. Важно е дека малтретирањето на Ромите беше исто така прикажувано во смисла на неправедни или непрецизни закони, полициска бруталност или општествени околности. Многу од статиите беа прикажани на двосмислен начин, со очигледни контрадикции помеѓу насловите и содржината на текстот. Во дневниот печат преовладуваше сликата за Ромите како аутсајдери, закоравени криминалци, подложни на општествена контрола, опасни, брутални и ирационални, поврзани со други маргинални ликови, или како жртвата и наивниот Друг, кој не заслужува какво било сериозно внимание. Дури и повремени обиди за попозитивно или конструктивно прикажување на мал-

ian press, has led not only to new forms of stereotyping, scapegoating and stigmatising of the Roma in an aggravated social, political and economic context, but also to open opposition and conflict between the minority and the majority.

Several points can be made about the press representation of the Roma in the period between December 1997 and February 2000. The information was organized in a number of topics: social integration, discrimination, criminality, culture, elections, poverty and unemployment, according to the frequency of their occurrence. It was usually published on the front pages or in specialised sections for crime and sensation, highlighting the curious, scandalous, exotic or tidbit information about the Roma. Furthermore, criminality was perceived mainly as an ethnic category, as in established racist discourses, providing a link between criminal behaviour and ethnicity. Roma were treated as both acting in compliance with or as victims of a number of criminal groupings. An important point is that the victimisation of the Roma was also presented in terms of unjust or imprecise legislation, police brutality or social circumstances. Many of the articles were presented in an ambiguous manner, with an obvious contradiction between headlines, and the content of the text. The prevailing image of the Roma in the daily press was that of the outsider, the hardened criminal, liable to social control, dangerous, brutal and irrational, associated with other marginal figures, or the victim and naïve ‘Other’, who does not deserve any serious attention. Even occasional attempts at more positive or constructive representation of the minority proved feeble and inefficient as they directed the attention towards ethnic exoticism or the difficulties of reaching any viable outcome in social policy.

цинството се докажаа слаби и неефикасни, бидејќи го насочуваа вниманието кон етничката необичност или кон тешкотиите за достигнување на било каков исход кој би опстанал во социјалната политика.

За разлика од овој печат, квалитетните весници, иако се обраќаат со слични наслови, покажуваат поголема грижа за турското етничко малцинство. Генерално, малцинствата беа ставани под рефлектори во изборните контексти и често беа третираны како објекти на политичка манипулација. Сепак, бугарскиот „етнички модел“ често беше „рекламиран“ за да се овозможи контраст со збеснетата криза на Косово и легитимирање на аспирациите за влез во ЕУ.

Сè на сè, преовладувачкиот дискурс за Ромите ја нагласуваше сликата на валкан, агресивен, неписмен, мрзелив, нечесен и прост Ром, кој води безгрижен живот и паразитира од општеството. Во целина, целиот свет којшто печатот го конструираше во периодот опфатен со ова истражување ги согледуваше Ромите во нагласит контраст: од една страна, непријатната реалност на криминалот и немаштитјата, но, од друга страна, со одредена визија за посветла, но сепак нерешена иднина на реформи и интеграција.

Неодамнешните настани ги потхранија воспоставените шеми на негативно прикажување на Ромите од страна на медиумите. Сепак, прикажувањето може да се согледа како остро дивергира во неколку погледи. Прво, зголемените меѓуетнички тензии ги заострија негативните сфаќања, водејќи до убедување за постојано изневерување на малцинството, разбишано од сериозни внатрешни конфликти, станувајќи потенцијално опасни и претставувајќи неизбежна закана за бугарското општество со постојани немири. Мислењето што преовладува ја не-

The quality press, in contrast, although addressing similar topics showed greater concern for the ethnic Turkish minority. Minorities in general were put in the limelight in election contexts and often treated as objects of political manipulation. Nevertheless, the Bulgarian “ethnic mode” was frequently “advertised” to provide a contrast to the raging Kosovo crisis and legitimisation to EU accession aspirations.

Overall, the predominant discourse on the Roma emphasised the image of the dirty, aggressive, illiterate, lazy, dishonest, and rowdy Rom, leading a carefree existence and sponging off society. In sum, the entire world that the press constructed in the period under study perceived the Roma in graphic lines: on the one hand, the dismal reality of crime and privation, but on the other, with a certain vision of a brighter, but still indeterminate future of reform and integration.

The recent development of events has sustained the established pattern of negative media representation of the Roma. Nevertheless, representation can be seen as diverging sharply in several respects. Firstly, heightened inter-ethnic tensions have aggravated negative perceptions, leading to the conviction of the immutable defecation of the minority, shaken by serious internal conflicts, being potentially dangerous and posing an imminent threat to Bulgarian society by constant riots. The prevailing opinion negates the possibility of any efficient positive solution of the problem of the Roma, who, as it was

гира можноста за било какво ефикасно и позитивно решение на проблемот на Ромите кои, како што беше сметано, незаслужено поставуваат натамошни општествени барања. Претворајќи ги проблемите на Ромите не само во бескрајна медиумска серија, туку и режирајќи и манипулирајќи ги дискурсите за Ромите, бугарскиот печат го употреби целото влијание што е во негова моќ, диригирајќи со развојот на меѓуетничките односи.

Значителна промена се случи во важноста на воведената слика на Ромите во бугарскиот печат. Со негативно прикажување, таа потполно ја истисна сликата на етничките Турци во смисла на очекувана опасност. Иако на Ромите сè уште се гледаше како на жртви на политичка манипулација од страна и на бугарската и на ромската елита, тие беа прикажани како потенцијално средство за ковање завера против државата и нејзина дестабилизација. Доминантниот статус на жртва стана категорија употребена главно во случајот на мнозинството на бугарската популација. Како што е постојано нагласувано од печатот, вториве денес се дискриминирани, поради нивната слична состојба на скудност и немаштија. Претпоставката за привилегирање на малцинството предизвика појава на жестоки националистички, дури и нео-нацистички реакции, насочени не само против Ромите, туку и против Евреите.⁸ Растечките меѓуетнички тензии уште повеќе предизвикаа имплицирања за можно сценарио за повторување на успехот на екстремната десница во Централна Европа во контекст на кризата со Ле Пен (*Sega*, април 23, 2002).

Причината за пораст на непријателството против Ромите беше одлуката на Националната компанија за електрична енергија (НКЕЕ), државниот монопол

assumed, undeservedly pose further social demands. By turning the problems of the Roma not only into an endless media serial, but directing and manipulating public discourses on Roma, the Bulgarian press has exercised the full sway of its power, conducting the development of interethnic relations.

A significant shift has occurred in the importance laid on the image of the Roma in the Bulgarian press. It has completely overtaken that of the ethnic Turk in terms of expected danger by means of negative representation. Although still seen as victims to political manipulation, by both Bulgarian and Romani elites, the Roma are represented as a potential tool for plotting against and destabilising the state. The dominant status of victim has become a category to be applied mainly in the case of the majority Bulgarian population. As constantly emphasised by the press, the latter have been discriminated against, despite their similar condition of destitution and privation. Such an assumed privileging of the minority has provoked fierce nationalistic and even neo-Nazi reactions, directed not only against the Roma but also against Jews.⁸ The rising inter-ethnic tension has provoked further implications for a possible scenario repeating the success of the extreme right in Central Europe against the background of the Le Pain crisis (*Sega*, April 23, 2002).

The reason for the rising hostility towards the Roma has been the decision of the National Electric Company (NEC), the electric state monopolist, to disconnect the

за струја, да се исклучи струјата во ромските населби во неколку бугарски градови заради неисполнување на нивните обврски веќе неколку години. Ова резултираше со масовни немири во ромското гето во Столипиново⁹ во градот Пловдив, со блокирања на улици, палење на борини, закана за блокирање на патиштата и дигање во воздух на бензиски пумпи. Главните актери на настаните што избија на 18 февруари 2002 год. и продолжија до март, со одредени периоди на прекини, беа Ромите, бугарските етнички малцинства кои живеат во соседството и полициските сили кои се обидуваа да се справат со ситуацијата. Различни авторитети, како градоначалниот Иван Чомаков, гувернерот на околицата Ѓока Хаципетров и менаџерот на бордот на директори на НКЕЕ, Валентин Кирчев, како и непознати ромски лидери беа меѓу главните протагонисти во сториите во весниците. Други поединечни фигури, со не помала важност за изнесување на деталите и овозможување на емоционална обоеност, беа чуварите на двете продавници кои Ромите ги искршија и ограбија, возачот на тролејбус кој беше истепан и чиј тројлебус беше превртен и искршен, двајцата полицајци со помали повреди како и некои поединци, најчесто анонимни Роми или Бугари.

Приказната ги зафати насловните страници од најтиражните дневни весници: *WAZ Труд*, *24 Часа*, *Сега*, како и на оние на *Сџандарџи*, *Демократија*, *Монитор* и *Република* и квалитетните *Дневник* и *Капитал*. Рамката на презентирање која преовладуваше, ги повторуваше постоечките шеми на расно насилство и општествени турбуленции, кои се познати од западните медиуми, повеќе фокусирајќи се на сензационализам и негативни ефекти, отколку на нагласување на причините на незадоволство. Особено внимание му беше дадено на етничкиот карактер на немирите и на нарушувачите на мирот, нагласени во

electricity of the Roma neighbourhoods in several Bulgarian towns for failing to meet their dues for quite a number of years. This has resulted in the massive disturbances in the Roma ghetto of Stolipinovo⁹ in the town of Plovdiv, the blocking of streets, kindling of fires and threats of blocking roads and blowing-up petrol stations. The main participants in the events that broke out on February 18, 2002 and continued until March, with certain periods of intermission, were the Roma, the minority ethnic Bulgarians living in the neighbourhood and the police forces attempting to tackle the situation. Different authorities, such as the Mayor Ivan Chomakov, the District Governor Gioka Hadzhipetrov and the Manager of the Board of Directors of NEC, Valentin Kirchev, as well as anonymous Romani leaders, were among the main protagonists in newspaper stories. Other individual figures, though of no less importance for presenting details and providing emotional tinting were the shopkeepers of the two groceries the Roma broke into and looted, the trolleybus driver, who was beaten and whose trolleybus was overturned and broken, the two policemen with minor injuries as well as some individuals, usually anonymous Roma or Bulgarians.

The story occupied the front pages of the highest circulation dailies: the *WAZ Trud*, *24 Chasa*, *Sega*, as well as those of *Standart*, *Demokratsia*, *Monitor*, and *Republika* and the qualities *Dnevnik* and *Kapital*. The predominant frame of representation repeated well-established patterns of racial violence and social turbulence, familiar from the Western media, focusing on sensationalism and the negative effects, rather than on the underlying reasons for the discontent. Particular attention was given to the ethnic character of the riot and the peace-violators, highlighted in headlines and illustrated by rich photographic material.

насловите и илустрирани со богат фотографски материјал.

Различни видови на аргументација, следејќи го Брунер (во Brunner et al. 2000: 139), каква што е употребата на фактите, генерализација од поединечни случаи, цитирање на авторитети и експерти и стереотипи, беа сервисирани како основа за легитимизација на вистината. Мноштво реторички стратегии и алатки беа употребени за да се постигне посакуваниот ефект на новинарскиот дискурс. Во дополние, експлицитно беа употребени отворени и скриени идеолошки техники во јазикот, синтаксата, селекцијата на информации и нивната поставеност.

Во сите весници опфатени со оваа студија, мнозинството наслови на материјалите кои се занимаваа со немирите, покажаа случај на претерана употреба на воената реторика, со цел вниманието да се насочи директно кон размерот и естремно заканувачката природа на инцидентите.¹⁰ Покрај „војна“, „немир“, „бунт“, купот на синоними понатаму се прошируваше со додавање на: „испади“, „крвопролевања“, „немир“, „турбуленции“, „агресија“, „неред“, „протести“, „вандализам“, „тепачка“, „потпалување“, „свецкање“ и „топотници“. Понатаму, настанот беше квалификуван како „емоционален протест“, „експлозија“ или „груб обид да се наруши етничкиот мир“, „уличен притисок“ и „циганска револуција“. Типичната техника за засилување на посакуваниот ефект, употребата на метафори за природни катастрофи, беше исто така употребена за да се илустрираат последиците од ромското уништување, како што се „торнадо“, „порој“ или „невреме.“ Претераната употреба на глаголи во кратки и активни конструкции го нагласи впечатокот создаден од агресијата и динамичноста во развојот на настанот.¹¹

Different types of argumentation, following Brunner (in Brunner et al. 2000, 139), such as the use of facts, generalisations from single cases, quotations from authorities and experts, and stereotypes, served as a basis for the legitimisation of truth. Multiple rhetorical strategies and tools were also employed for achieving the desired effect of a newspaper discourse. In addition, open and hidden ideological techniques were made explicit in the use of lexicalisation, syntax and the selection of information and layout.

In all of the newspapers under study, the majority of headlines of materials dealing with the riots reflected the case of over-lexicalisation of war rhetoric, aiming to direct attention to the scale and extremely threatening nature of the incidents.¹⁰ Apart from “war,” “riot,” and “rebellion,” the synonym cluster was further elaborated by adding to it: “excesses,” “bloodsheds,” “unrest,” “turbulence,” “aggression,” “disorder,” “protests,” “vandalism,” “scrimmage,” “arson,” “rattle” and “cannonade.” It has been further qualified as “an emotional protest,” an “explosion” or a “rude attempt to disturb ethnic peace,” “street pressure” and “Gypsy revolution.” A typical technique to amplify the desired effect, the use of metaphors of natural disasters, was also applied to illustrate the consequences of the Roma pogrom, such as that of a “tornado,” “torrent” or “hailstorm.” The excessive use of verbs in short active constructions emphasises the impression created by the aggression and the dynamics in the development of the event.¹¹

Често беше нагласуван бројот на Ромите кои се бунтуваа, иако варираше од извор во извор, над 500 (*Sega*, фев. 22, 2002), 900 (*Sega*, фев. 20, 2002; *Демократија*, фев. 20, 2002; *Република*, фев. 20, 2002), и 1000 (*Стандарти*, фев. 20, 2002), до 2000 (*Труд*, фев. 20, 2002). Чувството на надвисната опасност и на преплашеност од Цигани беше имплицитно со изнаоѓање на дополнителни информации за бројот на луѓето кои живеат во Столипиново, „Циганската престолнина во Европа“ (*Труд*, фев. 20, 2002:3), достигнувајќи до бројката околу 50 000 и постојаните приливи на Цигани во градот поради бесплатна струја, храна и благодети за Ромите (*Монитор*, фев. 20, 2002: 4).

Циганската населба беше прикажана како бојно поле на непријателства помеѓу Ромите и полицијата, со прецизна хронологија во специјални делови од весникот. Понатаму беше прикажано како темно, зафрлено и опасно место за влегување. Таквата опасност беше зголемена со опис на бунтовна, бесна маса на луѓе на улиците во гетото, „орда“ и „бесна толпа“ на „гневни граѓани“ (*Демократија*, фев. 20, 2002).¹²

Од страна на медиумите беа употребени цитати од анонимни членови од циганската толпа да посведочат за вистинските намери на Ромите, повелкувајќи паралела со немири од други места во светот. „Ќе започнеме војна ако тие не ни спроведат струја“, се закани Ромот во *Труд* (фев. 20, 2002). „Ова е како во Аргентина“, полицаец го опишува настанот во *24 Часа* (фев. 20, 2002: 1-3). „Ќе го претвориме Пловдив во Авганистан! Ќе убиваме и разбиваме сè наоколу, се додека не ни ја воспостават струјата“ (ibid.). „Нас мирољубивите луѓе нè претворија во Талибанци. Нè натераа да гласаме, потоа нè претворија во Роми и сега не предадоа“ (ibid.).¹³

The number of the rebelling Roma was often stressed, although it varied according to different sources from over 500 (*Sega*, Feb. 22, 2002), 900 (*Sega*, Feb. 20, 2002; *Demokratsia*, Feb. 20, 2002; *Republika*, Feb. 20, 2002), and 1,000 (*Standart*, Feb. 20, 2002), to 2,000 (*Trud*, Feb. 20, 2002). The sense of impending danger, of being merely ‘swamped’ by Gypsies was implied by providing additional information about the number of the people living in Stolipinovo, the “Gypsy Capital of Europe” (*Trud*, Feb. 20, 2002, 3), coming up to about 50,000, and the constant inflows of Gypsies to the town because of the free electricity, food and benefits provided for the Roma (*Monitor*, Feb. 20, 2002, 4).

The Gypsy neighbourhood was presented as a battlefield of hostilities between Roma and the police, the precise chronology of which was provided in special newspaper sections. It was further depicted as a dark, remote and dangerous place to enter. Such a danger was amplified by providing a description of the unruly, raging multitude of people in the streets of the ghetto, a “horde” and a “raging mob” of “angry citizens” (*Demokratsia*, Feb. 20, 2002).¹²

Quotes from anonymous members of the Gypsy crowd were used to attest to the real intentions of the Roma, drawing a parallel with other places of unrest around the world, often referred to by the media. “We are going to wage a war if they don’t connect the electricity”, threaten Roma in *Trud* (Feb. 20, 2002). “It’s like in Argentina,” a policeman describes the event in *24 Chasa* (Feb. 20, 2002:1-3). “We are going to turn Plovdiv into Afghanistan! We’re going to kill and smash everything all around, until they restore the electricity” (ibid.). “They’ve turned us, peaceful people, into Talibans. They made us vote, then they turned us into Roma, and now they have all betrayed us” (ibid.).¹³

Самите новинари понекогаш експлицитно го правеа споредувањето со Аргентина во насловите („Ние сме скоро на исто ниво со Аргентина“ во 24 Часа, фев. 20, 2002: 10) и предизвикуваа емоционални реакции со споредување:

Граѓаните се однесуваат исто како Аргентинците - провалуваат во продавници за храна. Кога гаучосите се презаситија од комбинација на монетарниот фонд и неефикасните политичари, ги искршија излозите на скапите продавници во Буенос Аирес. Ромите во Столипиново збеснаа бидејќи компанијата за струја ги исклучи нивните струјни кола (ibid.).

Самиот печат директно упатува на сличноста помеѓу уништувањата и сликите емитувани од светските телевизии од други географски региони (*Монитор*, фев. 20, 2002: 4). Директна врска помеѓу терористите и Циганите во Бугарија беше воспоставена уште при првите последици од 11 септември во бугарскиот печат (*Стандарт*, септ. 25, 2001).

Понекогаш не е баш јасно кој сака да започне војна. *Капитал* (бр. 8, фев., 2002) пишува за гласините во Столипиново дека тенкови тргнале кон Пловдив од Софија, додека „Големиот Генерал“ нареди да се сопре струјата. Како одговор, анонимен Ром дава распален говор:

Ние сме гладни, а тие сакаат да започнат војна. Овде е како во Кабул. Ако тоа е така, тогаш ние сме спремни да ги извадиме сабјите и секирите и да се бориме. Наместо да умираме секој ден, подобро е да умреме одеднаш и за тоа ќе имаме причина. Левски¹⁴ го кажа ова. Ние не се плашиме. Ние имаме вистински турски срца на воини... Напиши! Ова е државен удар! Ова е ставот на народот против гладување. Нема друг став. Тие нè имаат лажено, не лажеа, ние гласавме за кралот,¹⁵ но тој исто така нема да ги поправи работите! Кажу му на Ахмед Доган¹⁶...

The journalists themselves sometimes made the comparison with Argentina explicit in headlines (“We are Almost Coming Level with Argentina” in 24 *Chasa*, Feb. 20, 2002, 10) and by evoking emotional reactions by means of comparison:

The citizens of Stolipinovo react exactly like the Argentinians – break into food stores. When the gauchos got fed up with the combination of a monetary fund and inefficient politicians, they smashed into pieces the shop windows of the expensive stores in Buenos Aires. The Roma in Stolipinovo rage because the electric company has switched off their circuit-breaker (ibid.).

The press itself makes direct reference to the resemblance between the pogroms and the pictures broadcast by the world televisions from other geographical regions (*Monitor*, Feb. 20, 2002: 4). Direct link between terrorists and Gypsies in Bulgaria was established yet in the immediate aftermath of September 11 in the Bulgarian press (*Standart*, Sept. 25, 2001).

Sometimes it is not quite clear who wants to break a war. *Kapital* (#08, Feb., 2002) narrates of the rumours in Stolipinovo that tanks have headed for Plovdiv from Sofia, while the “Big General” had ordered to cut off the electricity. As a response, an anonymous Rom makes an ardent speech:

We’re hungry, and they want to start a war. It’s like Kabul neighbourhood here. If this is the case, we’re ready to draw the swords and axes to fight. Instead of dying every day, we’d better die once and there will be a reason why. Levski¹⁴ said this. We’re not afraid. We have real Turkish hearts of warriors... Write! This is a coup d’etat! This is the policy of the people against starvation. There is no other policy. They have lied to us, lied to us, we voted for the king,¹⁵ but he also won’t make things better. Tell Ahmed Dogan¹⁶... write! Tell him not to come to Stolipinovo, or he will die. He never support-

пишувај! Кажи му да не доаѓа во Столипиново, затоа што ќе умре! Тој никогаш не нè поддржувал; тој никогаш не покажал било каков интерес за нас, туку само за оние во Карџали и Разград.¹⁷ Политичарите знаат за нашите проблеми и кога ќе дојдат овде; „гласајте за нас и ние ќе ве ослободиме од долговите за вашите сметки за струја, ние ќе ви дозволиме да продавате сончогледови семки на улиците, ќе имате многу пиво и кебапи“ ... Тоа заврши! Ние сакаме работа и струја, во спротивно ние ќе мора да умреме (ibid.).

Другиот пример е од *24 Часа* (фев. 20, 2002: 1-3):

Дали овие луѓе сакаат да водат војна?! [...] Ние сме презаситени од оваа влада, овој крал, за кој 90% од луѓето од Столипиново гласаа (ibid.).

Разочараноста од владината политика и злоупотребата на моќта од страна на политичарите беше прикажана во претходните медиумски дискурси. Како и да е, нов елемент беше мобилизирачкото, реторичко позајмување од јазикот, чувствата и сликите од периодот на Националната преродба во борбата против Отоманското угнетување во средината на 19-от век. Преродбените дискурси во форма на партиотски песни и симболика беа повторно оживеани во протестите за соборување на комунистичката влада во 1997 год, водена од студентите и популаризирана од страна на младинската сатирична програма која започна под името *Ку-Ку*, а подоцна се промени во *Каналето* и *Хашове*.¹⁸ Истиот вид на симболизам и реторика беше широко применувана од страна на Ромите кои протестираа во весниците, често играјќи си со зборовите од популарните револуционерни слогани: „Херојска смрт или слобода од компанијата за струја“ пееја бунтовниците во *24 Часа* (фев. 21, 2002: 4).¹⁹ Истиот револуционерен дух е изразен во решеноста да се „стане како Левски и да се ослободат [самите]

ed us; he never showed any interest in us but only in those in Kardzhali and Razgrad.¹⁷ The politicians know about our problems and when they come here; “vote for us and we’ll remit your electricity bills, we’ll let you sell sunflower seeds in the streets, you’ll have plenty of beer and kebabs” ... That was the end of it! We want jobs and electricity, or otherwise we have to die (ibid.).

Another example is from *24 Chasa* (Feb. 20, 2002: 1-3):

Do these people want to wage a war?! [...] We are fed up with this government, this king, for whom 90% of the people in Stolipinovo voted (ibid.).

Disillusionment with governmental policies and the abuse of power by politicians have been present in previous media discourses. A new element, however, has been the mobilising rhetoric borrowing from the language, emotions and images of the period of the National Revival in the struggle against the Ottoman oppression in the mid-19th century. Revival discourses in the form of patriotic songs and symbolism have been revitalised in the protests attempting to overthrow the communist government in 1997 led by students and popularised by a youth satirical programme that started under the name of *Ku-Ku*, which was later changed to *Kanaleto* and *Hashove*.¹⁸ The same type of symbolism and rhetoric has extensively been applied by the protesting Roma in newspaper discourse, often making puns of popular revolutionary slogans. “Heroic death or freedom from the electric company!” sing the rebels in *24 Chasa* (Feb. 21, 2002: 4).¹⁹ The same revolutionary spirit is expressed in the determination to “become like Levski and set [themselves] free from the electric company!”(ibid.). Levski seems to be a symbol to an equal extent for Roma, eth-

од компанијата за струја!“ (ibid.). Изгледа дека Левски е симбол подеднакво и за Ромите, етничките Турци и Бугарите за себеодрекување и правда (*Каџи-џал*, br. 8, фев 20, 2002). Уредувањето на насловната страница на *24 Часа* (фев. 20, 2002) прави директна алузија на сликата на Левски во обид да се наметне симболичен ред. Ги прикажува сликите на Левски и Генерал Бојко Борисов²⁰ во левиот и десниот горен агол, симболично создавајќи идеја за ред и државна моќ. Визуелната врска е поексплицитна во насловот: „Борисов најмногу сакаше да стои пред споменикот на Левски²¹.” Тоа имплицираше дека Борисов е модерен тип на херој, скоро колку Левски. Под тоа, стои огромен болдиран наслов: „Немири“ и набројување на настаните во Столипиново. Во позадина стои фотографија на цела страна од ограбените пиљари од страна на ромските бунтовници. На десниот долен агол има реклама на *Voice Mail* која вели: „Украдените моменти на мир се толку скапоцени за вас. Користете *Voice Mail!* Животот е среќа!“ Тоа ја комплетира сликата на неповратност и насилство на настаните и заканата дека немирите можат да ја зафатат целата нација. Понатаму се имплицира дека ова е времето кое бара адекватни одлуки, силна рака на државата и нови национални херои. Сепак, дури и создадената илузија за „Големиот Генерал“ скоро како реплика на Левски, наскоро е растерана со поднасловот, имплицирајќи незадоволство дури и на состаноците на највисоко ниво на државата и политичката власт, велејќи „Јавна војна изби помеѓу Генералот и Министерот за внатрешни работи“ (ibid.). Истиот воен речник е употребен за да се засили впечатокот на насилство, неред и политички раздор.

Ромите се прикажани како готови да започнат војна, снабдени со муниција и правејќи планови и имајќи средства и луѓе да ги исполнат. Според *24*

nic Turks and Bulgarians, as an emblem of self-denial and justice (*Kapital*, # 08, Feb 20, 2002). The layout of the front page of *24 Chasa* (Feb 20, 2002) makes a direct allusion to the image of Levski in an attempt to impose symbolic order. It represents the images of Levski and General Boiko Borisov²⁰ respectively in the left and right top corners, symbolically creating the idea of order and state power. The visual link is made more explicit in the headline: “Borisov Most Liked Standing in Front of Levski’s Monument.”²¹ The meaning implied is that Borisov is a modern-type of hero, almost of the stature of Levski. Underneath, a huge bold headline reads: “Riots” and enumerates in a bullet form the order of events in Stolipinovo. This is against the background of a whole page picture of the grocery stores plundered by the Roma rioters. The bottom right corner presents an advertisement of *Voice Mail*, which reads: “The stolen moments of peace are so precious for you. Use *Voice Mail!* Life is happiness!” It completes the impression of the irreversibility and violence of the events and the threat that the riots may spread nationwide. It is further implied that, this is a time requiring adequate decisions, the strong hand of the state and new national heroes. Nevertheless, even the illusion created by the “Big General” as almost a replica of Levski, is soon dispelled by the subheading, implying discontent even at the summits of state and political power, as it states that “A Public War Broke Out between the General and the Minister of the Interior” (ibid.). The same war lexis is applied to amplify the impression of violence, disorder and political discordance.

The Roma are represented as ready to fight a war, stored with ammunitions and having the plans, resources and people to fulfill them. According to *24 Chasa* (Feb. 21,

Часа (фев. 21, 2002: 4), бунтовниците имале намера да кренат во воздух бензинска пумпа на патот за Софија, железничката станица, канцеларијата на Градоначалникот и неколку други ромски населби. „Имаме три кила тротил, што е доволно. Исто така имаме луѓе кои служат како бомбардери во војска и кои знаат да креваат во воздух,“ се закануваа Ромите, собирајќи се да започнат војна во раните утрински часови, според *24 Часа* (ibid.).

Засиленото чувство на надвисната опасност за Бугарите и државата е демонстрирано подеднакво од печатот во целина. Вниманието често е насочувано кон симулираната природа на сиромаштијата на Ромите (*Труд*, фев. 21, 2002: 14; *Дневник*, фев. 20, 2002: 7), постоечката неофицијална економија која беше вистинскиот должник на компанијата за електрична енергија, паразитската егзистенција на Ромите и нивното постојано привилегирање. Старите митови за богатството на Ромите се материјализираат во дискурсите за ромските „барони“ или кога се реферира на двосмисленоста и некомпатибилноста на сиромаштијата и поседувањето на сателитски чинии,²² создавајќи класна криза. Свртувано е внимание кон имушноста на ромските „барони“ и политичари, кои создале богатства со присвојување на пари од специјалните фондови за Роми (*24 Часа*, фев. 22, 2002: 6; *Труд*, фев. 21, 2002: 14). Покрај фактот дека дискриминацијата, невработеноста и сиромаштијата се споменати неколку пати како можни причини за незадоволство, тие обично се прикажувани како аргументи на анонимни Роми и веднаш им се спротиставува доминантното мислење на авторот (*Монитор*, фев. 20, 2002: 4; *Труд*, фев. 20, 2002: 2-3; *Капитал*, бр. 8, фев. 2002). Исклучително емоционална реторика е применета во прикажувањето на Ромите со цел да се нагласи нивното насилство и ирационалност. Директните цитирања често упатуваа на

2002: 4), the rebels intended to blow up a petrol station on the road to Sofia, the railway station, the Mayor's Office and several other Roma neighbourhoods. "We have three kilos of trotyl, which is enough. We also have people who served as bombers in the army and who know how to blow it up," threaten the Roma, as they gather for plotting a war, in the early hours of the morning, according to *24 Chasa* (ibid.).

A heightened sense of an impending threat to Bulgarians and the state is demonstrated equally by the press as a whole. Often attention is directed to the simulative nature of Roma poverty (*Trud*, Feb. 21, 2002: 14; *Dnevnik*, Feb. 20, 2002: 7), the existing unofficial economy that was the real debtor of the electric company, the parasitic existence of the Roma and their constant privileging. Pre-existing myths of the affluence of the Roma are reified in discourses about Roma "barons" or when referring to the ambiguity and incompatibility between poverty and the possession of satellite dishes,²² creating a categorical crisis. Attention is often called to the wealth of Roma "barons" and politicians, who made fortunes by appropriating money from special Roma funds (*24 Chasa*, Feb. 22, 2002: 6; *Trud*, Feb. 21, 2002: 14). Despite the fact that discrimination, unemployment and poverty are mentioned several times as the possible reason for the discontent, they are usually presented as arguments by anonymous Roma and immediately contradicted by the dominant opinion of the author (*Monitor*, Feb. 20, 2002: 4; *Trud*, Feb. 20, 2002: 2-3; *Kapital*, #08, Feb. 2002). Extremely emotional rhetoric is employed in the representation of the Roma, aiming to emphasise their violence and irrationality. Direct quotes often point to their linguistic incompetence of Bulgarian language, illiteracy, or naiveté, thus reinforcing denigrating negative images (*Kapital*, #08, Feb. 2002; *Trud*, Feb. 25, 26, 2002).

нивното непознавање на бугарскиот јазик, на неписменоста или наивноста и на тој начин ја засилуваа омаложувачката, негативна слика (*Капитал*, бр. 8, фев. 2002; *Труд*, фев. 25, 26, 2002).

Дискурсот кој ги претставува државните авторитети и полицијата има за цел да внесе чувство на контрола, надзор, решеност и одлучност целосно да се зграпчи ситуацијата. Полицијата не е единствено жртва на насилната толпа. Тие ја објавуваат својата подготвеност да не дозволат појава на понатамошни незадоволства.²³ Генерал Борисов во *Дневник* изјавува дека „неопходните мерки беа преземени и полицијата може лесно да се справи со било каков немир од слична природа“ (фев. 20, 2002). Градоначалникот Чомаков, како и официјалните лица од НЕКК ја потврдија одлуката на нивната фирма „да не се отстапува“ (*24 Часа*, фев. 20, 2002: 3). Истата воена реторика е употребена од Менаџерот на бордот на директори на NEC, Валентин Кирчев цитиран неколку пати во печатот, кој изјави дека „ако [НЕКК] ја изгуби битката, [тие] ќе ја изгубат војната. Ова е последниот бедем“ (*24 Часа*, фев. 20, 2002: 3). Сепак, според меѓусебната согласност на локалните власти и полицијата, беа дадени инструкции да не се употреби сила за растерување на толпата. Една стратегија за решавање на проблемот во јавноста, според локалните власти, беше да се уапсат извршителите на криминални дела и иницијаторите на немирите. Наскоро, некои од оние за кои се претпоставуваше дека се прекршители беа уапсени, но вината беше пренесена врз неефикасноста на социјалните служби (*Труд*, фев. 20: 2-3), затворајќи очи пред нелегалните бизниси и благосостојбата на Циганите, кои од друга страна бараат бенефиции поради невработеност. Плаќањето на сметките за електрична енергија понатаму беше определено

The discourse representing state authorities and the police aims to infuse a sense of control, restraint, determination and resolve to obtain a full grasp of the situation. The police are not only the victim of the violent mob. They declare their readiness not to let further discontents occur (*Trud*, Feb. 20, 2002: 3).²³ General Borisov declares in *Dnevnik* that “the necessary measures have been taken and the police can easily tackle any riot of a similar nature” (Feb. 20, 2002). The Mayor Chomakov, as well as the NEC officials confirm their firm decision “not to yield” (*24 Chasa*, Feb. 20, 2002: 3). The same war rhetoric is applied by the Manager of the Board of Directors of NEC, Valentin Kirchev, and quoted several times in the press, who states that “If [NEC] lose the battle, [they] lose the war. This is the last redoubt” (*24 Chasa* Feb. 20, 2002: 3). Nevertheless, according to mutual consent, the local authorities and the police, instructions had been given not to use force to disperse the crowds. One strategy to deal with the problem in public discourse, according to local authorities, was to arrest the perpetrators of the crimes and the instigators of the riots. Soon, some of the assumed offenders were already under arrest, but the blame was shifted to the inefficiency of the social services (*Trud*, Feb. 20, 2002: 2-3), turning a blind eye to the illegal business and wealth of the Gypsies, who otherwise claimed unemployment benefits. The payment of the electricity bills was further defined as “a battle for statehood and [the need for] abundance by the law by everyone” (*Monitor*, Feb. 20, 2002: 4). The Mayor Chomakov suspected intentional plotting, aiming to destabilise the peace in Plovdiv (*Standard*, Feb. 20, 2002, 6). The District Governor and the Manag-

како „битка за државност и [потребата од] покорност кон законот од страна на секого“ (*Монитор*, фев. 20, 2002: 4). Градоначалникот Чомаков се сомневаше во намерно заговарање за дестабилизација на мирот во Пловдив (*Стандард*, фев. 20, 2002: 6). Гувернерот на околицата и менаџерот на НЕКК ја потврдија хипотезата дека бизнисмените кои живеат во гетото можеби имаат одредена корист од провоцирање на конфликт со цел да го одбегнат плаќањето на сметките за електрична енергија (*24 Часа*, фев. 26, 2002: 8; *Дневник*, фев. 20, 2002: 1-4; *Капитал*, бр. 8, фев. 2002). Во некои случаи се претпоставуваше дека се работи за политички сплетки (*Труд*, март 8, 2002: 1; *Сега*, фев. 20, 2002; *Сега*, март 6, 2002; *24 Часа*, фев. 22, 2002: 6; *Демократија*, фев. 20, 2002: 1-2) од страна на Унијата за демократски сили (УДС),²⁴ на Движењето за права и слободи (ДПС) или на поединечни ромски лидери, со цел да се дестабилизира државата. И покрај обидите да се воспостават преговори помеѓу ромските лидери, полицијата и локалните власти, се создаде впечаток дека Ромите имаат силно политичко лоби кое ги брани нивните интереси и ја наметнува нивната волја врз мнозинството. Ова е имплицирано во насловот во *Сега* (фев. 22, 2002): „Пратениците од НДСВ, МРФ и циганските лидери постигнаа компромис, ја присилија НЕКК да ја вклучи ситрујата во ромскиот гејт во Пловдив. Началникот на локалната полиција, Илијан Јорданов, ги напушти преговорите бешеејќи“. Насловот не објаснува дека таквата мерка беше привремена, само за време траење на религиозните пости на христијанските и муслиманските Роми, Задушница и Курбан Бајрам, со цел да се претекнат понатамошни вознемирувања.

er of NEC confirm the hypothesis that businessmen living in the ghetto might have certain interest in provoking conflict in order to avoid the payment of electricity bills (*24 Chasa*, Feb. 26, 2002, 8; *Dnevnik*, Feb. 20, 2002, 1-4; *Kapital*, #08, Feb, 2002). In some cases political scheming has been assumed (*Trud*, March 8, 2002, 1; *Sega*, Feb. 20, 2002; *Sega*, March 6, 2002; *24 Chasa*, Feb. 22, 2002:6; *Demokratsia*, Feb. 20, 2002, 1-2) on the part of the Union for Democratic Freedoms (UDF),²⁴ the Movement for Rights and Freedoms (MRF) or individual Romani leaders, as a plan to destabilise the state. Despite the attempts at negotiation between Romani leaders, the police and local authorities, an impression was created that the Roma have a strong political lobby to defend their interests and impose their will on the majority. This is implied by the headline in *Sega* (Feb. 22, 2002): “MPs from NDSV, the MRF and Gypsy leaders have reached a compromise, *forced the NEC to switch on the current in the roma ghettos in Plovdiv*. The Chief of the Local Police, Ilian Jordanov, Left the Negotiations Raging.” The headline does not make it clear that the measure was temporary, only for the duration of the religious feasts of Christian and Muslim Roma, *Zadushnitsa* (All Souls’ Day) and *Kurban Bairam*, aiming to forestall further disturbances.

Сите весници ја нагласија особената лутина на Ромите, која се претпоставува дека ја имаат кон Бу-

All newspapers highlighted the particular grudge that Roma are assumed to bear against Bulgarians. A very

гарите. Направија многу силна импликација дека најопасен е фактот што ромските деца се воспитувани да веруваат дека „Бугарите се зловни“, како што е тоа направено и експлицитно во големиот наслов во *24 Часа* (март, 22: 14), прикачен на фотографија со ромски деца. Ова ја засилува содржината на насловот и поднасловот, како и целата содржина на написот, базирана на сериозно истражување на темата „Комуницирањата во ромската заедница“, кое прикажа објективна слика на дискриминацијата и расизмот во Бугарија: „Сите Бугари да умрат!“ извикуваше ромската толпа на сличен начин, според *Монитор* (фев. 20, 2002: 4).

Квалитетниот печат е подеднакво elokventен во известувањето за немирите. Работата на новинарката влегувајќи во гетото е прикажана како особено опасна, присилена да известува под притисок и закани по нејзиниот живот, покрај помалку ироничниот призвук, но споредена како слична на работата на други новинари, како онаа на киднапираните Американци во Пакистан (*Капитал*, бр. 8, фев. 2002). Приказната насловена како „Циганските кампови одат во Филибе“²⁵ е напишана по повод контрастот помеѓу Бугарите и Ромите во гетото. Додека продавачката на една од искршените продавници, како добра христијанка подготвена да им прости на Ромите и покажува волја да им помогне и покрај бројните слични случувања во минатото, некои осум или десетгодишни ромски деца ги покажуваат нивните „слабички“ раце низ острите парчиња од искршените прозорци „како факири“, „вешто“ земајќи ги паричките од правта, мрморејќи клетви на неа „Да добиеш рак! Да добиеш рак!“ (ibid.). Опасноста што доаѓа од младината е исто така откриена со фактот дека децата беа означени како подбундувачи на немирите (ibid.). Додека за некои од Ромите немирите беа „детска игра“ (ibid.), за мнозинството испраќањето на жените и децата во

strong implication is made that most dangerous is the fact that Romani children are brought up to believe that “Bulgarians are Evil,” as it is made explicit by the big headline in *24 Chasa* (March, 22: 14), attached to a picture of Romani children. This undermines the content of the captions and subheading, as well as the overall content of the article, based on a serious research on the “Communications in the Roma Community”, which presented an objective picture of discrimination and racism in Bulgaria: “May all Bulgarians die!” yelled the crowd of Roma in a similar mode, according to *Monitor* (Feb. 20, 2002: 4).

The quality press is equally eloquent in presenting the riots. The job of the journalist entering the ghetto is depicted as particularly dangerous, being forced to report under pressure and threats to her life, despite the slightly ironic undertones, but compared as similar to the work of other journalists, like that of the American kidnapped in Pakistan (*Kapital*, #08, Feb. 2002). The story entitled, “The Gypsy Camp Goes to the Filibe,”²⁵ is built around the contrast between Bulgarians and Roma in the ghetto. While the saleswoman of one the plundered shops, being a good Christian is ready to forgive and shows willingness to help the Roma, despite the numerous similar instances in the past, some eight or ten-year-old Romani children shove their “skinny” hands through the jagged pieces of the broken windows “like fakirs”, “skillfully” picking out coins in the dust, mumbling an oath at her “May you get cancer! May you get cancer!” (ibid.). The danger coming from the youth is also revealed by the fact that the kids were targeted as the instigators of the riots (ibid.). While for some of the Roma the riot is seen as a “kids’ play” (ibid.), for the majority sending the women and children to the “vanguard” is a premeditated and well-designed, typically Gypsy tactic (*Monitor*, Feb. 20, 2002: 4).

„извидување“ е однапред смислена и добро испланирана, типична циганска тактика (*Монитор*, фев. 20, 2002: 4).

Експлицитно е изречено едно многу силно тврдење за малтретирањето на Бугарите кои живеат во гетото. Ромите ги блокираа улиците и фрлаа камења кон прозорите на триесетина бугарски семејства кои живеат во Столипиново, според *Република* (фев. 20, 2002: 1-4). Како одговор, исплашените Бугари повикале полиција молејќи „Беспомошни сме, помогнете ни, ве молиме!“ (*Труд*, фев. 20, 2002: 1-3). „Живееме под опсада на Циганите, помогнете ни!“, се жалеше друг Бугарин на локалната канцеларија на *Монитор* (фев. 20, 2002: 4), кратко пред почетокот на циганските напади. Друг наслов во *Труд* (фев. 21, 2002: 14) го цитира извикувањето на ромската толпа: „Ѓаури,²⁶ ние ќе ја вклучиме повторно струјата за вас! [...] Ке ги исправиме на крај работите за вас и вашиот народ наскоро ќе се предаде.“ (ibid.)

Не се гледа на Ромите како на беспомошни и без одбрана, бидејќи многу од нив се обидоа да ја вклучат електричната енергија упаднувајќи во трафо-станциите, според *24 Часа* (фев. 27, 2002: 6). Од друга страна, пак, Бугарите, било како поединечни граѓани или власти, се прикажани како беспомошни жртви, заложници на Ромите и потребата од струја.

Имплицитно е дека струјата е инструмент за дискриминација, претворајќи ги милионите бугарски граѓани, вклучувајќи ги посиромашните и пензионерите, во „бели Црнци“, чија струја се исклучува ако не платат дури и една единствена сметка (*Труд*, фев. 23, 2002: 16). На Бугарите во целина се гледа како на „рекетиран“ од страна на големите индустриски должници, како што се *Кремиковци*, *Химко*, *Радо-*

A very strong assertion is made explicit by pointing to the victimisation of the Bulgarians living in the ghetto and in general. The Roma blocked the streets and threw stones at the windows of some thirty Bulgarian families living in Stolipinovo, according to *Republika* (Feb. 20, 2002: 1-4). As a response, the frightened Bulgarians called the police pleading “We are defenseless, help us, please!” (*Trud*, Feb. 20, 2002: 1-3). “We live under siege by Gypsies, help us”, complained to the local office of *Monitor* another Bulgarian (*Monitor*, Feb. 20, 2002, 4) shortly before the launch of the Gypsy attacks. Another headline in *Trud* (Feb. 21, 2002: 14) quotes the crowd of Roma yelling: “Giaours,²⁶ we’ll switch on the current for you again! [...] We’ll make things right in the end for you and your people will give up soon.” (ibid.)

Roma are not seen as helpless or defenseless, as many of them attempted to switch on the electricity by breaking into the switch-stations, according to *24 Chasa* (Feb. 27, 2002: 6). On the other hand, Bulgarians, either as individual citizens or authorities are represented in general as helpless victims, hostages of the Roma and electric dependence.

Electricity, it is implied, is an instrument for discrimination, turning millions of Bulgarian citizens, including the socially weak and the pensioners, into “white Negroes,” whose electricity is cut off if failing to pay even a single bill (*Trud*, Feb. 23, 2002: 16). Bulgarians as a whole are seen as being “racketeered” by the big industrial debtors, such as *Kremikovtsi*, *Himko*, *Radomir Metali* (ibid.) and EU pressure for closing down the nuclear power station

мир *Мейали* (ibid.) и притисокот на ЕУ за затворање на нуклеарната станица во Козлодуј (*Труд*, фев. 20, 2002: 1). Последната импликација може да биде илустрирана со насловната страница на *Труд* (ibid.), која покажува слика на бунтовничките Роми и голем наслов „Уништување“, под кој следи друг голем наслов „Енергетски империјалисти“, реферирајќи на ЕУ, во согласност со Премиерот на Финска. Веднаш до него, во друга специјална колумна посветена на Ромите, новинарите прашуваат „Како ние ќе платиме за сметките на Ромите?“ (ibid.). Повторувањето и редот на речениците, употребени од авторот, се насочени да се нагласи испревртената природа на Ромите и нивните неоправдани тврдења за дискриминација, со применување на добро закотвени стереотипи.

Иако имаат номадски дух, Ромите се исто така навикнати на струја. Иако се безгрижно весели палавковци, нивните нерви не се од челик и кога нивната струја е прекината, тие се способни да го претворат целиот град во урнатини. Иако се меѓу најдискриминираните, тие исто така имаат општествени придобивки, имаат право да гласаат, работат, да се движат и да тргуваат.

Зошто се однесуваат како металургискиот мастодон Кремиковци и викаат: „Нема да платиме! Нема да платиме!?“

За авторот одговорот е јасен - недостигот од добро развиена политика за интегрирање на малцинствата. Се чини дека ваквата критика не е прифатена од владата, но како и да е, свртено е вниманието од неа на колумната до неа со изјавата за убедувањето на Премиерот дека „[неговиот] кабинет е [негова] сопствена работа“. (ibid.)

Направен е обид за разликување и за меѓусебно подбучување не само на Ромите и Бугарите, туку и на

in Kozlodui (*Trud*, Feb. 20, 2002: 1). The last implication can be illustrated by the front page of *Trud* (ibid.), showing a picture of the rioting Roma and the big headline “Pogrom,” followed underneath by another big headline “Energy Imperialist,” referring to the EU, according to the Prime Minister of Finland. Next to it, in another special column dedicated to the Roma, the journalist asks “How Shall We Pay for the Bills of the Roma?” (ibid.) The repetition and ordering of the sentences, used by the author, aims to emphasise the backward nature of the Roma and their undeserved claims of discrimination, by means of applying well-established stereotypes.

Although having a nomadic spirit, the Roma also got used to electricity. Although being carefree merry rascals, their nerves are not made of steel and when their electricity is being cut off, they are capable of turning into ruins a whole town. Although being among the most discriminated against, they also get social benefits, have the right to vote, work, wheel and deal.

Why do they behave then like the metallurgic mastodon Kremikovtsi and yell: “We are not going to pay! We are not going to pay!?”

The answer is clear for the author – the lack of a well-developed policy for integrating the minorities. Such criticism seems to be not accepted by the government, however, as hinted by the column next to it, declaring the Prime Minister’s conviction that “[his] cabinet is [his] own business.” (ibid.)

An attempt is made to contrast and to set off against one another not only Roma and Bulgarians but also the

остатокот од етничките малцинства. Виктимизацијата на сиромашните бугарски семејства е прикажана во написот насловен како „Посиромашни се оние кои ги плаќаат сметките“. (*Труд*, фев. 20, 2002: 3) Текстот се стреми кон објективност со презентирањето на тешката состојба на две хипотетички бугарски и ромски семејства, во кои и двете имаат три деца, родителите од двете семејства подолго време се невработени. Прецизно пресметување е направено за семејните буџети на семејствата од различни извори, како што се повремени примања или работни места, коишто излегува дека се подеднакво ниски. Сепак, во завршниот дел е изјавено дека на Ромите им е подобро, бидејќи не плаќаат струја или вода (*ibid.*).²⁷ Натписот е типичен пример за вид на аргументација на извлекување на општи заклучоци, потпирајќи се на поединечен случај.

Сите Бугари, Турци и Помаци се сметаат за свесни и добри граѓани, кои ги извршуваат своите должности и не ги злоупотребуваат своите права, додека во исто време доброволно ги плаќаат сметките за Ромите (*Труд*, фев. 20, 2002: 1). За разлика од нив, Ромите можат да бидат претворени во лесно средство за кршење на етничкиот мир. (*ibid.*) Претходно, Турците беа сметани за таква закана. Сепак, турските лидери успеаа да изградат позитивна слика за малцинството во пост-комунистичкиот период, извлекувајќи симболичен статус на жртви од нивното искуство за време на таканаречениот „Процес на препород“ и „Големиот пат“²⁸ во осумдесетите, кога беа присилени да ги сменат нивните имиња или да ја напуштат земјата. Тие бараа од државата да ја признае својата вина и како што *Труд* информира (март, 18, 2002: 3), Потпретседателот на Владата побарал прошка за „Процесот на препород“ на христијанскиот празник *Прочка* (првата недела пред пост), кој е празник на простување на грешките од минатото.

rest of the ethnic minorities. The victimisation of poor Bulgarian families is stated in an article entitled “Poorer are Those Who Pay the Bills.” (*Trud*, Feb. 20, 2002: 3) The text aims at objectivity by presenting the plight of two hypothetical Bulgarian and Romani families, each having three children, in which both parents have been long-term unemployed. Precise calculation is made of the monthly budget of the families from different sources such as occasional benefits or jobs, which turn out to be equally low. Nevertheless, it is stated in the concluding part that the Roma are much better off as they don’t pay for electricity or water (*ibid.*).²⁷ The article is a typical example of a type of argumentation relying on a single case for drawing general conclusions.

All Bulgarians, Turks and Pomaks are seen as conscientious and good citizens, observing their obligations and not abusing their rights, while at the same time benevolently footing the bills of the Roma (*Trud*, Feb. 20, 2002, 1). In contrast, the Roma could be turned into an easy tool for breaking ethnic peace (*ibid.*). Previously, the Turkish minority was considered as being such a threat. Nevertheless, the Turkish leaders have managed to build a positive image of the minority in the post-communist period, drawing a symbolic status of victim from their experience during the so-called “Rebirth process” and the “Great Trip”²⁸ in the 80s, when they were forced to change their names or leave the country. They have demanded the state to acknowledge its fault and as *Trud* informs (March, 18, 2002: 3), the Vice President has asked pardon for the “Regeneration Process” at the Christian holiday *Sirni Zagovezni* (the first Sunday before lent), which is about forgiving past mistakes.

Медиумите ги прикажуваат Ромите како сериозни нарушувачи на општествениот мир, за разлика од имициот на етничките Турци или другите етнички малцинства. Еден натпис за итната потреба да се евакуираат бугарските семејства од Столипиново (*Труд*, фев. 27, 2002: 6), како контраст е ставен до фотографија на Министерот за надворешни работи Соломон Паси, кој е поканет на прослава на еврејско училиште. Опасноста од нарушување на етничкиот мир од страна на Ромите во блиска иднина е понатаму нагласена со објавувањето на слични проблеми во други градови од земјата, како Лом, Сливен и Софија (*Труд*, март 14, 2002: 7; фев. 20, 2002: 2; *Стандард*, фев. 21, 2002). Тензиите помеѓу Бугарите и Ромите ги влошија меѓуетничките тензии воопшто, иако не толку експлицитно во новинарскиот дискурс. Ова може да биде забележано од појавата на анти-семитски графити, појава претходно речиси непозната во Бугарија и од издигнувањето на екстремното право и нео-нацистичките ставови, со кои исто така изобилуваат деловите за коментар на изданијата на *Сега* и *Дневник* на интернет, не само по информациите за Ромите, туку и за сè што е поврзано со потфрлувањето на социјалната политика во земјата.

Прикажувањето на ромските немири во бугарскиот печат, потпирајќи се на голем број реторички и идеолошки средства, размножувајќи ги старите стереотипи и нагласувајќи ги новите негативни особини на малцинството, создаде натамошна паника за надвиснувачката закана од етнички немири. Најтиражниот весник на WAZ ја прикажува најдобрата илустрација на стратегијата на таблоидите за создавање на сликата за Ромите како етнички „Други“, како што претходно беа согледани како валкани, мрзливи, неписмени, безгрижни, водејќи паразитски начин на живот. Како и да е, етничките немири го нагласија чувството на опасност создадено од суро-

The press represents the Roma as seriously violating social peace, contrary to the image of the ethnic Turk and other ethnic minorities. An article on the urgent need to evacuate the Bulgarian families from Stolipinovo (*Trud*, Feb. 27, 2002: 6) is arranged next to a picture of the Foreign Minister, Solomon Pasi, invited to a celebration in a Jewish school as a means of contrast. The danger of violating ethnic peace by the Roma in the near future is further emphasised by publications about similar problems in other towns of the country, such as Lom, Sliven, and Sofia (*Trud*, March 14, 2002: 7; Feb. 20, 2002: 2; *Standard*, Feb. 21, 2002). The tensions between Bulgarians and Roma have exacerbated interethnic tensions in general, though not explicitly in newspaper discourse. This can be observed in the growth of anti-Semitic graffiti, a phenomenon previously almost unknown in Bulgaria, and the rise of extreme right and neo-Nazi attitudes, which are also abundant in the commentary sections of the Internet issues of *Sega* and *Dnevnik*, following not only information about Roma, but anything related to the failure of social policy in the country.

The representation of the Roma riots in the Bulgarian press relying on a number of rhetorical and ideological devices, the proliferation of old stereotypes and the emphasis on new negative traits of the minority, have created further panic of a pending threat by ethnic disturbances. The highest circulation newspapers of WAZ present the best illustration of tabloid strategies for creating the image of the Roma as an ethnic “Other,” as previously seen as dirty, lazy, illiterate, carefree, leading a parasitic existence. The ethnic riots, however, have highlighted the sense of danger created by cruel mutinous rebels, sponging on society, aiming to destabilise the state. Numerous comparisons with other places of ethnic discontent

вите, бунтовнички востаници, кои паразитираат на општеството, со цел да ја дестабилизираат државата. Бројни споредувања со други места на етничко незадоволство, создаваа слична непријатна слика за меѓуетничките односи во Бугарија. Реториката на револуционерниот дух од Националната преродба од 19 век е употребена за да се нагласат разликите во религиозното верување, што во сегашноста претставува опасност во случајот само на Ромите. Наспроти претходните стратегии на претставување, сликата за етничките Турци еволуираше и постигна позитивни конотации и чувство на каење заради неправедната политика на комунистичката држава. Причините за немирите беа отфрлени како апсурдни и без основа. Општиот впечаток кој се создаде беше впечаток на опасен етнички Друг и беспомошно и дискриминирано бугарското население.

Sega ги повторуваше главните црти на претставување на вознемирувањата во весниците на WAZ. Особено внимание е насочено кон „Циганската тактика“ за водење на „непријателството“ и на чувството на силна економска и политичка манипулација.

Сџандарџи ја нагласуваше постоечката паника, потпирајќи се на директни цитирања на властите и на бунтовниците, на воената реторика и претпоставката за ковање на заговор. Исто така, беше единствениот весник кој известуваше за степенот на незадоволство во другите ромски гета во земјата.

Демократија, *Република* и *Монитор* ја повторуваа истата шема за опасност која претстои и решението на полицијата и локалните власти за справување со проблемот. Висока емотивна обоеност е постигната во *Monitor* со цитирање на жртвите и бунтовниците и со нагласување на непријателството во последно време.

draw a similar dismal picture of interethnic relations in Bulgaria. The rhetoric of revolutionary spirit of the 19th century National Revival is employed to emphasise the difference in religious faith, which at present is seen as threatening in the case of the Roma alone. The image of the ethnic Turks, contrary to previous strategies of representation has evolved and achieved positive connotations and a sense of penitence for the unjust policies of the communist state. The reasons for the riots are denied as absurd and lacking objective grounding. The overall impression created is of a dangerous ethnic “Other” and a helpless and discriminated against Bulgarian population.

Sega repeats the general outlines of representation of the disturbances of the WAZ newspapers. Special attention is paid to the “Gypsy tactics” for conducting “hostilities” and the sense of strong economic and political manipulation.

Standart intensifies the existing panic by relying on direct quotations from authorities and the rebels, war rhetoric and an assumed idea of plotting. It is also the only newspaper reporting the degree of discontent in the other Roma ghettos in the country.

Demokratsia, *Republika* and *Monitor* repeat the same pattern of an imminent threat and the resolve on the part of the police and local authorities to tackle the problem. Heightened emotional colouring is achieved in *Monitor*, by directly quoting victims and rioters and emphasising the hostility of the latter.

Квалитетните весници (*Дневник* и *Капитал*) имаа двосмислен однос кон конфликтот. Од една страна, само *Kapital* обезбедува сериозни анализи за причините на немирот и дозволува изразување на поинакво гледиште. Сепак, пркосењето кон обидите за објективност, што е типична за таблоидната реторика и уредувањето на вестите на WAZ, подеднакво може да се најде и на страниците на *Капитал* и *Дневник*. Свкупниот впечаток е тој за општество разделено по етнички линии, повторувајќи слични сценарија за етнички раздор од други делови од светот.

На крај, може да биде заклучено дека видот на аргументација и реторичките алатки на бугарскиот печат во прикажувањето на ромските немири, не постигнаа само краткотрајни медиумски ефекти, како што се уредувањето и поставување на агендата со цел да се зголеми продажбата со сензационалистички средства. Сликата на Ромите беше конструирана со акумулирање на амбивалентни карактеристики на симулирана сиромаштија и жртви на дискриминација и недостаток од општествена интеграција. Оживувањето на митолошките рамки од отоманското минато и доброто однапред промислено знаење за психолошките механизми на етничките дискурси, мобилизираа колективен одговор од мнозинството и обид за дефинирање и насочување на природата на меѓуетничките односи.

5. Заклучок

Ова истражување се обиде да ги илустрира механизмите за креирање на доминантно гледиште во претставувањето на ромското малцинство во бугарските печатени медиуми. Фокусирајќи се на структур-

The quality press (*Dnevnik* and *Kapital*) has an ambiguous attitude towards the conflict. On the one hand, only *Kapital* provides for serious analysis of the reasons for the riot and allows for the expression of the alternative view. Nevertheless, to defy attempts at objectivity, a typically WAZ tabloid rhetoric and framing of the news can equally be found on the pages of *Kapital* and *Dnevnik*. The overall impression is of a society driven apart along ethnic lines, repeating similar scenarios of ethnic discordance in other parts of the world.

To sum up, it could be concluded that the type of argumentation, the rhetorical tools of the Bulgarian press in the representation of the Roma riots have achieved not only short-term media effects, such as framing and agenda setting, aiming to boost sales by means of sensationalism. The image of the Roma has been constructed by accumulating the ambivalent characteristics of the feigned poor and victim of discrimination and lack of social integration. The revival of mythological frameworks of the Ottoman past and a well-premeditated knowledge of the psychological mechanisms of ethnic discourses have mobilised collective response on the part of the majority and already attempt to define and direct the nature of interethnic relations.

5. Conclusion

The research has attempted to illustrate the mechanisms of creating the dominant view of representation of the Roma minority in the Bulgarian print media. Focusing on structural, discursive and ideological strategies, the con-

ните, дискурзивните и идеолошките стратегии, создавањето на негативна и пристрасна слика на Другиот беше интерпретиран како резултат од отсуство на доволни критериуми за новинарската етика и одговорност, од преовладувањето на преокупацијата со потрошувачка и функционирањето на механизмите на стереотипизирање, неправедно обвинување и стигматизирање. Покрај тоа, може да биде сфатено како стратегија за надминување на постоечките вознемирувања предизвикани од „Другиот“, кој за да се скроти, наложува институционализирани и когнитивни структури за дистанцирање и исклучување. Ова е парцијална, пристрасна и испревртена визија, која општо земено го порекнува особеното гледање на Другиот или дури на сегашноста, канализирајќи ја во препознатливи расистички дискурси.

Превод од англиски јазик: Елена Николовска

Белешки:

1. Меквеил (McQuail) го дефинира врамувањето како „начинот на кој содржината на вестите е типично оформена и ставена во контекст од страна на новинарите во некои познати рамки на упатување и во согласност со некои латентни структури на значењето“. (2000: 495) Тоа исто така го вклучува и ефектот врз публиките кои го прифаќаат дискурсот создаден од новинарите (ibid.).
2. Главните политички органи *Демократија* (орган на Обединетите демократски сили) и *Дума* (подоцна *Република*) (органот на Социјалистичката партија на Бугарија) се декларираат себеси како национални, а не политички дневни весници. Одбивањето на директна политичка сопственост на печатот беше согледано како создавање на слободен и независен печат. Сепак, Куран (Curran) и Ситон (Seaton) (1991: 1) размислувајќи за природата на британскиот печат, сметаат дека ова е

struction of the negative and biased image of the “Other” has been interpreted as the result of the absence of sufficient criteria for journalistic ethics and responsibility, of prevailing preoccupation with consumption and the functioning of mechanisms of stereotyping, scapegoating and stigmatisation. In addition, it can be perceived as a strategy for overcoming existing anxieties provoked by the “Other,” which in order to be tamed, necessitate institutionalised and cognitive structures of distancing and exclusion. This is a partial, biased, distorted vision, which denies, in general, the particular view of the “Other” or even of present, channeling it through familiar racist discourses.

Notes:

1. McQuail defines framing as “the way in which news content is typically shaped and contextualised by journalists within some familiar frame of reference and according to some latent structures of meaning.” (2000, 495) It also includes the effect on audiences, who adopt the discourse constructed by journalists (ibid.).
2. The main political organs *Demokratsia* (the organ of the United Democratic Forces) and *Duma* (later *Republika*) (the organ of the Bulgarian Socialist Party) declared themselves as national, not political dailies. The decline of direct political ownership of the press has been considered as contributing to the construction of the free and independent press. Nevertheless, Curran and Seaton (1991, 1) reflecting on the nature of the British press, consider that this is another ideological invention aiming to conceal the

само друга идеолошка инвенција со цел да се прикрие зголемената економска зависност на печатените медиуми.

- Идејата за „новиот“ бугарски печат прв пат беше употребена во 1990 год. и популаризирана од страна на голем број автори, меѓу кои и Ивајло Знеполски (Ivailo Znepolski) кој е еден од главните теоретичари за овој поим (Знеполски, 1997: 5). Според него, поимот беше креиран за да се направи видлива јасната граница меѓу „стариот“ државен печат, кој беше контролиран од врвот и идеолошки манипулиран за време на комунизмот и аспирациите за создавање на „нов“, плуралистички печат, ослободен од цензура и ориентиран кон потребите на пазарот. Сепак, за Знеполски (ibid.) терминот не значи квалитативна промена, туку промена во неговиот општествен, економски и политички статус. На некој начин, можеме да претпоставиме дека „новиот“ бугарски печат беше идеолошки пронајдок, за оправдување на интересите на оние на кои им служи. За Куран и Ситон, зависноста на печатот од пазарот е подеднакво одговорна за претпоставената девијација од професионалните практики и за злоупотребата на моќта на печатот (1991: 4). Дефинитивно пазарот одигра централна улога во изборот на формата и реториката на медиумското уредување. Комбинацијата на таканаречениот „хибриден“ (Spassov in Lozanov et al. eds. 2000: 112) печат беше успешна формула, комбинирајќи ги белезите на сериозен, квалитетен коментар со таблоидско внимание со забавното, љубопитното, скандалозното и катастрофалното. Нагласувањата на личното и сензационалното, што преовладуваа, често ставени во натписите на насловната страница или во насловите, предизвикаа тврдења дека дневниот печат е таблоидизиран. Таквата форма на известување може да биде интерпретирана како многу силна алатка за легитимизација на посакуваниот дискурс пред голема публика, како што смета Фиске (во Tompson, 1997: 47), додека таблоидното новинарство ги охрабрува скептицизмот и немањето верба, квалитетниот печат може да се смета за одговорен за создавање на субјект кој верува (ibid.).

increasing economic dependence of the print media.

- The notion of the “new” Bulgarian press has been first used in 1990 and popularised by a number of authors, among whom Ivailo Znepolski is one of its main theoreticians (Znepolsky, 1997, 5). According to him, it was created to make visible the clear boundary between the “old” state, centrally-controlled and ideologically manipulated press under communism and the aspirations towards creating a “new,” pluralistic, free of censorship and market-oriented press. Nevertheless, the term for Znepolsky (ibid.) does not signify a qualitative change, but rather a change in its social, economic and political status. In a sense, we could assume that the “new” Bulgarian press was an ideological invention, to justify the interests of those it serves. For Curran and Seaton, press market dependency is equally responsible for the assumed deviation from professional practices and the abuse of media power (1991, 4). The market has definitely played a central role in the choice and form and rhetoric of media framing. A successful formula has been the combination of the so-called “hybrid” press (Spassov in Lozanov et al. eds., 2000, 112), combining the features of the serious quality commentary with tabloid attention to the entertaining, curious, scandalous and disastrous. The prevailing emphasis on the personal and the sensational, often exposed on front-page articles or in the nature of construction of headlines, have provoked claims of the tabloidisation of the daily press. Such a form of presentation could be interpreted as a very strong tool for the legitimisation of the preferred discourse to a large audience, as according to Fiske (in Tompson, 1997, 47), while the tabloid journalism encourages skepticism and disbelief, quality press may be held accountable for creating a believing subject (ibid.).

4. Лансирањето на вестите наиде на силен отпор, особено од страна на Внатрешно македонската револуционерна организација (ВМРО).
5. Врховниот Форум на бугарските новинари изготви програма во која беше вклучено поминувањето на Законот за печат, на неговиот IX конгрес во февруари 1990 год. Сепак, во истата година, првите реакции против ваквиот закон се случува во печатот. Во 1991 год. прашањето за изготвување на Закон за печат повторно беше ставено во план (*Поглед*, бр. 25, јуни 26, 1991, *ibid.*)
6. Меквеил (McQuail) и Блумлер (Blumler) (1972 in Watson and Hill, 1993:197) го опишуваат создавањето на личен идентитет како еден од четирите основни потреби кои што се задоволени во конзумирањето на медиумите (таканаречената теорија на „употреба-и-задоволство“): општествени врски и заедништво, формација на идентитет, вредност и истражување на реалноста, обезбедување на информации, диверзија и бегство.
7. Студијата ги опфаќаше прикажувањата на Ромите во неколку дневни ведници (*Труд*, *24 Часа*, *Сегга*), квалитетните неделници *Култура* и *Капитал*, локалниот весник *Старозагорски Новини* како и локалните додатоци на *Труд* и *24 Часа* во периодот од декември 1997 год. до февруари 2000 год.
8. Познато е дека Евреите традиционално биле почитувани во бугарското општество и покрај постоењето на некои средновековни стереотипи кои подоцна биле позитивно деконструирани (Mutafchieva, 1994: 51).
9. Столипиново има приближно од 30 000 до 50 000 жители, според различни извори (*Дневник*, фев. 19, фев 20, 2002; *Труд*, фев 20, 2002: 3), кои се главно Роми, но има и Турци и Бугари.
4. The launching of the news met strong opposition, especially by the Internal Macedonian Revolutionary Organisation (VMRO).
5. The supreme Forum of the Bulgarian Journalists drafted a programme including the passing of a Press Law, at its IX Congress in February 1990. Nevertheless, in the same year, the first reactions against such a law occurred in the press (*ibid.*). In 1991 the question of drafting a Press Law was again put on the agenda (*Pogled*, #25, June 26, 1991, *ibid.*)
6. McQuail and Blumler (1972 in Watson and Hill, 1993, 197) describe the construction of personal identity as one of the four basic needs satisfied in media consumption (the so-called “uses-and-gratification” theory): social relations and companionship, identity formation, value and reality exploration, provision of information, diversion and escapism.
7. The study covered the representation of the Roma in several daily newspapers (*Trud*, *24 Chasa*, *Sega*), the weekly qualities *Kultura* and *Kapital*, the regional *Starozagorski Novini* as well as the regional supplements of *Trud* and *24 Chasa*, in the period December 1997-February 2000.
8. It is an acknowledged fact that Jews have traditionally been treated with great respect in Bulgarian society, despite the existence of some medieval stereotypes that have subsequently been positively deconstructed (Mutafchieva, 1994: 51).
9. Stolipinovo has approximately 30,000 to 50,000 inhabitants, according to different sources (*Dnevnik*, Feb. 19, Feb 20, 2002; *Trud*, Feb 20, 2002: 3), who are mainly Roma but also ethnic Turks and Bulgarians.

10. „Немири“ (24 Часа, фев. 20, 2002: 1); „Војна во Столипиново“ (ibid., 2-3), „Истребување во Пловдив“ (Труд, фев 20, 2002: 2, 2002: 1); „Ромска буна“ (ibid: 2); „Нов бунт во Столипиново“ (Труд, март, 14, 2002: 7); „Масовен бунт на Ромите во Столипиново“ (Сева, фев. 20, 2002); „Ромски бес поради исклучената струја“ (Дневник, фев. 19, 2002); „Истребувањата продолжија во центарот на Пловдив“ (Дневник, фев. 20, 2002).
11. На пример: „Роми од три градови се упатуваат кон градот на ридовите,“ „провалија и ограбија продавница,“ „нападнаа тролејбус“ (24 Часа, фев. 20, 2002: 1); „2000 луѓе фрлаат со камења на полициски автомобили, ограбуваат пиљари, заканувајќи се дека ќе дигнат во воздух бензинска станица“ (ibid.); „запален отпад;“ „планови да се блокира и запали железничката пруга“ (Труд, фев. 20, 2002: 2); „Блокиран централниот булевар ‘Независност’ и автопатот“, „нападнати три [...] куќи“, „нападнат е грчки автобус со камења и повредени се децата внатре“ (Дневник, фев. 20, 2002); „искршен автомобил на НЕКК“ (ibid.).
12. Исто така: „бесни Роми“, (Труд, фев. 20, 2002: 2-3); „разбеснети Роми“. (Стандарти, фев. 20, 2002)
13. Други разбеснети анонимни гласови од толпата викаа: „Ако тие не ни ја пуштат струјата, Пловдив ќе биде претворен во Авганистан и во споредба со нас, Талибанците ќе бидат како ангели.“ (Стандарти, фев. 20, 2002: 6)
14. Васил Левски (1837-1873) е еден од најголемите национални херои на Бугарија, нарекуван „апостол на слободата.“ Тој организирал револуционерна мрежа за ослободување од отоманското угнетување. Некои од неговите идеи, како оние за „чиста и света република“ и за „почитта за правата и слободите на секој поединец“, беа исклучително напредни во 19-от век во контекст на Отоманската империја.
10. “Riots” (24 Chasa, Feb. 20, 2002, 1); “War in Stolipinovo” (ibid., 2-3), “Pogrom in Plovdiv” (Trud, Feb 20, 2002, 2), 2002:1); “The Roma Rebel” (ibid., 2); “A New Roma Riot in Stolipinovo” (Trud, March, 14, 2002: 7); “A Mass-scale Riot of Roma in Stolipinovo” (Sega, Feb. 20, 2002); “Roma Rage in Plovdiv because of Disconnected Electricity” (Dnevnik, Feb. 19, 2002); “The Pogroms have Moved to the Centre of Plovdiv” (Dnevnik, Feb. 20, 2002).
11. For example: “Roma from Three Towns are Making for the Town of the Hills,” “broke into and plundered a shop,” “attacked the trolleybus” (24 Chasa, Feb. 20, 2002: 1); “2000 people shoot with stones police cars, plunder groceries, threaten to blow up a petrol station” (ibid.); “lit fires,” (ibid.); “intend to block railways and set on fire” (Trud, Feb. 20, 2002: 2); “Blocked the central boulevard ‘Independence’ and the ‘Thrace’ highway,” “stormed three [...] houses,” “attacked a Greek bus with stones and injured the children inside” (Dnevnik, Feb. 20, 2002); “broke a car of the NEC” (ibid.).
12. Also: “raging Roma,” (Trud, Feb. 20, 2002: 2-3); “enraged Roma.” (Standart, Feb. 20, 2002)
13. Other enraged anonymous voices from the crowd yell: “If they don’t switch on our electricity, Plovdiv will be turned into Afghanistan, and compared to us, the Taliban will be like angels.” (Standart, Feb. 20, 2002: 6)
14. Vassil Levski (1837-1873) was one of the greatest Bulgarian national heroes, called the “Apostle of Freedom” who organised a revolutionary network to overthrow the Ottoman oppression. Some of his ideas, such as that for “a Pure and Sacred Republic” and the “respect for the rights and the freedom of every individual” were extremely progressive for the 19th century in the context of the Ottoman Empire.

15. Симеон Саксбурготски, сегашниот премиер на Бугарија.
16. Лидерот на партијата на турското малцинство „Движење за правата и слободите“ (ДПС).
17. Едни од градовите со доминантно етничко турско население.
18. ТВ емисијата беше емитувана од студентите во раните 90-ти и се здоби со огромна популарност. Голем број години со својата политичка сатира беше влијателен коректив на политичкиот живот, често создавајќи сериозни скандали. *Ku-Ku* и подоцна *Каналеџо* разви свој бизнис за забава, по што екипата се подели на два дела и произведоа две програми: *Каналеџо* и *Хашове*. „Хашове“ („Бунтовници“) е збор кој исто така му припаѓа на периодот од Националната преродба и се однесува главно на бугарските револуционери кои живеат во прогонство. ТВ емисијата повеќе не постои. Неговата водечка фигура, Славеј Трифунов сега има свое ток шоу на Мурдочовата БТВ.
19. „Слобода или смрт!“ беше една од паролите на бунтовниците на Националната преродба и на Априлското востание од 1876 год., напишана на нивните знамиња. „Слобода или херојска смрт“ беше исто така употребувана од страна на еден од најголемите бугарски револуционери и поети, Христо Ботев (1848-1876) во неговата позната песна „На разделба“ (1868).
20. Една од најпопуларните фигури во Бугарија, создавајќи имиџ на „добар полицаец“ во американски стил и е доказ за ефикасноста на полицијата во наметнување на законот и редот.
21. 19 Февруари е денот на комеморација на херојската смрт на Васил Левски.
22. Бројните сателитски чинии се типична глетка во Столипиново, кое е сочинето од турско население или нас-
15. Simeon Saxe-Coburg-Gotha, the present Prime Minister of Bulgaria.
16. The leader of the Turkish minority party “Movement for Rights and Freedoms (MRF).”
17. Some of the towns in Bulgaria with predominantly ethnic Turkish population.
18. The TV show was launched by students in the early 90s and gained extreme popularity. For a number of years its political satire was an influential corrective to political life, often creating serious scandals. *Ku-Ku* and later *Kanaletto* developed their own entertainment business, after which the staff split into two and produced two new programmes: *Kanaletto* and *Hashove*. “Hashove” (“Rebels”) is a word also belonging to the period of the National Revival, applied mainly to the Bulgarian revolutionaries living in exile. The TV show no longer exists. Its leading figure, Slavi Trifonov, has his own talks show on Murdoch’s BTV.
19. “Freedom or death!” was one of the slogans of the rebels of the National Revival and the April uprising of 1876, written on their flags. “Freedom or death heroic” was also used by one of the greatest Bulgarians revolutionaries and poets, Christo Botev (1848-1876) in his famous poem “On Parting” (1868).
20. One of the most popular political figures in Bulgaria, creating an image of an American-style “good cop” and attesting to the efficiency of the police in imposing law and order.
21. February 19th is a day for commemorating the heroic death of Vassil Levski.
22. The numerous satellite dishes are a typical sight in Stolipinovo, which has a great number of population with a Turk-

еление кои има турска периферна свест. Тие се средство за одржување на контактот со земјата за која се претпоставува дека од неа потекнуваат. Сателитската чинија е важен дел од создавањето на идентитетот, затоа се смета за основна потреба, дури и во услови на крајна беда. Бидејќи сателитските чинии се прилично скапи во Бугарија, нивното поседување често се смета за знак за богатство.

23. Ова е очигледно од употребата на насловите со директно цитирање на полициските власти: „Нема да дозволиме немири“ (*Труд*, фев. 20, 2002: 3) или „Полицијата во Пловдив е спремна да ги задуши немирите“ (*Труд*, фев. 26, 2002).
24. Унијата на демократски сили (УДС) беше главната опозиција на Социјалистичката партија на Бугарија во годините по 1989 год. и ја изгуби моќта веднаш по доаѓањето на партијата на Симеон II, Националното движење Симеон II (НДСВ), на политичката арена на изборите во 2001 год.
25. Направена е алузија на филмот „Табор уководит в небо“ („Циганскиот камп лега на небо“) (СССР/Молдавија, 1976, реж. Емил Лотиану). Филибе е еден од старите и популарните места во Пловдив по 14-от век, кога градот беше освоен од Отоманските Турци. Бил наречен Филипополис по Филип II Македонски, таткото на Александар Велики во 432 год. пред нашата ера.
26. „Ѓаур“ (од турски јазик) значи „неверник“ на муслиманската религија. Ова беше еден од начините на кои османските Турци му се обраќале на покореното население во Османската Империја. Терминот има силна негативна конотација во бугарскиот јазик.
27. Варијантата од истиот натпис на интернет е малку поинаква. Во неа се имплицира дека ромското семејство можело да заработи многу повеќе пари, ако главата на семејството не одбивала да работи на проект за пошумување.

ish or Turkish preferred peripheral consciousness. They are a means of maintaining contact with the assumed country of origin. The satellite dish is an important element in the construction of identity and therefore is considered a basic necessity, even in conditions of utmost penury. As satellite dishes are quite expensive in Bulgaria, their possession is often seen by the majority as a sign of affluence.

23. This is evident from the use of headlines, directly quoting police authorities: “We Will not Allow Disturbances” (*Trud*, Feb. 20, 2002: 3) or “The Police in Plovdiv Ready to Quell the Riots” (*Trud*, Feb. 26, 2002).
24. The UDF have been the main opposition to the Bulgarian socialist party in the years after 1989 and lost power only after the advent of Simeon II’s party, the National Movement Simeon II (NDSV), on the political arena at the elections in 2001.
25. An allusion is made to the film “Tabor Ukhodit v Nebo” (“The Gypsy Camp Flies in the Skies”) (USSR/Moldova, 1976, dir. Emil Lotianu). Filibe is one of the old and popular designations of the town of Plovdiv after the 14th century, when the town was conquered by the Ottoman Turks. Named Philipopolis after Philip II of Macedonia, father of Alexander the Great, in 432 B.C.
26. “Giaour” (from Turkish) means an “infidel” of the Muslim religion. This was one of the ways the Ottoman Turks addressed the dependent population in the Ottoman Empire. The term has achieved strongly negative connotations in Bulgarian language.
27. The Internet variant of the same article is slightly different. It is implied that the Roma family could have earned much more money, had it not been for the refusal of the head of the family to work in a project on afforestation.

28. Комунистичката партија спроведе политика на асимилирање на етничките Турци во Бугарија со промена на нивните турско-арапски имиња со бугарски во периодот од 1984 до 1985 год. Ова водеше кон бран на протести на турското малцинство и подоцна до нивен масовен егзодус во Турција во 1988 год. Двата процеса со почит беа наречени, соодветно „Процес на преродба“ и „Големиот пат“.

28. The communist party conducted an assimilationist policy of the ethnic Turkish population in Bulgaria by changing their Turkic –Arabic names with Bulgarian in 1984-1985. This led to a wave of protests of the Turkish minority and to the subsequent mass exodus in 1988 to Turkey. The two processes were called respectively the “Rebirth Process” and the “Great Trip”.

Библиографија:

- Алфандари, Е. 2000. *Журналистичките меѓу слободата на зборовите и социјалната одговорност*. Софија: „Проф. Марин Дринов“ Тилиа.
- Bauman, Z. 1991. *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bhabha, H. 1990. *Nation and Narration*. London: Routledge.
- _____. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Brunnbauer, U. and Grandits, H. 1999. “Analyses. Media in Southeast Europe.” Available at: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/gude/Media.htm>. (Accessed Jan. 1, 2002).
- Brunner, N. S. et. al. 2000. *Media and War*. Zagreb and Belgrade: Centre for Transition and Civil Social Research, Agency Argument.
- Cottle, S ed. 2000. *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Curran, J. and Seaton, Y. 1991. 4th ed. *Power without Responsibility*. London: Routledge.
- Dijk, T. van. 1993. *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, California: Sage.
- Dijk, T. van. 1998. “Critical Discourse Analysis.” Available at <http://www.lun.uva.nl/~teun/cda.htm>.
- Downey, J. 1998. “Full of Eastern Promise? Central and Eastern European Media after 1989” In *Electronic Empires, Global Media and Local Resistance*. Edited by D. K. Thussu. London: Arnold, 47-61.

References:

- Alfandari, E. 2000. *Zhurnalistite mezhdu svobodata na slovoto i sotsialnata otgovornost* (Journalism between the Freedom of Speech and Social Responsibility.) Sofia: “Prof. Marin Drinov Publishers”, TILIA.
- Bauman, Z. 1991. *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bhabha, H. 1990. *Nation and Narration*. London: Routledge.
- _____. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Brunnbauer, U. and Grandits, H. 1999. “Analyses. Media in Southeast Europe.” Available at: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/gude/Media.htm>. (Accessed Jan. 1, 2002).
- Brunner, N. S. et. al. 2000. *Media and War*. Zagreb and Belgrade: Centre for Transition and Civil Social Research, Agency Argument.
- Cottle, S ed. 2000. *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Curran, J. and Seaton, Y. 1991. 4th ed. *Power without Responsibility*. London: Routledge.
- Dijk, T. van. 1993. *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, California: Sage.
- Dijk, T. van. 1998. “Critical Discourse Analysis.” Available at <http://www.lun.uva.nl/~teun/cda.htm>.
- Downey, J. 1998. “Full of Eastern Promise? Central and Eastern European Media after 1989” In *Electronic Empires, Global Media and Local Resistance*. Edited by D. K. Thussu. (London: Arnold). 47-61.

- Dyer, R. 1996. "The Role of Stereotypes." In *Media Studies Reader*. Edited by P. Morris and Thornton, S. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 245-251.
- Филева, П. 1997. *Икономика на средствата за масова комуникация*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Georgieva, N. 2000. "The Politics of Representation of the Roma Minority in the Bulgarian Printed Media (Dec. 1997–2000)." Unpublished conference paper presented at the Third International Conference for Research in European Studies "Voneshta Voda", Veliko Turnovo, May 2000.
- Hall, St. 1996. "Encoding and Decoding." In *Media Studies Reader*. Edited by P. Morris and S. Thornton. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 51-62.
- _____, and Jefferson, T. 1993. *Resistance through Rituals: Youth Sub-Cultures in Post-War Britain*. London: Routledge.
- Kellner, D. 1995. *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*. London: Routledge.
- Лижежа, Ж.-П., 1994. *Роми, цигани, чергари*. София: Съвет на Европа.
- Лозанов, Г. Деянова, Л., Спасов, О. 2000. *Медии и преход*. София: Център за медино развитие.
- McQuail, D. 2000. *McQuail's Communication Theory*. 4th ed. London and Thousand Oaks: Sage.
- Stevenson, N. 1995. *Understanding Media Cultures*. London: Sage.
- Tester, K. 1994. *Media, Culture and Morality*. London: Routledge.
- Thussu, D. K. ed. 1998. *Electronic Empires - Global Media and Local Resistance*. London: Arnold.
- Tompson 1997. *Media and Cultural Regulation*. The Open University.
- Василева, М. М. 2000. *Масмедийте във Великобритания и Съединените Щати*. София: Издателство „Полис.“
- Watson, J. and Hill, A. 1993. *A Dictionary of Communication and Media Studies*. London: Arnold.
- Dyer, R. 1996. "The Role of Stereotypes." In *Media Studies Reader*. Edited by P. Morris and Thornton, S. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 245-251.
- Fileva, P. 1997. *Ikonomika na sredstvata za masova komunikatsiya. (Economics of the Mass Media.)* Sofia: University Publishing House St. Climent Ohridski.
- Georgieva, N. 2000. "The Politics of Representation of the Roma Minority in the Bulgarian Printed Media (Dec. 1997–2000)." Unpublished conference paper presented at the Third International Conference for Research in European Studies "Voneshta Voda", Veliko Turnovo, May 2000.
- Hall, St. 1996. "Encoding and Decoding." In *Media Studies Reader*. Edited by P. Morris and S. Thornton. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press. 51-62.
- _____, and Jefferson, T. 1993. *Resistance through Rituals: Youth Sub-Cultures in Post-War Britain*. London: Routledge.
- Kellner, D. 1995. *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*. London: Routledge.
- Liegeois, J.-P. 1994. *Romi, tsigani chergari. (Roma, Gypsies and Travellers.)* Sofia: the Council of Europe.
- Lozanov, G., Deyanova, L., Spassov, O. 2000. *Medii i prehod. (Media and Transition.)* Sofia: Centre for Media Development.
- McQuail, D. 2000. *McQuail's Communication Theory*. 4th ed. London and Thousand Oaks: Sage.
- Stevenson, N. 1995. *Understanding Media Cultures*. London: Sage.
- Tester, K. 1994. *Media, Culture and Morality*. London: Routledge.
- Thussu, D. K. ed. 1998. *Electronic Empires - Global Media and Local Resistance*. London: Arnold.
- Tompson 1997. *Media and Cultural Regulation*. The Open University.
- Vassileva, M. 2000. *Masmediite vav Velikobritaniya i Sae-dinenite Shtati. (The Mass Media in Great Britain and the U.S.A.)* Sofia: Polis Publishers.
- Watson, J. and Hill, A. 1993. *A Dictionary of Communication and Media Studies*. London: Arnold.

Знеполски, И. 1997. *Новата преса и прехода*. София. Издателство „Гражданин.“
Bulgarian Media Coalition. Available at <http://www.media-tor.online.bg>.
Bulgarian Media Knowledge 1996. An annual publication for media and journalism of “Balkanmedia”, Sofia.
 “Media Law.” *Official Gazette* # 138, Nov. 24, 1998, 1-16.
Minorities in Southeast Europe. Roma of Bulgaria. Aug. 2000. Centre for Documentation and Information on Minorities in Europe-Southeast Europe (CEDIME-SE). Available at <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-roma.doc>.

Статии од дневни весници

Георгиева, С. „Настана медиен батак.“ („Се случи медиумска збрка“) *Дневник*, 21 фев., 2002.
 Кирјаков, Д. „Съдът блокира избора на нов член на СЕМ“ („Судот ги блокира изборите за нов член на СЕМ“) *Дневник*, 19 фев., 2002.
 Мичева, К. „Медии и митове.“ („Медиуми и митови“) *Култура*, 4 авг. 2002.
 Попова, В. „От всичко в државата за нас нај – важна е телевизията“ („Од сè во државата за нас е најважна телевизјата“) *Капитал*, септ. 2001.
 „Бързата работа срам за медијната комисија.“ („Брзата работа срам за Комисијата за медиуми.“) *Капитал*, бр. 14, окт. 2001.
 „Медијният закон – бързи, смели, сръчни“ („Законот за медиуми – брзи, храбри, вешти.“) *Капитал*, бр. 43, окт. 2001.
 „А синијат екран е вече жълт.“ („И синиот екран веќе е жолт“) *Капитал*, бр. 6, фев. 2002.
 „Ако имаше истинска конкуренција вестниците щяха да са печеливши.“ („Ако постоеше вистинска конкуренција весниците ќе правеа профит.“), *Капитал*, бр. 6, фев. 2002.
 „И НДСВ влијае върху медиите.“ („И НДСВ ги контролира медиумите.“) *Капитал*, бр. 10, март 2002.

Znepolski, I. 1997. *Novata presa i prehoda*. (*The New Press and the Transition*.) Sofia: Grazhdanin Publishers.
Bulgarian Media Coalition. Available at <http://www.media-tor.online.bg>.
Bulgarian Media Knowledge 1996. An annual publication for media and journalism of “Balkanmedia”, Sofia.
 “Media Law.” *Official Gazette* # 138, Nov. 24, 1998, 1-16.
Minorities in Southeast Europe. Roma of Bulgaria. Aug. 2000. Centre for Documentation and Information on Minorities in Europe-Southeast Europe (CEDIME-SE). Available at <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-roma.doc>.

Newspaper Articles

Georgieva, S. “Nastana medien batak.” (“A New Media Mess.”) *Dnevnik*, Feb. 21, 2002.
 Kiryakov, D. “Sadat blokira izbora na nov chlen na SEM.” (“The Court Blocks the Election for a New Member of SEM.”) *Dnevnik*, Feb. 19, 2002.
 Micheva, K. “Medii i mitove.” (“Media and Myths.”) *Kultura*, Aug. 4, 2002.
 Popova, V. “Ot vsichko v darzhavata za nas nai-vazhna e televiziyata.” (“Television is Most Important for Us in the State.”) *Kapital*, Sept. 2001.
 “Barzata rabota sram za mediinata komisiya.” (“Completing Work Quickly is a Shame for the Media Committee.”) *Kapital*, #14, Oct. 2001.
 “Mediiniyat zakon – barzi, smeli, srachni” (“The Media Law: Expedient, Brave and Skilful.”) *Kapital*, #43, Oct. 2001.
 “A siniyat ekran e veche zhalt.” (“And the Blue Screen is Already Yellow.”) *Kapital*, #06, Feb. 2002.
 “Ako imashe istinska konkurenciya vestnitsite shtyaha da sa pechelivshi.” (“Had There Been Real Competition The Newspapers Would Have Made A Profit.”), *Kapital*, #06, Feb. 2002.
 “I NDSV vliyaе varhu mediite.” (“NDSV also exerts Control over the Mass Media.”) *Kapital*, # 10, March 2002.

- „Започна нова битка за контрола над медиите.“ („Започна нова битка за контрола над медиумите.“), *Дневник*, 11 фев., 2002.
- „Медийният съвет потъна в скандали и правен хаос.“ („Советот за медиуми потона во скандали и правен хаос.“), *Дневник*, 20 фев., 2002.
- „Коалиция за България – СЕМ е извън закона.“ („Коалиција за Бугарија – СЕМ е нелегален.“), *Дневник*, 21 фев., 2002.
- „И НДСВ влияе върху медиите“, *Капитал*, бр. 10, март 2002.
- „Българските медии са подложени на натиск.“ (Българските медиуми се под притисок.) *Капитал*, бр. 13, април, 2002.
- „Всекидневниците на ВАЦ с 38,5% от рекламния обем“ („Дневните весници на ВАЦ имаат 38.5% од рекламниот пазар.“) *Капитал*, бр. 14, април 2002.
- „Ще отвърне ли БНТ на удара?“ (ќе одговори ли БНТ на нападот?) *Култура* бр. 23, јули, 2000.
- „Ничия земя 5. Медиите.“ (Ничија земја 5. Медиумите.) *Култура*, бр. 07, фев. 22, 2002.
- „Симеон шокиран от Франция, тревожи се за България.“ (Симеон шокиран од Франција, се вознемирува заради Бугарија) *Сега*, 23 април, 2002.
- „Българската Медийна Коалиция е срещу медиен закон.“ (Бугарската коалиција на медиуми сред Закон за медиуми) *Сега*, 29 јули, 2002.
- „Бин Ладен тренирал терористи в България.“ (Бин Ладен обучувал терористи во Бугарија) *Стандард*, 25 септ., 2001.
- „Romani and Traveller Media in Europe.“ (Ромите и патувачките медиуми во Европа) *Roma Rights*, бр. 4, 2001, 73-80.
- „Етническите предрасъдъци.“ („Етничките предрасуди.“) *Zhitan*, септ. 1998, 10-11.
- „Zapochva nova bitka za kontrola nad mediite.“ („A new Battle Starts for the Control over the Media.“), *Dnevnik*. Feb. 11, 2002.
- „Mediiniyt savet potana v skandali i praven haos.“ („The Media Council Overwhelmed By Scandals and Legal Chaos.“), *Dnevnik*, Feb. 20, 2002.
- „Koalitsiya za Bulgaria; SEM e izvan zakona.“ („Coalition for Bulgaria: CEM is Illegal.“), *Dnevnik*, Feb. 21, 2002.
- „I NDSV vliyaе varhy mediite.“ („NDSV Also Exerts Control Over the Media.“), *Kapital*, #10, March, 2002.
- „Balgarskite medii sa podlozheni na natisk.“ („The Bulgarian Mass Media Act Under Pressure.“) *Kapital*, #13, April, 2002.
- „Vsekidnevniitsite na WAZ s 38.5% ot reklamniya obem.“ („The Newspapers of WAZ Have 38.5% of the Advertising Market.“) *Kapital*. #14, April 2002.
- „Shte otvarne li BNT na udara?“ („Is BNT Going to Respond to the Attack?“) *Kultura* #23, July, 2000.
- „Nichiya zemia 5. Mediite.“ („No Man’s Land 5. The Media“.) *Kultura*, #07, Feb. 22, 2002.
- „Simeon Shocked by France, Worried about Bulgaria.“ *Sega*, April 23, 2002.
- „The Bulgarian Media Coalition is Against a Press Law.“ *Sega*, July 29, 2002.
- „Bin Laden Trained Terrorists in Bulgaria.“ *Standart*, Sept. 25, 2001.
- „Romani and Traveller Media in Europe.“ *Roma Rights*, #4, 2001, 73-80.
- „Etnicheskite predrasdadatsi.“ („Ethnic Prejudices.“) *Zhitan*, Sept. 1998, 10-11.

Студии на случај: Медиумски извори

Капитал, неделен магазин, Софија, Бугарија
Демократија, дневен весник, Софија, Бугарија
Дневник, дневен весник, Софија, Бугарија
Монитор, дневен весник, Софија, Бугарија
Република, дневен весник, Софија, Бугарија
Сега, дневен весник, Софија, Бугарија
Стандарти, дневен весник, Софија, Бугарија
Труд, дневен весник, Софија, Бугарија
24 часа, дневен весник, Софија, Бугарија

Case Study: Newspaper Sources

Capital, (Capital), weekly newspaper, Sofia, Bulgaria
Demokratisa, (Democracy), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Dnevnik (Daily), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Monitor, (Screen), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Republika, (Republic), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Sega, (Now), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Standart, (Standard), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
Trud, (Labour), daily newspaper, Sofia, Bulgaria
24 Chasa, (24 Hours), daily newspaper, Sofia, Bulgaria

п р и к а з и

identities

r e v i e w s

p

Боби Бадаревски

Lars-Erik Caderman (ed.)
**Constructing Europe's Identity:
 The External Dimension,**
 Boulder and London:
 Lynne Rienner Publishers, 2001.

Bobi Badarevski

Lars-Erik Caderman (ed.)
**Constructing Europe's Identity:
 The External Dimension,**
 Boulder and London:
 Lynne Rienner Publishers, 2001.

Книгата *Конструирајќи го европскиот идентитет* од Ларс-Ерик Кадерман се заснова на истоимената интернационална конференција, одржана под водство на авторот. Во време кога Македонија се бори за интеграција во Европската унија, прашањето за европскиот идентитет станува интересно и за пошироката македонска јавност.

Што е или кој е идентитетот на Европската унија? Како да се постигне тој идентитет, имајќи го предвид фактот дека таа претставува конгломерат од држави со различна историја и култура? Што претставуваат границите на Европската унија? Ова се само дел од прашањата што ја контекстуализираат концепцијата на конференцијата, односно на книгата. Како што наведува самиот автор, прашањето за идентитетот на Европската унија последниве дваесетина години сè повеќе станува тема како на политички собири, така и на научни конференции. Притоа, централното прашање коешто се претвора во дилема, но и во проблем, е дали идентитетот на Европската унија истовремено е европскиот идентитет.

Така поставено, прашањето на идентитетот го содржи во себе и прашањето на границите на Европската унија: дали границите, надворешните грани-

Libri Duke konstruktuar identitetin evropian nga Lars-Erik Kaderman-i bazohet në Konferencën me po të njëjtin emër të mbajtur nën udhëheqjen e autorit. Gjatë kohës kur Maqedonia po lufton për integrim në Bashkimin Evropian, çështja e identitetit evropian bëhet interesante edhe për mendimin e publikut më të gjerë maqedonas.

Çfarë është ose cili është identiteti i Bashkimit Evropian? Si të arrihet ai identitet, duke pasur parasysh faktin se ai është një konglomerat shtetesh me histori dhe kultura të ndryshme? Çfarë paraqesin kufijtë e Bashkimit Evropian? Këto janë vetëm një pjesë e çështjeve që e kontekstualizojnë konceptin e konferencës, përkatësisht të librit. Siç vë në dukje vetë autori, çështja e identitetit të Bashkimit Evropian njëzet vjetëve të fundit gjithnjë e më shumë bëhej temë si e tubimeve politike, ashtu edhe e konferencave shkencore. Çështje qendrore, me këtë rast, e cila shndërrohet në dilemë, por edhe në problem është se a është identiteti i Bashkimit Evropian njëherësh edhe identitet evropian.

Kështu e shtruar çështja e identitetit e përmban në vete edhe çështjen e kufijve të Bashkimit Evropian: a janë kufijtë, kufijtë e jashtëm të Bashkimit Evropian njëherësh

ци на Европската унија се истовремено граници на Европа како историско-цивилизациона категорија, или европскиот идентитет се однесува само на Европската унија како политичко-економска целина. Идејата е дека теоретизирањето за надворешните граници на „Европа“ на најдиректен начин го поставува прашањето на идентитетот: границите не се само географски туку и политички и економски, и нивната идентификација преку анализа на сегашните политики на Европската унија ќе ни помогне да ги откриеме граничните на тие простори.

Иако книгата е издадена пред Турција да ги започне преговорите за членство во Европската унија, таа ги антиципираше прашањата за надворешните граници на „Европа“ како христијански клуб, откривајќи ни дека станувањето дел од Европската унија не претставува само исполнување на низата политички, економски и социјални услови. Приемот на Турција, како доминантно исламска земја, значи дека не е едноставно да се откријат есенцијалните столбови на европскиот идентитет.

Зборникот исто така не впушта во послободни теориски разгледувања кога станува збор за некои новосоздадени категории, како што е категоријата Западен Балкан, кои ниту политички ниту историски не постоеле како такви. Поентата што ја нудат текстовите е дека Европската унија преку своите политики инсистира на развивање на демократските процеси и почитување на човековите права во земјите од своето опкружување, како вредности на кои се темелат европските институции. Сепак, „Европа“ дозволи прашањето за кандидатскиот статус на Македонија да стане предмет на пресметки помеѓу Ширак и Блер околу буџетот на Европската унија за 2006. Прашањето за идентитетот е сепак посериозна тема.

edhe kufij të Evropës si kategori historike-civilizuese ose identiteti evropian ka të bëjë vetëm me Bashkimin Evropian si tërësi politike-ekonomike. Ideja është se teorizimi i kufijve të jashtëm të “Evropës” në mënyrë më të drejtpërdrejtë e shtron edhe çështjen e identitetit: kufijtë nuk janë vetëm gjeografikë, por edhe politikë dhe ekonomikë dhe identifikimi i tyre përmes analizës së politikave të tashme të Bashkimit Evropian do të na ndihmojë t’i zbulojmë “gurët” e kufirit të këtyre hapësirave.

Edhe pse libri është botuar para se t’i fillojë negociatat Turqia për anëtarësim në Bashkimin Evropian, ajo i anticiponte çështjet për kufijtë e jashtëm të “Evropës” si klub i krishterë, duke zbuluar të bërit pjesë e Bashkimit Evropian nuk paraqet vetëm plotësimin e një varg kushesh politike, ekonomike e sociale. Pranimi i Turqisë si vend dominant islamik do të thotë se nuk është e thjeshtë të zbulohen shtyllat thelbësore të identitetit evropian.

Përmbledhja po ashtu na fut në shqyrtime më të lira kur bëhet fjalë për disa teori të krijuara së fundi, siç është kategoria Ballkani perëndimor, të cilat as politikisht e as historikisht nuk kanë ekzistuar si të tilla. Poenta të cilën e ofrojnë tekstet është se Bashkimi Evropian përmes politikave të veta insiston që të zhvillohen proceset demokratike dhe respektimi i të drejtave të njeriut në vendet e rrethimit të vet, si vlera në të cilat bazohen institucionet evropiane. Megjithatë, “Evropa” lejoi që çështja e statusit të kandidatit të Maqedonisë të bëhet lëndë e pastrimit të hesapeve midis Shirak-ut dhe Bler-it rreth buxhetit të Bashkimit Evropian për vitin 2006. Çështja e identitetit, megjithatë, është një temë më serioze.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Боби Бадаревски

Sammy Smootha and Priit Järve (eds),
**The Fate of Ethnic Democracy in Post
 Communist Europe,**
 Budapest: Open Society Institute, 2005.

Книгата *Судбинаѝа на еѝничкаѝа демократиѝа во ѝосѝ-комунистѝичка Евроѝа*, е збирка текстови приредена од Семи Смуха (Sammy Smootha) и Приит Јерве (Priit Järve), и претставува трет дел од серијата книги за етно-демократијата и малцинските прашања во издание на *Евроѝскиоѝ центѝар за малцински ѝрашања*.

Основна нишка во книгата претставува воведниот текст на Семи Смуха кој го поставува концептот на етничка демократија како аналитичко средство во анализата на политичките збиднувања во посткомунистичка Европа. Појдовна точка во сите анализи поместени во зборникот е природата и карактерот на развојот на таканарачениот трет бран на демократизација кој ја зафати Западна Европа, но пред сѐ Централна и Источна Европа и земјите на поранешниот Советски сојуз. Гледиштата за вистинската состојба на теренот често пати се различни, па дури и дискрепантни и различно го третираат прашањето за демократизацијата на државите од таканарачениот посткомунистички блок.

Освен проблемите на демократизацијата, национализмот е исто така нешто што постоечката теоретска номенклатура не можеше правилно да го идентификува во контекстот на споменатите земји. Западните

Bobi Badarevski

Sammy Smootha and Priit Järve (eds),
**The Fate of Ethnic Democracy in Post
 Communist Europe,**
 Budapest: Open Society Institute, 2005.

Libri *Fati i demokracisë etnike në Evropën postkomuniste* është një përmbledhje tekstesh e përgaditur nga Semi Smuha (Sammy Smootha) dhe Prit Jerve (Priit Järve) dhe paraqet pjesën e tretë të serisë së librave për etnodemokracinë dhe çështjet e minoriteteve në botim të *Qendrës evropiane për çështje të minoriteteve*.

Një themelore në libër paraqet teksti hyrës i Semi Smuhës, i cili e shtron konceptin e demokracisë etnike si mjet analitik në analizën e ngjarjeve politike në Evropën postkomuniste. Pikënisje në të gjitha analizat, që janë të vendosura në këtë përmbledhje, është natyra dhe karakteri i zhvillimit të të ashtuquajturës valë të tretë të demokracisë e cila e përfshiu Evropën perëndimore, por para së gjithash Evropën qendrore dhe lindore dhe vendet e ish Bashkimit Sovjetik. Pikëpamjet për gjendjen e vërtetë në terren shpeshherë janë të ndryshme e madje edhe diskrepante dhe në mënyrë të ndryshme e trajtojnë çështjen e demokratizimit të shteteve nga i ashtuquajturi blok postkomunist.

Përveç problemeve të demokratizimit, nacionalizmi është poashtu diçka që nomenklatura ekzistuese teorike nuk mundej ta identifikojë drejt në kontekst të vendeve të përmendura. Demokracitë perëndimore ofruan një koncept

демократии нудеа концепт на нација и национализам кој не можеше да се аплицира во анализите на случувањата во Источна Европа, а посебно на Балканот, каде што се водеа етнички војни. Меѓутоа, и тука проблемите не престануваат. Марксистичките и идеолошките матрици на социјалистичките земји развија сопствени концепти на народ, нација, етничка група кои, кога ќе се преведат на јазикот на западната теоретска мисла, ја губат својата смисла.

„Големото недоразбирање“ продолжува и во оваа книга, посебно во концепцијата на Смуха. Според него, *етно-демократијата* – со негативна конотација – претставува режим или политички систем кој ги обезбедува демократските и граѓанските права за сите, односно за сите граѓани во државата, меѓутоа, ја институционализира доминацијата на една етничка група. Практично, етно-демократијата се темели на два контрадикторни принципа: демократскиот принцип – права и слобода за сите, и етничкиот принцип – институции на еден етнос, а со тоа и доминација на една етничка група.

Да биде парадоксот уште поголем, токму на овој начин би можеле да ги опишеме сите современи западни демократии кои, иако се претставени како либерални демократии, и понатаму остануваат национални држави на доминантните народи во тие држави. Меѓутоа, дискурсот кој се формира околу посткомунистичките земји повлекува со себе и различни конотации, и тоа негативни, иако би можеле да се обложиме на еквивалентноста на концептите. Би можеле да се согласиме со намерата на уредниците и авторите за развивање на теоретска рамка со која ќе се разберат поновите феномени во политичката историја на Европа, но не по цена на теоретска ароганција и желба за атрактивност.

тë kombit dhe të nacionalizmit i cili nuk mund të aplikohet në analizat e ngjarjeve në Evropën lindore, e veçanërisht në Ballkan, ku u bënë luftëra etnike. Ndërkaq, edhe këtu problemet nuk pushojnë. Matricat marksiste dhe ideologjike të vendeve socialiste zhvilluan koncepte vetanake për popullin, kombin, grupin etnik, të cilat kur do të përkthehen në gjuhën e mendimit teorik perendimor, e humbin kuptimin e vet.

“Mosmarrëveshja e madhe” vazhdon edhe në këtë libër, veçanërisht koncepti i Smuhës. Sipas tij, *etno-demokracia* - me konotacion negativ - paraqet një regjim ose sistem politik i cili i siguron të drejtat demokratike dhe qytetare për të gjithë, përkatësisht për të gjithë qytetarët në shtet, ndërkaq e institucionalizon dominimin e një grupi etnik. Praktikisht, etno-demokracia bazohet në dy parime kontradiktore: parimi demokratik - të drejta dhe liri për të gjithë dhe parimi etnik - institucionet e një etnosi, e me këtë edhe dominimi i një grupi etnik.

Që të jetë paradoksi edhe më i madh, pikërisht në këtë mënyrë do të kishim mundur t'i përshkruajmë të gjitha demokracitë perendimore të cilat edhe pse janë prezantuar si demokraci liberale edhe më tutje mbeten shtete nacionale të popujve dominantë në ato shtete. Ndërkaq diskursi i cili formohet rreth vendeve postkomuniste tërheq me vete edhe konotacione të ndryshme madje edhe negative, edhe pse do të kishim mundur të vemë bast për ekuivalencën e koncepteve. Do të kishim mundur të pajtohemi me qëllimin e redaktorëve dhe të autorëve për zhvillimin e kornizës teorike me të cilën do të merren vesh fenomenet më të reja në historinë politike të Evropës, por jo me çmimin e arrogancës teorike dhe të dëshirës për atraskion

Përkthim: Lindita Ahmeti

Боби Бадаревски

Marcus Banks,
Ethnicity: Anthropological Constructions,
 London and New York: Routledge, 1999.

Bobi Badarevski

Marcus Banks,
Ethnicity: Anthropological Constructions,
 London and New York: Routledge, 1999.

Во контекст на политичко-правната теорија, мулти-културниот дискурс се темели на премисата дека малцинските култури, односно начинот на живот на нивните припадници, не се доволно заштитени со индивидуалните права, па според тоа, тие треба да бидат заштитени со специјални групни права и одредени привилегии. Ваквиот став себрани со аргументот дека културниот идентитет има суштинска улога во конституирањето на персоналниот идентитет на поединецот. Бидејќи културата, односно културната заедница е од такво фундаментално значење за животот на нејзините припадници, културните практики на малцинските заедници треба да бидат заштитени.

Книгата *Етничности: Антрополошки конструкции* се занимава со премисите на погорепосочената аргументација од овој приказ. Маркус Бенкс се зафаќа да го испита концептот на етносот и етничноста поради, како што истакнува тој, зачестената употреба на тој термин и на терминологијата која го опкружува. Мотивот на Бенкс за овој потфат се темели врз феноменот на конструирањето на концептот етнос и етничност во тековните политички и социолошки расправи што се занимаваат со настаните кои на некој начин вклучуваат отворени или скриени судири меѓу луѓе со различни културни белези.

Нë контекст të teorisë politike-juridike, diskursi multikulturor bazohet në premisën se kulturat minoritare, përkatësisht mënyra e jetës së pjesëtarëve të tyre nuk janë të mbrojtura në mënyrë të mjaftueshme me të drejtat individuale, e sipas kësaj, ato duhet të mbrohen me të drejta speciale grupore dhe me disa privilegje të caktuara. Qëndrimi i këtillë mbrohet me argumentin se identiteti kulturor ka rol qenësor në konstituimin e identitetit personal të individit. Meqë kultura, përkatësisht bashkësia kulturore është me një rëndësi të tillë fundamentale për jetën e pjesëtarëve të saj, praktikrat kulturore të bashkësive minoritare duhet të mbrohen.

Libri *Etniciteti: Konstruksione antropologjike* merret me premisat e argumentimit të sipërpërmendur të këtij shqyrtimi. Markus Benks-i i përvishet punës ta hulumtojë konceptin e etnosit dhe etnicitetit për shkak të, siç thotë ai, përdorimit të shpeshtuar të këtij termi dhe të terminologjisë e cila e rrethon. Motivi i Benks-it për këtë ndërmarrje bazohet në fenomenin e konstruktimit të konceptit etnos dhe etnicitet në shqyrtimet aktuale politike e sociologjike që merren me ngjarjet të cilat në njëfarë mënyre përfshijnë konflikte të hapura ose të fshehta midis njerëzve me shenja të ndryshme kulturore.

Бенкс го испитува концептот на етничност во неговата историска појава во антрополошките теории, истражувајќи го значенскиот спектар во различните антрополошки теории и школи. Тој главно се задржува на западните правци, меѓутоа, го испитува и доминантниот поглед на етничноста развиен во советската школа. Како што тој констатира, концептот на етносот се конструира како продолжение на концептот на племе, само што тој сега е поместен во контекст на современите држави и појавата на категоријата нација. Политички посматрано, концептот на малцинство кое во релација со доминантната популација се издвојува со карактеристични културни белези е вториот кандидат за содржината на концептот на етносот: етнос како малцинска група или заедница со повеќе или помалку јасни социјални и културни белези.

Концептот на етничноста е испреплетен со меѓусебно поврзани концепти, како што се концептите на раса и нација. Па сепак, во зависност од дискурсот варира и нивната употреба, па неретко, конотативната вредност на неговата секојдневна и медиумска употреба ќе зависи од тоа кој дискурс се користи како заднина. Затоа, концептот на етничноста Бенкс го гледа како конструкција која израснува во преплетеноста на дискурзивните матрици. Зголемувањето на свеста за релативната природа на концептот на етничноста претставува најголем придонес на оваа книга исполнета со интересни анализи и интерпретации.

Benks-i e hulumton konceptin e etnicitetit në dukurinë e tij historike në teoritë antropologjike, duke e vijëzuar spektrin domethënës në teoritë dhe shkollat e ndryshme antropologjike. Ai kryesisht ndalet në drejtimet perendimore, ndërkaq, e hulumton pikëpamjen dominante të etnicitetit të zhvilluar në shkollën sovjetike. Siç konstaton ai, koncepti i etnosit konstruktohet si vazhdim i konceptit fis, vetëm se ky tash është i zhvendosur në kontekst të sheteve bashkëkohore dhe paraqitjes së kategorisë komb. Shikuar politikisht, koncepti i minoritetit, i cili në relacion me popullsinë dominante ndahet me shenja karakteristike kulturore, është kandidati i dytë për përmbajtjen e konceptit të etnosit: etnosi si grup minoritar ose bashkësi me më shumë ose më pak shenja të qarta sociale e kulturore.

Koncepti i etnicitetit është i lidhur me koncepte të ndër-lidhura mes vetes, siç janë konceptet e rasës dhe të kombit. Po, megjithatë, varësisht nga diskursi lëviz edhe përdorimi i tyre, e jo rrallë, vlera konotative e përdorimit të tij të përditshëm dhe medial do të varet nga ajo se cili diskurs shfrytëzohet si prapavijë. Për këtë arsye konceptin për etnicitet Benks-i e sheh si konstruksion i cili del nga ndërthurja e matricave diskurzive. Rritja e vetëdijes për natyrën relative të konceptit të etnicitetit paraqet kontributin më të madh të këtij libri të mbushur me analiza dhe interpretime interesante.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Марија Ивановска

Miranda Fricker, Jennfer Hornsby (eds.),
**The Cambridge Companion
 to Feminism in Philosophy,**
 Cambridge: Cambridge University Press,
 2000.

Постојат многу енциклопедии, речници, прирачници кои ја претставуваат феминистичката мисла. Иако го претставуваат феминизмот на најразлични начини, тие секогаш доаѓаат до исходот дека феминизмот е идеолошко–теоретска позиција која гради автентично стојалиште. Она по што се разликуваат е статусот на феминистичката мисла: дали да се прави разлика, на пример, меѓу феминистичка философија наспроти феминизам во философијата или меѓу феминистичка психоанализа наспроти феминизам во психоанализата.

Како што ни кажува името на книгата, овој прирачник ќе се обиде да ни ја прикаже феминистичката мисла во философијата, но тоа не значи дека ќе бидат заповставени и оригиналните феминистички теории. Сепак, текстовите ќе ја третираат феминистичката мисла како елемент присутен во философијата, што на книгата ѝ дава еден критички тон. Претставен со десет текстови пишувани од феминистички авторки, прирачникот се занимава со философски теми и позиции присутни во последниве триесетина години. Секој текст обработува класични философски предмети како што се метафизиката, етиката, философијата на науката. Исто така, за првпат, според

Marija Ivanovska

Miranda Fricker, Jennfer Hornsby (eds.),
**The Cambridge Companion
 to Feminism in Philosophy,**
 Cambridge: Cambridge University Press,
 2000.

Ekzistojnë shumë enciklopedi, fjalorë, doracakë të cilët e prezantojnë mendimin feminist. Edhe pse e prezantojnë feminizmin në shumë mënyra nga më të ndryshmet, ato gjithmonë vijnë te përfundimi se feminizmi është pozitë ideologjike-teorike e cila ndërton një vendqëndrim autentik. Ajo sipas të cilës dallohen është statusi i mendimit feminist: a të bëhet dallim, për shembull, midis filozofisë feministe përkundër feminizmit në filozofi ose midis psikanalizës feministe përballë feminizmit në psikanalizë.

Siç na tregon emri i librit, ky doracak do të orvatet të na e tregojë mendimin feminist në filozofi, por kjo nuk do të thotë se do të lihen anash edhe teoritë origjinale feministe. Megjithatë, tekstet do ta trajtojnë mendimin feminist si element i pranishëm në filozofi, gjë që librit i jep ton kritik. I prezantuar me dhjetë tekste të shkruara prej autoreve feministe, doracaku merret me tema e pozita filozofike të pranishme në tridhjetë vjetët e fundit. Çdo tekst përpunon lëndë klasike filozofike siç janë metafizika, etika, filozofia e shkencës. Gjithashtu për herë të parë, sipas njohurive të mia nga literatura feministe, është një pjesë e nënshkruar nga Suzan Xhejms (Susan James) dhe Naomi Shemen (Naomi Schemen).

моите увиди во феминистичката литература, постои дел потпишан од Сузан Џејмс (Susan James) и Наоми Шемен (Naomi Schemen).

Оригиналноста на ваквиот потег се состои во тоа што многу од феминистичките размисли за теми кои се однесуваат на философијата на умот, феминистичките автори ги сместуваа во домените на епистемологијата, философијата на науката или психологијата. Можеме слободно да кажеме дека тоа претставува една од најголемите грешки на феминистичката мисла. Философијата на умот како посебна философска дисциплина се јавува во моментот кога јасно се идентификуваа чисто епистемолошките теми од една, и теоретскиот интерес на психологијата од друга страна. Последниве дваесетина години, умот, посебно прашањето на свеста, станува централна философска тема која во себе ги инкорпорира тековните метафизички позиции од најразлични философски дисциплини.

Текстот на Сузан Џејмс насловен како „Феминизмот и философијата на умот – прашање на персоналниот идентитет“ претставува обид за вклучување на феминистичките стојалишта во под-тематските области на философијата на умот, како што се прашањето на идентитетот, меморијата, прашањето на телото. „Феминизмот и философијата на умот – против физикализмот“ е насловот на текстот на Наоми Шемен, кој се занимава со релевантноста односно ирелевантноста на феминистичките теории за емоциите, телото, психичкото и физикализмот како посебна оригинална позиција во рамките на философијата на умот. Би можеле да кажеме дека текстовите претставуваат чекор напред кон присуството на феминистичката мисла во современите теории на умот, па дури и кон создавање на оригинална феминистичка позиција во меѓутематските области.

Оригиналитети i një hapi të tilë qëndron në faktin se shumë nga përsiatjet feministe për tema që kanë të bëjnë me filozofinë e mendjes, autorët feministë i vendosnin në domenet e epistemologjisë, filozofisë së shkencës ose psikologjisë. Lirisht muind të themi se kjo paraqet njërin nga gabimet më të mëdha të mendimit feminist. Filozofia e mendjes si disiplinë e veçantë filozofike paraqitet në momentin kur identifikoheshin temat e pastra epistemologjike nga njëra anë dhe interesimi teorik i psikologjisë nga ana tjetër. Në njëzet vjetët e fundit, mendja, veçanërisht çështja e vetëdijes, po bëhet temë qendrore filozofike e cila në vete i inkorporon pozitat aktuale metafizike nga disiplinat më të ndryshme filozofike.

Teksti i Suzan Xhejms-it i titulluar si “Feminizmi dhe filozofia e mendjes - çështje e identitetit personal” paraqet një orvatje për inkuadrimin e qëndrimeve feministe në lëmenj nëntematikë të filozofisë së mendjes, siç janë çështjet e identitetit, memories, çështja e turpit. “Feminizmi dhe filozofia e mendjes - kundër fizikalizmit” është titulli i tekstit të Naomi Shemen-it, i cili merret me relevancën përkatësisht irelevancën e teorive feministe për emocionet, trupin, pikiken dhe fizikalizmin si pozitë e veçantë origjinale në suazat e filozofisë së mendjes. Do të kishim mundur të themi se tekstet paraqesin një hap përpara drejt pranisë së mendimit feminist në teoritë bashkëkohore të mendjes, madje edhe kah krijimi i pozitës origjinale feministe në lëmenjtë ndërtematikë.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Марија Ивановска

William Walters and Jens Henrik Haahr,
**Governing Europe: Discourse,
Governmentality and European Integration,**
London and New York: Routledge, 2005.

Стануваме сведоци дека сè повеќе се создава литература која што се занимава со класични теми, како што е на пример прашањето на европската интеграција, но од една пост-структуралистичка перспектива, на нестандартен теоретски јазик и со одредена луцидност која ги проширува нашите видици и знаења. Сепак, тоа не се класични философски книги на кои можеме да им „попуштиме“ за теоретската неодговорност. Тоа се текстови кои претендираат да станат референци во аргументирани расправи за европските теми, да станат дела од кои ќе се учи, па дури и нешто ќе се научи.

Оваа книга претставува пример на гореопишаната литература. Самоувереноста на авторите се гледа од тоа што тие претендираат анализата и теоретските технологии поместени во нивните опсервации да формираат ново поле на истражување во таканаречените Европски студии. Нивниот предлог има доволно смисла за да бидат сфатени сериозно, но и многу лесно да бидат отфрлени. Можат да бидат прифатени затоа што нудат нешто што има философска длабочина: обид да се испита европската рационалност на управување и владеење во процесите на европеизација како политичка, социјална и културна

Marija Ivanovska

William Walters and Jens Henrik Haahr,
**Governing Europe: Discourse,
Governmentality and European Integration,**
London and New York: Routledge, 2005.

Po bëhemi dëshmitarë se gjithnjë e më shumë po krijohet një literaturë e cila merret me tema klasike, siç është për shembull çështja e integritimit evropian, por nga një perspektivë post-strukturaliste, në gjuhën teorike jostandarde dhe me një luciditet të caktuar i cili i zgjeron horizontet tona. Megjithatë, këtu nuk bëhet fjalë për libra klasikë filozofikë të cilave mund “t’u lëshojmë pe” për papërgjegjësinë teorike.

Ky libër paraqet një shembull të literaturës së përshkruar më sipër. Vetëbesimi i autorëve shihet nga ajo që ata pretendojnë që analiza dhe teknologjitë teorike të vendosura në observimet e tyre të formojnë një fushë të re të hulumtimit në të ashtuquajturat studime evropiane. Propozimet e tyre kanë mjaft arsye që të kuptohen seriozisht, por edhe shumë lehtë të hidhen poshtë. Mund të jenë të pranuar për shkak se ofrojnë diçka që ka thellësi filozofike: orvatje që të provohet nacionaliteti evropian i drejtimit dhe sundimit në proceset e evropizimit si kategori politike, sociale e kulturore. Por, mund të kuptohen edhe si joseriozë, për shkak se sipas definicionit, gjuha

категорија. Но, може да бидат сфатени и како несериозни, затоа што по дефиниција, постструктуралистичкиот јазик не претставува аргументативен дискурс што може да биде проширен во знаења од декларативен тип.

Да појасниме: испитувањето на рационалноста на власта, „властоумието“ како одредена форма на рационалност, се темели на теоретската работа на Мишел Фуко и неговиот интерес за релацијата на моќта, рационалноста и владеењето. Вториот аспект на носечката идеја на книгата е категоријата на европска интеграција сфатена како европеизација.

Европеизацијата не значи физичко или географско обединување, туку примена и практикување на владеење според вредностите и принципите на Европската унија. Поентата е дека таквото владеење претпоставува одреден тип на менталност, умственост, својствена на европската идеја.

Методологијата на испитување на рационалноста на европското владеење и власт е дискурзивната анализа. Таа се состои во анализа на текстовите, декларациите, препораките на европските институции и политичари. Меѓутоа, дискурзивната анализа не се исцрпува во интерпретација на лингвистичките пресврти и траги кои носат одреден вид на управна рационалност, туку ги истражуваат семиотичките феномени кои се измолкуваат на намерено насочената рационалност. Рационалноста која е „европска“, а која не може веднаш да биде согледана или исконтролирана е вистинскиот предмет на *Governmentality* сфатена како теоретска алатка. Кои се интегративните потенцијали на европската менталност и на европското практикување на владеењето ќе биде тема за која сè повеќе ќе се разговара, полемизира и

poststrukturaliste nuk paraqet një diskurs argumentativ që mund të jetë i zgjeruar në dituri të tipit deklarativ.

Ta sqarojmë: të provuarit e nacionalitetit të pushtetit, “mendësia pushtetare” si një formë e caktuar e nacionalitetit bazohet në punën teorike të Mishel Fuko-së dhe interesimit të tij për relacionin e fuqisë, nacionalitetit e pushtetit dhe të sundimit. Aspekti tjetër i idesë bartëse të librit është kategoria e integritet evropian e kuptuar si evropizim.

Evropizim nuk do të thotë bashkim fizik ose gjeografik, por zbatim dhe praktikum i sundimit sipas vlerave dhe parimeve të Bashkimit Evropian. Poenta është se sundimi i tillë supozon një tip të caktuar mentaliteti, mendësie karakteristike për idenë evropiane.

Metodologjia e hulumtimit të racionalitetit të sundimit dhe të pushtetit evropian është analiza diskurzive. Ajo përbëhet prej analizës së teksteve, deklaratave, porosive të institucioneve dhe të politikanëve evropianë. Ndërkaq, analiza diskurzive nuk shteret në interpretim të kthesave linguistike dhe e gjurmëve që sjellin një lloj të caktuar të racionalitetit drejtues, por i hulumtojnë fenomenet semiotike të cilat nxirren në nacionalitetin e kahësuar me qëllim. Racionaliteti i cili është “evropian”, por i cili nuk mundet menjëherë të shqyrtohet ose të kontrollohet është lënda e vërtetë e *Governmentality*-së e kuptuar si vegël teorike. Cilat janë potencialet integrative të mentalitetit evropian dhe të praktikumit evropian të sundimit do të jetë temë për të cilën gjithnjë e më shumë do të flitet, do të polemizohet dhe rreth së cilës, kuptohet, do të zhvillohen beteja midis “të mëdhenjve” në Bashkimin

околу која, се разбира, ќе се водат битки меѓу „големите“ во Европската унија. Франција овие последни денови од 2005 го покажува тоа по повод кандидатскиот статус на Македонија за влез во ЕУ.

Evropian. Franca këto ditët e fundit të vitit 2005 e tregon atë me rastin e statusit kandidat të Maqedonisë për hyrje në BE.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Сузана Симоновска

Марковска и др. (ур.),
**Истражувајќи ја другоста:
 Аспекти на другоста од перспектива
 на одделни дисциплини во високото
 образование во Република Македонија,**
 ФИООМ, Скопје, 2005.

Suzana Simonovska

Марковска и др. (ур.)
**Истражувајќи ја другоста:
 Аспекти на другоста од перспектива
 на одделни дисциплини во високото
 образование во Република Македонија,**
 ФИООМ, Скопје, 2005.

Да се истражува другоста претставува вистински предизвик во времето во кое живееме, и во кое сè уште недостасуваат некои посуштински анализи на проблемот на Другиот. Денес тешко може да се најде демократско општество, или општество во демократизација, кое е поштедено од расправата за тоа дали и како треба да се признаваат идентитетите на културните малцинства. Може ли луѓето со различни културни идентитети, засновани врз етничката припадност, расата, родот или религијата, да се гледаат како рамноправни, надминувајќи ги предрасудите и стереотипите во претставувањето на Другиот, кои се често повод за омраза, одделување или причина за конфликт? Има ли нешто заедничко што ги поврзува сите луѓе, наспроти разликите меѓу народите и културите?

Одговорот на овие прашања подразбира излегување од сопствената култура, традиција, идентитет, и откривање на непознатото, новото, Другото. Со ваков научно-истражувачки потфат, насочен кон истражувањето на Другиот и во функција на откривањето на специфичностите и културните вредности на различните етнички, верски и јазични заедници во

Të hulumtohet tjetërsia me të vërtetë është një sfidë në kohën e kushtet në të cilat jetojmë dhe në të cilat ende mungojnë disa analiza më thelbësore të problemit të Tjetrit. Sot vështirë se mund të gjendet një shoqëri demokratike ose një shoqëri në demokratizim e sipër e cila është kursyer nga diskutimi lidhur me atë se a duhet dhe si të pranohen identitetet e pakicave etnike. a munden njerëzit me identitete të ndryshme kulturore, të bazuara në përkatësinë etnike, racore, gjinore ose religjioze të shihen si të barabartë, duke i tejkaluar paragjykimet dhe stereotipet në prezantimin e Tjetrit, të cilat janë shpesh shkas i urrejtjes, ndarjes ose shkak për konflikt? A ka diçka të përbashkët që i lidh të gjithë njerëzit, përkundër dallimeve midis popujve dhe kulturave?

Përgjigjja në këto pyetje nënkupton daljen nga kultura, tradita, identiteti vetanak dhe zbulimin e të panjohurës, të resë, Tjetrës. Me një ndërmarrje të këtillë shkencor-hulumtuese të orientuar kah hulumtimi i Tjetrit dhe në funksion të zbulimit të specificiteteve dhe të vlerave kulturore të bashkësive të ndryshme etnike, fetare dhe gjuhësore në Republikën e Maqedonisë, u ballafaquan

Република Македонија, се зафатија четириесетина истражувачи од повеќе факултети, институти и катедри од трите универзитети. Плод на нивната кооперативна истражувачка работа е објавувањето на книгата *Испиражувајќи ја другосиџа*.

Ова дело, како втора публикација во рамките на проектот „Другиот во наставните содржини на високото образование во Република Македонија“, инициран од ФИОМ со цел да ја помогне реформата на високото образование во РМ во областа на општествените и хуманистичките науки, заслужува внимание од повеќе аспекти.

Од една страна, крајната цел на започнатите истражувања во рамките на овој проект е нивна имплементација во наставниот процес. Дополнувањето на предметните програми со нови содржини и сознанија во претставувањето на Другиот, како и формулирањето на нови изборни курсеви, се во функција на унапредување и осовременување на високото образование, како начин за интеграција на нашите универзитети во европскиот образовен систем.

Од друга страна, резултатите објавени во оваа публикација нудат богати сознанија за сè уште недоволно истражуваниот подрачја на планот на културата, историското минато и идентитетот на другите, и претставуваат вистинска ризница, не само за студентите, туку и за сите нас кои сакаме да ги разбереме оние што ги доживуваме поинаку, кои имаат поинакви погледи на светот и верувања.

Во однос на структурата, книгата *Испиражувајќи ја другосиџа* обединува осум кооперативни истражувачки проекти, интердисциплинарни по својот пристап, а систематски изложени според сродноста на темите.

dhe i hynë punës rreth dyzet veta, hulumtues nga shumë fakultete, institute dhe katedra nga të tre universitetet. Fryti i punës së tyre hulumtuese kooperuese është botimi i librit *Duke hulumtuar tjetërsinë*.

Kjo vepër, si publikim i dytë në suazat e projektit “Tjetri në përmbajtjet mësimore në arsimin e lartë në Republikën e Maqedonisë”, inicuar nga FIOOM, me qëllim që ta ndihmojë reformën e arsimin të lartë në Republikën e Maqedonisë, në lëmin e shkencave shoqërore dhe humanitare, meriton kujdes nga shumë aspekte.

Nga njëra anë, qëllimi i fundit i hulumtimeve të nisura në suazat e këtij projekti është implementimi në procesin mësimor. Plotësimi i programeve të lëndëve me përmbajtje dhe njohuri të reja në prezantimin e Tjetrit, si dhe formulimi i kurseve të reja zgjedhore janë në funksion të përparimit dhe bashkëkohësimit të arsimin të lartë, si mënyrë për integrim të universiteteve tona në sistemin arsimor evropian.

Nga ana tjetër, rezultatet e botuara në këtë publikim ofrojnë njohuri të pasura për lëmenjtë ende jo mjaft të hulumtuar në planin e kulturës, të së kaluarës historike dhe identitetit të të tjerëve dhe paraqesin një thesar të vërtetë, jo vetëm për studentët, por edhe për të gjithë ne që duam t'i kuptojmë ata që i përjetojmë ndryshe, të cilët kanë pikëpamje të tjera për jetën dhe kanë besime të tjera.

Në raport me strukturën, libri *Duke hulumtuar tjetërsinë* përfshin tetë projekte hulumtuese, të cilat janë interdisciplinare sipas qasjes së vet, ndërsa janë paraqitur sipas ngjashmërisë së temave.

Со цел да се актуализира ситуацијата на Ромите, пред сè поради отпочнувањето на декадата на Ромите, во ова дело е даден приоритет на трите проекти посетени на ромската етничка заедница: „Меѓусебната поврзаност на родот, етницитетот и родноста: значење на образованието и вработувањето за родноста во рамките на различни етнички во Македонија“, спроведен под раководство на д-р Амалија Јовановиќ; „Образовните потреби на децата Роми“, под раководство на д-р Марија Тофовиќ; и проектот раководен од д-р Ружица Цацановска, под наслов „Нови аспекти кон дефинирањето на ромската професионална матрица“.

Во првиот компаративен проект се третираат прашањата во врска со демографските структури и фертилното однесување (родноста), со посебен осврт на женското население од ромската етничка припадност. Воедно, преку описот и споредувањето на разликите во фертилното однесување кај жените според етничката припадност, образованието и вработувањето, се разоткрива и влијанието на овие детерминанти врз родноста кај женското ромско население.

Истражувањето на образовните потреби на децата Роми, во рамките на вториот истражувачки проект, е во функција на образовната инклузија на ромските деца, како начин за нивно социјализирање и активно вклучување во општествениот живот. Во таа насока, овој проект нуди и некои можни решенија на планот на модифицирањето на наставата кон потребите на децата Роми и подготовката на идните наставници за работа, без предрасуди, со деца од маргинализираните групи.

Me qëllim që të aktualizohet situata e romëve, para së gjithash për shkak të fillimit të Dekadës së romëve, në këtë vepër u është dhënë prioritet tri projekteve kush-tuar bashkësisë etnike rome: “Lidhshmëria e ndërsjellë e fisnisë, etnisë dhe lindshmërisë: rëndësia e arsimit dhe punësimit për lindshmërinë në suazat e përkatësive të ndryshme etnike në Maqedoni”, të realizuar nën udhëheqjen e dr. Amalija Avramoviç-it: “Nevojat arsimore të fëmijëve romë”, nën udhëheqjen e dr. Marija Tofoviç-it; dhe projekti i udhëhequr nga dr. Ruzhica Cacanovska me titull “Aspekte të reja rreth definimit të matricës konfesionale rome”.

Në projektin e parë komparativ trajtohen çështjet lidhur me strukturat demografike dhe sjellja fertile (lindshmëria) me një vështrim të veçantë në popullatën femërore nga përkatësia etnike rome. Njëherësh, përmes përshkrimit dhe zbatimit të dallimeve në sjelljen në raport lindshmërinë të gratë sipas përkatësisë etnike, arsimit dhe punësimit, zbulohet dallimi i këtyre determinantave në lindshmërinë te popullata femërore rome.

Hulumtimi i nevojave arsimore të fëmijëve romë, në suazat e projektit të dytë hulumtues është në funksion të inkluzionit arsimor të fëmijëve romë, si mënyrë e socializimit të tyre dhe e përfshirjes në jetën shoqërore. Në këtë kahe, ky projekt ofron edhe disa zgjidhje të mundshme në planin e modifikimit të arsimit ndaj nevojave të fëmijëve romë dhe përgaditjes së arsimtarëve të ardhshëm për punë, pa paragjykime, me fëmijë të grupeve të marginalizuara.

Во третиот проект се расветлува проблемот на промените на професионалната припадност на Ромите, односно нивниот премин од православието, исламот и католицизмот во малцинските христијански верски заедници. Освен сознанијата за ромските малцински христијански верски заедници, овој проект нуди и поопшти информации за ромската популација, нивната историја, култура и религија.

Втората целина во оваа публикација ја сочинуваат три извештаи, посветени на културата на етничките заедници и на одделни културни феномени. Така, компаративните истражувањата спроведени во проектот „Културата на етничките заедници во Република Македонија во предметните програми по културно наследство, туристичка географија и психологија на образованието и воспитанието“, под раководство на д-р Науме Мариновски, нудат сознанија за материјалната, духовната и социјалната културата на етничките заедници, кои според уверувањата на истражувачите се услов за меѓусебно разбирање, уважување и воспоставување на меѓуетничка толеранција.

Проектот, „Компаративни истражувања на свадбените обредни песни и обичаи во с. Матка – скопско“, под раководство на д-р Зекирија Незири, низ компаративна анализа на свадбените песни и обичаи ги разоткрива специфичностите и заедничките елементи во културите кај две етнички заедници – Албанците и Македонците.

Во проектот „Интеркултурен театар – театар на разлики“, раководен од д-р Јелена Лужина, се настојува да се надминат утврдените стереотипи при толкувањето на одделни појави од областа на театарот. Притоа, се инсистира на интеркултуралноста, која

Нë проектин е третë ndriçohet problemi i ndryshimeve të përkatësisë konfesionale të romëve, përkatësisht kalimi i tyre nga ortodoksia, islami dhe katolicizmi në bashkësitë minoritare fetare të krishtera. Përveç njohurive për bashkësitë minoritare fetare të krishtera rome, ky projekt ofron edhe informata më të përgjithshme për popullatën rome, për historinë, kulturën dhe religjionin e tyre.

Tërësinë e dytë në këtë publikim e përbëjnë tri raporte që i kushtohen kulturës së bashkësive etnike dhe disa fenomeneve të veçanta kulturore. Kështu, hulumtimet komparative të zbatuara në projektin “Kultura e bashkësive etnike në Republikën e Maqedonisë në programet e lëndëve të trashëgimisë kulturore, të gjeografisë turistike dhe të psikologjisë së arsimit e edukimit” nën udhëheqjen e dr. Naume Marinovskit, ofrojnë njohuri për kulturën shpirtërore dhe sociale të bashkësive etnike, të cilat sipas pohimeve të hulumtuesve janë kusht i mirëkuptimit të ndërsjellë, respektimit dhe vendosjes së tolerancës ndëretnike.

Projekti “Hulumtime komparative të këngëve rituale të dasmës në fshatin Matkë, Shkup”, nën udhëheqjen e dr. Zeqirija Nezirit, përmes analizës komparative të këngëve dhe dokeve të dasmës i zbulon specificitetet dhe elementet e përbashkëta në kulturat e të dy bashkësive etnike - të shqiptarëve dhe maqedonasve.

Në projektin “Teatri interkulturor - teatri i dallimeve”, të udhëhequr nga dr. Jelena Luzhina, bëhen orvatje të tejkalohe stereotipet e vendosura gjatë shpjegimit të disa dukurive të caktuara nga lëmi i teatrit. Me këtë rast insistohe në interkulturalizmin i cili na shpie te

упатува на допирите, „мешањето“, меѓу културите, наместо на мултикултурноста, како концепт на признавање и почитување на „разликите“. Во интеркултурализмот, истражувачите на овој тим ја гледаат иднината на театарот.

Последните, но не помалку значајни два проекта: „Презентацијата на Другиот во медиумите,“ под раководство на д-р Хасан Јашари, и „Удвоена другост: родови аспекти на балканизмот во 1990-тите години“, раководен од д-р Елизабета Шелева, ја чинат третата тематска целина во оваа публикација. Едниот го актуелизира проблемот на предрасудите и стереотипите за Другиот, од аспект на јазикот, религијата, културно-етничките разлики и полот, во одделни медиуми во постконфликтниот период во Македонија, а вториот ја расветлува премолчената родова парадигма низ призмата на улогата што ја имаат уметностите, како и јавните медиуми во создавањето на имаголошките обрасци на балканската другост и најзините родово обусловени атрибути. Целта на ова интердисциплинарно истражување е да создаде простор за превреднување на воспоставените имаголошки обрасци на родот и балканизмот.

Од она што досега беше кажано, нема сомнение дека зборникот *Испражувајќи ја другосиџа*, претставува вреден и исклучителен потфат, кој нуди вистинска и без предрасуди средба со Другиот, средба која подразбира рамноправни соговорници. Средбата со другоста води кон толеранција, поткрепа на различното и уважување на различните културните идентитети. Во таквата средба се прошируваат културните, интелектуалните и духовните хоризонти на секој поединец и се отвораат нови перспективи за премостување на културните разлики, утврдените стереотипи и предрасуди.

pikëpjekjet, “përzierja” midis kulturave, në vend të multikulturalizmit, si koncept i njohjes dhe respektimit të “dallimeve”. Në interkulturalizëm, hulumtuesit e këtij ekipi e shohin ardhmërinë e teatrit.

Dy projektet e fundit, por jo edhe më pak të rëndësishëm: “Prezantimi i Tjetrit në media”, nën udhëheqjen e dr. Hasan Jasharit dhe “Tjetërsia e dyfishuar: aspekte gjinore të ballkanizmit në vitet 1990”, të udhëhequr nga dr. Elizabeta Sheleva, e bëjnë tërësinë e tretë tematike në këtë publikim. Njëri e aktualizon problemin e paragjykimëve, nga aspekti i gjuhës, religjionit, dallimeve kulturore e etnike, dallimeve në gjini, në disa media te caktuara në periodën pas konfliktit në Maqedoni, kurse i dyti, e ndriçon paradigmen e heshtur gjinore përmes prizmit të rolit që e kanë artet si dhe mediat në krijimin e formularëve imagologjikë të tjetërsisë ballkanike dhe të atributëve të saj të kushtëzuar nga gjinitë. Qëllimi i këtij hulumtimi interdisiplinar është që të krijojë hapësirë për rivlerësimin e formulave të vendosura imagologjike të gjinisë dhe ballkanizmit.

Nga ajo që u tha deri më tash, nuk ka dyshim se përmbledhja *Duke hulumtuar tjetërsinë*, paraqet një ndërmarje me vlerë të jashtëzakonshme e cila ofron një takim të vërtetë dhe pa paragjykime me Tjetrin, takim i cili nënkupton bashkëbisedues të barabartë. Takimi me tjetërsinë shpie kah toleranca, mbështetja e të ndryshmes dhe respektimi i identiteteve të ndryshme kulturore. Në një takim të tillë zgjerohen horizontet kulturore, intelektuale dhe shpirtërore të çdo individi dhe hapen perspektiva të reja për kapërcimin e dallimeve kulturore, stereotipeve dhe paragjykimëve të vendosura.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Александар Стаматов

Jere Paul Surber,
**Culture and Critique: An Introduction to
 the Critical Discourses of Cultural Studies,**
 Westview Press, Boulder, 1998.

Освен Рејмонд Вилијамс, британскиот книжевен критичар, културен историчар и општествен активист во 1950-тите и зачетник на културните студии како посебна дисциплина, со културата и нејзината критика, иако не толку експлицитно, се занимавале и други современи општествени работници, претежно философи. Самиот автор на *Култура и критика: Вовед во критичките дискурси на културните студии* за себе вели дека неговото образование и обука се од областа на философијата, па според тоа се нафаќа на еден проект кој ќе ги прикаже, објасни, протолкува и анализира ставовите за културата на неколку посовремени философски теории, вклучувајќи ги и самите културни студии. Затоа тој на почетокот прави методолошка дистинкција меѓу културни студии во поширока и културни студии во потесна смисла. Така, во првата категорија би влегле сите оние учења кои на било кој начин дале придонес во изучувањето на културата, но при тоа не се одредени како области чијашто главна преокупација е културата како таква. Во втората, се разбира, спаѓа дискурсот кој се развил на неколку британски универзитети во 1950-тите, а поточно е крунисан со основањето на „Центарот за современи културни студии“ на Универзитетот во Бирмингем, каде што безброј разновидни критички

Aleksandar Stamatov

Jere Paul Surber,
**Culture and Critique: An Introduction to
 the Critical Discourses of Cultural Studies,**
 Westview Press, Boulder, 1998.

Përveç Rejmond Uiliams-it, kritik letrar britanik, historian i kulturës dhe aktivist shoqëror në vitet 1950 dhe zanafilës i studimeve kulturore si disiplinë e veçantë, me kulturën dhe kritikën e saj, ndonëse në mënyrë jo aq eksplicite, janë marrë edhe punëtorë të tjerë shoqërorë bashkëkohorë, kryesisht filozofë. Vetë autori i veprës *Kultura dhe kritika: Hyrje në diskurset kritike të studimeve kulturore* për vete thotë se arsими dhe aftësimi i tij janë nga lëmi i filozofisë, e në bazë të kësaj i hyn një projekti i cili do t'i paraqesë, do t'i shpjegojë, do t'i komentojë dhe do t'i analizojë qëndrimet për kulturën të disa teorive më bashkëkohore filozofike, duke përfshirë edhe vetë studimet kulturore. Për këtë arsye ai në fillim bën dallim metodologjik midis studimeve kulturore në kuptim më të gjerë dhe studimeve kulturore në kuptim më të ngushtë. Kështu, në kategorinë e parë do të kishin hyrë të gjitha ato mësimе a doktrina të cilat në çfarë do forme kanë dhënë kontribut në studimin e kulturës, por me këtë rast nuk janë caktuar si lëmenj preokupimi kryesor i të cilave është kultura si e tillë. Në të dytën, kuptohet, bie diskursi i cili është zhvilluar në disa universitete britanike në vitet 1950, ndërsa më saktësisht është kurорëzuar me themelimin e “Qendrës për studime bashkëkohore kulturore” të Universitetit të Birmingemit, ku qasje të panumërta e të ndryshme kritike kanë filluar të

приоди почнале да се спојуваат во новиот критички дискурс, дискурсот на културните студии.

Може да се каже дека приодот во ова дело е хронолошки, но тоа само грубо кажано, зашто секој дискурс кој започнал пред и после некои други, понатаму се поклопува со нив и тие постојат истовремено. Така, во оваа книга може да се сретнат следниве дискурси: дискурсот од времето на *просветителството*, кое претставува зачеток на модерната ера и обид да се раскине со традиционалните догми и суеверија со што би се истакнал поимот на разумот; *херменевтичкиот* дискурс, кој претставува критика на просветителството и воведува идеја за читање и толкување на текстови, така што културните производи треба да се сфатат како текстови кои треба да се толкуваат; *материјалистичката* критика, или уште позната како дијалектички материјализам, историски материјализам, научен социјализам, односно марксизам, која пак ја критикува херменевтиката и тврди дека културата е заснована на материјалната подлога на економското производство; *психоанализата*, која како еден вид „нова“ наука со својот клучен поим потсвест ја заснова културата на потиснатиот дел од психата на човекот, што пак ќе доведе до жестоки критики од страна на другите културни критичари, особено феминистичките; *семиологијата*, која својата теорија на културата ја заснова на значењето што го имаат знаците во општеството и која ќе доведе до појавата на структурализмот; *Франкфуртската* школа на критичка теорија, која културата ја анализира преку средствата за мас-комуникација и нивното манипулирање со толпата; *постструктурализмот* и *постмодернизмот*, со својата отворена критика на модерната мисла преку деконструирањето на субјектот; и современите *културни студии*, кои претставуваат најголем одраз на

lidhen e të bashkohen në diskursin e ri kritik, diskursin e studimeve kulturore.

Mund të thuhet se qasja në këtë vepër është kronologjike, por në përgjithësi, pra jo kryekëput, për shkak se çdo diskurs i cili ka filluar para dhe pas disa të tjerëve, më tutje përputhet me to dhe bashkekzistojnë në të njëjtën kohë. Kështu, në këtë libër mund të ndeshen diskurset vijuese: diskursi i kohës së *iluminizmit*, i cili paraqet zanafilën e erës moderne dhe përpjekje për t'i këputur lidhjet me dogmat dhe besëtytnitë tradicionale me çfarë do të ishte theksuar kuptimi i arsyes; diskursi *hermeneutik*, i cili paraqet kritikë të iluminizmit dhe e inicion idenë për lexim dhe shpjegim të teksteve, kështu që prodhimet kulturore duhet të kuptohen si tekste të cilat duhet të shpjegohen; kritika *materialiste* ose e njohur ndryshe edhe si materializmi dialektik, materializmi historik, socializmi shkencor, përkatësisht marksizmi, doktrinë e cila e kritikon hermeneutikën dhe konsideron se kultura bazohet në një themel material të prodhimit ekonomik: *psikanaliza*, e cila si një lloj i shkencës “së re” me kuptimin e saj kyç ndërtdijen e bazon kulturën në pjesën e shtypur të psikës së njeriut, gjë që sërish do të sjellë te kritikata e ashpra nga kritikëve të tjerë kulturorë, veçmas të feministeve; *semiologjia*, e cila teorinë e saj të kulturës e bazon në domethënien që e kanë shenjat në shoqëri dhe e cila e solli paraqitjen e strukturalizmit; Shkolla e *Frankfurtit* e teorisë kritike, e cila kulturën e analizon përmes mjeteve të mas-mediave dhe manipulimit të tyre me masat, me turmën; *poststrukturalizmi* dhe *postmodernizmi* me kritikën e tyre të hapët të mendimit modern, përmes dekonstruktimit të subjektit; edhe *studimet kulturore* bashkëkohore, të cilat paraqesin reflektimin më të madh të ecurive bashkëkohore kulturore, duke përfshirë në vete problemet e klasave, të gjinisë, racës, etnisë, përcaktimit seksual etj. Te të gjitha këto diskurse autori më së pari me themel i shtron teoritë e tyre të përgjithshme,

современите културни текови, вклучувајќи ги во себе проблемите на класа, пол, раса, етничност, сексуална определба итн. Кај сите овие дискурси авторот најпрвин темелно ги изложува нивните општи теории и ставови, а потоа нив ги поврзува со културата и културната критика, така што се доаѓа до бројни сознанија од кои некои можеби досега не биле обелоденети.

po edhe qëndrimet, pastaj ato i lidh me kulturën dhe me kritikën kulturore, kështu që arrihet te shumë njohurish prej të cilave disa ndoshta nuk kanë qenë të ndriçuara.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Идентитети: Списание за политика, род и култура
(ISSN 1409-9268)

Издавач: Истражувачки центар за родови студии,
Институт Евро-Балкан,
„Партизански одреди“ бз, Скопје, Македонија
тел.: ++ 389 02 3090 731
e-mail: journal.identities@gmail.com
www.identities.org.mk

Дизајн на насловна страница:
студио - add ART

Институт Евро-Балкан,
Тираж 800 примероци

Feminist Review

Amidst a plethora of specialist feminist journals, *Feminist Review* sustains its unique role as an interdisciplinary, agenda-setting publication. The journal has been published since 1979 and has played a key role in interrogating and re-shaping feminisms, and in changing political landscapes.

7% more pages in 2006

Publication Details

ISSN: 0141-7789
Online ISSN: 1466-4380
The 2006 Volume
consists of issues 82,
83 and 84.

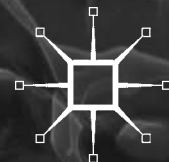
**In 2006 all
institutional and
personal print
subscriptions include
full online access,
which also contains
the journal's online
archive from 1997.**

For further information and to request a **FREE** sample copy, please contact:

Palgrave Macmillan Journals
Houndmills, Basingstoke, Hants RG21 6XS, United Kingdom
Telephone: +44 (0)1256 357893
Email: subscriptions@palgrave.com

In North America
Roxanne Hunte, Palgrave Macmillan Journals Subscriptions
175 Fifth Avenue, New York, NY 10010, USA
Telephone: 1-800-747-3187

Visit www.feminist-review.com

Identities: A Journal of Cultural Politics

ISSN 1409-9268